

Nagy Terézia

Kötődések és kudarcok

A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban

Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet

Témavezető:
dr. Letenyei László, egyetemi docens

© Nagy Terézia

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia Ph.D. program

Kötődések és kudarcok

A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban

Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei

Ph. D. értekezés

Nagy Terézia

Budapest, 2009

Tartalomjegyzék

I.	TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	9
II.	ÁBRÁK JEGYZÉKE	10
III.	BEVEZETŐ	13
IV.	A KAPCSOLATOK, A KAPCSOLATI KUDARCOK, AZ INTEGRÁCIÓ A KUTATÁSOM ELŐTÖRTÉNETÉBEN – A GYÖKEREK	15
IV.1.	KAPCSOLATOKRA VONATKOZÓ MEGFIGYELÉSEK A DROGFOGYASZTÓI KARRIER KÜLÖNBÖZŐ ÁLLOMÁSAIN	15
IV.2.	KAPCSOLATHÁLÓ ELEMZÉSE HAJLÉKTALANOK KÖRÉBEN	17
V.	ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS	20
V.1.	A TÁRSADALMI ÉS CSOPORTINTEGRÁCIÓ KÉRDÉSEI	20
V.1.1.	<i>Az integráció funkciói és diszfunkciói</i>	20
V.2.	A KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE	22
V.3.	A KAPCSOLATI HIÁNYOK ÉS KUDARCOK ÉRTELMEZÉSE	26
V.3.1.	<i>A kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban</i>	27
V.4.	A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ KAPCSOLATHÁLÓ SZEMPONTÚ MEGKÖZELÍTÉSE	28
V.5.	A KAPCSOLATI TŐKE ÉS AZ INTEGRÁCIÓ	28
V.6.	A SIKER ÉS KUDARC FOGALMAI	29
V.6.1.	<i>A siker negációja: a kudarc</i>	30
V.6.2.	<i>A siker és a kudarc fogalmainak kulturális megközelítése</i>	31
V.7.	A KULTÚRÁK ÉS A DIASZPÓRÁK	32
V.7.1.	<i>A kultúra, a deviancia, a szubkultúra és a kulturális törzs</i>	32
V.7.1.1.	A deviancia fogalmának reflexív antropológiai megközelítése	34
V.7.1.2.	A kultúra fogalom alakulása	37
V.7.1.3.	A Más (Other) fogalma az antropológiában	43
V.7.1.4.	Egy összegzés - a deviancia fogalmának újraértelmezése	45
V.7.1.5.	A szubjektivitás kérdése	46
V.7.2.	<i>A diaszpóra sajátosságai</i>	50
V.7.2.1.	A diaszpóra, mint Idegen a befogadó társadalom testében	53
V.7.2.2.	A diaszpóra és a kultúrák, a diaszpóra és a diaszpórák	54
V.7.2.3.	Diaszpórák és hálózatok	56
V.7.2.4.	Diaszpórák és menekült közösségek	57
V.7.2.5.	A kulturális meghittség, transznacionalizmus, hibriditás és az integráció	59
VI.	A KUTATÁSI KÉRDÉS KÖRÜLJÁRÁSA	63
VI.1.	A KUTATÁS TEORETIKUS KÉRDÉSEI	63
VI.2.	KUTATÁS A MENEKÜLTEK KÖRÉBEN – A KONTEXTUS BEMUTATÁSA	65

VI.2.1.	<i>Európa határai – menekültek Európa határain és Schengenen belül</i>	65
VI.2.2.	<i>Illegális határátlépés és menekültkérdés</i>	65
VI.2.2.1.	Illegális határátlépés.....	65
VI.2.2.2.	A menekültek számszerű megközelítése.....	68
VI.2.2.3.	A tranzitországok határai.....	70
VII.	A VIZSGÁLT FOGALMAK	71
VII.1.	INTEGRÁCIÓ.....	71
VII.2.	NEOINTEGRÁCIÓ.....	71
VII.3.	A KAPCSOLATOK.....	71
VII.4.	A KAPCSOLATI HIÁNYOK ÉS A KAPCSOLATI KUDARCOK.....	72
VII.5.	A KAPCSOLATI KUDARC FOGALMÁNAK KONCEPTUALIZÁLÁSA, A KUDARC ÉRZETE.....	73
VII.6.	A KIZÁRÓDÁS ÉS A BEZÁRÓDÁS FOGALMAI.....	74
VIII.	A KUTATÁS MÓDSZERTANA	76
VIII.1.	A VIZSGÁLT TERÜLET.....	76
VIII.2.	A MÓDSZEREK.....	78
VIII.2.1.	<i>A terepmunka</i>	78
VIII.2.1.1.	Szerep és beilleszkedés.....	78
VIII.2.1.2.	A kultúrák ismerete.....	79
VIII.2.1.3.	Nyelvtanulás, mint belépőjegy.....	80
VIII.2.1.4.	Az interjúalanyokról.....	81
VIII.2.1.5.	Az interjúkról.....	83
VIII.2.2.	<i>A rugalmas kérdőív technika</i>	84
VIII.2.2.1.	A mintavételről.....	86
VIII.2.3.	<i>Kapcsolatháló elemzés</i>	87
VIII.2.4.	<i>Narratív interjú, narratíva elemzés</i>	90
VIII.3.	A KVALITATÍV ÉS A KVANTITATÍV MÓDSZEREK ELŐNYEI ÉS HÁTRÁNYAI AZ ALKALMAZOTT KUTATÁSBAN.....	94
IX.	A HIPOTÉZISEK	96
X.	TEREPMUNKA MENEKÜLTEK KÖZÖTT ÉS DIASZPÓRÁKBAN	98
XI.	A NEOINTEGRÁCIÓ SAJÁTSÁGAI	99
XI.1.	A NEOINTEGRÁCIÓ – A DIASZPÓRÁBA VALÓ HAZATALÁLÁS.....	99
XI.2.	A KUDARC ÉS A CSALÓDOTTSÁG.....	100
XI.2.1.	<i>A mobilitás dimenziói és a csalódottság</i>	101
XI.2.1.1.	A térbeli mobilitás hatása az elégedettség érzetére.....	101
XI.2.1.2.	A mobilitás további csatornái.....	107
XI.2.1.3.	A menekültek inter- és intragenerációs mobilitása.....	115
XI.2.1.4.	A migráció és a mobilitás.....	117
XI.2.1.5.	A tőkekonverzió esélyei.....	118
XI.2.1.6.	A státuszmegszerzés esélye.....	122

XI.2.1.7.	A menekültek mobilitási stratégiája	122
XI.2.1.8.	Hatalom, tekintély és a mobilitás szempontjai – muszlim menekültek körében	123
XI.2.1.9.	A mobilitásról, elégedettségéről és csalódottságról összességében	129
XI.3.	LÁTENS HATÁROK FELÉPÜLÉSE	130
XI.3.1.	<i>Látens határok és az elképzelt Európa</i>	131
XI.3.2.	<i>Az Idegen mítosza és a társadalmi kirekesztés és befogadás problémája</i>	135
XI.3.3.	<i>Félelem a másságtól – mindkét oldalon</i>	135
XI.3.4.	<i>Határokon át – egy globális háló</i>	137
XI.3.5.	<i>A külső és belső különbségkételek</i>	138
XI.4.	ÖNÁLLÓ DIASZPÓRA SZÜLETIK – A NEOINTEGRÁCIÓ LABILIS VOLTA	140
XI.4.1.	<i>Amikor nem jön létre etnospecifikus diaszpóra. Két példa</i>	143
XI.5.	A HATÁROK KIÉPÜLÉSE ÉS A KUDARC ÖSSZEFÜGGÉSEI	144
XI.6.	A KAPCSOLATI KUDARCOK HATÁSA A NEOINTEGRÁCIÓ SAJÁTOSÁGAIRA	147
XI.6.1.	<i>Kötődések és kapcsolatok – a neoinTEGRÁCIÓ alapjai</i>	147
XI.6.2.	<i>Kötődések és kapcsolati hiányok – a neoinTEGRÁCIÓT nehezítő hatások</i>	152
XI.6.2.1.	A kapcsolati hiányok és értékelésük szerepe a neoinTEGRÁCIÓ kialakulásában	152
XI.6.2.2.	A kapcsolati hiányok és kudarcok kultúraspecifikus megközelítése	159
XI.7.	EGO-HÁLÓ VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI	165
XI.7.1.	<i>A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neoinTEGRÁCIÓ</i>	166
XI.7.2.	<i>Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neoinTEGRÁCIÓ</i>	175
XII.	A KÉRDŐÍVES MÓDSZER EREDMÉNYEI	198
XII.1.	HASZNÁLHATÓ KÉRDÉSEK – A MÓDSZER EGYIK EREDMÉNYE	198
XII.1.1.	<i>Első probléma – az iskolai végzettség megállapítása</i>	199
XII.1.2.	<i>Második probléma – a vallásoktatás</i>	200
XII.1.3.	<i>Harmadik probléma – a barátság definiálása</i>	203
XII.1.4.	<i>Negyedik probléma – az életkor meghatározása</i>	205
XII.2.	KVANTITATÍV ADATOK – A MÓDSZER MÁSIK EREDMÉNYE	208
XIII.	AZ INTEGRÁCIÓTÓL A NEOINTEGRÁCIÓIG	210
XIII.1.	AZ INTEGRÁCIÓTÓL AZ INTEGRÁCIÓ KUDARCÁIG ÉS AZ INTEGRÁCIÓ DISZFUNKCIÓI	212
XIII.2.	AZ INTEGRÁCIÓ KUDARCÁTÓL A NEOINTEGRÁCIÓIG	212
XIII.2.1.	<i>A kiszakadás és a menekülés, valamint az integrációs kísérlet</i>	212
XIII.2.2.	<i>Az integrációs kísérlettől a neoinTEGRÁCIÓ kialakulásáig</i>	213
XIII.2.2.1.	Az integráció a neoinTEGRÁCIÓ fényében	214
XIII.2.2.2.	A neoinTEGRÁCIÓ sajátosságai a terminus tükrében	215
XIII.3.	AZ ELKÉPZELÉSEKTŐL A KUDARCIG ÉS ONNAN A DIASZPÓRÁHOZ VEZETŐ ÚTIG	215
XIII.3.1.	<i>A diaszpóra mint az Otthon esszenciája</i>	215
XIII.3.1.1.	A diaszpóra vonzereje és megtartó képessége miben is rejlik?	216
XIV.	ÖSSZEGZÉS	217
XIV.1.	A NEOINTEGRÁCIÓ SAJÁTSÁGAI	218

XIV.2.	A HIPOTÉZISEKRŐL	221
XIV.2.1.	<i>A kapcsolatok hiánya negatívan befolyásolja az integrációt.....</i>	221
XIV.2.2.	<i>A kapcsolatok hiányainak típusai más-más helyen gyengítik az integrációt.</i>	221
XIV.2.3.	<i>A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják.</i>	223
XIV.2.4.	<i>A kapcsolatokban megélt kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják.</i>	223
XIV.2.5.	<i>A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához....</i>	224
XIV.2.6.	<i>A felnőttkorban (újra)kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja.</i>	224
XV.	BIBLIOGRÁFIA	227
XVI.	MELLÉKLET.....	243
XVI.1.	SZAKSZAVAK	243
XVI.2.	A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK.....	246

I. Táblázatok jegyzéke

1. Táblázat. Összesítő táblázat az elkészült interjúkról.....	83
2. Táblázat. A hipotézisek operacionalizálása	97
3. Táblázat. Vallásspecifikus kérdések a vallási oktatás során létrejövő kapcsolatok megközelítéséhez	202
4. Táblázat. A különböző baráti kapcsolatok megnevezései arab és szomáli nyelven	204
5. Táblázat. Az afgán illetve szomáli történelmi események az életkor meghatározásához..	206
6. Táblázat. Az afgán illetve szomáli kultúrában a tevékenységekbe való bekapcsolódás s más határhövek az életkor meghatározásához.....	207

II. Ábrák jegyzéke

1. ábra. Az elméleti megközelítések kapcsolatai.....	62
2. ábra. A menekültek útvonalai.....	66
3. ábra. Az illegálisan Magyarországra érkezett menedékkérők, a vizsgált területekről - területenként és nemenként, 2003	69
4. ábra. A társas kötések hiányai	72
5. ábra. A „normális” ego-háló.....	88
6. ábra. A menekültek inter- és intragenerációs mobilitásának modellje.....	116
7. ábra. A láthatóság és megengedhetőség.....	125
8. ábra. A menekülttábori kapcsolatok.....	149
9. ábra. Neointegráció egy plurális kapcsolatokkal rendelkező szomáli kapcsolatainak fényében	151
10. ábra A kapcsolati hiányok és lehetséges következményei	153
11. ábra. Kapcsolati kudarcokkal nem terhelt és kapcsolati kudarcokkal terhelt kapcsolathálók összehasonlítása	157
12. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 1. Ibo férfi otthoni kapcsolathálója	168
13. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 1. Ibo férfi.....	169
14. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 2. Amhara férfi otthoni kapcsolathálója	171
15. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 2. Amhara férfi	172
16. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 3. Afgán férfi otthoni kapcsolathálója, a trauma előtt.....	173
17. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 3. Afgán férfi ...	174
18. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot megelőző integráció 1. Pakisztáni férfi	177
19. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 1. Pakisztáni férfi	178
20. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot megelőző integráció 2. Kameruni férfi.....	180
21. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 2. Kameruni férfi.....	181
22. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 3. Elefántcsontparti férfi	182
23. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 4. Maghrebi (algériai) férfi.....	183
24. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 5. Kurd férfi	184

25. ábra. A migrációt megelőző integráció, a polgárháború időszakában. Szomáli férfi 1. ...	186
26. ábra. A neointegráció szomáli esete 1. Szomáli férfi 1.....	188
27. ábra. A neointegráció szomáli esete 2. Szomáli férfi 2.....	189
28. ábra. A neointegráció szomáli esete 3. Szomáli férfi 3.....	190
29. ábra. A neointegráció szomáli esete 4. A szomáli diaszpóra kapcsolatai.	191
30. ábra. A diaszpórák egymás közötti kapcsolatai Budapesten, 2007-2008	195
31. ábra. A vizsgált területekről érkezett menekültek a táborban. Békéscsaba, 2007. január	196
32. ábra. Az integrációtól a neointegrációig	211

Ha dhibin Hooyadaa! ye soo dhalo

*Meel Dhalaanka lagu dilo
ku dhalan maayo
meel cidi i dhawreeyn
Ku dhalan maayo*

Soo dhalo hooyo

*Afrikaba dhamaanteed
Ku dhalan maayo
Dhibaa ii kordheeysoo
Ku dhalan maayo*

*

Ne csinálj gondot anyádnak, szüless meg!

*Nem akarok ott születni,
ahol megölik a gyerekeket!
Nem akarok ott születni,
ahol nem vigyáznak rám!*

Szüless meg!

*Nem akarok
megszületni Afrikában!
Nem akarok megszületni,
itt túl sok bajom lesz!*

(szomáli dal)

III. Bevezető

Az elmúlt évek során kutattam hajléktalanok, valamint drogfogyasztók közösségeiben, party kultúrában és muszlim megtérők körében. Ha megkérdezték tőlem, hogy miért ezen közösségek és kultúrák érdekelnek, mindig azt feleltem, hogy van bennük valami közös. Azt azonban nehezen tudtam meghatározni, hogy mi volna az a közös dolog. A megközelítéseim úgy tűnt, hogy hasonlóak – azért is, mert ugyanazon elméleti és metodológiai megfontolások gyűrtek maguk alá, de tudtam, hogy ezen kívül is van bennük valami közös, ami külső szemmel talán furcsának tűnhet. A választ a vissza-visszatérő életútelemek hozták meg: a szerencsétlen, vagy a tudatos elszakadás történetei a családtól, a baráti közegetől, majd pedig a választott közeghez való kapcsolódás, amelyet mi integrációnak neveznénk. Amikor a választásom a menekülttábor felé vezetett, s ott elkezdtem a kutatásomat, ugyanezen élettörténet-elemekkel szembesültem. A kapcsolati kudarcokkal, a kiszakadással, majd pedig egy új, de már máshová mutató integráció jelzéseivel és történeteivel.

Ezen kutatásokban a kapcsolati tőke és a kapcsolatok kiemelten fontosak voltak számomra, de rá kellett jönnöm, hogy ezek ellentétei is legalább annyira meghatározóak és az elemzés szempontjából is éppúgy fontosak, mint a kapcsolatok. Így a kapcsolati hiányok és kudarcok kerültek a figyelmem középpontjába akkor, amikor a menekültek és diaszpórák világában kezdtem meg a kutatásomat. A kapcsolatok hiánya meghatározó eleme a kiszakadásnak, a dezintegrációs folyamatoknak. Ezek vizsgálatával az integráció diszfunkcióihoz, a kapcsolati kudarcokhoz, a kudarcok különböző értelmezéseihez jutottam el. Azt is meg kellett látnom, hogy a kudarc (és a siker) érzete, a kapcsolatok értelmezése mind-mind kultúraspecifikusak, így az értelmezéshez szükségessé vált egy kultúratudományi megközelítésmód is.

A kutatásom előrehaladtával, ahogy az egyes életútállomások kirajzolódtak, plasztikusan kirajzolódtak az új integráció előállomásai, amelyek jelentős mértékben tértek el a korábbi integráció attribútumaitól. Így a neointegráció¹ értelmezésével és leírásával folytattam munkám, amikor szembetűnt, hogy ez is különböző lehet – de ekkor már nemcsak a kultúraspecifikus különbségek voltak meghatározóak, hanem a kapcsolati hiányok és kudarcok különböző típusai és ezek elfogadása és elutasítása is.

¹ A neointegráció terminusát több, a disszertációban részletezett megfontolás miatt alakítottam ki.

Disszertációmban tehát arra a kérdésre keresem a választ, hogy a társas kapcsolatok hiányai és kudarcai (illetve ennek típusai külön-külön) hogyan gyengítik és törik meg az integrációt, majd pedig egy esetleges új integráció (neointegráció) kiépülésekor milyen hatást fejtenek ki. Bemutatni kívánom továbbá, hogy a kapcsolati tőke értelmezések szempontjából milyen új értelmezéseket tehetünk akkor, amikor e tőke hiányát, szűkösségét tapasztaljuk.

Értekezésemben az integráció, a kapcsolati tőke, a kapcsolatháló-elemzés elméleti megközelítéseit alkalmazom, mintegy a vizsgált téma „pozitív” megközelítéseként, amely segít a teoretikus munkák közötti hiátus feltérképezésében, hiszen reflektálatlanul hagyták a fentebb jelzett ún. „negatív” megközelítéseket: amikor a kapcsolat hiányáról, a kapcsolati tőke szűkösségéről vagy az integráció diszfunkciójáról, s a bekövetkező neointegrációról beszélhetünk. E hiátus feltöltésére vállalkozom, miután a menekültek körében szerzett tereptapasztalataim alapján úgy vélem, hogy ez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a probléma teljes vertikumát bemutathassuk.

Disszertációm a kapcsolati tőke és integráció teoretikus és empirikus munkáihoz egyaránt kapcsolódik, amennyiben az elméleti kiindulásom (ld. *Elméleti áttekintés* fejezet) összefoglalja az imént pozitívként aposztrofált megközelítéseket, s a diaszpóra-kutatásokhoz is természetszerűleg kapcsolódik. Ugyanakkor új megközelítés ezek kapcsolatháló elemzéssel való megközelítése, csakúgy, mint az, hogy a kapcsolati hiányokat, azok hatásait vizsgálom a kapcsolathálóra (s ezen keresztül a neointegrációra).

Megállapítottam, hogy ezen negatív megközelítések – a hiány, hiányérzet, kudarc és kudarcérzet – legalább annyira fontos az integráció megértésében, a kapcsolatháló értelmezésében, mint a megvalósult kötődések. Azt is megállapítottam, hogy nem csupán a hiány, hanem annak elfogadása vagy elutasítása is lényeges hatással van az új kapcsolatok kiépítésére. Vizsgált területemen az individuumok egyik legfőbb sajátása, hogy kiszakadtak – szándékosan vagy a külső hatások okán – a megszokott környezetükből, de a kutatás időszakában épp építették a kapcsolathálójukat (vagy szándékolatlanul, de épült), s az interjúk során plasztikusan kirajzolódott számomra, hogy a múltbeli kapcsolatok és hiányok milyen módon hatnak a neointegrációra.

IV. A kapcsolatok, a kapcsolati kudarcok, az integráció a kutatásom előtörténetében – a gyökerek

Korábbi kutatásaim ugyan nem jutottak el azon megállapításokhoz, melyeket disszertációmban megteszek, de ezen kutatások rövid bemutatása hozzátartozik azon gondolatmenethez, amely az elkövetkező fejezeteken átível. Ahogy az alcím is jelzi, e kutatások jelentették a gyökerét azon kérdéseknek, amelyek a kapcsolati kudarcok, a kapcsolati hiányok és ennek szubjektív megélése felé vezetett. E rövid bemutatásban ugyanakkor már kirajzolódik némileg a módszertani illetve analitikai krédóm.

IV.1. Kapcsolatokra vonatkozó megfigyelések a drogfogyasztói karrier különböző állomásain

Két, egymástól bizonyos tekintetben nagyon különböző, drogfogyasztói közösségben végeztem korábban terepmunkát. Az underground partykultúrában végzett kutatásom, s a (volt-)heroinista csoportban végzett megfigyeléseim alapvetően nem kapcsolat-orientáltak voltak, de nem kerülhette el figyelmemet az sem, ahogy a fogyasztók-dílerok, fogyasztók-fogyasztók, fogyasztók-segítők közötti kapcsolatok kialakultak, felbomlottak. A következőkben a kapcsolatháló dinamikáját a két csoport szerint differenciáltan mutatom be. Az underground partykultúrákban (psy, goa, ambient stb. zenei világok) 2001-2003 években végeztem terepmunkát, a fogyasztási szokások, fogyasztói körök, drogok és új típusú drogok álltak a figyelmem középpontjában (ld. Nagy, 2003 és 2009a). Eközben azt tapasztaltam, hogy a partykon résztvevők miközben szoros kapcsolatokat ápolnak egymással, intenzív és intim in-group szituációkat alakítanak ki, a korábbi kapcsolatokat elhanyagolják, elhagyják, hogy az otthonosság, elismertség felé mozduljanak el, egy olyan közösség felé, ahol azonosságot érezhetnek. Az is nyilvánvaló volt, hogy a zártkörű rendezvények, amelyeket nem hirdetnek, a kapcsolatháló információ-áramlásán keresztül jut el az egyénhez, ahogy az underground szcénában terjesztett flyerek (szórólapok) is egy bizonyos körön belül elérhetők. A drogok megszerzésében azonban ismét differenciálni kell: azon drogok, amelyekről úgy vélik, hogy legálisak, nyíltan vásárolhatóak, ehhez nem szükséges kapcsolat vagy bizalom, azonban az illegálisnak tartott – s valóban olyan – drogok, úgymint marihuána, amfetamin-származékok, stb. esetén már szükséges a kapcsolat. Mind a díler, mind a fogyasztó szempontjából. Így a kapcsolatoknak két formáját megtaláljuk: a szimmetrikus és az

aszimmetrikus kapcsolat is fellelhető, azonban az ego-hálóban azt láthatjuk, hogy a kvázi-homogén kapcsolatok döntő súllyal szerepelnek. Elsősorban a pszichedelikus kultúrához kötődő individuumok, szolgáltatók jelennek meg az ego-hálóban, az intenzív kapcsolatok többsége ide mutat. A család jobbára háttérbe szorul, kevés intenzív kötéssel kapcsolódnak a családtagjaikhoz, s a munkahely/iskola világa is akkor hoz intenzív kapcsolatokat az ego-hálóba, ha ezek egyúttal pszichedelikus kötődéssel is rendelkeznek.

Ezen megállapításokkal egyidejűleg kerültem olyan helyzetbe, hogy volt-heroinistákkal, metadon-programban résztvevőkkel és (aktív) heroinistákkal készíthettem néhány interjút. Ekkor – ha az érdeklődésem leginkább is strukturálatlan volt, de – a kapcsolatokra is fókuszáltam, olyan céllal eredendően, hogy meg tudjam ragadni a fogyasztó-fogyasztó, fogyasztó-díler viszonyt. Ezen interjúkkal egyidőben kezdtem meg a hajléktalanok között végzett terepmunkámat, melynek vonatkozó eredményeit a következő alfejezetben taglalom. Ennek a párhuzamosságnak is köszönhető, hogy a heroinhoz különbözőképp kötődő – lezárt múltban, lezárandó múltban és a jelenben kötődő – fogyasztók körében elvégzett interjúk és eredményeik nem kerültek publikálásra, pedig a két terület kölcsönösen nyújtott kérdéseket egymás felé, hiszen felfedezni véltem valami olyan közös attribútumot, amely miatt retrospektíve is, avagy dinamikájában is vizsgálni kívántam a kapcsolatokat, kapcsolat- és ego-hálókat. A heroinhoz kötődő interjúalanyok többsége az elfogadás hiányáról, az értetlenségről, csalódásokról, fizikai és/vagy lelki bántalmazásról számolt be, amelynek következtében egy új életet, új közösséget kerestek maguknak. A szubjektív beszámolók az ego-háló dinamika változásával voltak verifikálhatók. Azt láttam, hogy a családi kapcsolatok egyébként is kisszámban, alacsony intenzitással szerepeltek az ego-hálóban, de ezek jórészt felszámolódtak a heroinhasználat első időszakában. Habár többnyire egy hídszerepű aktor megmaradt a háló ezen szárnyában: egy olyan családtag, aki segíteni vagy legalább elfogadni próbálta, s közvetített a többi családtag felé. A baráti kapcsolatok száma is szűkült, de ráadásul ki is cserélődtek többnyire, ami pedig az iskolai/munkahelyi kapcsolatokat illeti, méginkább beszűkült, helyét átadta azon aktoroknak, akik szintén heroin-kötődésűek.

A metadon-programban résztvevő interjúalanyok arról számoltak be, hogy a kapcsolataik kontrolláltak, hiszen a rehabilitáció része, hogy a heroinhoz kapcsoló kötődéseket, megszokásokat felszámolják, s kimondatlanul ugyan, de elvi szinten az eredeti ego-háló rekonstruálása lenne a cél. Azonban a fogadó oldal és a heroinista múltban elkövetett „bűnök” befolyásolják a rekonstrukciót. A metadon-programban résztvevők tehát azok, akiknek a legszűkösebb a kapcsolatrendszer, de amennyiben nem, az jórészt a heroinhoz visszavezető utat jelenti.

A volt-heroinisták között volt olyan, aki csak rövid ideje mondhatta ezt el magáról, míg hárman több éve/évtizede leszoktak. A retrospekcióra törekvő interjúkban azt láttam, hogy a segítő személyek (drogambulancia, családtag, egy-egy barát) maradtak benn a kapcsolathálóban, s a kapcsolatok beszűkült állapotából fokozatosan épül(het)tek ki újabb kapcsolatok. Azt is láttam azonban, hogy a kapcsolatok jórészt olyanok felé mutatnak, akik maguk nem segíthetik az integrációt a – nevezzük így – többségi társadalomhoz, mert maguk is egy alternatív közösség tagjai, esetleg maguk is hadilábon állnak a többségi társadalommal (volt csövesek, vásároszó-kézművesek, öreg rockerek, stb.). Így ezen kapcsolatok ego-hálóit interjúalanyaim nem tudják kihasználni, nem tudnak a többséginek nevezett társadalomhoz rajtuk keresztül integrálódni.

IV.2. Kapcsolatháló elemzése hajléktalanok körében

Megközelítésem egy nem kérdőíves-kvantitatív módszer, hanem *kvalitatív* szociológiai és antropológiai eljárás volt, amely elsősorban természetes hajléktalancsoportokat kívánt megismerni, s ebből a feltevésből kiindulva nem intézményi kereteken belül, hanem azon kívüli csoportból indultam ki. Kutatásom során egy nagyrészt intézményi hálózathoz nem kötődő szegedi hajléktalancsoportban dolgoztam, ahol megfigyelő résztvevőként vettem részt hosszabb időintervallumban a csoport életében és vizsgáltam a hajléktalanok kapcsolathálóját, illetve a hajléktalan lét feltételrendszerét kapcsolatháló-elemzői megközelítésben.

A szubjektív én-történetek kezdetben jól strukturáltak, „előkészítettek” voltak, s csak az idő múlásával változott meg a kontextus, a viszonyunk oly módon, hogy *a láttatás helyett teret engedtek a látásnak is* – azaz igazi, mély interjúkat készíthettem.

A hajléktalanok kapcsolathálózati megközelítése Sutherland és Locke (1936) megállapításaira támaszkodik, miszerint a hajléktalanok el vannak szigetelve családjaiktól és más csoportoktól. Ez részben igaznak is bizonyult vizsgálatom során.

A kapcsolatháló vizsgálata során differenciáltan kezeltem a hajléktalanok és nem-hajléktalanok, valamint a hajléktalan-hajléktalan kapcsolatokat. Azonban sokszor a köznapi életben feltételezett patrónus-kliens viszony nem írható le a nem-hajléktalan és hajléktalan kapcsolatokkal, sokszor ez éppenhogy fordítva működik: a hajléktalan kifelé mutató kapcsolatain keresztül támogatja családját, hozzátartozóját. Amikor mindkét fél hajléktalan, a kölcsönösség anyagi szempontból esetleges, de leginkább asszimmetrikusnak mondható.

A kapcsolatokban megjelenő tőke nagyon gyakran nehezen értelmezhető egy hajléktalancsoport esetében, véltem, hiszen a kapcsolatokon keresztül jóllehet elérhető egy szállás, egy élelemforrás, egy patrónus, egy orgazda vagy más személy, de sokszor nem segíti az integrációt. Sokkal inkább a hajléktalan létbe való bezáródást segítő kapcsolatok azok, amelyek a hajléktalanok ego-hálóiban fellelhetőek.

A hajléktalanok kapcsolathálója számos potenciálisan aktiválható kapcsolatot is „őriz”. Azonban már ott látszott, hogy ezek elsősorban hajléktalanokra, vagy funkcionálisan fontos kapcsolatokra irányulnak – de nem olyanokra, melyek „kivezethetnék” őket.

Ezzel egyidejűleg azt is megfigyeltem, hogy a kifelé mutató kapcsolatok² kiépítésére tett kísérletek jelen vannak, de sokszor kudarcba fulladnak – másoknál azonban a kísérletezőkedv is mérsékelt ilyen tekintetben, mondván, hogy a család sem fogadná el a kezét, nemhogy idegen. Ennek ellenére alkalmi kapcsolatok időről-időre még az ő kapcsolathálóikban is megjelentek.

Arra figyeltem fel, hogy kapcsolati kudarcok számosan vannak, voltak az élettörténetükben, elsősorban az (akkori) jelenben, de a múltbeli kapcsolatokban is – ilyenként értelmezhető a szülő, aki elfordul tőle/a családtól, az elvált feleség és később az elutasító gyermek. Vagy a társadalmi státusz-vesztés lassú folyamatában a baráti-ismerősi-munkahelyi kapcsolatok visszahúzódása-leépülése is ide sorolandó.

Azt a megállapítást tettem, hogy azok a kapcsolatok, amelyek a többségi társadalomhoz vezető utat jelentik, leépültek, s azon kapcsolatok, amelyek számosan vannak, a hajléktalanok világához kötik őket. Kapcsolathálók megrajzolásával, annak elemzésével, valamint az interjúk értelmezésével ahhoz a tapasztalathoz jutottam, hogy hajléktalanként a hajléktalanokkal való kapcsolat elengedhetetlenül fontos, de ez épp hátráltató tényező is. A hajléktalanok nemegyszer telekben számolják a hajléktalanként eltöltött időt, s ez ad egyfajta in-group presztízst, de a kapcsolatok birtoklása, a kapcsolati potenciál is ilyen jellegű. Ugyanakkor ezen kapcsolatok, ha mégoly számosan is vannak, nem elegendők ahhoz, hogy magát a magas presztízssű hajléktalant kivezessék a hajléktalan-létből, nem képesek a státusz-megszerzésben támogatni a hajléktalanokat – s ennek egyik oka, hogy a gyenge kapcsolatok többsége más „foglalkozást”³ űző hajléktalanhoz, alacsony társadalmi státuszú egyénhez vezet, vagy olyan patrónushoz, aki ilyen módon már nem ismeri el a kapcsolatot.

² A hajléktalanok világán kívülre mutató akár patrónusként, akár kliensként funkcionáló kapcsolatok.

³ Az időszakokon belül rendszeres munkát végző, a napibéres, az illegális jövedelemszerző (kivéve a koldus), a hulladékhasznosítók közül a piacozók, a koldus, a lejmoló, a hulladékhasznosítók közül azok, akik saját célra használják elsősorban a fellelt dolgokat – ezek a grádicsai a keresetszerzés típusainak. (vö. Utasi, 1987.) Ezen

Ez a speciális státusz, a társadalmon belüli, de ugyanakkor kvázi társadalmon kívüli státusz, a dominánstól eltérő normákat, életmódot, értékpreferenciát és attitűdöt produkál. Ennek következtében *nemcsak a kizáródásról, hanem a bezáródásról is beszélhetünk* – állapítottam meg, miközben a megfosztottság, lemaradás, elszigeteltség szubjektív történeteit interpretáltam.

Mikor kutatásomat befejeztem, úgy éreztem, hogy nem elegendő a kapcsolatok elemzése, hanem a kapcsolati hiányok vizsgálata is legalább annyira fontos. Meg kell vizsgálni azokat a pontokat, amikor az integráció sikertelen, amikor egy kapcsolat nem segít(het)i az integrációt, mert nincsen vagy mert megszűnt, rosszul működik.

Ekkor – rövid szünet után – új terepen kezdtem el a kutatást, a fentebb jelzett kutatási kérdések elmélyítésére, a kapcsolati hiányok és kudarcok szerepének feltérképezésére. Ezen kutatás teoretikus és empirikus megközelítéseit valamint eredményeit foglalom össze doktori értekezésemben.

(Az alfejezethez ld. Nagy, 2004, 2009b, 2009c és 2009f)

kívül, a hierarchiában egyénileg más-más helyre értékelt keresetszerzési mód: a verekedéssel, testi erővel jövedelemre szert tevők, a prostituáltak, a társak által fenntartott, s a másokat meglopó személyek módjai. Az ebből származó jövedelem alapján az állandó jövedelemmel bírók (nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, szociális támogatás figyelembevételével), a viszonylag állandó jövedelemmel bírók, a jövedelmükben ingadozók lépcsőfokait különítették el.

V. Elméleti áttekintés

Az alább ismertetett elméleti megközelítések nem egyforma súllyal, talán nem is érdemük szerint hangsúlyozva jelennek meg disszertációmban. Ennek oka az, hogy a témám elemzése szempontjából fontosabbakat részletezem inkább. Az áttekintésben azon szempontokat jelenítem meg, amelyek érdemben járultak hozzá empirikus munkámhoz, eredményeim értelmezéséhez.

Látható, hogy a deduktív és induktív logika is felfedhető szemléletben, bár szakaszosan, hiszen az empirikus tapasztalataim alapján felmerülő kérdésekre teoretikus megközelítés következik tézisemben, amely azonban nem nélkülözi a tereptapasztalataimból absztrahált teoretikus kiegészítéseket. Az empirikus és teoretikus megközelítés egymással párhuzamosan zajlott, az egyikben vagy másikban felmerülő kérdések eredményeképp mindkettőben kerestem a választ, így az elméleti megközelítésben is mind az elméleti, mind a gyakorlati kutatás tapasztalataiból következő kijelentések fellelhetők. A gadameri álláspont, mely szerint nincs olyan kiindulópont, amely előfeltevés-mentes lenne, esetemben empirikus tapasztalatokon alapuló előzetes megértést jelent.

V.1. A társadalmi és csoportintegráció kérdései

V.1.1. Az integráció funkciói és diszfunkciói

A társadalmi integráció kérdése hosszú ideje foglalkoztatja a társadalomkutatókat. A társadalmat összetartó és szervező erő volt a ráció (Th. Hobbes, 1588-1679), a nemzeti szellem (Montesquieu, 1689-1755), az erkölcs és vallás (Hume, 1711-1776), a láthatatlan kéz (A. Smith, 1723-1790) a klasszikus gondolkodók különböző megközelítéseiben. Vizsgálták az integráció kudarcainak megnyilvánulásait, mint például az elidegenedést (Marx) vagy az anómiát (Durkheim, 1982 és Merton, 2002). Durkheim, a téma kiváló teoretikusa a társadalmi integrációt, annak feltételeit vizsgálva, a társadalomban meglévő közös hiedelmekben és érzésekben, normákban – a kollektív tudatban és a társadalom tagjait összekötő szolidaritásban lelte meg. Úgy vélte, hogy a kollektív tudat és a kollektív célok hozhatják létre az integrációt, amelynek az erőssége a kapcsolatok erősségével is mérhető (pl. családi kapcsolatok, gyermekszám). Megközelítése kiterjedt a dezintegráció problémájára is, azaz arra, amikor az egyén elszakad a Kollektívtól, amikor a személyisége a Kollektív fölé emelkedik, a magánérdekeit tartja szem előtt – mindezen gondolatokkal előfutára az individualizmus vizsgálatainak.

Max Weber (1987) a társadalmi cselekvés és társadalmi kapcsolatok fogalmaival egészíti ki ezen gondolatkört, amely azáltal, hogy társadalmi, integráló funkcióval is rendelkezik. Cselekvéstipológiája megalapozta az egyéni motivációk kutatásait, amely segítségével a kollektív és individuális (majd más szemszögből: deviáns) cselekvések tipizálása és értelmezése, a cselekvés interakcionista megközelítése történhetett meg.

Talcott Parsons (1985) a társadalmat, mint rendszert közelíti meg, melynek egyik funkciója az integráció, amely a társadalom működőképességét, a környezetével való együttműködést (stabilitást) segíti. Számára az integráció feladata a szocietális közösség plurális szerepkombinációinak és lojalitásainak összehangolása, a legitimitás megjelenítése.

A szociális és rendszerintegráció fogalmának és területeinek szétválasztása és működési mechanizmusainak vizsgálata mellett a fenntartás, a karbantartás és az integráció kihívásai kerültek még a középpontba. Habermas (1994) a szociális és rendszerintegráció fogalmának ötvözésével és szétválasztásával (életvilág és rendszer) teremti meg az integráció fogalmának egy lehetséges értelmezési keretét, melyben a társadalmi integráció (a dezintegrációtól való védelem) a politikai szcena funkcióiba kerül, amelyen keresztül a társadalmi önazonosság valósulhat meg. Ez a megvalósulás Luhmannnál (1987) egy autonóm és öntörvényű folyamat része, amely önmagát konstruálja önnön elemeiből. Luhmann a társadalmi szereplők kommunikációjára és a konfliktusra helyezi a hangsúlyt, valamint egy sajátos, cirkuláris reprodukcióra, amely fogalmak továbbvitele a társadalmi integráció eltérő, de karakterisztikus megközelítését teszik lehetővé (vö. Gershon, 2005).

A csoportintegráció kérdése ezen megközelítések mikroszemponitú felvetéseire reflektál, s magába foglalja az individuum egzisztenciális kérdéseire adott kollektív válaszok, a választási lehetőségek – amennyiben van ilyen – racionális és irracionális elfogadását, a csoporthoz való tartozás kontextuális értelmezését. A csoportok és kis közösségek kialakulásának dinamikussága a benne résztvevők döntéseinek és a kialakuló kollektívumtól, a *communitas* (turneri értelemben – ld. Turner, 1977 és 1998) érzésétől, az új kihívásokra adott válaszoktól függ. Ez a dinamikus mikrorendszer a szociológiai, szociálpszichológiai kutatásokban, a szociálanropológiai megközelítésekben kap szerepet, mint olyan (vizsgálható méretű) egység, amelynek értelmezésével a makrofolyamatok megértéséhez is közelebb jutunk. Ugyanakkor ezen közösségek, egymástól nem elválasztva, hanem egymásba fonódva és egymástól elhatárolódva jelennek meg a társadalom absztrakt terében, s itt történnek valóban azon cselekvések és dinamizmusok, amelyek érdeklődéseink fókuszában állnak. A

csoportszempontrú megközelítés egy további, témám szempontjából fontos elemeket tartalmazó elméleti elágazása a vonatkoztatási csoportok elméletei.

V.2. A kapcsolatok jelentősége

A kapcsolatok egy interszubjektív valóságban jönnek létre⁴, az egyén (ego) kapcsolatai révén több irányba is fordul, s így interakciós háló jön létre, melyben az egyes egyén függő és függést kialakító viszonyban áll a vele kapcsolatban állókkal. A kapcsolatai révén, a közvetett környezetét is elérheti.

A kapcsolat célja és eszköze lehet racionális, tradicionális, emocionális. Aktuális és potenciális erőforrásoknak tekinthetők (Bourdieu), a kapcsolatok pillanatnyi állapota pedig az erőforrás-hozzáférést jellemzi. A kapcsolatok révén az egyén egy csoporthoz integrálódik, s intézményesített rítusok révén időről-időre megerősíti ezt. A kölcsönös ismeretségek révén a tétetekhez/erőforrásokhoz való hozzájutást eredményesíti. A hozzájutás révén az egyén lehetőségei kitágulhatnak: új kulturális csoportba/mezőbe való bejutását eredményezheti (státus-előrelépés). Ezen felül a kapcsolatok ápolása révén a státusmegőrzés szerepe is fontos (Bourdieu, 1978).

A kapcsolatok révén olyan gazdasági tőkét mozgathat meg az egyén, amelyet nem birtokol, cserébe kötelezettségeket ró önmagára (Bourdieu, 1998). Kölcsönös elismeréssel jár, s így az interakciós struktúra megmerevedik, a csoport határa rögzül.

A kölcsönösség kapcsán a szimmetrikus és aszimmetrikus viszonyok elemzésére nyílik lehetőség. A szimmetrikus kapcsolatokban mindkét fél birtokol olyan tőkejavakat, amelyet a másik fél nem, s kölcsönösségük révén képesek arra, hogy ezt átválthatóvá tegyék (Angelusz – Tardos, 1991. 50). Ez esetben a – homansi csereelméletre utalva – azt állapíthatjuk meg, hogy az egyének addig tartanak fenn kapcsolatot, amíg a felek egymás számára értékes forrásokat tudnak nyújtani. Az ascriptív kapcsolat a kapcsolat kölcsönösségét jelöli, azaz azt, hogy mindkét fél egyenlőként jelenik meg benne, kölcsönös jóakaraton alapul (Hofer, 1991. 148), mindkét fél a másik számára értéként elismert objektumot visz a kapcsolat színterére. Az objektum lehet gazdasági vagy emocionális, a lényeg, hogy a csere folytán mindkét fél kielégül, s nem kerülnek alá-fölrendeltségi viszonyba. A patrónus-kliensi viszony, vagy más terminusokkal élve a támogató-támogatott viszony esetében a kölcsönösségben egyensúlytalanság áll fenn, emellett pedig az aktorok között alá-fölrendeltségi viszony van. Ez utóbbi a kölcsönösség hiánya folytán is kialakulhat. De az is előfordul, hogy a

⁴ A társadalom maga is interszubjektív viszonyok és cselekvések egésze. (ld. Simmel, 1973)

kölcsönösség nem teljesen hiányzik (Nagy, 2004). Ez esetben a kapcsolatok felbomlottak – a támogatásért cserébe valamiféle nem anyagi ellenszolgáltatást lehet és kell felkínálni, hogy a támogató ne érezze vesztesnek önmagát, s a támogatott ne érezze a teljes kiszolgáltatottságot. A hajléktalanok között ez a következő módokon nyilvánult meg (Nagy, 2004):

- Anyagi és létfenntartási támogatásért cserébe biztonságot nyújt az első fél számára a második.
- Anyagi és létfenntartási támogatásért cserébe kapcsolati tőkéjét vagy tudástőkéjét ajánlja fel.
- Létfenntartási támogatásért cserébe ruháról és ruhamosásról gondoskodik.
- Létfenntartási támogatásért cserébe alacsonyabb presztízsű munkákat végez
- Emocionális támogatásért cserébe élelmiszereket hozott a támogatott.

A kétoldalú kapcsolatok (diádok) összekapcsolódása gyakran egy központi aktor körül kirajzolódó csillag alakzatot mutató patrónus-kliensek viszonyt láthatunk (Nagy, 2004), amely viszonyban a patrónus gyakran csak újraelosztó szerepet tölt be, de mégis őt tekinthetjük patrónusnak, hiszen ez a személy szerepel a diádban, rajta keresztül aktivizálható a szolidaritási/bizalmi háló.

A kapcsolatokat nem csak szimmetrikusságuk szerint lehet értelmezni, a legismertebb terminusok az erős és gyenge kötések fogalma. Az erős kötéseknek tekintett kapcsolatok a kapcsolati erőforrás-áramlás során megszerzett és birtokolt státus megőrzésében, míg a gyenge kötések a státusok megszerzésében játszanak szerepet (Angelusz – Tardos, 1991; Granovetter, 1991; Lin, 1991). Lin meghatározása szerint a gyenge kötések instrumentális, az erős kötések emocionális támogatást hoznak a kapcsolatba. Az, hogy mi tekinthető erős vagy gyenge kapcsolatnak, többféleképpen – nagyjából kutatónként – különböző, nem ritkán a családi kapcsolatokat az erős kötésekkel, a gyenge kötések pedig a baráti-ismerősi kapcsolatokkal azonosítják, ezzel szemben a magam részéről az intimitást, önkéntes jelleget, a gyakoriságot, kölcsönösséget, kölcsönös elismertséget, multiplicitást, segítségnyújtást – emiatt pedig részben az elérhetőséget – veszem figyelembe a kötés erősségének meghatározásánál. Az analízis során pedig az erős és gyenge kapcsolatot homogenitás szerint is differenciáltan kell kezelni általában is, de egy olyan komplex társadalmi-kulturális közegben főképp, mint amilyen a menekültek és diaszpórák világa. Ezért a homogenitás vizsgálatának etnikai, nyelvi, társadalmi státuszbeli, nemi vonatkozásai is vannak.

Wellman (1992) úgy véli, hogy a családi kapcsolatok inkább a sűrű társadalmi kapcsolathálóknak, míg a barátok inkább a kevésbé sűrűkben játszanak szerepet.

A gyenge kötések szerepe a témám attribútumai miatt felértékelődnek, ahogy azt majd az empirikus fejezetekben láthatjuk. A gyenge kötések hordozzák a diaszpórához való kapcsolódás, a migrációhoz szükséges információk többségét. Ezek sokkal nagyobb valószínűséggel lesznek hidak, mint az erős kötések (Granovetter, 1988. 45), nemcsak a homofil kapcsolatokban, a diaszpórák között, hanem a befogadó társadalom tagjai felé is.

A gyenge kötések révén megszerzett státusok lehetővé teszik az erős kötések létrejöttét az adott társadalmi térben, ezzel a státus megtartása is lehetővé válik. Az interakciós összefüggések vizsgálata jó lehetőséget nyújt arra, hogy a kapcsolati tőkét értelmezzük, azt erőforrásként tekintjük a bilaterális és multilaterális kapcsolatokban. A kapcsolatokat gyakoriságuk, közelségük, intimitásuk, kölcsönösségük szempontjából, szoros kapcsolatként való elismertségük figyelembevételével lehet értékelni (ld. Angelusz – Tardos, 1991. 41. és Marsden, 1991). A kapcsolatok elemzésekor figyelembe veendő annak típusa, a kapcsolatok heterogenitása vagy homofil volta. Ez utóbbiak vallási, etnikai, nyelvi, státusz-presztízs szempontokat éppúgy figyelembe vehetnek, mint az életkor, nem, foglalkozás aspektusait.

A kapcsolatok in-group és out-group megközelítése szerint a befelé irányuló kapcsolatokat meghittség, nagyobb intenzitás, közösség-érzet, közös tudat jellemzi, míg a kifelé irányuló kapcsolatokat ezek nem jellemzik. Természetszerűleg adódik, hogy ezt az értelmezést összekapcsoljuk az erős és gyenge kötések értelmezésével, de ezen túlmenően azt is vizsgálni kell, hogy az identifikáció, az előítélet hogyan segíti vagy gátolja az in-group és out-group kapcsolatok kiépítését (vö. Aviram, 2007). Emellett az olyan in-group és out-group szituációk értelmezésére nyílik lehetőség, mint a kizárás, a befogadás folyamata, amelyek nemcsak a kapcsolat működésére, hanem kudarcaira is utalhatnak, s ezzel a státusépítés és státusmegőrzés lehetőségeire és kudarcaira is.

Az in-group kapcsolatok egy része bizalmi hálökként is értelmezhetők. A bizalmi hálók központi szerepet játszanak a szervezetben, a fenntartásában és a világon átívelő migrációs áramlás transzformációjában (Tilly 2007. 5). Az interperszonális kapcsolatok hatókörében kiemelkedő szerepe van annak az aktornak, aki a kiinduló hely és az érkezés helye között a migrációban segíti az egyént. A kapcsolatok szolidaritási hálót, biztonságot és társadalmi kontrollt is jelentenek. A migránsok, menekültek bizalmi hálója szegregál is, határokat húz a bennszülöttek és a kívülállók között, a hálóban való tagság megakadályozza az asszimilációt a befogadó társadalomban, munkát, lakóhelyet, társaságot, jólétet jelenthet (vö. Tilly 2007). A bizalom más megközelítésben, más formában megjelenhet, mint szolidaritási háló, amelynek

feltétele, hogy a bizalom aktivitásokkal egészüljön ki. Utasi Ágnes úgy véli, hogy a szolidaritás a változó, gyorsuló, individualizálódó világban nem szűnt meg, ahogy azt más kutatások hipotetikusán állítják, vizsgálják – létezik, de az attribútumai megváltoztak: az önzetlenség helyett a kölcsönösség, a reciprocitás szempontja megerősödik.

A társadalmi integráció perspektívájából a szolidaritási háló rendkívül fontos, ezen keresztül anyagi, szellemi, szimbolikus erőforrások áramlanak a résztvevők között, s ezen tőkékre – hogy Bourdieu teóriájára is utaljunk – konverziós stratégiák épülhetnek. A segítő, kooperációs kapcsolatok személyes jellegűek, az effektív anyagi korlátok mellett alakul ki az együttműködés, de amennyiben a segítő szándék finansziális kihívásokkal küzd, a támogatás másképp nyilvánulhat meg, például információszerzés és –továbbítás, ennek az időráfordítása, érzelmi, szellemi (témám szempontjából sokszor vallási) támogatás vagy közös szabadidő-eltöltés formájában. (vö. Utasi, 2002 és Juhász, 1998)

A szolidaritás egyik neme a baráti kapcsolatokban nyilvánul meg. Utasi úgy látja, hogy a „barátság olyan választott kapcsolat, amely formalizált keretek nélkül is szolidaritást, kölcsönös erőforrásokat, társadalmi integritást eredményezhet. Nem segíti jogi, intézményi szabályozás a kapcsolat fennmaradását, többnyire mégis eredményesen működik. A hasonlóság, a homogámia és az endogámia egyik alapvető jellemzője a barátságoknak” (Utasi, 2002. 4). A migránsok körében a barátság homogenitását etnikai hasonlóság (nem feltétlenül azonosság), nyelvi és vallási közösség jellemzi. A köznyelvi barátság fogalom az említett attribútumok mellett a migránsok esetében azzal is kiegészül, hogy intenzitását országhatárokon átívelő kapcsolattartás és aktualizálhatóság jellemzi.

A csoportokat és társas kontextusukat lehet és érdemes társadalmi hálóként értékelni, amelynek elemei az egyének (vagy csoportok), tárgya az egyének és csoportok közötti kapcsolatok, valamint annak iránya, természete és tartalma. Előbbihez az abszolút ismérvek, utóbbihoz a relációs ismérvek tartoznak (Szántó – Tóth, 1993).

Az interakciós hálók (Csepeli, 2000. 261) teoretikus megközelítése a közösségeket nem zárt rendszerekként jeleníti meg, hanem a manifeszt közösségen túli hatásokkal és erőterrel. Ezáltal a kulturális tér fogalma is kitágul, s magába foglalja mindazokat, akik valamilyen módon, általában kölcsönös kapcsolat útján interakcióban állnak e térrel. Ugyanakkor a kapcsolatháló megközelítésével fény derülhet arra is, hogy az adott kulturális (interakciós) csoport milyen módon kapcsolódik más csoportokhoz, milyen módon befolyásolják egymást. Komplex struktúrákat lehet megragadni a kapcsolatháló elemzésével, melyekben nem csak a diádok, hanem a strukturális egyensúlyt hordozó triádok vizsgálata is lehetséges. A triádok a

stratégiai tevékenységek helyei, a bizalmat és az ismertséget is magába foglaló értelmezést teszik lehetővé (Burt és Knez [1995] munkáját idézi Faust, 2007, a strukturális kiegyensúlyozottság kapcsán a triádokról ld. Szántó, 2006).

V.3. A kapcsolati hiányok és kudarcok értelmezése

A kapcsolatok létének vagy nem létének megállapításán túl olyan szempontokat lehet és kell figyelembe venni, amelyek a kapcsolat kvalitatív értelmezését is igénybe veszi. Tehát a van/nincs bináris oppozícióján túl a kapcsolat intenzitására, kölcsönösségére, intimitására, elismertségére vonatkozó megállapítások is fontosnak tekintendők a kapcsolat létének vizsgálatakor. „Az adatok megközelítését itt nemcsak az események megfigyelése, hanem egyszersmind az értelmi összefüggések megértése konstituálja.” (Habermas, 1994. 137)

A kapcsolati háló összekötöttsége és sűrűsége, az interakciók sűrűsége arra referál, hogy a kapcsolatok működnek; a társadalmi kontroll, a jelentés-tulajdonítás, a társas támogatás, az erőforrás hozzáférés értelmezései pedig arról, hogy hogyan működnek.

A kapcsolatok hiánya morfológiai és élettörténet–narratíva elemzéssel ragadható meg, ami azt jelenti, hogy a megszokott kapcsolatok hiányának típusát vizsgáljuk, azaz olyan kapcsolatok hiányát, amelyek a normális kapcsolatháló morfológiájában fellelhetők. Azt is vizsgáljuk, hogy a hiány okai hogyan rajzolódnak ki az élettörténetben – elsősorban akkor, ha létezett, de már megszűnt kapcsolatáról beszélünk –, de ha reflektálatlanul marad a hiánya, az empátikus-analitikus eljárások segíthetnek. Utóbbihoz tartozik gyakran a létre sem jött kapcsolatok többsége. Reflektálatlanul maradhatnak a kapcsolatok hiányai, ha azok hiánya fájó, ha a hiány érzete nem jelenik meg.

Ha reflektált a kapcsolat hiánya az elbeszélő részéről, többnyire manifesztálódik az is, hogy a hiányt hogyan értékeli. Szempontomból fontosabb, amikor „kudarc”, „csalódottság”, „sikertelenség” vagy más, negatív jelzők kerülnek a hiányzó kapcsolat értelmezésébe az elbeszélő részéről. Ugyanis ezen kapcsolati kudarcok a társadalmi integrációra is hatással, a kiépülő kapcsolatokra is hatással vannak. Talán éppen amiatt, hogy e terület ennyire szubjektív, a gender és a pszichoterápia elvi meggondolásaiban jelent meg először, bár magam a posztmodern filozófiai és irodalomtudományi tanulmányaimnak köszönhetem a kapcsolati hiány (mint negatív posztulátum) felismerését és tipizálását, melyet az *A kapcsolati hiányok és a kapcsolati kudarcok* alfejezetben bontok ki.

V.3.1. A kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban

A kapcsolathálóban megjelenő alanyokon és relációs viszonyokon túl a kapcsolatháló jellemzői is tételes különbségeket mutathatnak. A háló méretére, sűrűségére, heterogenitására, a kapcsolatok minőségére, a rétegzettségére, multiplexitására vonatkozó adatok a háló és alanyai kvantitatív értékelését és a kvalitatív megközelítés segítségét teszik lehetővé. (vö. a fogalmakat Albert – Dávid, 1998. 125. és Szántó – Tóth, 1993. valamint Burt – Minor, 1983a és 1983b, Koehly – Goodreau – Morris, 2004)

A kapcsolatháló értékelésekor az *egok*hoz kapcsolódó *alterek* száma, presztízse, az ego presztízse nemcsak a hálóról, hanem az abban megjelenő egok (alanyok) kapcsolati tőkéjéről is árulkodik. A kapcsolatok hiánya a kapcsolatháló értelmezését kiegészíti, s a fentiek negációjaként jelenik meg, látens módon befolyással van, csökkenti a háló méretét, a sűrűségét, de a kapcsolati hiányokat a kapcsolatokhoz hasonlóan értelmezhetjük: homogenitás, intenzitás, erős vagy gyenge kapcsolat hiányzik-e.

A kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban elsősorban az integrációt gyengíti, de az időbeliségét figyelembe véve azt is megállapíthatjuk, hogy a kapcsolati hiányok egy része az integráció diszfunkcióinak, míg mások szocializációs sémának, vagy pszichés beállítódásoknak, autoriter kapcsolatoknak köszönhető – függetlenül attól, hogy az egyedi kapcsolat létre nem jött vagy megszűnt kötés. Mások azonban nem függenek az individuum ilyen kontextusaitól, hanem pl. halálesetnek, migrációnak stb. tudható be. Az integráció szempontjából ezen hiányok elfogadása és elutasítása a fontos, mert ezek befolyásolják az egyén kapcsolatépítési készségét, s ezen keresztül a (neo)integráció megvalósulását. Fontos még az integráció szempontjából, hogy a kapcsolati hiányokat kudarcként, sikertelenségként éli-e meg az aktor, amely úgyszintén a hozzáállást befolyásolja.

A kapcsolati kudarcok hatással vannak a kapcsolatépítésre, kapcsolatokba vetett bizalomra, a kötés értékelésére, a kapcsolatfelvétel- és fogadás hajlandóságára. Amennyiben kapcsolati kudarc érzetéről beszélhetünk, eme felsorolt elemek nincsenek, csökkent intenzitásúak vagy rapszodikusak. Ahogy a kapcsolatok segítik az egyént a társadalmi integrációhoz, a kapcsolati hiányok sikertelenségének érzete csökkenti az egyén integrációját az (aktuális) társadalmi-kulturális környezetéhez.

V.4. A társadalmi integráció kapcsolatháló szempontú megközelítése

A társadalmi integráció a társas kapcsolatokon keresztül, azok rendszerén belül és annak normatív rendszerét alkalmazva történik. A kapcsolatok rendszerei a társadalom részesévé teszik az individuumot, aki ezen túl már a Kollektív része. A kapcsolatháló elemzés szempontjából az egyén integrációja a kapcsolatok mennyiségétől és minőségétől, intenzitásától függ. A társas kötések rendszere egyszerre több normatív zárt csoporthoz kötik az egyént, aki képes és hajlandó a társadalom különböző csoportjaihoz plurális kötődéseket kialakítani. A kapcsolatok rendszere biztosítja az identifikációt és a társadalmi státuszt, illetőleg lehetőséget teremt elérni az információin keresztül – minthogy egyben informális háló is –, az egyén számára kívánatos javakat (ld. Bourdieu mezőelmélete 1978 és 1998). A kapcsolatháló lehetőségeket, biztonságot jelent az egyik oldalról, a másik oldalról tekintve pedig egy normatív kontrollt, amely az egyént fogva tartja.

V.5. A kapcsolati tőke és az integráció

A kapcsolathálókból a kapcsolatok és az azok által képviselt javakhoz való hozzáférés esélye olyan értékeket képvisel, amelyek konverzió révén más értékekre (tőkékre) válthatók át. Ezeken keresztül az ego számára olyan lehetőségek nyílhatnak, amelyek jó eséllyel vezetnek egy (magasabb) státusz megszerzéséhez, újabb kapcsolatok forrásává válhatnak.

Reimer és munkatársai (2008) a társadalmi tőke fogalmát körüljárva arra a következtetésre jutottak, hogy az a társas kapcsolatokban – Coleman által alkalmazott fogalmat használnak – gyökerezik. A célok eléréséhez az egyéneknek figyelembe kell venniük a strukturális és normatív aspektusokat. A társadalmi tőke négy forrását különböztetik meg: érték introjekciót, korlátozott szolidaritást, reciprocitást valamint az érvényesíthető bizalmat, de teoretikus vonalon azt is érzékeltetik, hogy lehetséges, ez a társadalmi tőke elérhető, de mégsem használják. Úgy vélik, hogy a kapcsolatok a közös identitás érzetén alapulnak, a tagságon, a kollektív cselekvésen, közös élettapasztalatokon.

Szemponctomból ezt a megközelítést nem vetem el, de hangsúlyosabbá kívánom tenni – mégpedig a kapcsolati és kulturális elméleteket alapul véve – a kapcsolatok, a kapcsolati tőke szerepét, ezek hiányát az integráció, és a neointegráció állapotában és változásaiban.

A kapcsolati tőke alkotóeleme a társadalmi tőkének, s ez a kapcsolati tőke (és általában a kapcsolatok) hiánya csökkenti az integráció esélyét, szegregálódáshoz, marginalizálódáshoz vezethet. A neointegrációban azonban természetesen újabb kapcsolatok jelennek meg, s

ezek megteremtik az integráció nagyobb esélyét (vö. Durkheim, 1982, Bourdieu, 1998 és Granovetter, 1991 vonatkozó fejtegetéseivel).

A közösségen belüli kapcsolatok megritkulása, az egyének leválása és individualizációja a normatív kontroll csökkenéséhez és általa, illetve párhuzamosan dezintegrációhoz vezethet. A dezintegrációhoz vezető utat, illetve az individualizációs folyamatot és hatásait, ezek összefüggéseit a kapcsolati sikerrel és kudarccal, a későbbiekben szintén vizsgálatom tárgyába vontam be. A folyamat kétoldalú lehet, a dezintegrációt követheti egy neointegráció, s ez, úgy vélem, elsősorban a kapcsolati kudarc megélésén múlik.

V.6. A siker és kudarc fogalmi

A siker és kudarc szubjektív és interszubjektív megélése – amely egyéni és társadalmi habitustól is függ – reflexív viszonyban áll az egyéni életúttal, a kijelölt életcélokkal, az objektíve mérhető gazdasági sikerességgel, a politikai, társadalmi eredményességgel. Ezek értékelése, súlypontozása nagyban függ az egyéni ambícióktól, a neveltetéstől és a társadalmi (csoport-) integráció eredményességétől (vö. Piore megállapításaival). Lengyel (1998) megállapítja, hogy különböző vonatkoztatási mezőkben eltérőek lehetnek a siker kritériumai, lehet a sikernek egy gazdasági siker és egy magatartásbeli megközelítése.

A siker fogalmának racionális oldalról, vagy épp szubjektív (a megélés) oldaláról való megközelítése, valamint a kudarc, mint a siker ellentéte – olyan elméleti mezők határán áll, amelyhez a gazdaságtani értelmezést, a habitus és a kulturális kontextus vizsgálatát, a konfliktuselméletet, a racionális döntéseméletet valamint az anómia és elidegenedés-elméleteket éppúgy segítségül kell hívni, mint a globális és fragmentált világról alkotott elképzeléseket.

Merton úgy véli, hogy egy társadalomban mindenki ugyanazon célokért kell, hogy küzdjön, az aktuális – már-már akutként leírható – kudarc csak átmeneti jellegű, az igazi kudarc az, ha az individuum feladja a küzdelmet, a célt (Merton, 2002. 221). A siker, mint cél meghatározott a kultúra által, kulturális ösztönzések és társadalmi korlátozások jelölik ki azt a mezőt, amelyet elérendő célként tűzhet ki szeme elé a társadalom egy tagja. Ennek mérföldkövei egzakt módon a karrier-állomásokkal írhatók le, amennyiben a célhoz tartozóan ez meghatározott. Lehet ez egy sikeres pálya, házasság, a családi háttér megteremtése, a következő generáció előrelépését biztosító feltételek megteremtése. Egyes megközelítésekben (pl. Goldthorpe-é) a siker kritériuma a felfelé való mobilitás, véleményem szerint azonban

van a sikernek (és a kudarcnak) olyan kulturális olvasata, amely nem feltétlenül húz párhuzamot a mobilitás felfelé ívelése és a siker között. A sikernek kulturális kontextusa van, s mint a korábbi megjegyzés is jelzi, a sikeresség nem feltétlenül jelent mobilitást – már csak, ha az intergenerációs mobilitást tekintjük, akkor sem egyértelműen igazolható az egyén életpályáján. A sikeres házasság nem feltétlenül jelent társadalmi lépcsőfokokon való előrehaladást. (A siker és kudarc kulturális megközelítéséről ld. a következő alfejezetet.)

Fontos szempont azonban, hogy a sikerességet társadalmi elfogadottság kíséri – enélkül az egyén elbizonytalanodik a sikerességében, azaz a siker egy reflexív és szubjektíve érzékelt entitás. Amennyiben a siker vagy kudarc nem kap visszajelzést, elsősorban a vonatkoztatási csoporttól, státusz-szorongást élhetnek át. A visszajelzés szükségessége mellett a siker-cél meghatározása egyéni aspirációt jelent, amely, utalva Merton megközelítésére is, a kultúrában/társadalomban kijelölt célok elfogadását vagy alternatív sikercélok kijelölését posztulálja.

V.6.1. A siker negációja: a kudarc

A kudarc Csepeli (2008) szerint a „a cél elérésének hiánya, a várankozások nem teljesülése, a valóságos és a kívánatos összeütközése. A kudarc tudomásul vétele nehéz és fájdalmas. Minél nagyobb az eltérés a vágyott és a megvalósult között, annál maróbb a kudarc érzése.”

A vonatkoztatási csoport, a kultúra által elvárt teljesítmény (csoportnívó) az egyén részéről nem betöltött, ha az egyén saját igényei alatt marad, kudarcról beszélhetünk. A kudarc felveti a materiális, a piaci, a kooperációs⁵ kihívások teljesítésének hiányosságának kérdéseit. De e megközelítés az attitűdökre is referál: a sikerorientált, a kudarcckerülő attitűdök, a kudarcok elfogadásának valamint a küzdelem felújításának képessége és hiánya jelenik meg a kudarc kérdéseiben.

A kudarc bekövetkeztével kognitív disszonancia jelenik meg (ezzel párhuzamosan: felháborodás, meglepetés, elégedetlenség), amely segíti az önreflexív magatartást, az okok feltárását. E folyamatnak két vége van: a kudarc elfogadása vagy az elutasítása, melyek e szerint befolyásolják az egyén további lépéseit. Ez lehet a reváns, de ebben nincs alku, nincs megegyezés. De éppúgy bekövetkezhethet a játszából (a téték elérése iránti törekvésből) való kivonulás. Az egyén kijelölhet új (alternatív) sikercélokat/téteket. Ismét Merton gondolataira szükséges utalnom:

⁵ A kooperációs kihívásokat és annak kudarcait a kapcsolatháló és a kapcsolati kudarcok értelmezésével lehet együtt kezelni.

„A világvég-hangulat, a belenyugvás és a lemondás menekülési mechanizmusokban fejeződik ki, melyek végül is arra ösztönzik, hogy „elmeneküljön” a társadalom követelménye elől. [...] bekövetkezik tehát a menekülés folyamata, miközben az egyének *továbbra is* a sikercélt tartják a legfőbb értéknek.” (Merton, 2002. 236; kiemelés tőlem – N. T.)

A kudarc az európai kultúrában általában tabutéma, így önállóan nem, csak a sikerrel, mint a bináris oppozícióban álló párral együttesen vizsgálták, de mégis inkább a siker különböző terminusai és attribútumai kerültek interpretálásra. Tézisemben a kudarc a kapcsolatok, az integráció szempontjából jelenik meg, illetve a kapcsolati kudarc szerepe rajzolódik az új kapcsolatok, a neointegráció kiépítésében.

V.6.2. A siker és a kudarc fogalmainak kulturális megközelítése

A siker és a kudarc kulturális megközelítését viszonylag messziről, Bourdieu habitus⁶ és társadalmi tőke elméleteiből (Bourdieu, 1978 és 2002) vezethetjük le. Röviden arra utalok, hogy a társadalom mezejében megjelenő sikercélok, tétek habituálisan meghatározottak. Így az adott kultúrára jellemző sikercélok, ideológiák határozzák meg az egyén (siker)választásait, célorientált viselkedését. Az általam vizsgált terepen ez olyan mértékben komplex, hogy az interpretációt segítő leírásai a sikercél kulturális meghatározottságának nem teljes, ott kívánom részletezni, ahol a megértés e magyarázat nélkül akadályozott lenne.

Arra már utaltam, hogy a házasság sikere nem írható le feltétlenül valamiféle mobilitási mutatókkal. A férfi muszlimok szerint sikeres a házasság, ha a feleség szép, engedelmes, vallásos és „házas”⁷, nagytöbbségük ezt kiegészíti azzal, ha a feleség gyermeket, elsősorban fiút szül. A női muszlimok szempontjából tekintve sikeres a házasság, ha a férfi türelmes, eltartja a családját, gondot visel a gyerekekre és vallásos. Itt máris felismerhető két orientáció: a nőnek engedelmesnek, a férfinak gazdaságilag viszonylag erősnek kell lennie. Ezt kiegészíti a pakisztáni házasság-siker: ha a feleség jó társaság, vagy a somáli változatban: ha a feleség tanult, mert akkor a gyermekek otthon is tanulhatnak, jobban indulnak az iskolában, életben (forrás: interjú Akhtar, pakisztáni és Labaan, Maxamad, valamint Abdi Xakiim somáli férfiakkal). Hasonlóan differenciáltan kell értelmezni, hogy mit jelent az egzisztenciális

⁶ Figyelemreméltó, ahogy Throop és Murphy (2002) a bourdieu-i habitus fogalmát Husserl, Schütz és Mauss munkái fényében értelmezi újra, a fenomenológia szempontját veti fel.

⁷ A férfi ékszere a felesége, annak szépsége, kedvessége, tudása – mondják.

sikeresség, sikertelenség, a vallási karrier építésében való siker és kudarc, a munkahely létének és a munkában való karriernek a szerepe. A menekültek körében végzett terepmunka speciális vonatkozásai miatt fontos továbbá megemlíteni már a teoretikus megközelítésnél, hogy a státusz-megszerzés sikeressége, a nyelvhasználat sikeressége, a fizikai rehabilitáció sikeressége, a trauma feldolgozásának sikere nemcsak az individuum sikerességét jelzi, hanem interdependens a kapcsolat sikerével (kudarcaival).

V.7. A kultúrák és a diaszpórák

Megközelítésemben a migráció-elméletek, s azon belül a diaszpóra-elméletek különösen fontosak, hiszen a menekültek neointegrációja ide mutat elsősorban. Tilly (2001a) vonatkozó hálózatos elmélete már előrevetíti a kapcsolatháló-elméleti megközelítést, a szolidaritást, de mélyebb értelmezési kísérlet, a kapcsolatok és kapcsolati hiányok szerepe nem jelenik meg a diaszpóra-kutatásokban. A kulturális megközelítések függetlenek a kapcsolatháló elemző megközelítésektől, miközben a diaszpóra-elméletek közelebb állnak a szubkultúra (és így némileg a deviancia) teoretikus megközelítéséhez, mintsem a kvázi rokon integráció-teoretikus megközelítéseiséhez.

V.7.1. A kultúra, a deviancia, a szubkultúra és a kulturális törzs

A kultúra sokszínűsége sokféleképpen értelmezhető, épp a kultúra heterogenitása hívja életre az olyan elképzeléseket, amelyek az alá-fölérendeltség kihívását lényegi, elválaszthatatlan elemeként tisztelte a kultúrákban. A deviancia megközelítései a valamitől való eltérés szempontját emelték ki. Tehát van valami, ami normális, s azon túlmenően vannak a meglepő, érdekes, deviáns és esetlegesen egzotikus vonásokkal rendelkező kultúrák – maguk is differenciáltan kezelik egymást, s e kettő – a normális és a deviáns – bináris oppozíciókkal is leírható.

A szubkultúrák megnevezés egy olyan szemléletet takar, amelyben nagyobb és tudatosabb az empátia⁸ a különbözőség iránt, azonban az oppozíció itt is fennáll: a kultúra és a szubkultúra viszonya nem egyenrangú, nem-egymásmelletti, hanem itt is fennáll az alá-fölérendeltség. Úgy vélik, hogy a szubkultúrák olyan probléma-megoldási modellek, melyeken belül az egyén érvényesülni képes (Rácz, 1989. 25), ugyanakkor kifejezheti másságát. A csoport kész

⁸ A fogalmat illetően ld. Gieser (2008) munkáját.

kulturális válaszokat kínál (Hoppál, 1984. 386), melynek mentén az egymással interakcióban állók között olyan pozitív belső klíma jön létre, amely az összetartozás érzését kelti – kifelé pedig ellenséges vagy zárt (Brewer, 1999). Közös csoportnorma, kulturális ízlés és fogyasztás, szimbólumrendszer és nyelvi szimbólumrendszer jellemzi a szubkulturális csoportokat. (Ld. még Hebdige 1989.)

A kulturális törzsek (Maffesoli, 1996) megközelítése a kultúrákban résztvevők választási lehetősége felől közelít, s mintegy a (poszt)modern társadalomban fellelhető kulturális eltéréseket és alternatívákat jeleníti meg, melyek egymás mellettiek, habár nem foglalkozik a törzsek közötti viszonyok teoretikus megközelítésével. Azzal azonban annál inkább, hogy a kultúrák közötti választás fogyasztás is egyben, valamint választás, amely egy olyan kulturális közeghez való csatlakozást jelent, ami olyan kizárólagosság, mint egy tradicionális törzshöz való tartozás. E megközelítés individualista és fogyasztóközpontú, mondhatjuk, hogy az élmény és átélés/megélés elemeit, valamint az életformát, a performanszt emeli ki.

Ezen megközelítések disszertációm témájának, a menekültek és diaszpórák vizsgálatának szemszögéből fontosak, minthogy a diaszpórák és a diaszpórák peremén létrejövő kultúrák e kérdést is felvetik: a befogadó társadalomba importált kultúraként, kultúraként, valami egzotikusként, vagy ahogy a korábbi megközelítések felkínálják, szubkultúraként vagy devianciaként kell-e értelmeznünk. A kulturális törzs értelmezés emellett azért is érdekes, mert az individuum választási lehetőségét is felveti. A szubkultúra-elméletek pedig annyiban is fontosak voltak, hogy a deviáns/szubkultúrán belüli karrier értelmezésének átültetése lehetséges kutatott területemre, úgy is mint amolyan választás, választott kulturális mintához való tartozás igénye, alternatív integráció, a csoporton belüli karrier – itt majd: pl. diaszpórák belüli karrier – kiépítése.

Ahogy az alábbi alfejezetekből kibontakozik, magam a kultúrák – vagy a Más (Other) – egymásmellettsége mellett érvelek, de a speciális terület okán a diaszpóra és kultúraértelmezéseket együttesen kívánom az elméletem kulturális vonatkozásaiban megjeleníteni.

V.7.1.1. A deviancia fogalmának reflexív antropológiai megközelítése

A deviancia fogalmát az egyén és a társadalom, az egyén és a társadalom normatív erejének viszonya szempontjából tudjuk értelmezni. Írásomban azonban nemcsak erre teszek kísérletet, hanem arra is, hogy e fogalmat, egy másik diszciplína – a kulturális antropológia – értelmezési kereteit átemelve, újraértelmezzem. Ezen újraértelmezés lehetővé teszi számunkra, hogy lássuk, a deviancia-fogalom használata hol ütközik nehézségekbe a társadalom és a kultúra vizsgálatakor.

Az antropológia posztkoloniális diskurzusában használt Más, Máság fogalmának, valamint az antropológia és irodalomtudomány határmezsgyéjén megszületett intertextuális kultúra-értelmezésnek a segítségével a deviancia-fogalom újraértelmezésére teszek kísérletet, mely kísérlet során a „normálistól” eltérő társadalmi jelenségek elemeit vizsgálom a kulturális relativizmus és a reflexív módszer segítségével. Ezek segítségével a többségi – kisebbségi, normális – deviáns opozíciókat kívánom bemutatni egy olyan területen, amelyet mind a szociológia, mind pedig az antropológia magáénak vall, de egymás értelmezésére kevésbé reflektált.

V.7.1.1.1. Eltérően Valamitől: távoli kultúrák és közeli szubkultúrák

A különbségtétel, vagyis a normatív meghatározottól eltérő, a különös, a más, a deviáns körülírása már a korai társadalmat is jellemezték – a sámánok, boszorkányok, koldusok, az epilepsziások, a fogyatékkal élők, a zsenik mind-mind kívül kerültek a normalizálton. Hogy csodálat vagy elutasítás volt-e a különbözőségük érdeme – a kultúrától és a különbözőség típusától függött. A tradicionális társadalmakban a transzcendens erő áldásának vagy átkának tekintik, a modern társadalom azonban már racionális magyarázatot is kívánt adni a különbözőség forrására. Azonban minden ilyen magyarázat a normális és különböző viszonyából indul ki, s csak a posztmodern teoretikusok veszik észre, hogy ez a viszony egymásra reflektáló. Ez a reflektáló/reflexív viszony kiterjed mind a saját társadalmon belüli, mindpedig az azon kívüli máságokra, a történelmi idő egész terjedelmében, s a megkülönböztetés etno- és kultúracentikus a legutóbbi időkig.

A távoli kultúrák leírásai a különbözőségekre fókuszáltak, s csak a 19. század antropológusai gondolkodtak erről egy kicsit másképp: az evolucionista szemléletnek megfelelően a saját kultúra történelmének egy régebbi állomását vélték felfedezni a törzsi társadalmak „stádiumában”. Majd pedig funkcionalista megközelítést alkalmazva az eltéréseket és a hasonlóságokat a természeti-kulturális környezetnek tudták be – ez már egyfajta megértő

megközelítést is jelentett. A posztfunkcionalista és posztstrukturalista megközelítések még ennél is tovább mentek, nemcsak az egyedit, a különlegeset keresték a másságban, hanem az egyetemeset is – a halál, a szeretet, a család, a bánat, a gyermeknevelés attribútumain keresztül. E megközelítés a posztkoloniális és reflexív diskurzusokban teljesedett ki⁹ – vagy ahogy hazánkban jobban ismerik: a kulturális relativizmusban és a multikulturális megközelítésekben.

Amikor a saját társadalmon belül is felfedezték a társadalomtudósok a másságokat, elsőként az anómikus, a deviáns jelzők használata vált általánossá (erről lesz szó lentebb), majd e fogalmak feltöltődtek egy normatív elítélő, értéktelített jelentéssel is, s csak hosszú út után alakult ki a szubkultúrákról való diskurzus olyan formája, amely ekvivalensnek tekinti a szubkultúrák értékeit, vagy legalábbis megérthetőnek. A kulturális antropológusok „hazatérése” jelentősen közrejátszott e szemlélet kialakításában, azáltal, hogy a kulturális relativizmus eszméjét magukkal hozták a szubkultúrák terepére. A kultúrafogalom átalakítása – a szubkultúrákból összeálló kultúra képe – elmozdította a deviancia-értelmezéseket egyfajta relativista szemlélet felé. A posztkoloniális diskurzus pedig ezt a relativizmust kiterjesztette a távoli kultúrák értelmezésére is – minden kulturális valóság egyenértékű, érvényes és reflexív viszonyban van a természeti és kulturális környezetével. A kultúrák egymásra hatása az értelmezéseket tovább színesítette. Azok a deviancia-megközelítések, amelyek a törvénybeütköző társadalmi jelenségekkel foglalkoztak, megértő, *emic* szempontú megközelítések révén hasonló bánásmódban részesültek.

V.7.1.1.2. A deviancia szociológiai fogalma

Amikor az egyének kiszakadnak a természetes társadalmi közösségekből, az egyén és a társadalom érdekei, szempontjai szembekerülnek egymással, a szociológia a deviancia-értelmezéseket veszi igénybe (ld. Moksony, 1994). A normaszegő, elidegenedett, deviáns magatartás ritkán a társadalmi fejlődés útját mutatja, de gyakrabban a nem vagy kevésbé integrálódott, lázadó közösségi lény esetében használják, s ez a használat segíti megérteni a „normális” és „abnormális” magatartásformák különbségeit, s a különbségtételen keresztül a „normálist”, a „normát” (Andorka, 1994. 32-34). Hátterében szocializációs zavarokat,

⁹ Megjegyzendő, hogy Lengyel úgy véli, hogy minden szociológia reflexív kell, hogy legyen, természeténél fogva, ez általános társadalomtudományi követelmény (Lengyel, 2006. 107 és 112).

feszültséget, mikrokulturális/szubkulturális hatásokat, anómikus állapotot¹⁰ sejtene a szociológusok (ld. Andorka, 1994). Abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy az adott társadalom norma- és értékrendszerében definiálható az, hogy mi tekinthető elfogadható és mi tekinthető deviáns magatartásformának.

V.7.1.1.2.1. A normális és deviáns fogalmi néhány szociológiai és filozófiai iskola nézőpontjában

A szociológia elméletének különböző iskolái más-más nézőpontból közelítik meg az eltérő magatartásformákat. A funkcionalisták mint funkciót (Durkheim, Merton), a szubkultúra-elméletek (Cohen, Ohlin) csoportfolyamatként értelmezték, melyben speciális értékek kristályosodnak ki. Az interakcionista (Becker, Goffman) az egyén és a társadalmi kontroll közötti interakcióban keresték a választ, míg az interakciót elemezve, de annak jelentéseit keresve közelítene az etnometodológusok (Cicourel). (Mindehhez ld. Pikó, 2002. 16-18).

Durkheim a bűnt nem tekinti a társadalom tekintetében patológusnak, mert az egyetemleges, szükségszerűen jelen van ott, ahol társadalom van, s kijelenti, hogy „a társadalmi szervezet alapvető feltételei, úgy, ahogyan mi ismerjük őket, logikusan magukkal hozzák a bűnözést. Következésképpen a bűn normális.” (Durkheim, 2000. 398). Vizsgálódásai azt is mutatták számára, hogy a bűn hasznot is hajt, ha a társadalom elítéli vagy elnyomja (Durkheim, 2000. 399).

Míg Durkheim átmeneti állapotnak tekinti a deviancia jelenlétét a társadalomban, addig Merton annak állandóságát emeli ki, s a problémát abban látja, hogy a társadalom a tagjai számára ugyanazon célokat jelöli ki, de nem ugyanazon lehetőségeket biztosítja a számukra, „társadalmilag strukturált akadályok állnak a kulturálisan felkeltett nagy törekvések valóra váltásának útjába” (Merton, 2002. 258). Az anómikus állapotban a társadalom egy töredéke a célokat nem elfogadott eszközökkel próbálja elérni (Merton).

A chicagói iskola képviselői humán ökológiai környezetben vizsgálták a társadalom egy-egy kis szeletét, többek között az elidegenedést, az asszimiláció hiányát és speciális eseteit, valamint a serdülők kultúráját. Sokan úgy gondolják, hogy a szervezetlenség a gátja a törvény betartásának és a devianciának, alapos terepmunkával White megállapította, hogy valójában a szervezettség nem hiányzik, de a megértés és az interakció hiányzik (White, 1999). Ez a fajta megközelítés már közelebb visz ahhoz a szubkultúra megközelítéshez, amely szerint ezek olyan életvilág és habitus komplexumok, amelyek gyakran túllépnek a társadalom által

¹⁰ Az anómia Merton szerint nemcsak a normák meggyengülése, hanem olyan helyzet is, amelyben a társadalmilag elfogadott célokat nem lehet a társadalmilag megengedett eszközökkel elérni (ld. Andorka, 1994.)

elfogadott normatív rend határain (Cohen, 1969. 279). Ez a megközelítés továbbra is a társadalom struktúrájában keresi a deviáns magatartás magyarázatát¹¹, de már a megértő megközelítésre helyezik a hangsúlyt. Cohen megközelítésének napjainkig ható ereje van a szociológia szubkultúra-megközelítésében, olyan módon is, hogy a szubkultúra-vizsgálatok nem reflektálnak az azt körülvevő társadalomra, hacsak annyiban nem, hogy a társadalom által abnormálisnak, deviánsnak tekintett szubkultúrákat vizsgálják (pl. drogfogyasztás, homoszexualitás, bűnözés, játékszenvedély kapcsán).

Mindezen megközelítések egy dologban egyetértenek: a Társadalom norma- és értékrendszere határozza meg azt, hogy mi tekinthető normálisnak és mi nem. A szubkultúra megközelítések azonban azt is észrevették, hogy a szubkultúra tagjai olyan normákhoz igazodnak és olyan értékpreferenciákat fogadnak el, amelyek nem vagy nem teljesen azonosak a többségi/domináns normával és értékekkel, azonban ezek a szubnormák és –értékek ugyanúgy normatív kontrollt jelentenek a szubkultúra tagjai számára, mint a társadalom tagjai számára a norma.

Ez a megközelítés az antropológusok számára azonban ott válik esetlegessé, amikor megpróbálják meghatározni azokat a normákat és értékeket, amelyek a Társadalom számára normatív erővel bírnak.

Továbbá minthogy a bentlét és a kintlét (a Társadalomban), a normális és abnormális, az idegenség nézőpont kérdése, s mintegy konstruált és részleges igazságnak tekinthető, meg kell vizsgálni azt, hogy ezen elméleti megfontolások felől megközelítve a deviancia fogalma tartható-e? Empíriám szempontjából úgy tűnik, hogy a kulturális megközelítések, amelyek nélkülözik a deviancia megközelítés pozícióját, alkalmasabbak, bár bizonyos, hogy egyes (illegális) gazdasági tevékenységek – amelyek a drogterjesztéshez, a szexuális piacon való megjelenéshez vagy a feketemunkához kapcsolódnak – a deviancia-értelmezést is felhasználhatják¹².

V.7.1.2. A kultúra fogalom alakulása

A következőkben a kultúrafogalom alakulásának főbb mozzanatait kívánom bemutatni, hogy láthatóvá legyenek azok a töréspontok, amelyek ahhoz vezettek, hogy a jelen kultúrafogalma

¹¹ „A társadalom struktúrája ... [létrehoz] jellegzetes alkalmazkodási problémákat.” (Cohen, 1969. 269.)

¹² Ezen kutatási területek a tézisemben nem kaptak jelentős teret, habár kapcsolati szempontú értelmezésük lehetséges, de további empirikus kutatómunkát igényelne.

eltávolodjon attól a kultúra-koncepciótól, amely helyet engedett a deviáns minősítésnek, s a relativitást helyezték különböző szempontokból az előtérbe.

V.7.1.2.1. A hermeneutikai fordulat

A hermeneutika nemcsak a szövegek értelmezésének tana, amellyel a szövegek eredeti értelmét rekonstruálni lehet, hanem a történetiség lényegébe való belátást is jelenti (Fehér, 2001. 19). Ez a társadalomtudományok számára nem az időbeli távolságot jelentette, mint a filozófiai, történeti vagy teológiai tudományok számára, hanem az értelem-keresés egy útját, melynek során egy olyan kulturális tényt kívántak magyarázni, mely az időben ugyan közelálló, de az értelmezést mégis valami gátolja. Akár egyfajta kulturális vagy társadalmi távolság, akárpedig az ebből következő nyelvi nehézségek. A hermeneutika egyfajta interpretációs és metodológiai eszközzé is válik, miközben eltávolodik eredeti tárgyától – a vallási szövegek értelmezésétől. Társadalomtudományi nézőpontból azonban ez egyfajta nyereség, vagy ha úgy tekintjük, kiterjesztése a hermeneutikai megközelítésnek: a kultúra bármely aspektusa a hermeneutikai körbe helyezhető, s a rész – egész, egész – rész viszonyában értelmezhető.

Ahhoz azonban, hogy ez megtörténjen, szükség volt arra, hogy a kultúrát, mint szöveget kezdjék el értelmezni, melyben struktúrák, szimbólumok, jelentések, jelentésrendszerek, manifeszt és látens funkciók rejteznek. Ez abból a megfontolásból indult ki, mely szerint „a szövegek – azaz bármilyen nyelvi megnyilvánulás – értelmezéséhez szükséges keretet a nyelv, a gondolkodás és a valóság hármasságával szokták megadni. A nyelv ebben a fogalmi keretben a valóság nyilvános reprezentációját hozza létre a fogalmak közvetítése révén. [...] a gondolkodást, a megismerést és a valóság viszonyát is a nyelven, illetve a segítségével létrehozott szövegeken keresztül szemléli” (Wilhelm, 2003. 53-54). Ez a belátás a szöveget a kultúra reprezentánsaként tekinti, ami által lehetővé teszi a kultúra szöveggé váló értelmezését. Ez az értelmezés azonban egy kultúrakutató esetén ahistorikus és szinkronikus, amely egy történelmileg meghatározott pillanatban történik (N. Kovács, 1999). Ez aggályossá teszi az interpretációt, mely azonban a reflexív antropológia, a posztkoloniális antropológia diskurzusaiban feloldódik.

Itt az elemzésnek két irányba kell elágaznia: egyrészt a szöveg és kultúra viszonya felé kell elindulni, másfelől a hermeneutikai módszer felé – e kettő egy helyen mégis találkozik. A szöveg és kultúra viszonya mintegy a priori elfogadottá vált, azaz a kultúrát lehet szöveggé értelmezni, szöveggé kezelni, ez kétségtelen a kutatók számára. Azonban az, hogy a

megértés adott-e avagy gátolt a Kutató (s itt már: a kultúra Olvasója) számára, már megkérdőjeleződött, s újabb kanyarulatot jelentett a hermeneutika felé: megérthető-e az Egzotikus¹³? Eközben a hermeneuták is új kérdésekkel kerültek szembe: a megértés vagy a félreértés, esetleg a nem-értés adott? Ha a hermeneutika tárgya egy rögzített jelentés, amely a megfejtés előtt áll, akkor a hermeneutika nem tud mit kezdeni azzal a jelentéssel, amely elmozdul, többértelmű, s nem adja meg magát egykönnyen az értelmezésnek (ld. Caputo, 1996. 24). Márpedig a kulturális jelenségek, akárha időben, akárha kulturálisan távol vannak az értelmezőtől, ezt a mozgékonyt, a többértelműséget jelentik a 70-es évek végétől a kultúrakutatók számára. Azaz megkérdőjeleződik az, hogy az eredeti jelentés egyetlen és felfejthető lenne. A hangsúly átkerül az értelmező folyamatra, melynek során a bizonytalanságok csökkenni látszanak (Wilhelm, 2003), s az Egzotikus, a Más megértéséhez való közeledés és a relatíve jó megértés eredményének interpretálásának kérdéseire. Ez a megértés-keresés magával hozta a kulturális relativizmus újbóli előtérbe kerülését, a reflexív diskurzusokban.

A hideg hermeneutika, amely a hermeneutikai módszert a derridai dekonstruktív stratégiával, a disszeminációval és a Derrida Heidegger-reflexióját ötvözi, olyan, amely egyszerre csendes és szemlélődő, de örül a sokféleségnek, a változásoknak, s mindannak, ami megnehezíti az értelmezést. Ahogy Caputo fogalmaz ez a hermeneutika „nem nyújt vigaszt, [...] a megértés olyan módja, amelytől szenvedünk, hogy nem segíteni próbálunk, hanem megpróbáljuk megnehezíteni a dolgokat” (Caputo, 1996. 45). A nehézség azonban nem a probléma feladását jelenti a kutatók számára, hanem egy kihívást, amely a mélyebb megértésre vezeti a kutatót.

V.7.1.2.2. A kulturális relativizmus

A kulturális relativizmus szerint a saját kulturális kontextusában érthető meg minden jelenség, gyakorlat, s annak értékrendje szerint értelmezhető és értékelhető. A kulturális relativizmus a terepen dolgozó társadalomkutatók által lassan teret nyert, s már Durkheim, Boas, Benedict írásaiban is felfedezhetőek ezen elméleti meggondolás alapkövei (Herskovits, 1998; Borsányi

¹³ Az 1960-as évektől kezdődően minden idegen kulturális jelenség felruházódott az egzotikum tulajdonságaival, hogy a rácsodálkozás és megértés kutatói praxisát hívja elő. A 70-80-as években a saját kultúrában kutatók is használják ezt az elidegenítést, mint módszertani segédeszközt, majd pedig a 90-es években terjeszkedik ki minden kulturális gyakorlat értelmezésére.

1997). A kulturális univerzálék tér, idő és erkölcs szerint sajátosak és összehasonlíthatatlanok (Herskovits, 1997. 54).

Ez a megközelítés a kulturális pluralizmuson alapszik, amely szemben áll a monolitikus kultúra-megközelítéssel, s annak ellenére, hogy az evolucionista gondolat már felismeri a kulturális különbségeket, de egy (ma már esetlegesnek tűnő) fejlettebb-fejletlenebb oppozícióban vizsgálódik, mégis hozzátartozik a relativizmus eszméjének kialakulásához. A pluralitás felfedezése, s a kultúra megértése a maga sokszínűségében nem következett az evolucionista elvek elvetéséből, még a kulturális diffúzió – a kulturális jelenségek migráció és diffúzió által való hasonlósága, a hasonlóságok keresése, olykor a különbségek figyelembevétele nélkül – elvének elvetésére is szükség volt (ld. Boas, 1997)

A kulturális relativizmus a kultúra sokszínűségére helyezi a hangsúlyt, s kiemeli, hogy ez a sokszínűség csak kontextuálisan érthető meg, az eltérő jelenségeket sajátos tér-idő-kultúra vizsgálatnak kell alávetni, anélkül, hogy a jobb-rosszabb, szebb-csúnyább, elfogadható-elfogadhatatlan bináris oppozícióba próbálnánk kényszeríteni. „A kulturális relativizmus az a filozófia, amely elismer minden értéket, melyet valamely társadalom a saját élete irányítására meghatározott. A kulturális relativizmus a gyakorlati életben nem más, mint a társadalmi fegyelmezettség, a különbségek tisztelete, egymás kölcsönös megbecsülése” – írja Borsányi 1997-ben. Ez a kultúrakutatói praxis, mely a sajáttal szemben a kultúra „tulajdonosának”, „benszülöttjének”¹⁴ szemszögén keresztül empatikusan vizsgálódik, szembekerült az etnocentrista állásponttal, ugyanakkor jó alapot adott a posztmodern antropológiai megközelítéseknek.

V.7.1.2.3. Az egyedülvalóság, etnocentrikusság átértékelődése

Az etnocentrikus álláspont minden kultúrát a *saját* kultúra értékei és értékítéletei alapján ítél meg és megkülönböztet magasabb és alacsonyabb rendű kultúrákat. Ez a szemlélet a saját kultúra – általában az európai-amerikai kultúra – és a kolóniakon fellelhető kultúrák szembeállításából indult ki, s a saját kultúra értékeit, intézményeit privilegizálta, az eltérőt és a hiányzó elemeket emelte ki a távoli kultúra kontextuális mezejéből. A kultúrákon belüli vizsgálódás és az összehasonlítás elve először a relativista megközelítésben kapott új értelmet

¹⁴ A benszülött fogalma megtisztult attól a jelentéstől, melyet a koloniális időszak adott e kifejezésnek, már nem jelöl alacsonyabbrendűt, másodrendűt. Benszülött lehet mindenki a saját kultúrájában, nemcsak az esőerdők mélyén élőkre vonatkozatható tehát, hanem egy vállalat menedzseri kultúrájában élő individuumra is. Ez a letisztítás a kulturális relativizmusnak köszönhető.

(ld. Boas), majd a kognitív megközelítés tételezte azt az elvet, mely szerint a még azonos fogalmi elemek is a kombinációk végtelen változatát hozhatják (Wilhelm, 2003. 58). Ezáltal az eltérő és egyedi új értelmet kapott. A kulturális sajátosságok egyedisége a kulturális kontextusban, holisztikusan értelmezhető, a fogalmi apparátusok logikája kognitív-kulturális természetű (Wilhelm, 2003. 59), így az egyediségek ezen keresztül értelmezhetőek.

Az etnocentrikusság szétszóródásával az egyes kultúrák sajátos értékei és intézményei a vizsgált kultúrák központi fogalmai alapján kerültek az értelmezés asztalára, minden egyedivé és különlegessé emelkedett, s elveszítette az összehasonlítás talaját. Ugyanakkor a kulturális antropológusok érezték úgy, hogy ők hivatottak az emberiség essenciájáról valamit is mondani, így a posztmodern empirikusok már törekedtek arra, hogy az Egzotikus és Egyedi valamint az Egyetemes Értékek között megtalálják az utat (ld. Rosaldo, M. Douglas, Geertz késői munkái, Zubaida, S. M. Low, S. Sassen, U. Hannerz és mások munkáiban).

V.7.1.2.4. Legitim-e minden kulturális praxis?

Ezek után természetesen felmerült a kérdés, hogy ha minden a saját kultúra értékein keresztül értelmezhető, akkor a deviancia, a bűn, a másság fogalmai hogyan értelmezhetőek? A válasz kézenfekvő volt: a saját kulturális kontextus legitimálhatja a kulturális gyakorlatot. Ha azonban James Clifford tételezéséből indulunk ki a részleges igazságokról, mely szerint „a tudásnak nincsen teljes korpusza, mindenki csak hatalmi viszonyokkal átszőtt esetleges találkozások bizonytalan kimenetelű sorozatán keresztül ismerheti meg a tudást” (Clifford, 1999. 501), kétségessé válhat, hogy a cselekvő individuum vajon ismerheti-e mindazon tudást, amely az ő cselekvésére vonatkozik, tudja-e vagy sem, hogy legitim/illegitim a praxisa? Ha ettől a kérdésselvetéstől el is tudunk tekinteni, attól nem, hogy megvizsgáljuk, minden esetben legitimálhatja-e a kontextus a cselekvőt?

A kulturális relativizmus egy olyan metodológiai megfontolás, mely az értékítéletektől távolítja el a kutatót, azonban elvezet egy olyan kutatói attitűdhöz, mely csak az egyedit keresi és találja meg, s mindent legitimnek találhat adott helyzetben. Azonban a posztmodern antropológusok felhívják erre a figyelmet, s ehelyett inkább új és provokatív kérdések megfogalmazását jelölik meg útként (ld. Biczó, 2003. 256). Ezen provokatív kérdések segíthetik a fentebbi kérdés megválaszolását is. Az interpretív eljárás segítségével tudunk válaszolni, azaz akkor, amikor pozíciót változtatva az *emic* és *etic* megközelítéseket alkalmazzuk – amelyek közötti különbségtevés értelmetlen, mihamint a kutató empatikus egyén

lesz a vizsgált közegben (ld. a bánatról és a dühről Rosaldo, 2003. 263). Ezen eljárás segítségével megérthető a bánat örjöngéssel, a gyász táncsal való feldolgozása, de vajon legitimálható-e a drogfogyasztás, a lopás vagy a gyilkosság, a nők körülmetélése? Vagy hogy a témámhoz közelebbi kérdést vessek fel, a férfiak és nők szegregációja¹⁵?

V.7.1.2.5. A reflexív antropológiai megközelítés

Az antropológia reflexív fordulata a provokatív kérdéseknek, a hermeneutikai és relativista kérdéscsoportoknak, valamint annak a belátásnak köszönhető, hogy a kultúra komplexitása diszkurzív megközelítést igényel. E fordulat természetesen a filozófiai, irodalomtudományi (azon belül textuális és posztmodern nyelvészeti) kérdéscsoportokat is magába foglalta. Mind a terepet, mind a kutatót, mind pedig az etnográfiai¹⁶ gyakorlatot és írást érinti – „vagyis érinti a kutató helyét a közös terepen, a kutatási folyamatban való részvételét és a textualizálás formáit, a mediális technikákat, a társadalmi gyakorlatokat” (Waldenfels, 2004. 110-111). Az idegenség a reflexív antropológiában önreflexíve jelenik meg, azaz a kutató saját idegenségének és marginalitásának megtapasztalásán keresztül, valamint az Idegen által (a kutató) önmagától való eltávolodásán keresztül. E megközelítésben az Idegen és a Kutató kapcsolata sokkal inkább polarizálódik, a dialógusuk sokszólamúvá válik azáltal, hogy mindketten a saját kultúrájukkal állnak reflexív viszonyban, a nyelvileg is kinyilvánított céljaik aszimmetrikusak, miközben egymással folytatnak dialógust. Az Idegen azáltal idegen, hogy a Kutató akként interpretálja, s ez az idegenség a legfőbb tulajdonság és eszköz, amely a kutató rendelkezésére áll, s miközben az Idegent Ismerőssé teszi az Interpretáción keresztül, azáltal maga eltávolodik és a marginalitás (vagy átmenetiség) érzésével ruházódik fel. S közben egy új paradoxonnal kell szembesülnie a kutatónak: miközben az Idegent Ismerőssé teszi, meg kell őriznie idegenségét (Crapanzano, 1999) – s erre az interpretáció eszköztára és az etnográfiai írás retorikai eszközei adnak lehetőséget és korlátot.

A reflexív antropológia teoretikusai a posztmodern játékosságát és változékonyságát (vö. Pethő, 1997), az interpretációk esetlegességét és részlegességét ötvözik az intertextualitás irodalomelméletével. A permanens narrációt, a folytonosságot, a lezárhatatlanságot, az értelmezhetetlen értelmezését, az interpretációt tűzi zászlajára. „Textuális kozmoszokat, irodalmat olvas-értelmez-fordít-termel” (Frida, 2003. 133).

¹⁵ Amely ugyan lehet különleges, de nem feltétlenül azonosítható az európai bűn-értelmezéssel (ha kívülről szemléljük), de büntetendő a megsértése a kultúrán belül, s e szempontból kerülhet az értelmezésbe.

¹⁶ Az etnográfia itt már mint a kulturális- és szociálintropológia módszere értendő.

A kultúra az antropológia számára egy végtelen narratív háló, amely jelentésekkel és jelentőségekkel bír, amely értelmezésre vár (Frida, 2003. 133), s amelyben éppúgy idegenek lehetünk, mint azok, akiket idegennek tekintettünk. Mindenki szerző és olvasó, minden olvasat lezáratlan és új olvasatoknak ad teret. A posztmodern antropológia az emberi viszonyok bemutatására és magyarázatára vállalkozik, miközben az emberi tapasztalat szubjektív jelentésének átadására törekszik (Biczó, 2003.; a szubjektívről ld. *A szubjektivitás kérdése* c. alfejezetet)

V.7.1.3. A Más (Other) fogalma az antropológiában

A különbözőség diskurzusa mindvégig az antropológia esszenciáját jelentette¹⁷. A „kultúrák egymástól független világokat jelentettek” (Hannerz, 2004. 79), amelyek között alig van kapcsolat, s amelyek közötti különbségek megismerésére és interpretációjára az antropológusok a hivatottak.

A posztstrukturalista diskurzusokban azonban a másság, a különbözőség különösen reflektált, hiszen az antropológusok a maguk különbözőségét is reflektálttá tették, miközben egy másik Mással kellett foglalkozniuk. Ennek eredményeképp néhány problémával szembesültek (Schiffauer, 2004. 159-160).

Elsőként azzal, hogy a kultúrák közti tér esetleges és kulturális szinkretizmusok jönnek létre, miközben egy különálló, körülhatárolható Idegent próbáltak megragadni. E felismerés a szinkretizmusok kialakulására irányította a figyelmet (Schiffauer, 2004. 159), amelyek Ulf Hannerz megfogalmazásában a globális mozaikok végét jelentik a globális világban, ahol már nem az antropológus és a misszionárius lép fel, mint megismerő, mert a kultúrák között kommunikáció és egymásrahatás van (Hannerz, 2004). Brandstetter (2006) úgy véli, hogy a transznacionalitás, a globalizáció, a migráció folyamatai a szinkretizmust visszaemelik a teoretikus megközelítések közé, miközben egy olyan folyamatnak is részesei lehetünk, amelyben a Másik állandó beáramlása és egyesítése, fuzionálása, bekebelezése jelenik meg. Így a hibriditás és kreolizáció fogalmai kerülnek előtérbe (ld. még *A kulturális intimitás és az integráció* c. fejezetet). Brandstetter James Cliffordot idézi a hibriditás kapcsán, s emlékeztet,

¹⁷ A. Gergely (2006) azt is megjegyzi, hogy e különbözőség, változékonyság, ha értékként jelenik meg, akkor nem jelent akadályt a tudományosság számára.

hogy sok tradíció, nyelv, érték megsemmisül, de sok viszont túlélő lesz egy komplex kontextusban.

Folytatva a problémák imént megkezdett felsorakoztatását Schiffauer írása alapján, azt mondhatjuk, hogy az antropológus második problémaként azzal szembesül, hogy a kulturális elemek nem feltétlenül összhangban és zárt struktúrát alkotva vannak jelen egy társadalomban. A kulturális elemek dinamikusak, a kultúrán belül törések és átfedések vannak (ezt a problémát véleményem szerint a kultúra intertextuális olvasata oldhatja fel).

A másság már nem egyértelműen körülhatárolható nyelvileg, területileg vagy más kemény attribútumokkal, de határait kiszabja a koherens, saját struktúrával rendelkező kultúra. A körülhatárolást „nem a grammatikai alávetés, a hittérítői buzgalom, vagy az egzotikum esztétizálása, hanem a megismerői szándék ihleti [...] Az idegen az antropológiai működése nyomán új helyet kap, méghozzá egy teoretikus konstrukcióban, a „kultúrában” kerül elhelyezésre” (N. Kovács, 2004. 11). Ezáltal a kultúra sok kis kulturális szigetre esik szét, mely a valóságban összefüggő szövetet alkot, s melyek a maguk értékpreferenciái mentén merítenek a közösből.

Fontos eredménye ezen meg gondolásnak az (ön)reflexív antropológia koncepciója, amely a diskurzusok (kultúrakutatói és társadalmi) függőségét elemzi és a diskurzusok között kialakult hatalmi viszonyokat vizsgálja (Schiffauer, 2004. 159-160). Ez által a saját kultúrát elidegeníti, s a már gyakorolt vizsgálódási módszereket alkalmazva vizsgálja mindazt, ami magától értetődő.

Ezt a hatalmi függőséget elemzi Aunger (2004), miközben kutatási eredményeit interpretálja, melyben a konstruált első és harmadik világ képe ütközik az antropológiai gyakorlatban, a posztkoloniális időszakban. A kutató standard képe már nem tartható fenn, s az idegen képét újra kell gondolni (Aunger, 2004. 6-7). A jelen kutatói számára át kell gondolni az Itt és az Ott fogalmait, miközben reflexíve kell viszonyulni a tradicionális kutatói attitűdökhöz.

Az igazságok konstruáltak, s a kutatónak reflexíve kell vizsgálnia azt az álláspontot/nézőpontot, amely Helyről vizsgálódik és tekinti a Mást, hiszen egy másik nézőpontból ő maga lehet idegen.

V.7.1.3.1. A Mások (Other) helye és a Másság interpretálhatóságának kérdései

Az idegen, a Más a rámutatás által kel életre, egyfajta interpretáció által, amely a különösségre és a Másságra fókuszál. A Más diskurzusa a posztkoloniális diskurzusban

reflexívvé vált, az európai-amerikai antropológia elveszítette prioritását és azt az attitűdöt, hogy a távolban találja meg a Más, a harmadik világ kutatói számára ugyanis az európai-amerikai értelmezések és teóriák lettek idegenek. A pozíció megkérdőjeleződött és esetlegessé vált. (Mindehhez ld. Bhabha, 1996)

A Más interpretációja ezáltal egy fordítássá vált, melynek során „egyre összetettebb kulturális összefüggéseket fordítunk le, egyre hibridebb identitásokat teremtünk, egyre többet fogadunk be a kívül rekedtekből, a szabadság egyre újabb horizontját nyitjuk meg, és ezzel mindig újra meg újra átlépünk egy vonalat... «de mögöttünk rögtön újra bezárul, mint a felejtés hulláma, és újból visszaáramlik az átléphetetlen társadalmi antagonizmus és a kikezdetlen hatalom horizontjává»” (Buden, 2004). Egyetlen interpretáció sem végleges, mindig új és új viszonyulások kerülhetnek előtérbe, miközben a Tárty az ismerőség és idegenség között mozog.

Miközben a hibrid identitásokról beszélünk (pl. egyszerre lehet valaki foci-szurkoló és menedzser, ugyanakkor konzervatív afroamerikai), látni kell azt is, hogy ezáltal nehéz körülhatárolnunk a „mi”-t (Geertz, 2001a. 383), s a globalizációs folyamatoknak köszönhetően a társadalmi-kulturális tér megváltozott, a fordítás mindennapi praxissá, az identitás (re)konstruálása folyamatossá lett, az azonosság és különbözőség dinamizmusa felgyorsult. A Más interpretációja ott kezdődik el, amikor felmerül a fordítás szükség-szerűsége, a félreértés eshetősége, ahol a hermeneutika eszköztárára szorulunk.

V.7.1.4. Egy összegzés - a deviancia fogalmának újraértelmezése

Mindezek után látható az, hogy a posztmodern-posztkoloniális kutatók számára a deviancia fogalma kérdéses, mert ami egy nézőpontból igaznak is bizonyulhat, egy másik nézőpontból megkérdőjelezhetővé válik. A kultúra sajátos értelmezése, hogy az kultúrákból tevődik össze (Eagleton, 2001), nem teszi lehetővé számukra sem a deviancia értéktelített alkalmazását, sem pedig azt a használatot, amikor a többségitől való eltérésként értelmezik a devianciát. Hiszen ez utóbbi szükség-szerűen megkövetelné, hogy meghatározzuk azt, hogy mitől tér el és ez az a pont, amely esetlegessé vált. Ha a Kultúra kultúrákból tevődik össze, és nem létezik egy Kultúra, melyben vannak szubkultúrák, akkor nehéz meghatározni a Kultúra mércéjét vagy origóját. Enélkül pedig az eltérés is nehezen értelmezhető. Az idegen, a más, a „deviáns” egy empatikus objektíven keresztül megérthetővé válhat – csakúgy, ahogy azon szubkultúra-kutatók számára, akik a Társadalomra való reflektálást elhanyagolva, csak a szubkultúra megértésére koncentráltak. Ez a hiányosság azonban a reflexív antropológia ismeretének

fényében egy kicsit kisebbnek tűnik, mert egyúttal hiányzik munkáikból a saját kultúra iránti elfogultság és az abból adódó pozíció.

Úgy gondolom, hogy amellet, hogy részleges igazságnak tekinthető az, ha valamit devianciának neveznek, az sem jelenthető ki, hogy minden magatartásforma, cselekvési mód legitimálható lenne. Ez a bizonytalanság és elbizonytalanítás a posztmodern diskurzus velejárója, amely segítheti az elméleti megfontolásokat éppúgy, mint a kultúrák, az Idegen, a Más empirikus megközelítését.

V.7.1.5. A szubjektivitás kérdése

Az értelmező elemzés, a jelentésteli struktúra feltárása, a terminusok érvényessége növelésének intenciója – amennyiben kvalitatív kutatási módszerekkel társul – nem nélkülözheti a szubjektivitás plurális fogalmának reflexióit, hiszen az élmény-közeli megközelítés, a kutató szubjektuma és empirikus tapasztalatai (előképek és kutatási tapasztalatok formájában) mind olyan tényezők, amelyek a szubjektivitás mértékét növelik. Amellet, hogy az alfejezetben a szubjektivitás fogalom komplexumát mutatom be, a vizsgálati tárgyam – a szintúgy komplex jelzővel illehető menekültek és diaszpórák világa –, megközelítésének egy, általam (is) alkalmazott módját, szemléletét jelzi, s azt hogy ez egyfajta pozícionáltság (vö. Haraway, 1991 és Mohammad, 2001, Luhmann, 2006), amely az önreflexivitás feladatát is életre hívja. Bourdieu (2009. 181) úgy fogalmazott:

„A megismerés nem csupán attól függ – amint azt az elemi relativizmus tanítja –, hogy milyen sajátos nézőpontból szemléli tárgyát a meghatározott „helyzetben és időben” lévő megfigyelő, hanem magától attól a tényről is, hogy mivel nézőként szemléli a tevékenységet, megválasztva a kellő szemszöveget (hátrébb húzódik, hogy tárgyát messziről és magasról vehesse szemügyre), a gyakorlati tevékenységet egyszersmind a megfigyelés és az elemzés tárgyává teszi.”

Az etnográfiai megközelítésben a szubjektivitás szerepe fontos és reflektált, episztemológiai megközelítésben a deduktív szociológia (ld. pl. Gorski, 2004) számára a naturalista adatgyűjtést és induktív analízist jelenti (Adler és Adler, 2008). A szubjektivitás elméleti megközelítése a meghatározó szociológiai irányvonalak számára mint amolyan kvalitatív elvi ajánlás jelenik meg (Adler és Adler, 2008. 22).

Elttekintve Husserl egy metafizikai kérdésfelvetésétől – mely szerint, ha a világ konstitúciója a szubjektív által jön létre, a szubjektív nem lehetne része a világnak, mert akkor e szubjektív egy már korábban létrejött rész-világban kellett, hogy létezen – a szubjektív kérdése nem ennyire nehéz. Habár mind a caputoi hideg hermeneutika, mind pedig a dekonstrukció, a diszkurzuselméletek vagy általában a kultúratudományok recens munkái azt mutatják, hogy a kérdés igen plurális, többretegű fogalommal állunk szemben.

Egyik megközelítésben a szubjektív kérdése dichotóm: a tárgy és a módszer szubjektív kettős kihívás elé állítja a kutatót. A tárgy ez esetben lehet az egyéni/közösségi cselekvés, gyakorlat, rítus, szándék, stb. Weber szerint minden cselekvésnek bizonyos szubjektív jelentése van¹⁸: a cselekvés csak akkor válik társadalmivá, amikor az, aki cselekszik tetteinek más egyénnel való viszonyában értelmet tulajdonít. Ez az értelmettulajdonítás szubjektív, mi több intersubjektív terület, s ekként az empatikus megközelítésre tarthat igényt akár a kutató, akár az olvasó részéről, habár ez esetben az empatikus érdeklődés tárgya speciálisan ugyanaz: a kutatót individuum(ok) szándékai, motivációi, kontextusai.

A módszer szubjektív a kutató individuumán, szubjektív tapasztalatain múlik. A kutató szubjektív (és ugyanakkor kommunikatív) tapasztalás révén szerzi azokat az információkat, amelyek később elemzésre-interpretációra kerülnek. Ez az empirikus tapasztalat/tudat szemben és kiegészítve az objektív, azaz transzcendentális tudattal (Kant) analitikus-szintetikus egységet jelent, amelynek temporalitása van és szubjektív elemekkel (is) felruházott. A tárgy szubjektív nem vonja maga után feltétlenül a módszer szubjektívását (vö. Moksony, 1999), de amennyiben a terepmunka során a kutatót tekintjük „mérőműszernek”, nem tekinthetünk el attól a szemponttól, hogy szubjektívnek lássuk.

Azaz ebben a másik megközelítésben a kutató, mint interpretáló szubjektív merül fel mint probléma. A kutatónak a szubjektív a személyes tapasztalataiban gyökerezik, a kutató tapasztalatai előképekbe rendeződnek, így a tudományosság kritériumának való megfelelés érdekében a kutató feladata, hogy a szubjektív elemeket minimalizálja. Azaz meg kell tudni különböztetni az empirikus és az elméletelöttes, immanens képeket és ezek szerepeit a kutatásban. A kutatói előkép dekonstrukciója és a fenomenológiai redukció válik feladatává a kutatónak, aki kvalitatív metódus(oka)t használ. A fenomenológiai redukció

¹⁸ Lacan (2007) szerint a jelentés mindig szubjektumot feltételez.

(Kvale, 2005. 62) nem az előfeltevések hiányát jelenti, hanem azt, hogy ezeket kritikai elemzésnek¹⁹ kell alávetni.

A kutatói előkép nem több, mint a kulturális jelentések szövetében egy redő – mely a szemünket elvezeti, továbbfuttatva tekintetünket a redőn túlra, miközben az el is takar valamit. Rosaldo szerint az élettapasztalat lehetővé teszi vagy éppen akadályozza a tisztánlátást (Rosaldo, 2003. 274), s ezt vonatkoztathatjuk a kutató mindennemű előzetes tapasztalatára is. Lehetővé teszi a tisztánlátást, mert például ezen előkép nélkül valóban nem tudnánk kérdéseket feltenni – hiszen a kérdések a tapasztalatban gyökereznek, s mindig a nem-érthetőség, a nem-egyértelműség, a kutatói kíváncsiság talaján keletkeznek, s a megértés felé kívánnak vezetni.

A kutatás során a kultúra saját/mi-értelmezése jön létre, ez egy konstrukció, amely egy tér-idő-tapasztalat-előkép konstellációban születik, rögzített és revideálható. A konstrukció a felmerülő kérdések által megtermékenyített és kontextuálisan létrejövő, esetleges, de fokozatosan magasabb érvényességet elérő interpretáció. Az interpretáló (kutatás alanya, kutató, olvasó) miközben értelmezni kíván hangsúlyoz, sűrít, eltol, értelmez és szelektál, mi több teatralizál. A folyamat során reflektálttá lesz a saját és a vizsgált kultúra, s így interkulturálissá (más megközelítésben: intertextuálissá) válik a jelentés²⁰. Itt kapcsolódik a hideg hermeneutikai megnehezítés, a posztmodern antropológiai diszkurzív és önreflexív megközelítés, a kritikai elemzés, a fenomenológiai redukció, melyeknek célja az, hogy a kutatói előkép szerepét minimalizálja, teret adjon a kultúra-interpretációnak. A sikert az jelenti, ha a fogalmaink érvényesek és interszjektívek, a lehető legkoherensebb képet kapjuk. A szövegértés szempontjából sikeres interpretáció (Wilhelm, 2003. 67) a jelentések feltárását jelenti. Egyúttal ez azt is jelenti, hogy nincs egyetlen értelmezés, csak törekedhetünk az „ideális” *interpretív metódusról* kell beszélnünk. El kell engednünk *Az Olvasatot* és helyette az olvasat olvasatát adhatjuk olvasóink kezébe, s bízunk kell benne, hogy intencionált szövegünket hitelesnek találja, s olvasata nem (nem sokban) különbözik a mi értelmezéseinktől.

Az etnográfia értelmező és diszkurzív módon kívánja feltárni a társadalom mikrokérdéseit (vö. Adler és Adler, 2008. 23), reflektál a szubjektivitás tárgyi, módszertani, s személyét

¹⁹ Szükséges utalni itt Weber (1998) értékmentesség elvére.

²⁰ Letenyei László A jelentésháló pókja... c. munkájában úgy véli, hogy a saját kultúra jelentésháló kiegészül a megismert jelentésháló-elemekkel (Letenyei, 2004a) – ez lehet egy másik szempontunk.

érintő kérdésekre, s ún. kommunikatív tapasztalatot²¹ (Habermas, 1994. 138) gyűjt, de eközben további gondolatok is felmerülnek e feltárás metódusa során. Az egyik ilyen gondolat a diszkurzus szubjektivitása kapcsán jelenik meg, azaz az, hogy a szubjektivitást a „beszélő "én" explicit vagy implicit jelenléte adja”, amely ént „csak a diskurzust folytató személlyel azonosíthatunk” (White, 1996a).

Az alfejezet kérdése nem választható el teljesen az autonómia, az individualizmus és interszubjektivitás fényében vizsgált szubjektivitás teoretikus megközelítésétől. Tézisem témája azonban nem eme filozófiai kérdéscsoport, így csak röviden utalnék Honneth szubjektivitás-kritikájára. Azt írja, „az emberi szubjektumot nem tekinthetjük (teljesen) transzparens és önmaga hatalmában álló lénynek” (Honneth, 1997a. 119), s ezzel utaltunk is a szubjektivitás-kritika egyik kvázi-belső irányvonalára, amely az individuum lehetőségeit, korlátait és más környezeti feltételeit is figyelembe kívánja venni akkor, amikor annak interpretációit értelmezi. Csakúgy, ahogy James Clifford az írás meghatározottságait jellemzi²², a nem-írott interpretációk (a kutatóé, a kutatotté és az olvasóé) is hasonlóan meghatározottak.

A szubjektivitás elvi megközelítése nem nélkülözhet egy reflexiót az objektivitásra. Rosaldo *A bánat és a fejevadások örjöngésének kapcsolata* c. tanulmányában specifikusan a kutatás alanya, mint értelmező-interpretáló személy irányából közelíti meg a kérdést:

„Az objektivizmus – feltétlen, univerzális és időtlen – igazsága elvesztette monopol helyzetét. Az objektivitás paradigmája manapság egyenlő feltételek mellett, az esettanulmányok által feltárt lokális kontextusba ágyazott, lokális érdekek formálta és lokális észlelésekkel színezett valósággal kell, hogy versenyezzen. Az örök igazságok és a törvényszerű általánosítások mellett a politikai folyamatok, a társadalmi változások és az individuális sajátosságok is a társadalmi elemzések napirendjére kerültek. Az olyan terminusok, mint objektivitás, semlegesség és elfogulatlanság az egykor hivatalosan elismert tekintéllyel felruházott értelmezői pozíciókra vonatkoznak, de kétségtelenül sem jobban, sem pedig kevésbé érvényesek az érintett, ám ugyanúgy fogékony és

²¹ „A kommunikatív tapasztalat, amint neve is elárulja, olyan interakciós összefüggésből ered, amely legalább két szubjektumot köt össze a konstans jelentésekre vonatkozó egyetértés nyelvileg előállított interszubjektivitásának keretei között.” (Habermas, 1994. 138)

²² Az etnográfiai írás meghatározott: kontextuálisan, retorikailag, intézményileg, műfajilag, történetileg. (Clifford, 1999)

tájékozott társadalmi szereplőknél. A társadalmelemzésnek el kell fogadnia a tényt, hogy az általa vizsgált tárgyak egyben elemző alanyok is, akik az etnográfusokhoz – illetve azok írásaihoz valamint etikai és politikai elveihez – kritikusan viszonyulnak.” (Rosaldo, 2003. 275)

Emellett az objektivitás egyik kritikája az etnikai szempontok objektív vizsgálatának lehetetlenségét, korlátozottságát emeli ki (O’Meara, 2001). A kultúrakutatói szempontból továbbá megkérdőjelezett az, hogy nem csak egy igazság létezik (vö. Clifford, 1999), amennyiben a vizsgált individuumokat intenciókkal rendelkező, független, de a saját kultúrájában élő, ahhoz pro vagy kontra, de igazodó egyéneknek tekintjük, azt is el kell fogadnunk, hogy különbözőképp, egyéni argumentációkat összeállítva kapcsolódnak a vizsgálatunk tárgyához. Az igazságok kumulálva – értelmező, narratív és kritikai módszerekkel párosítva – jeleníthetik meg az óhajtott értelmet, jelentést.

V.7.2. A diaszpóra sajátosságai

A migráció kutatásának elméleti és empirikus irányvonalai közül hangsúlyosan a diaszpórákra vonatkozó megközelítésekkel foglalkozom, integrálva a migrációkutatások vonatkozó álláspontjait, de eltekintve attól, hogy egy külön fejezetben összegezzem azt²³.

A diaszpóra elméletek témánkba ágyazottsága a csoportkohézió és –integráció, valamint a reflexív ön- és kultúraértelmezés szempontjából plasztikusan kirajzolódik. A diaszpórák a társadalom szövetében elhelyezkedő, de az önazonosság-tudatukat más forrásból merítő, legitimitását mitizált történelmi eseményből (és helyszínből, kultúrából) megalapozó társadalmi csoportok, amelyek a beilleszkedés és szegregálódás határmezsgyéjén állnak (vö. Safran, 1991. 83-84 és Clifford, 2001).

A diaszpóra kifejezés ma már egy tág szemantikai mezőt foglal magába – Fejős 2005. 10 és Clifford, 2001 – amely magába foglalja a menekülteket, a vendégmunkásokat, a bevándorlót, a külföldit, a száműzött és tengerentúli közösséget. Írásomban a diaszpórát nemcsak származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005) és a terminus immanens része az, hogy a diaszpóra tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak. A kapcsolati aspektust is figyelembe véve Safran definíciójára kell utalni, ahol két kifelé mutató kapcsolati szempont

²³ Egy sajátos szempontból megtette Szabó (2006), de példaértékű áttekintést Massey és tsai (2001) tettek.

is megjelenik: egyrészt az Otthonnal tartott folyamatos kapcsolat, amely egyúttal meghatározza a diaszpórában élők csoporttudatát és szolidaritását, valamint egy másik szempont a befogadó országra vonatkozik, pontosabban arra, hogy ott nem fogadják el tökéletesen. További – immáron nem kapcsolati – szempontok Safrannál, hogy a diaszpórák az eredeti centrumtól (Otthontól) eltérő további két helyen is fellelhető az etnikai közösség, a diaszpórábeliek pedig ápolják a szülőföld emlékét, mítoszát, a visszatérés reményét, s elkötelezettek a szülőföld iránt (Safran, 1991).

A diaszpóra tagjai kapcsolatokat ápolnak a társas környezetükkel, azonban mi és Mások határokat vonnak maguk közé, miközben az integráció pro és kontra kulturális elemeket, praxisokat szállít közöttük.

A diaszpórában belüli kapcsolatok ápolása, a hagyományok megőrzése kultúra és szubjektumfüggő, ahogy az is, hogy a befogadó társadalomban miként és milyen intenzitással vesznek részt. (Már itt meg kell jegyezni, hogy eme megállapítások alátámasztására és differenciálására teszek kísérletet a tézisem empirikus fejezeteiben.)

A diaszpóra tagjainak részvétele, a részvétel szabadsága a befogadó társadalomban kultúrafüggő is, s ez elsősorban a nők mozgás- és tanulási szabadságára van hatással, sokszor a világtól elzárva élnek, s csak a nemzeti/vallási homogén kapcsolatokban vehetnek részt (vö. pl. Ewing, 2006). Más szempontból éppen a nők azok, akik szelektíven ugyan, de vigyáznak az Otthon kultúrájára, hagyományaira, ez egyfajta biztonságot jelent a számukra. Clifford úgy látja, hogy a nők „a tulajdon és a vallás alapvető értékeit, a nyelvet és a társas mintákat, az étkezésre, a testre és az öltözködésre vonatkozó előírásokat megőrzik és adaptálják a befogadó országon kívüli hálózattal való állandó kapcsolattartásban. De ahogy Maxine Hong Kingston hangsúlyozza: a diaszpóra-szálakat fenntartó és újraszövő nők ezt kritikusan teszik, egy túlélési stratégia részeként az új kontextusban. [...] A közösség egyszerre lehet a támasz és az elnyomás színtere.” (Clifford, 2000).

A részvétel ezenkívül a befogadó társadalomban lehetőség és korlátfüggő is, azaz a részvétel értelmezésénél számolni kell a befogadóoldal attribútumaival, azzal, hogy milyen lehetőségeket biztosít (munkahely, letelepedés, baráti és párkapcsolat, stb.) és milyen korlátokat támaszt (diszkrimináció, szegregáció, stb.), ugyanakkor az is fontos, hogy a diaszpóra milyen módon fordul az újonnan érkezethez, s milyen lehetőségei vannak. Így azt mondhatom, hogy a diaszpóra terminus szempontjából legalább ennyire fontos magának a diaszpórának az integráló ereje is. Az egyén integrációja elsősorban in-group módon (a saját kulturális közegében, a diaszpórában) történik, s csak másodsorban és ekkor már csak feltételesen, de kifelé történik. Ez a diaszpóra már meglévő hálóján, gazdasági és szellemi

erősségén, megosztottságán (fragmentáltságán) és nem utolsó sorban a diaszpóra egészének a befogadó országgal való kétoldalú kapcsolatán múlik.

A diaszpórákhoz való integrálódás mind az első, mindpedig a neointegráció értelmezésében helyet kaphat.

A diaszpórák szuverenitásainak határait a személyes hálózatok végei szabják meg. A diaszpóra így lehet, hogy sok más közösséggel, diaszpórával szoros kapcsolatban áll, más esetben pedig olyan gyenge lábakon áll, hogy az egyének integrációja sem valósulhat meg általa.

A szuverenitással szemben az asszimilációs törekvések állnak, esetlegesen, de ez utóbbiról Clifford úgy gondolkodik, hogy egy nemzetállam narratívája „nem asszimilálhat olyan csoportokat, amelyek fontos lojalitást és gyakorlati kapcsolatokat tartanak fenn a szülőfölddel vagy egy máshol található szétszórt közösséggel. Az olyan népek, amelyek identitásérzését a hontalanság és az erőszakos veszteség kollektív történetei határozzák meg, nem "gyógyíthatók" egy új nemzeti közösségbe való beolvadással. Ez különösen igaz, ha folytonos, strukturális előítéletnek vannak kitéve.” (Clifford, 2000). Geertz szerint a kultúrák egymás közötti kapcsolatában jelen van az egymásra reflektálás, de ahhoz, hogy a Kultúra fennmaradjon, meg is kell őriznie bizonyos alapelemeket. „A kultúráknak tudomásuk van egymás létezéséről, és szükség esetén kölcsön is vesznek ezt-azt egymástól; de ha nem akarnak elpusztulni, más kapcsolatokban némileg *áthatolhatatlannak kell maradniuk egymás számára.*” (Geertz, 2001a. 377. – kiemelés tőlem, N.T.) Ez az áthatolhatatlanság az Otthon melegségének őrzését jelenti, s azt, hogy mindig idegenek maradnak azáltal, hogy őrzik a Hagyományokat, a kultúra esszenciáit.

Fentebbiek alapján azt mondhatjuk, hogy mind a hazafelé irányuló érzések, mind a felénk irányuló előítélet fontos szempont. Ahogy Safran is megállapította, a diaszpóra kollektív homlokterében az Otthon képzeje áll. Wiles pedig azt a szempontot veti fel, hogy miközben a diaszpóra tagjai élnek a mindennapi életüket, átlélik a határokat – itt államhatárokat értve –, kommunikációs eszközöket bevetve. Az identitásuk értelmét, a tevékenységeiket, a kapcsolataikat a kollektív Otthon-elképzelés szerint szervezik; maguk között (kollektíve) reprodukálják az otthon értelmét, érzetét. Távol vannak az otthonuktól, de új perspektívát nyer az otthon és az otthoni kapcsolatok. Ez azt is jelenti, hogy nemcsak a nosztalgikus múlt vagy az utópikus jövő fényében, de a konkrét mindennapi rutinok, gyakorlatok és társadalmi interakciók része is az Otthon, s ez egyben azt is jelzi, hogy az egyének részesei a közösségnek, még akkor is, ha más tapasztalatok iránt érdeklődnek. (Ld. mindehhez Wiles, 2008)

A diaszpóra „a máshová való kötődés érzését nyújthatja, egy másféle időérzéklet és elképzelést, egy másirányú modernitást” (Clifford, 2000), s ezzel mintegy állandóan túlnéz a befogadó ország realitásain, ahol megpróbálja rekonstruálni az Otthon esszenciáit, remélve, hogy a hazatérés számára vagy a következő generáció számára realitás lehet.

V.7.2.1. A diaszpóra, mint Idegen a befogadó társadalom testében

A diaszpórák a befogadó társadalom bensejében jelennek meg, úgy, hogy folyamatosan – még ha nem is kihívóan – az idegenség, az egzotikum jelenik meg általuk. Az idegen mindig kérdést hordoz: gyakran ő maga kérdez rá a befogadó kultúra valóságaira, de sokszor az idegensége ébreszt kérdéseket (Derrida, 2004), s így az Idegen (a Diaszpóra) és a Befogadók egy egymásra reflektáló kapcsolatban állnak, a kapcsolataikat az egymás iránti kíváncsiság is átszínezi. Derrida a vendégszeretetről, annak hagyományairól gondolkodva írja: „A jog szempontjából, a vendég, még ha jól is fogadják, először is idegen, idegennek kell maradnia. A vendégszeretet az idegennek jár, bizonyos, de a vendégszeretet is, mint a jog, feltételes marad, és annak feltétlenségétől függ, ami a jogot megalapozza.” (Derrida, 2004. 29) Ez azt is jelenti, hogy amíg az idegenség, mint entitás jelenvaló, addig a definíciók, az öndefiníciók reflexíve jönnek létre. A vendégszeretet pedig annak az idegennek jár, aki idegen, más, aki az öndefiníciók vonatkozásában másként aposztrofáltatott, s aki a vendégjog alkalmazására alkalmas.

Az idegen, a diaszpóra felé irányuló érdeklődés viszonzásra talál az ellenoldaltól, s ahogy fentebb is bemutatam, a kérdések tükröződése fennáll amíg a diaszpóra megőrzi másságát és kíváncsiságát. Az idegensége, a kérdésselvetései egyfajta külső szempontokat hozhat a befogadó társadalom számára. Azonban az, ahogy Simmel fogalmaz, hogy ez objektivitást jelentene, kevésbé hihető. A „szabadság, melynek köszönhetően az idegen még a közeli viszonyokat is madártávlatból élheti meg és kezelheti, természetesen mindenféle vészterhes lehetőséget is magában foglal. [...] ő a szabadabb mind elméletben, mind a gyakorlatban, hiszen előítéletektől mentesebben képes áttekinteni a viszonyokat, amelyeket általánosabb, objektívebb ideálokhoz mér, valamint cselekvésében sem köti megszokás, kegyelet vagy bármilyen előzmény” – írja Simmel (2004, 58). Azonban ez a feltételezett, tulajdonított objektivitás aligha tartható a posztmodern antropológiai és kultúrakutatói elméletek fényében, ha hisszük, hogy a bármely idegen is élettapasztalatokkal rendelkezik, melyek szubjektívek voltak, szubjektíve átélte azokat, s még akkor is, ha csak azt tekintjük, hogy a tapasztalatokat kategóriákba rendezi, kötődik hagyományaihoz, saját kultúrájához. A befogadó,

vendégszeretettel fogadó közösség felé, ha nincsenek is előzetes élményei vele kapcsolatban, nem tabula rasaként fordul.

Összefoglalva ez azt jelenti, hogy a kölcsönös kíváncsiság rajzolja ki a Máság határát, a kultúra, hagyomány a diaszpóra-befogadó társadalom határát, s így a befogadó társadalom szövetében Idegenként maradhat meg, miközben a befogadás és beilleszkedés kérdései jelennek meg. E szempontokat téziszem empirikus részében a kapcsolatháló elemzés és narratíva elemzés által érzékeltetem.

V.7.2.2. A diaszpóra és a kultúrák, a diaszpóra és a diaszpórák

A diaszpórák számossága a kultúrák számának is megfelelő, vagy egyértelműbben: megfelelően nagy. Az európai vagy magyar szemszögből néhány különböző tömböt lehet látni, de beljebb hatolva a diaszpórák világába, azt láthatjuk, hogy sokfélék, egymástól önmagukat is határozottan elkülönítik, hiszen az az esszencia, amely az Otthon lényegét, kultúráját, világát hordozza, annyiféle, ahányféle Otthon-koncepciót tudnánk számolni körükben.

A diaszpórák a szociológia látóterébe a migrációkutatások, a transznacionalizmus, a transznacionális/multikulturális közösségek, az identitás vizsgálata kapcsán kerültek. Új szempontként merülhetnek fel a hibrid kulturális formációk és a globalizmus, globális migráció kérdései, valamint a gyakorlati hatásai a globalizáció ilyen vonatkozásainak, de a korábbi szempontok is fennmaradtak.

Östen Wahlbeck (2002) mértékadó megközelítésében az etnikai kapcsolatokat, ha kisebbség és többség vonatkozásában vizsgálják, inadekvátnak tekinti, s úgy véli, a mélyebb megértéshez a transznacionális társadalmi szervezetekként kell értelmezni a diaszpórákat – a kibocsátó és befogadó országokban egyaránt. A növekvő migrációt és a technológiai fejlődést összekapcsolja, s megállapítja, hogy a transznacionális kapcsolatok (migránsok és menekültek tekintetében is) egyszerűsödtek, a társas kapcsolatokat a határok nem befolyásolják (ld. Wahlbeck, 2002. 221-223). A klasszikus megközelítésben az etnikai kapcsolatokat és etnikai csoportokat szoros összefüggésben vizsgálatnak, belső és külső kapcsolatok, a kapcsolatok csoportképző szerepe szerint. Bousquet megállapítása szerint (idézi Wahlbeck, 2002. 224) az etnikai kapcsolatok elméleteit nehéz adaptálni a menekültek világára, az etnikus kapcsolatok a csoporttagok megmozdítását segítik, pontosan kivehetőek az önmeghatározott etnikai

csoportok. Wahlbeck amellet foglal állást, hogy az etnikai, lokális szempontokat bele kell foglalni az etnikai kérdésekbe, s így a kibocsátó ország felé (és felől) mutató kapcsolatokat is. Emellet úgy vélem, hogy az etnikailag homogén kapcsolatok értelmezésébe be kell emelni a hasonlóság különböző immanens/in-group értelmezéseit. Így elsősorban a vallási hasonlóság, másrészt a származási terület (nagyregió), a közös kulturális gyökerek kérdéseit, a kultúrában, a történelemben gyökerező hasonlóság- és különbségtétel aprólékos értelmezésének beemelése segítheti az etnikai kapcsolatok meglétének, hiányának interpretációját. Ez a gondolatmenet hiányzik Wahlbeck munkájából, amikor a kurdok diaszpórabeli, diaszpóraközi, hazairányuló és más etnikai csoportok felé mutató kapcsolatairól ír. Mindezen kapcsolatok mind személyes kapcsolattartásban, mind utazással, mindpedig technikai eszközök segítségével valósul meg, s nemcsak baráti vagy családi kapcsolatokat ápolnak a menekültek (itt elsősorban politikai és háborús menekülteket, nempedig gazdasági menekülteket kell érteni), hanem politikai hozadéka is van, azaz nemcsak az Otthon mítikumával, hanem jelenével és jövőjével, a diaszpórák sorsával is foglalkoznak (ld. a további fejezeteket és Wahlbeck, 2002. 227). A diaszpórák sorsával való foglalatosság, illetve a diaszpórák kívülré mutató, a befogadó társadalomra irányuló kapcsolatok a rasszizmus, diszkrimináció, kizárás és különbségtétel entitásaiival is számol – ahogy az nagyon sok tanulmányban is megjelenik.

Said *Orientalizmus* c. munkájában (Said 2000) megfogalmazottakkal szemben a diaszpórák önképe leginkább úgy jellemezhető, hogy magukat, a saját kultúrájukat látják másnak. E tekintetből teret engedhetünk az olyan elméleteknek, amelyek kultúrafüggőnek tekintik a tapasztalást, s így szubszaharai, kelet-afrikai, maghrebi és más tapasztalásról beszélhetünk (vö. Hall, 2003). A diaszpóra kultúrája egy teoretikus megközelítésben a derridai differAnce²⁴ kifejezéssel is illethető, de kultúrakutatói szempontokból a diverzitás, hibriditás fogalmi előkelőbb helyet foglalnak el az értelmezési keretekben. Wahlbeck idézett munkájában diaszpórabeli tudatnak titulálja a kutatási tapasztalataiból kirajzolódó más-tudatot, s Cliffordot idézve írja, hogy e tudat látensen magába foglalja a veszteség, a marginalitás, a menekülés tapasztalatait, s ezeket megerősítik a szisztematikus kizsákmányolás és a gátolt előrelépés élményei (Wahlbeck, 2002. 234).

²⁴ Az elkülönöződés passzív és aktív módját jelenti: különbséget és a valami más(ik)tól való különbözőség artikulációját.

V.7.2.3. Diaszpórák és hálózatok

Tilly úgy véli, hogy a migráció a kapcsolatháló áthelyezése egy célországba – nem az egyén, hanem rokonok, ismerősök csoportja indul el, s ez a mozgás sok kockázatot jelent: „a személyes biztonság, a kényelem, a jövedelem, a kielégítő társadalmi kapcsolatok elvesztésének kockázatát” (Tilly, 2001a. 92).

A kockázat mértékének növekedése szűkíti a célnak tekintett területeket, azonban annál inkább erősítik a korábbi kapcsolatokat. A kapcsolatok kölcsönös segítségnyújtási, szolidaritási hálót jelentenek – hazaküldött támogatás, információ, átmeneti szállás, munkalehetőség vagy információ formájában.

Tilly megemlíti még, hogy a diaszpóra identitása függ a háló nagyságától és sűrűségétől, valamint a kifelé mutató kapcsolatoktól. E szempontot érdemes összevetnünk az előző alfejezetben (*A diaszpóra és a kultúrák, a diaszpóra és a diaszpórák c.*) foglaltakkal. A Tilly által használt tipológiát (Tilly, 2001a. 96-98) alkalmazva a telepes és kényszer migráció típusai jöhetnek szóba témám szempontjából, azzal kiegészítve, hogy a kapcsolatok a kommunikációs eszközök széles körben való elterjedtségét tekintve már nem jelentik természetesen, hogy a kapcsolatok felszámolódnak, esetleg intimitásuk és intenzitásuk csökken, de aktualizálhatóak.

A migráció megközelítések közül a kumulált okságot feltételezők vizsgálják a diaszpórákat olyan komplexen, amelyet elégségesnek, vagy megközelítendőnek tartok, s amely eleget tesz Feyerabend komplex közegekre vonatkozó posztulátumának²⁵ is.

A migráns hálózatok az első tényező a kumulált okságot (Massey és Tsai, 2001. 28-29 és 38) feltételezők körében, ami kiegészül a háztartásjövedelem, a (föld)birtoklás, a kultúra (viselkedésformák, értékek, szokások) tényezőivel, melyeket külön-külön részletesen, de együttesen összefüggéseiben ajánlanak vizsgálatra. Véleményem szerint e tényezők sorát ki kell egészíteni olyan szubjektív értékelésekkel, amelyek a társadalmi státusszal való elégedettséget mérik, avagy amelyeket az inter- és intragenerációs mobilitásból vezetnek le, de ezen túlmenően a földbirtoklás összetevőt nemcsak a megélhetés dimenziójára korlátozom, hanem bővíteném a hatalom birtoklásának dimenziójára, csakúgy, ahogy az

²⁵ „Egy komplex közeg, amely meglepő és előre nem látható fejleményeket tartogat, komplex módszereket igényel, és ellenáll az elemzésnek, ha az olyan szabályokra támaszkodik, melyeket jó előre megfogalmaztak, s anélkül fogalmaztak meg, hogy tekintetbe vették volna a minduntalan változó történeti feltételeket.” (Feyerabend, 2002. 39)

oksági értelmezésnél szükségesnek látszik, hogy bevonjuk az esetleges háború, ínség, üldözés, stb. meglétének kérdését.

V.7.2.4. Diaszpórák és menekült közösségek

A diaszpórák nem azonosak a menekült közösségekkel, hiszen más módon érkezett, azonos nemzeti-etnikai közösségből származó egyéneket is magába foglalnak. A menekültek a diaszpórában belül alkotnak csoportot, de a diaszpóra-értelmező teoretikus megközelítések iránymutatással lehetnek a menekültlét megértéséhez. Néhány attribútum azonban speciálisan a menekültekre, a menekült közösségre jellemző.

A diaszpórában belül a menekültek nemcsak érkezési módjuk, hanem társadalmi-gazdasági státuszuk szerint is különböznek. Emellett a hasonló tapasztalatok miatt egymás között sokszor méginkább szorosabb kapcsolatokat ápolnak, mint akárcsak a saját diaszpórabeliekkel. Ennek két okát különítettem el: egyrészt a jobb helyzetűek részben vagy teljesen elzárkóznak a kapcsolattartástól a rosszabb helyzetűek felé, másrészt a menekült közös tapasztalatai is határvonalakat húznak. Sokszor ezt kiegészíti, hogy azok, akik legális utazásra módot találhattak, más etnikai/vallási/társadalmi csoportból érkeznek, mint azok, akik ugyanazon országból, de menekültként érkeznek.

A diaszpóra és a diaszpórában belüli menekült közösség minden különbség ellenére kapcsolatokat ápol, az ünnepek, nemzeti ünnepek idején intenzívebben, de sokszor patrónus-kliensi kapcsolatba, ritkábban askriptív kapcsolatba kerülnek egymással, elsősorban munka- vagy vállalkozásbeli kapcsolatok révén. A kapcsolatok temporalitását tekintve a hétköznapi és ünnepek különbségtétele mellé be kell emelnünk azt is, hogy a kapcsolatok funkcionalitása folytán gyakran időlegesek (Sinha-Kerkhoff (2006) megközelítésében gyakran röviddek), de az azonos etnikai csoportok, vagy a kifelé mutató kapcsolatok közül a hasonlóak között – a vallási, nemzeti, nagyrégióbeli hasonlóságot értve itt – olyan módon ápolják a kapcsolatokat, hogy azok aktualizálhatók, szükség szerint feléleszthetőek legyenek.

A menekültekre jellemzőként jeleníti meg Gaim Kibreab azt, hogy a menekült traumatizálódtak, részképesség zavarokkal bírnak (Kibreab, 2006. 21-22), ami sokakra igaz, de az érkezés pillanatában nem minden menekültre. Úgy gondolom, sokan a kulturális sokk átélése során, az elhúzódó kilátástalanságban élnek át olyan élményeket, amely a pszichés egészségre károsak. Kibreab kiemeli, hogy a szituációk ismeretének hiányában sokan nem találnak megoldást problémáikra, bizonytalanságban élnek. Kellert idézve a menekültlét

három fázisát különíti el (Kibreab, 2006. 22): a megérkezéskor átélt bánat, a túlélés felett érzett büntudat és az agresszió szakaszai követik egymást.

A menekültek hasonlítanak a saját diaszpórában élőkhöz, illetve a más diaszpórában élőkhöz is egy kissé absztraktabb szinten, abban, hogy az otthon mítoszát megidézik, az otthonra irányuló figyelmük nemcsak az otthonmaradottak felé, hanem politikai-gazdasági-történelmi vonatkozásokban is él.

A menekültek érkezésükkor számítanak a már korábban érkezettek információira, patronálására. Massey és társai (2001) úgy vélik, hogy a potenciális költség annál kisebb, minél többen érkeztek (s jelzem: maradtak is) a befogadó országba. A gazdasági vonatkozásokat tekintve ki kell emelnem azt is, hogy nemcsak a migráció költségei, hanem a várható jövedelem is fontos szempont az érkezők számára. S habár Masseyék úgy vélik, hogy az elérhető jövedelem ha kisebb is, ha a befogadó országban elérhető státusz alacsonyabb is (Massey és társai, 2001. 18-19), ez még mindig jelentékenyebbnek tűnik a szemükben, mint az otthon elérhető jövedelem, s a státuszésés sem okoz gondot, hiszen az otthoni társadalom (virtuális) tagjai maradnak. Úgy vélem, hogy ezt a megközelítést, ha nagyvonalakban el is fogadhatjuk, érdemes specifikálni. A magyarországi jövedelem a Nyugaton elérhető jövedelem viszonylatában már nem tűnik olyan szerencsésnek, s ez egy kissé befolyásolja a motivációikat, elsősorban a migrációs potenciált növeli körükben. Az alacsony státusz pedig a három vonatkoztatási csoport függvényében értelmezendő: az otthoni státusznál gyakran alacsonyabb státuszt érnek el, a befogadó társadalmon belüli társadalmon belül pedig szinte konzekvensen alacsonyabb státuszt láthatunk. Ami a diaszpórán belüli státusz vonatkozásait illeti, ezt is fel kell bontanunk: egyrészt sokszor hosszú időbe telik, amíg előrelépés érhető el, másrészt a diaszpóra helyzete (társadalmi-gazdasági helyzete) a diaszpórák között és a befogadó társadalomban szintén befolyásolja azt, hogy mi az, ami elérhető. Gondolok itt arra, hogy egy kicsiny, erőtlen diaszpóra nem kínálhat fel jelentős karriert, habár a csoporton belüli presztízs ettől nem függ. Az is jelentős szempont, hogy a presztízsfüggő megbízások, amelyek a státuszmegszerzésben szerepet játszhatnak – vallásoktatás, vállalkozásba való társulás, stb. – az in-group szinten jelenlévő előítéletek, diszkrimináció, intenzív kapcsolatok függvényei is.

Meagher (2005) etnikus kereskedelmi kapcsolatokról, klientúráról és korrupcióról ír, nem véletlen, hogy ezen szempontok felmerültek vizsgálatában, s e szempontok, vélem, szerepet játszanak a diaszpórán (vallási közösségen) belüli státuszmegszerzésben, annak értelmezésében. A morális szempontok egyébként is elsősorban az aktuálisan homogénként

értelmezett kapcsolatokban jelennek meg (Froese és Bader, 2008. 710; Honneth, 1997b. 164), olyanként, amelyek az elismerést, a kölcsönös segítségnyújtást aktivizálják. E szempont azt is jelenti, hogy a kapcsolatok homogenitása értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy mikor és milyen homogenitást érzékelhet a vizsgált individuuum.

V.7.2.5. A kulturális meghittség, transznacionalizmus, hibriditás és az integráció

Herzfeld (2005) bevezette a kulturális meghittség (cultural intimacy) fogalmát, hogy jellemezze azt a folyamatot, amelyben a nemzethez való tartozás a birtokolt, helyi, lokális társadalmi környezetben keresztül valósul meg. Ennek az elképzelésnek része az állandóság, a homogenitás. Vélhetően eme megközelítés egyszerűen leírhatja a homogén környezetben az individuuum számára kialakuló lehetőséget az identifikációra. Ez azonban a kulturális integrációnak egy individuális szinten reflektálatlan megoldása, hiszen nem érkezik olyan kihívás, amely ezt megkérdőjelezheti. Herzfeld ír arról is, hogy a hegemon ideológiák lefordítása a mindennapokra amolyan hétköznapi gyakorlat (Herzfeld, 2005. 134), de ahol fordítás van, ott reflexió is van, ahol reflexió van, ott kérdés is. A kérdés a herzfeldi gondolatmenetben is, tézisemben is az Idegen és a befogadó kultúra találkozásának határán keletkezik. Ezekre a szituációkra a multikulturalizmus, a transznacionalizmus teoretikus megközelítései, a hibriditás fogalmának érzékeny használata együttesen hozhatnak választ.

A transznacionalitás az az életforma, amelyet az egyének több kultúrával érintkezve élnek (Brettell, 2003; Hannerz, 2004), de azt is jelenti, hogy olyan konstrukció, amely nem lokalizálható, hiszen bárhol létrejöhet, kihívásokat jelent a benne élők számára, s a kihívásokra adott válaszok formájában jön létre az a társadalmi-kulturális valóság, amely folyamatosan változik, s amely e fogalommal írható le. Konstrukciós folyamat, melynek következtében diszkurzív valóságok születnek, ha úgy tetszik, intertextusok²⁶. A pluralitás, a komplexitás, a változékonyság, érzékenység jellemzi. Megközelítésében szükséges azt is megjegyezni – amely a diaszpóra-megközelítésben is fontos szerepet játszik –, hogy a több kultúra határán álló egyének/kultúrák védekeznek, őrzik a tradícióikat (A. Gergely 2006b) avagy Bowman (2002) szerint az antagonizmusuk megvédi az önmegvalósítást a kultúrák találkozásánál. A szuverenitás diskurzusa így mindig felbukkan ott, ahol transznacionalizmusról beszélünk (Rabinow, 2003. 25).

²⁶ David (2007) kutatása során az angol „(dis)unity” kifejezéssel él, amely egy más szempontú megközelítése a problémának, de lényegében ugyanennek a jelenségnek a felismerése.

Ulf Hannerz (1989 és 1997) utal arra, hogy a globális kulturális áramlásban (global cultural flows) a kulturális jelentések, a társadalmi- és kulturális tudás, a mindennapi élet meghatározó mintái kevésbé lokalizálhatók, részévé válnak a transznacionális valóság(ok)nak. Ugyancsak ő azt is konzekvensen végigvezeti, hogy a kultúrakutatók, pontosabban a transznacionális valóságokat kutatók hogyan használták az áramlás, a határok, a szinkretizmus és a hibriditás fogalmait (Hannerz, 1997). Szempontunkból a leglényegesebb vonásai ezen fogalmak használatának, de általánosabban a transznacionális valóságoknak, hogy a világban növekvő reflexivitásban alkalmazzuk (Hannerz, 1997. 15).

A transznacionális társadalmi térre jellemző, hogy az otthon és a migráció aspektusai kölcsönösen egymástól függőek, az otthon fogalma többretegű – a fizikai teret is, de a családot és a társas kapcsolatokat is jelenti, valamint a szimbólumokat, a politikai kapcsolatokat az Ismerős felé (Wiles, 2008). Mau és társai (2008) a transznacionális kapcsolatban állók másik oldaláról szólva azt állítják, hogy a (transznacionális) határokon átnyúló tapasztalatokkal, társadalmi kapcsolatokkal rendelkezők kozmopolita attitűdöket adaptálnak, melyben immanensen benne rejlik az idegenek tisztelete. A napjaink politikájának, növekvő xenofóbiájának ismeretében ezt csak részleges igazságnak tekinthetjük, habár tény, hogy ezen jelenség sem ismeretlen.

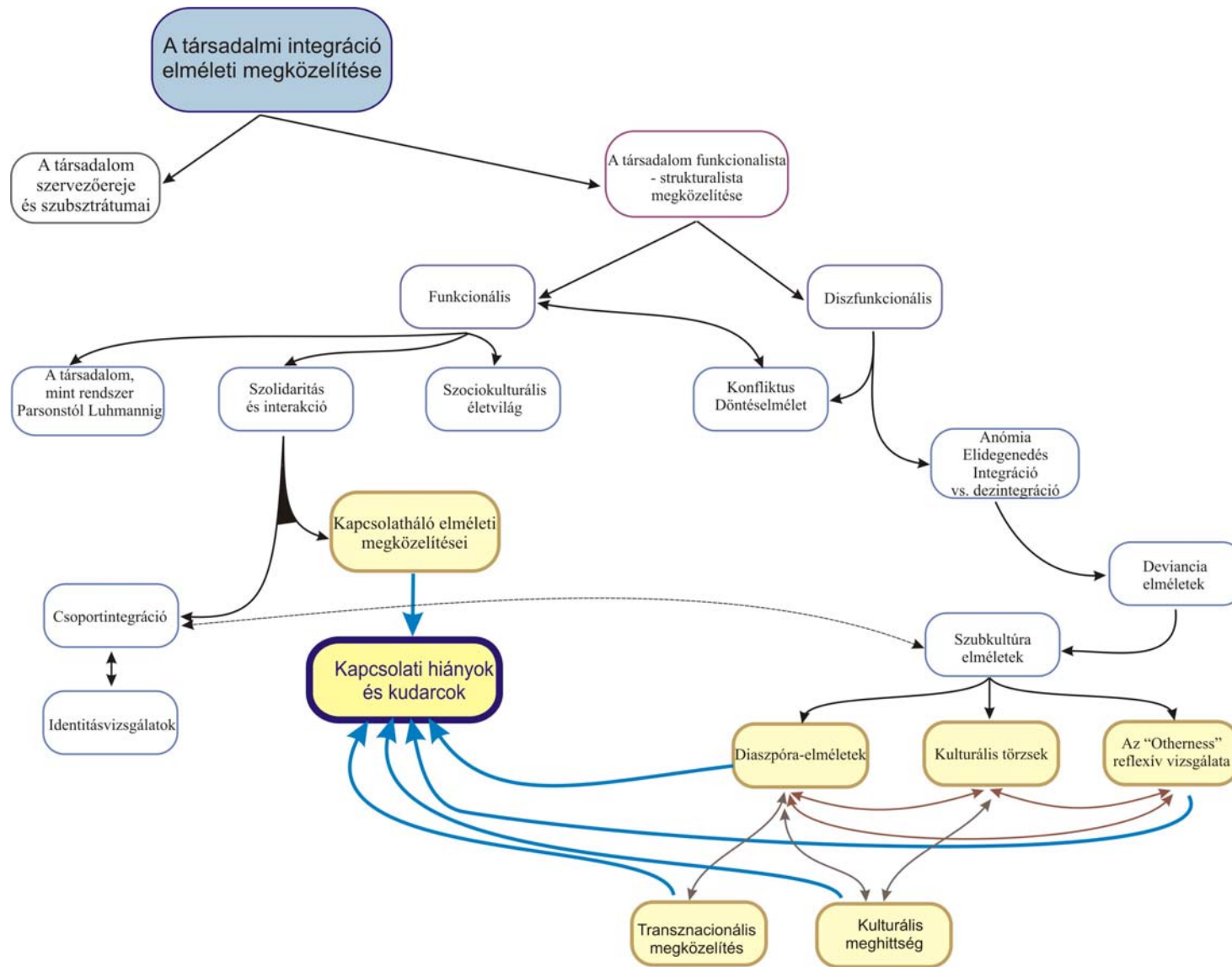
A fentebbi fogalmak mind a kulturális meghittség, mind pedig az integráció kérdéseit, empirikus megközelítéseit segítik.

A vizsgált területemre, a diaszpórákra, a menekültek világára fókuszálva azt mondhatom, hogy figyelembe kell és lehet venni a transznacionalizmus szempontjait, s az identifikációt segítő kulturális meghittség fogalmát. Talán éppen a transznacionális szituációban, a diaszpórában felmerülő kérdésekre a diaszpórán belül megszülető válaszok és a honvágy az, amely a kulturális meghittségben keresi az identitást. Az Otthon érzete, a misztikus Otthon, a saját kultúra otthonos melegsége, de az is mind, amellyel Safran jellemezte a diaszpórákat (Safran 1991. 83-84, ld. fentebb *A diaszpóra sajátosságai*) is afelé mutat, hogy a kulturális hasonlóság, a közös gyökerek határozzák meg az identifikációt – de ez esetben a befogadó társadalmon kívülre, a diaszpórán és az eredeti Hazán belülré vonatkoztatva. Tézisem szempontjából az integráció, a kapcsolati megközelítések hangsúlyosak, e szempontból a kulturális meghittség, a transznacionalitás elméleti megközelítéséből két attribútumot kell hangsúlyoznom: a meghittség, a saját kultúra iránti elfogultság és annak a védelme az in-group kapcsolatokat növelik, de ugyanakkor állandó reflexív viszonyban állnak a szomszédos kultúrák.

A tézisben több helyütt említett hibriditás fogalma nem a kulturális identitások egyszerű keveredését jelenti, hanem egyfajta meghasadást (Bhabhára hivatkozik Buden, 2004; ld. még Sharaby, 2007), különbözősézt az eredetitől, s e különbözőséggel együtt reprodukálódik. Amennyiben a különbözőség megértésének, fordításának vonatkozásait elevenítjük fel az elgondolásból, érdemes vele foglalkoznunk, amennyiben a pluralizmus egy részleges elutasítására, politikai vonatkozására gondolunk, a hibriditás fogalma jelen munkában nem alkalmazható. Továbbgondolva a hibriditás fogalmát, az összetettség, komplexitás, diverzitás attribútumaira, a hatalom által befolyásolt percepcióra gondolunk – az a megközelítés, amelyet fentebb vázoltam, s amely magába foglalja a teoretikus oldalról a transznacionalizmus és diaszpórák megközelítését, valamint az interpretáció lehetőségeit, szükséges, azaz a kultúrák közti fordítás nélkülözhetetlen, s egyúttal kritikai megközelítésre is lehetőséget teremt.

Az elméletek összefonódásait és elágazásait egy ábrán kívánom szemléltetni (ld. 1. ábra. *Az elméleti megközelítések kapcsolatai*), mely ábrán alapvetően az egyes elméletek egymásrahatását, s egymáshoz való közel állást kívántam jelezni.

1. ábra. Az elméleti megközelítések kapcsolatai

VI. A kutatási kérdés körüljárása

VI.1. A kutatás teoretikus kérdései

A fenti teoretikus megközelítésekben az rajzolódik ki, hogy noha a kapcsolatok (úgy is mint kapcsolati tőke), az integráció, a kultúrák, identitás sokrétűen vizsgált terület, mégis egy üres tartományt vesznek körül.

Az integráció vizsgálatai nem foglalkoztak azzal, amikor az integráció nem jól, diszfunkcionálisan működik, kudarcot vall – ez a devianciával, szubkultúrával foglalkozó kutatókra hárult. Figyelmen kívül maradt az a folyamat, amelynek során az egyén integrációjától az integráció kudarcáig és azon túl egy deviáns vagy eltérő, más integrációra kerül sor, habár, úgy gondolom, eme más integrációk is lehetnek éppolyan teljesek, megfelelőek – ha nem is a többségi társadalomra irányulnak.

A szubkultúra-megközelítések taglalják az individuum választási lehetőségét és a folyamat végeredményét, azaz a szubkultúrához való alkalmazkodás beteljesedését. Azonban a választási lehetőségek kevésbé magyarázzák, hogy miért fordul el az egyén a domináns/többségi társadalom felé való integrációtól. A szocializációban történt törések egy részét megmagyarázzák, mint pl. azt, hogy az individuum már korábban is rosszul integrált volt. Más szempontból a szubkultúrán belüli karrier kiépülésével párhuzamosnak tekintik, hogy a társadalom nagyobb része szempontjából ezen egyének rosszul integráltakká válnak. Itt szükségesnek érzem korábbi empirikus tapasztalataim alapján, hogy ezt kapcsolatháló elemzéssel, a kapcsolatok és kapcsolati hiányok értelmezésével is megerősítsük, általánosabban véve: megvizsgáljuk. S látjuk, több pontot kell megragadni az élettörténetben (természetesen a jelent is beleértve), azon időszakokat kell megtalálni, amelyek alapján retrospektíve a kapcsolatháló és az integráció vizsgálható, s e jelzett folyamat ilyenformán is interpretálhatóvá válik. De ahogyan azt az előző fejezetben bemutattam, a kultúrák kifejezést fogom használni, mindennemű „szub” előtag nélkül, lévén, hogy nem tudni, hogy mihez képest szub vagy domináns az adott kultúra – s nem is illendő ma már egy ilyen minősítő jelző.

Végül a teoretikus megközelítés felől a harmadik gócpont a kapcsolatháló elemzők álláspontja az, amely kijelöli azt az üres foltot, amely kutatási kérdésemet (is) tartalmazza. A kapcsolatháló elemzők – természetesen – a kapcsolatokban, a kapcsolati és társadalmi tőkében, a kapcsolatok integráló erejében látják a magyarázatot sokmindenre. Arról azonban lényegében csekély szó esik, hogy mi történik, ha nincs vagy sikertelen a kapcsolat, s mit

jelent a kapcsolati kudarc az integráció, a kapcsolati tőke szempontjából. Magam a kapcsolati hiányok és kudarcok szempontjának is ugyanakkora hangsúlyt kívánok adni, mint ami a kapcsolatokat ez idáig megillette, s így kívánom vizsgálni az integrációt, az Otthontól való elszakadást, s a neointegráció kialakulását. A kultúrakutatói praxisnak megfelelően mindezeket az adott kultúrák sajátosságainak figyelembevételével kívánom megtenni.

Tehát a folyamatra helyezem a hangsúlyt, amely a kapcsolati hiány és integráció kudarcától a neointegráció kiépüléséig tart, s ezt részben retrospektíve, részben pedig a terepmunka során „követéssel” vizsgálom. Az esztétikai-egzisztenciális válságban²⁷, amely az individuumot elszakítja az őt szocializáló közegtől, bekövetkezik az integráció kudarc, majd pedig társas kötések újbóli megjelenése és az új csoport normatív kontrolljának elfogadása a vizsgált folyamat része, amely vezethet egy új, ún. neointegráció kialakulásához, mely integráció nem független az előzetes tapasztalatoktól – ami például az első integrációt és a régi kapcsolatokat, s kapcsolati kudarcokat illeti. Továbbá nem független a szocializációtól, a kultúra habitusától sem, s így ezek is a vizsgálatba vont szempontok. A kapcsolathálót a maga dinamikusságában kívántam vizsgálni, s megpróbáltam feltérképezni a morfológiáját az ego-hálóknak az integrációtól a neointegrációhoz vezető út különböző pontjain, azzal a céllal, hogy a társadalmi integráció és a kulturális közösséghez való integráció között feszülő ellenérdekű értelmezéseket reinterpreáljam illetve hogy megvizsgáljam a kapcsolati hiányok és kudarcok szerepét az első- és a neointegrációban²⁸.

Disszertációmban ilyenformán azt a folyamatot kívánom bemutatni, amely az egyén (első) integrációjától az integráció kudarcáig, illetve azon túl egy neointegrációig vezet, s interpretálni kívánom, hogy e folyamatban a kapcsolati hiányok és kudarcok milyen szerepet játszanak.

²⁷ Ez a válság lehet politikai, gazdasági, kulturális (ebben a sorrendben pl. többségi-kisebbségi csoportok és a hatalom és elnyomás kérdései; a növekvő fejlődés irányába való elvándorlás; a tradicionális kötöttségektől való elszabadulás vágya a szubjektív igények kielégítése érdekében, vagy fordítva: vallási fundamentalizmus vs. a család által elhagyott tradicionális keretek).

További attribútumait tekintve ld. a tézis további részeiben.

²⁸ Nem kizárólagosan második, hiszen lehet a vizsgált már egy többedik integrációs kísérlet is, s így néha az első és a vizsgált közötti állomások vizsgálatára is sort kell keríteni.

VI.2. Kutatás a menekültek körében – a kontextus bemutatása

VI.2.1. Európa határai – menekültek Európa határain és Schengenen belül

Az Európai Unió határa és a schengeni határ Magyarországtól kvázi keletre húzódik, így azok a menekültek, akik még nem kértek korábban egy Schengenen kívüli országban státuszt, úgy érezhetik, hogy megérkeztek az Unióba, ahol nyugodtan utazhatnak, s építhetik a kapcsolataikat a „nyugati” diaszpórákkal, amelyek mivel nagyobbak, jó eséllyel tudják támogatni a friss migránsokat, s egyúttal az otthon érzetét is nyújtják.

Az Európai Unió megkülönbözteti a külső és a belső határokat, lehetőséget teremt állampolgárainak a szabad lakóhely- és munkahelyválasztásra. Az 1985-ös schengeni egyezmény²⁹ elsősorban a belső határok ellenőrzésének csökkentésére, a határokon átnyúló, nemzetközi bűnözéssel szembeni együttműködésre irányul. A schengeni határ ellenőrzése a harmadik országból érkezettek kiszűrésével gátolja a migránsok nyugatra áramlását. A harmadik állam polgárait az 1951-es genfi konvenció és bővítményei vonatkoznak, melyekben a legkülönbözőbb diszkriminációs tényezők és válsághelyzetek leírásával meghatározzák a „menekült” fogalmát, jogait és kötelességeit. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a genfi egyezmény, valamint az európai uniós irányelvek védik a menekültek jogait, ugyanakkor sok kizáró klauzulát is tartalmaznak, melyek értelmében sokan – akik hazájukban üldöztetésnek voltak kitéve – egyéni elbírálás alá kerülnek (Cseresnyés 2005).

Bármely irányból is közelítjük meg a kérdést, hogy a menekültek a két – az EU-s és a schengeni – határon innen milyen lehetőségek és korlátok közé kerülnek, látnunk kell a szubjektív nézőpontot is: az „igazi EU”-tól elzárva, a diaszpóráiktól földrajzi értelemben távol élnek. S igaz, hogy az uniós jogok megilletik őket, mégis a lehetőségek hiányát élik meg. A határokon belül vannak, azok akik ide érkeznek, így e szempontból bizonyos mértékig Magyarország célország is, továbbá azon oknál fogva is, hogy itt úgymond a piac – a befogadóképesség – még nem telített (van bizonyos befogadókészség, vákuum).

VI.2.2. Illegális határátlépés és menekültkérdés

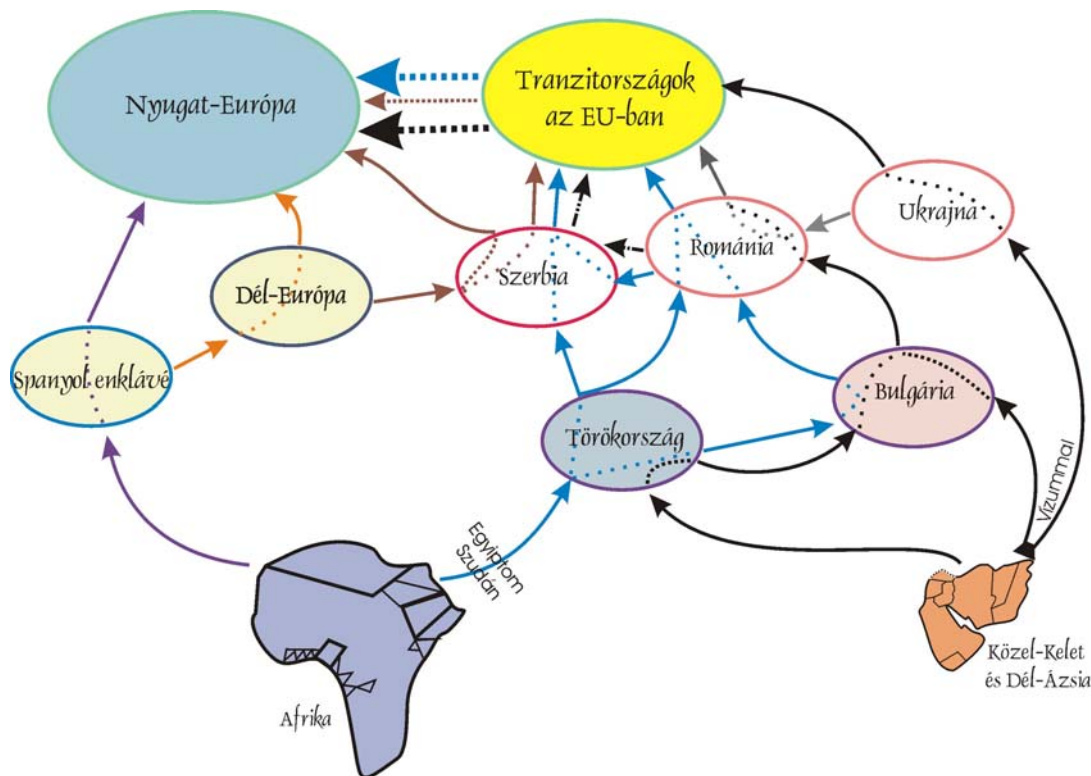
VI.2.2.1. Illegális határátlépés

Az Európai Unió területére érkező migránsok közül számosan, akik menedékkérővé válnak, illegálisan lépik át az EU határait és/vagy illegálisan tartózkodnak e területen. Az illegális határátlépés ritkábban egyéni próbálkozás révén történik (pl. a zöldhatáron át; hamis

²⁹ A határellenőrzésnek a közös határokon történő fokozatos megszüntetése

útiokmányokkal), gyakrabban embercsempész segítségével. Ez a szigorú határőrizet miatt elsősorban az EU-s határt elérve válik szükségessé, hiszen más határok (elsősorban a harmadik világ országai közötti határok) jóval könnyebben átjárhatóak, avagy az EU-n kívüli országokba a vízum könnyebben megszerezhető, s csak onnan kell illegális utat választaniuk (2. ábra).

2. ábra. A menekültek útvonalai

Szemponktunkból még érdekesek az illegális (tovább)tartózkodás formái is: a legális határátlépést követően a megengedett tartózkodási időn túli tartózkodás; a hamis útiokmányokkal és személyazonossággal való tartózkodás. A tovább tartózkodásnak egy speciális esete a névházasság, mely mint házasság legális, de mint eszköze a tartózkodásnak, kétes értékű. Az ellenőrzésen való fennakadás esetén az útiokmányok megsemmisítésével (vagy anélkül), a hazautazás megtagadásával, menedékkérelem benyújtására kerülhet sor – esetenként önkéntesen is. Ez után beszélünk valójában menekültkérdésről.

Az illegális határátlépések zöme a zöldhatár-forgalomban történik, ezt egészítik ki a legálisnak álcázott forgalomban és annak rejtekében (pl. kamionban, autóülés mögött átcsempésztettek) érkezettek száma. Ehhez képest kisszámú a legálisan, vízummal érkező tovább tartózkodók száma.

Az illegális határátlépések eseteinek kétharmada–háromnegyede a szerb, román, ukrán határszakaszainkon történik befelé. Kifelé történő határátlépések fele, négyötöde az osztrák határ felé irányul (ld. Ritecz és Sallai, 2003)

A számok inkább csak jelzésértékűek, függnek a globális politikai helyzettől, az aktuálpolitikai helyzettől, a felderítések sikerességétől, de a próbálkozók útvonalterve is befolyással van alakulásukra – a dél-ázsiai menekültek egy része román vagy ukrán vízum vásárlásával jut el ezen országokba, s rövid ott-tartózkodás után kísérlik meg a határ átlépését, ennél fogva a román/ukrán és magyar közös határokon történnek a határátlépések. Más esetben pedig célszerűnek találják, ha Romániából a volt jugoszláv területeken keresztül közelítik meg az EU-t. Ennek eredményeképp a szerb–magyar határszakaszon növekszik a számuk, amit a Törökország felől közelítők is növelnek.

A magyar határőrök évente több mint ötszáz embercsempészeti tevékenységet fednek fel. Ezek mögött átlagosan 3–12 „próbálkozót” kell feltételeznünk, s ha hozzávesszük, hogy Magyarországon és az EU más tagállamaiban hányan kérnek menedéket, illetve egyes nyugati országokban milyen nagyszámú diaszpórák élnek, feltételezhetjük, hogy ez a szám sokkal nagyobb. A státuszért folyamodók 50-60%-a a szomszédos országokból érkezik, s csak mintegy egyötödük érkezik Kelet- és Nyugat-Afrika, Dél-Ázsia, Közel-Kelet vagy Maghreb térségeiből.

Érdekes adalék, hogy a próbálkozók 70-80%-a a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) közösségi szállásairól indulva kísérli meg a határátlépés valamely módját. Ha ez utóbbit tekintjük, s ezzel párhuzamosan azt is vizsgáljuk, hogy a kifelé történő illegális határátlépések számottevő hányada az osztrák határ felé irányul, nyilvánvalóvá válik az az elképzelés, hogy Magyarországot tranzitországnak tekinthetjük. (Sallai, 2008. 80; Ritecz – Sallai 2003 és Futo – Jandl 2005)

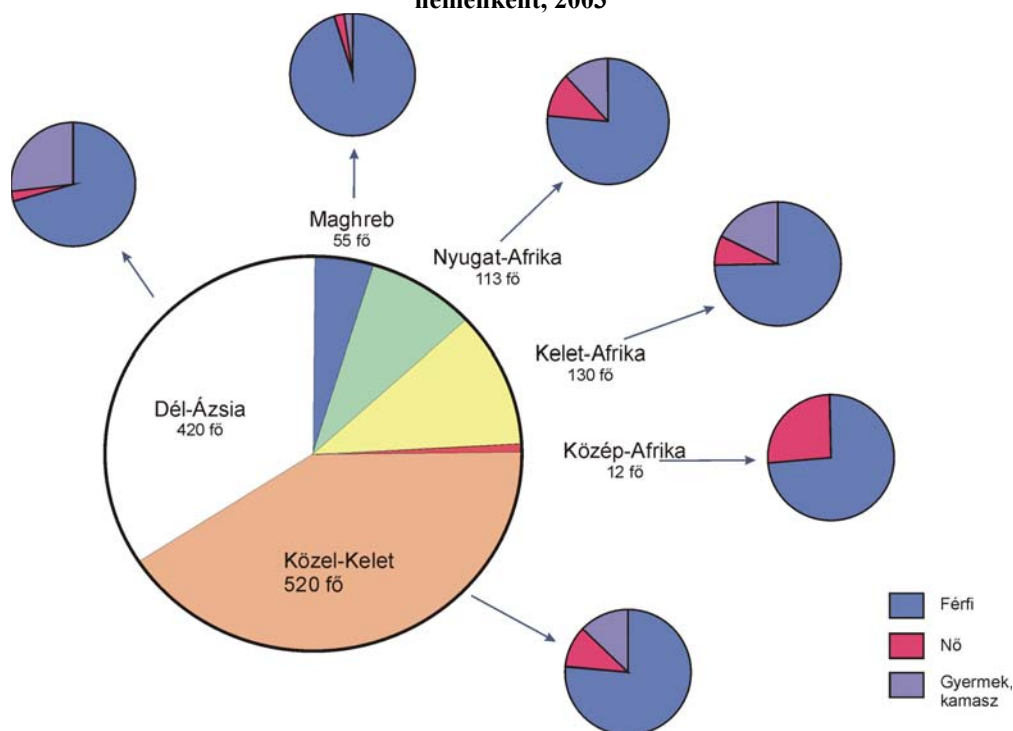
Az illegális határátlépésre vonatkozó adatok, természetesen, csak a felderített eseteket jelzik – akár a tettenérést, akár a menedékkérelmeket tekintjük. A diaszpórákban ennél nagyobb számú migránssal találkozhatunk, ennek oka, hogy a határforgalom-ellenőrzés, illetve az illegális határátlépés felderítése nem lehet mindig sikeres, továbbá az illegális tovább tartózkodás is növeli a diaszpórákban élők létszámát. Lényegében véve egy, a statisztika által nehezen megközelíthető terület felé közelítünk.

VI.2.2.2. A menekültek számszerű megközelítése

A menekülttáborokban élő menekültekről léteznek számszerű adatok, a terület sajátossága azonban az állandó fluktuáció, amely egy folyamatosan változó populációt jelent. Emellett számosan élnek a táborokon kívül, akik még vagy már nem táborlakók, s olyanok, akik a diaszpórák valamelyikébe tartoznak, de nem menekültek. Sokan távoznak, amint lehet, s hónapok – esetleg évek – múlva térnek csak vissza Magyarországra.

Legalább egy közelítő kép érdekében mégis érdemes áttekinteni a rendelkezésre álló adatokat. Azt láthatjuk, hogy az általam vizsgált kibocsátó országokból érkezettek számadata az éves migráció kb. 20%-t teszi ki (Futo – Jandl 2005. 119-120). Többségük férfi, és a közel-keleti valamint a dél-ázsiai országokból érkezett. A magyarországi adatok a 2004-es évre vonatkozóan a International Centre for Migration Policy Development kiadványából (Futo-Jandl, 2005) a következőképpen néznek ki (3. ábra).

3. ábra. Az illegálisan Magyarországra érkezett menedékkérők, a vizsgált területekről - területenként és nemenként, 2003

Forrás: Futo – Jandl 2005. 119-120. Megjegyzés: az általam vizsgált kibocsátó országokból érkezettek számadata az éves migráció kb. 20%-t tesz ki, ennek a 20%-nak a megoszlását láthatjuk az ábrán.

Az UNHCR magyarországi adatai azt mutatják, hogy 2007-ben 3419 fő nyújtott be menedékkérelmet. Közülük 169 kapott státuszt, 83 fő befogadott – miközben 1407 fő kapott elutasító határozatot a menekültstátuszára vonatkozóan. Az eljárásból 1177 fő tűnt el, 959 fellebbezéssel élt.

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai (www.bmbah.hu) szerint a Magyarországra érkezett menedékkérők száma 2004-től kezdődően növekszik, minden évben az Európán kívüli kérelmezők jelentik a nagyobb hányadot.

Ezen hivatalos³⁰ adatok jelzésértékűek arra nézvést, hogy a menekültekkel foglalkozó állami és civil szervek mennyi ügyféllel foglalkoznak. Azonban olyan adatbázis, amelyben végső soron láthatnánk, hogy mennyi, milyen nemzetiségű és vallású, milyen jogállású személy (illegális bevándorló, kérelmező, befogadott, oltalmazott, státuszos menekült, illetve más

³⁰ A hivatalos adatok mellett egy kevés nem publikus adat áll rendelkezésemre, amely tartalmazza elsősorban a létszám, állampolgárság, nem adatait, másodsorban pedig a menedékkérelmelem aktuális állapotát.

státuszú, de közöttünk élő bevándorló) tartózkodik Magyarországon, nincsen. Ennek természetesen oka az is, hogy aki csak teheti, továbbáll, mások visszaérkeznek, s általában véve is kikerülnek az ellátó szervezetek látóköréből. Így az integráció kérdésének megközelítése a statisztikai adatokon keresztül nehézkes. Mindazonáltal egy ilyen adatbázis létrehozása szükséges, s amennyire meg tudom ítélni, a kutatási eredményeim, s ajánlásaim az adatbázissal kiegészítve segíthetik az integrációra irányuló törekvéseket. Csak egy példát tekintve, a kapcsolatháló elemzés segítheti megbecsülni a (menekült) populáción belüli etnikai/vallási/vélemény csoportokat (vö. Salganik és Heckathorny, 2004. 201-202).

VI.2.2.3. A tranzitországok határai

A tranzitországok a kibocsátó és a célország között (geográfiai értelemben) elhelyezkedő államok. Ilyen országok az újonnan csatlakozott EU-tagállamok, illetve a kelet-európai országok, valamint a spanyol enklávét, a Kanári szigeteket, stb. A tranzitországok sajátos helyzetüknél fogva csupán időlegesen szembesülnek a migránsokkal, s a diaszpórák kulturális-gazdasági kihívásai, illetve az integrációs kihívások csak részlegesen érintik őket. Ugyanakkor, mivel nagyszámú migráns vonul keresztül a kívánatos országok felé, így a lemaradók száma is folyamatosan növekszik – ez elsősorban Máltán, a Kanári-szigeteken, valamint a spanyol enklávékban jelent nagymértékű kihívást. A diaszpórák ugyan kicsinyek a többi tranzitországban, de folyamatosan növekednek, s minthogy egyfajta „hiányt” érzékelnek, s az EU védettségét is egyben, ezért egy kevésbé privilegizált célországgá válnak az új EU tagországok is, így Magyarország is.

VII.A vizsgált fogalmak

A tézisemben használt fogalmak részben a fentebbi elméletekben fogalmazódtak meg, részben pedig az elméleti-empirikus munkám során alakítottam ki, mint például a neointegráció fogalmát, vagy dolgoztam át azokat.

VII.1. Integráció

Az integráció externális szempontból egy zárt csoporthoz való tartozást fejez ki. Az integráció a társadalmi csoportokat összekötő erő, amely a kollektív tudatban, a közös cél- és értékrendszerben, a *communitas* (vö. Turner 1977 és 1998) érzésében nyilvánul meg. Az integráció szolidáris közösséget teremt, amelynek a hatóköre addig a határig terjed, ameddig a normatív kontroll befolyásolni tudja az individuumokat. Lojalitást feltételez a csoporton belül a tagok között és a közös értékek irányában. Nem zárja ki az egyéni motivációkat sem, ha azok a csoport habitusával megegyező irányba mutatnak. Megszűnik azonban az integráció, ha a csoport habitusa által meghatározott területen kívülre irányul (dezintegráció folyamata indulhat el). Ha azonban a habitus bizonyos rugalmasságra is képes, akkor az integráló erő képes cirkuláris reprodukció során létrehozni egy új lojalitást a fentebbi tulajdonságokkal.

VII.2. Neointegráció

A neointegráció fogalma az integráció terminusából indul ki, amelyet dinamikusságában kell szemlélnünk az individuum szempontjából. A neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki, új társas kapcsolatokon keresztül, sajátsága azonban, hogy az új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarccal, a normatív kontroll elfogadása nem-természetes, nem-ösztönszerű, hanem reflektált és megkérdőjelezett. Egyéb tulajdonságaiban az integrációval azonos.

VII.3. A kapcsolatok

Kapcsolatnak tekinthetjük, ha két aktor közötti viszonyt kommunikáció, kölcsönös elismertség, közös tevékenységek, problémák megosztása jellemzi, valamint materiális és immateriális javak, szolgáltatások áramlanak közöttük (ld. Tilly, 2007. 7). A két fél között interakciót kell feltételeznünk. Lehet családi/rokonsági, baráti/ismerősi vagy szerelmi/szexuális, illetve iskolai/munkahelyi kapcsolat egy aktor kapcsolatháló-jában. A

kapcsolatban résztvevők szerepe alapján, illetve a kapcsolat működése szempontjából különböző intimitású, intenzitású, erősségű kapcsolatokat, ezeken belül szimmetrikus és aszimmetrikus, kölcsönös és nem-kölcsönös kapcsolatokat kell feltételeznünk.

Implicit választás rejlik a kapcsolatok kiválasztásában: a biztonság, a szolidaritás, kölcsönös segítség és korlátozott lehetőségek vannak az egyik oldalon, ott, amely kapcsolatokhoz már tartozik az egyén, a másik oldalon új lehetőségek, újabb kapcsolatok lehetősége, újdonság, de bizonytalanság várja, ha elhagyja az előzőt (vö. Tilly, 2007. 16). Minden kapcsolat újabb kapcsolatokat hozhat magával, így az új kapcsolatok megszerzése újabb lehetőségeket hozhat magával, de esetlegesen a régi kapcsolatok háttérbe szorulását jelentheti.

A kapcsolatok erősségét tekintve erős kapcsolatnak tekintem azt, amely kölcsönösen elismert, bizalmas, intenzív, multiplex, kölcsönösen támogató. A gyenge kötés prototípusa ennek az ellenkezője. De a kép nem fehér és fekete, e kettő között átmenetek létezhetnek (pl. a gyakoriság vonatkozásában gyengébben álló, az erős kötésnek más szempontból megfelelő kapcsolatot erős kötésnek tekinthetjük, ha figyelembe vesszük a temporalitását).

Az elemzés során a kapcsolatokat etnikai, nyelvi, nemzeti hovatartozás szerint is differenciáltan kell kezelni.

VII.4. A kapcsolati hiányok és a kapcsolati kudarcok

Kapcsolati hiánynak nevezem mindazt, amikor a kapcsolat megszűnt vagy létre sem jött. Mindkettő nehezíti az integrációt, a normatív kontrollt, s a kudarc érzetével a további kapcsolatok is veszélyeztetetteké válnak.

Továbbá úgy vélem, hogy a kapcsolati hiányok/kudarcok vizsgálata által azt is megmutathatjuk, hogy az egyén hogyan és hogyan nem integrálódik társas környezetéhez. Ehhez azonban szükséges a kudarcok további vizsgálata, amely az előbbi felosztást tovább bontja, gyenge és erős kötések típusaiban vizsgálja. Így a következő mátrix (4. ábra) rajzolódik ki:

4. ábra. A társas kötések hiányai

<i>Kapcsolat</i>	Gyenge kötés	Erős kötés
Megszűnt	Megszűnt gyenge kötés	Megszűnt erős kötés
Létre nem jött	Létre nem jött gyenge kötés	Létre nem jött erős kötés

Megszűnt gyenge kötésnek tekintendő minden olyan kapcsolat, amely valaha fennállt az ego és barátai vagy ismerősei között, de az idő előrehaladtával (szempontunkból: a múltban) megszűnt. Megszűnt erős kötésnek tekintjük, e fentiek alapján, azokat a családi kapcsolatokat, amelyek ugyan léteztek, de megszűntek (a kapcsolat felbomlott pl. konfliktus, haláleset, válás okán). Ezek azok a kapcsolatok, amelyek az egyén számára a szocializációs közeget, a normatív kontrollt jelentették az életének egy szakaszában, elvesztésük pedig hiányérzettel párosul.

A létre nem jött kötések értelmezése és empirikus vizsgálata az előzőeknél egy kissé nehezebb, hiszen hipotetikus felvetések alapján olyan kapcsolatokat vizsgálunk, amelyek a „normális” kapcsolathálóban jelen vannak, de az ego nem birtokolta őket. A létre nem jött gyenge kötések a baráti és kortárs csoport (esetlegesen vallási közösség, ismerősi hálózat) irányába mutató kapcsolatok hiányát jelenti, amely az által, hogy (valós) vonatkoztatási csoportot jelenthetné az egyén számára, növelné az integráció esélyét az adott közösséghez. A létre nem jött erős kötések (apa és/vagy anya hiány, testvér, nagyszülők hiánya) a gyermekkori szocializációban, a világnézet kialakulásában – és szempontunkból – az első integráció kialakításában jelennek meg hiányzó attribútumként.

VII.5. A kapcsolati kudarc fogalmának konceptualizálása, a kudarc érzete

A kapcsolati hiányok, ha a sikertelenség, kudarc, csalódottság szubjektív érzetével párosulnak, az új kapcsolatok kialakításában is korlátozó erőkké válhatnak. A kapcsolati kudarc szubjektív kategória, csak akkor kell számolnunk vele, ha e sajátos negatív attitűd megjelenik a kapcsolati hiány narratívája kapcsán. A sikertelenség, kudarc érzete nemcsak, hogy szubjektív, de kultúra- és szocializációfüggő is. Így a kudarcot kulturális megközelítésben, narratívaelemzéssel kell megközelíteni. Attribútumai, melyek a fogalom indikátorai is egyben:

- gyász és önvád együttesen,
- önvád (önállóan),
- sikertelenség érzete
- csalódottság
- fáradtság érzet az új kapcsolatok kiépítése iránt
- a hiány elutasítása

A kapcsolati hiányok elutasítása (a kudarc érzete) éppúgy specifikálhatók, állapítottam meg empirikus tapasztalataim során, mint maga a kapcsolati hiányok (ld. 4. ábra), s az integráció más-más diszfunkcióiban jelennek meg, továbbá a neointegrációt más-más pontokon gyengítik (ld. az empirikus fejezetekben).

VII.6. A kizáródás és a bezáródás fogalmi

A kizáródás és bezáródás fogalmaival leírt jelenség nem ritkán egymásra reflektál. A kizárás folyamata leírható a diszkrimináció, (esély)egyenlőtlenség, az out-group kommunikáció tényeivel, illetve a másság elutasításának körülményeivel. Ezek, az elutasított egyén nézőpontjából, a kizáródás érzetéhez vezethetnek. A kizárás a befogadó ország társadalmának csoportjai és az Idegen interperszonális viszonyában jelenik meg, s jelenthet szimbolikus vagy tényleges elfordulást (aktív) vagy passzív kizárást. (Az egyenlőség és egyenlőtlenség kérdéséről ld. Caldeira 1999. 102-105 és Frankfurt 1997, a társadalmi kirekesztés kapcsán ld. Jordan, 1996)

A kizárás, kizáródás nézőpontok különbözőségét jelenti, de ettől eltekintve azt kívánom megfogalmazni, hogy e jelenségben a birtoklással szemben a birtok nélküliséget, a hozzáféréssel szemben a hozzá nem férést feltételezhetjük.

A kizártak azonban szimbólumok és értékpreferenciák mentén egy új társadalmi csoportot, sőt csoportokat hoznak létre, melynek világa a többségi társadalom világától messze esik. Ennek jellegzetességeit a diaszpórákról írott fejezetekben fejtem ki. Azonban itt is kiemelni kívánom, hogy az új csoportok létrejötte függ a korábbi kapcsolatoktól, a kapcsolati kudarcoktól, illetve a „befogadó” társadalom fogadókészségétől. A kialakuló neointegráció specifikuma nemritkán az, hogy az individuum bezáródik a közösségébe (ez esetben pl. a diaszpórába, az ummába³¹). Abba a közösségébe, ahol elfogadással, kapcsolatokkal, megélhetést segítő lehetőségekkel, s ezen felül a saját kultúra, a saját vallás otthonosságával találkozik. A bezáródás gyakran nemcsak szimbolikus gesztusok révén, nemcsak a kifelé mutató kapcsolatok hiányával, hanem sok helyen a város szövetébe ékelt területekként is megnyilvánul (vö. Caldeira, 1999 és Bridge, 2001, valamint Sassen, 1999).

A kizáródás illetve a bezáródás dialektikus fogalompár (vö. Tilly, 2001b) magába foglalja azt, ahogy a kapcsolati tőke áramlása blokkolt (vö. Geschiere and Meyer, 1998), vagy ahogy az in-group szituációkon belül marad. A transznacionális értelmezés ennek nem mond ellent,

³¹ Umma: muszlim közösség

hanem kiegészíti e megközelítést olyankor, amikor a látens határok átjárhatóak vagy részben átjárhatóak, vagy ha a kapcsolatháló hídszerepű egoja révén átléphető.

VIII. A kutatás módszertana

VIII.1. A vizsgált terület

A disszertációban bemutatandó kutatást megelőzően 2003-tól kezdődően magyarországi muszlim közösségekben kutattam, majd 2005-től a békéscsabai menekülttáborban végeztem kutatómunkát, amelyet a kiköltöző menekültek követésével a diaszpórákban való terepmunkával folytattam.

A menekülttábor sajátossága, hogy csak belügyminisztériumi engedéllyel lehet a tábor területén tartózkodni, kutatni. Annak idején önkéntesként jutottam engedélyhez, de a kutatási tevékenységem valójában annak köszönhető, hogy a Menedék Egyesület szociális munkása, Perák Zsuzsa felismerte, hogy ami nekem hasznos, az valójában nekik is segítség lehet, hiszen az élettörténetek megismerése egyben problémák feltárását is jelentette sokszor, s így az ő munkáját is segítette, ha valaki hajlandó volt megnyílni. Ezt az interjúalanyaim is tudták, így jelezték, ha valamit nem akartak további személyek tudomására hozni. Az elmondottakat diszkréten kezeltem, csak a segítségnyújtás irányát jelöltem meg, ha szükségesnek látszott. Amiatt is külön kellett a diszkréciót hangsúlyozni, de méginkább bizonyítani, mert az élettörténeteknek két változata létezett sokszor, egyik, amelyet a menedékkérelem során használtak, s egy amely néha nem volt alkalmas a kérelemhez (vagy nem találták annak), de a valósághoz közelebb állt, s nekem eme utóbbira volt szükségem a megértéshez. Alábbiakban részletezni fogom, hogy a bizalom elnyeréséhez milyen lépéseket kellett tennem.

A menekülttáborban együtt élt *kérelmező, befogadott és státuszos menekült* – ez 2008. januárjában megváltozott, amikor a tábor előszűrő-táborrá változott. A menekültstátusz iránti kérelem benyújtásától kezdve a különböző szintű döntéseket várva élnek a táborlakók. A befogadott státuszt két év után felülvizsgálják, s ez nem is biztosított elegendő jogot ahhoz, hogy munkát vállaljanak. E státuszt akkor kapták meg, ha a menekültstátusz megadása nem indokolt, de a harmadik országba való visszaküldés veszélyeztetné az egyén életét, egészségét. A menekültstátuszt faji, etnikai, vallási, nemi üldöztetésre hivatkozva, amely a kérelmező személyét közvetlenül is bizonyíthatóan érinti, adható meg. Ez csaknem olyan jogokat (és kötelességeket) jelent, mint az állampolgárság, csupán a szavazati jog és az EU területén való munkavállalásban vannak korlátozások³². A jogi szabályozás változásával e két státusz közé belépett az *oltalmazotti* státusz, amely valóban köztes jellegű.

³² Szavazati jog korlátai: Európai Unió és országgyűlési választásokon nem szavazhatnak, helyi önkormányzati választásokon jelölhetők és szavazhatnak. Munkavállalási korlátok: a származási országra vonatkozó szabályok érvényesek a munkavállaláskor.

A táborba a Balkánról, a volt szovjet tagköztársaságok területéről, Dél-Ázsiából, a Közel-Keletről, a maghrebi térségből és a szubszaharai afrikai országokból érkeznek menedékkérők. A munkám megkezdése után hamar kiderült, hogy mind nyelvi, mind kulturális szempontból az utóbbi négy területről érkezettek állnak közelebb hozzám. Így az interjúalanyaim a következő országokból kerültek ki (betűrendben): Afganisztán, Algéria, Banglades, Elefántcsontpart, Etiópia, Guinea, Irak, Irán, Kamerun, Kongó, Libéria, Mali, Nigéria, Pakisztán, palesztin területek, Szomália, Szudán, Törökország, Uganda, Üzbegisztán. Körükben, mégha mégoly differenciált is kulturálisan, vallásilag, nyelvileg a közeg, sikerült olyan kommunikációt kialakítani, amely lehetővé tette a kutatást.

A terepmunkám a befogadóállomáson 2008 áprilisában fejeződött be, a dél-ázsiai, közel-keleti, maghrebi és szubszaharai diaszpórák tagjai közül sokakkal mindmáig kapcsolatban, munkakapcsolatban vagyok.

Ahogy azt a tézisem első fejezeteiben jeleztem, évek óta a kapcsolatok, a kapcsolatok hiánya és valamelyest az integráció kérdése határozta meg a terepmunkáim során a kérdéseimet, a jelen kutatásban ezen kérdéscsoportok felerősödtek. A tézisemhez kapcsolódó vizsgált terület magába foglalta ezen kérdéseket, amellett, hogy e kérdéseket meglehetősen különböző kulturális közegekben kellett újra és újra megfogalmaznom. Ennek sajátosságait, módszertani kihívásait a következő alfejezetekben kívánom kibontani.

VIII.2. A módszerek

VIII.2.1. A terepmunka

Terepmunkámat 2005 és 2008 között folytattam, melynek során interjúkat készítettem, beszélgetéseket folytattam, s kapcsolathálózatokat figyeltem meg. Területileg a békéscsabai befogadóállomáson, a vasútállomáson, s Budapesten a diaszpórákban folytattam. A táboron belül a kutatói szerep mellett szükségszerűen önkéntes munkát is végeztem, amely segítségével nyugodtan mozoghattam a tábor területén, s amely lehetővé tette a kapcsolatfelvételt, de amely ugyanakkor segítő szerep is volt. Az alábbi alfejezetekben e terepmunka különböző aspektusait, a módszerek helyi viszonyokra való alkalmazását kívánom bemutatni.

VIII.2.1.1. Szerep és beilleszkedés

A terepmunka során a megfigyelőként résztvevő szerepet választottam (Babbie, 1996. 308), s amellet, hogy a táborban hetente egy napot (néha kettőt) töltöttem az évek során, a rendezvényeken, az ünnepeken is részt vettem, továbbá a diaszpórák rendezvényein, és a budapesti Dar al-Salam mecsetben is folytattam megfigyeléseimet. A táboron kívüli területeken, a találkozóhelyeken (Blaha L. tér, vasútállomások, stb.), közösségi helyeken, éttermekben valamint családoknál, albérletekben is volt alkalmam a menekültek, a diaszpóra tagjainak kapcsolatait, problémáit megfigyelni és meghallgatni, többekkel az interneten és telefonon is tartottam a kapcsolatot³³.

A szerepem lényegében folyamatosan változott azon belül is, amit magamnak választottam. Vallási kérdésekben vitapartnernek, néha tanácsadónak hívtak (elsősorban muszlimok), a politikai és társadalmi kérdésekben partner voltam, a munkakeresés, a menekültstátusz megszerzésére irányuló kísérletek során segítő önkéntes, tolmács, fordító. A kulturális kérdésekben és konfliktusokban ezen jelzett szerepek ötvöződni látszódtak.

Az, hogy a szerepek sokféleségét magamra ölthettem, s hogy egyáltalán kutatóként szabadon mozoghattam körükben, nagyban köszönhető annak, hogy korábbról is ismertem a muszlimok világát, kommunikációmkat segítette a korábbi tereptapasztalatom. Azonban a vizsgált

³³ A megfigyelés módszerének sajátosságai, a kutatói marginalitás Harman (1998) tanulmányában leírtakhoz hasonlatosan jelentek meg munkám során. A Harman által jelzett attribútumok a geertzi megközelítéssel, s a crapanzoi dilemmával együttesen jelentek meg a munkám önreflexív értékelésében, amely összességében a szubjektivitás kontrollálására irányult.

területen nemcsak muszlimok, hanem (jószerével csak szubszaharai) keresztények is vannak, őket leginkább a kultúrák iránt való érdeklődéssel (ld. még *Nyelvtanulás...* c. alfejezet), a problémáik empatikus megközelítésével fogtam meg.

A beilleszkedésemet segítette, hogy a Ramadán hónap(ok)ban részt vettem a vacsora-előkészületekben, magam is böjtöltem, s nyitott voltam az erre az időszakra fokozottan jellemző vallási vitákra. A viták során világosan látszott, hogy nem nőként kezeltek csak, hiszen akkor e vitákban nem vehettem volna részt, s ezek a viták mellett, hogy néhány interperszonális kapcsolatra is rávilágítottak, lehetőséget teremtettek, hogy olyan kapcsolatokat építsek ki, amelyek lehetővé tették, hogy a Ramadán hónapot követően folytathassam az interjúzást. Ez a hónap számomra a kapcsolatépítés időszaka volt, amely jó befektetésnek tűnt az egész következő évre³⁴. S mondhatom, hogy még akkor is, amikor a tábori fluktuáció során a „régik” menekültek helyére újak érkeztek, a kapcsolathálók révén eljutott a hír az újakhoz, hogy tőlem nem kell félni.

A beilleszkedésemet az is nagyban támogatta, hogy meglehetősen rövid időn belül rájöttem, rá kellett jönnöm, hogy a kommunikációt segíti, ha megmutatom azon tudás egy részét, amely az éppen velem szemben álló interjúalany kultúráját illeti (ld. még *A kultúrák ismerete* és a *Nyelvtanulás...* c. alfejezet). Abba a hitbe azonban soha nem ringathattam magam, hogy hasonlóan, s ne kívülállónak tekintsenek, de elfogadtak, olyannyira, hogy nemtől és más egyéb attribútumoktól eltekintve válaszoltak kérdéseimre, még akkor is, ha az jócskán túlment a megengedett határokon. Barley felismerése (2006. 64), hogy a tökéletes befogadás nem valósulhat meg³⁵, mértékadó volt számomra, amellyel, hogy igyekeztem e szerint húzni a határokat, s mégis elfelejteni, s segíteni azt, hogy ők elfelejtsék a másságomat. Igaz, terepmunkám során nevet kaptam tőlük, de sokszor az egyik csoporthoz való beilleszkedésem hátráltatta a másikkal való kommunikációm (ilyen csoportpárok voltak: etióp-szomáli, arab-perzsa, török-kurd, ortodox keresztény - muszlim).

VIII.2.1.2. A kultúrák ismerete

Korábbi iszlámmal kapcsolatos ismereteimet (vö. Nagy, 2007, 2008, 2009e) kiegészítettem a wahabi, szúfi és síi irányzatok tanulmányozásával, a kereszténységben belül az afrikai

³⁴ Itt: Ramadántól Ramadánig terjedő év.

³⁵ „... néha azt sugallják, hogy egy idegen nép valahogy elkezd a távoli fajból és kultúrából származó látogatót minden módon hasonlóan látni a helyiekhez. Ez, sajnos, valószínűtlen. Alighanem a legtöbb, amit remélni lehet, hogy az embert ártalmatlan idiotának tartsák, akinek valami hasznát is veheti a falu.” (Barley, 2006. 64)

kereszténység specifikumait igyekeztem megismerni. A raszta kultúra ismerete (egyik szakdolgozatomban e témában írtam) a nyugat-afrikai menekültek és a diaszpórákban a kelet-afrikaiak megértését is segítette. A jelzett országok – interjúalanyaim származási országai – történelmének és politikai jelenének³⁶ ismerete mellett szükségesnek láttam a különböző kultúrákat is megismerni.

Így a pandzsábi, pastu, tádzsik, malinke, senoufo, ibo, yoruba, hausza, amhara, tigre, oromo, szomáli, kurd, palesztin, arab s a szudáni kultúrát igyekeztem megismerni.

Témám szempontjából a férfi és nő szerepek, a barátság fogalma, a monogámia és poligámia megléte, a családfő szerepe, a munkatársi kapcsolatok kulturális értelmezése volt szükséges, így a megismeréskor erre fókuszáltam, miközben számos – a témám szempontjából érdektelen, de a kapcsolatépítés szempontjából fontos – kulturális jelenséggel ismerkedtem meg, s ezeket, csakúgy mint a helyi politikára vonatkozó ismereteket, a beszélgetések, interjúk során használtam is. Azonképp, ahogy a nyelvtanulás, ezen ismeretek is segítették a kutató – jelen esetben én – és az aktorok közötti kommunikációt, az interjúk elkészítését.

VIII.2.1.3. Nyelvtanulás, mint belépőjegy

A terepmunkám kezdetén főleg angolul beszéltem, az interjúalanyaim többsége kicsit sem beszélt magyarul. Amikor szükséges volt, korlátozott arab nyelvtudásomat is bevettem, amelyet későbbi időszakokban leginkább csak a megértésre használtam. De lassan felfedeztem, hogy mennyire fontos, mennyire segíti a munkámat a nyelvek elsajátítása, ezért lassan tanultam egy kicsit urdu, fárszi, ibo, amhara, senoufo, szomáli nyelveket, egy bamileke nyelvjárást valamint különböző pidzsin nyelveket, s igyekeztem az angolomat a tábori angolhoz³⁷ igazítani, s az alapvető francia kifejezéseket alkalmazni. A nehézséget az interjúalanyok különböző nyelvi készségei, sajátos angol nyelvhasználata jelentette, a könnyebbséget pedig az, hogy bármely, anyanyelvükön elhangzott szónak olyan ereje volt, hogy a legnagyobb természetességgel vettek részt az interjúkban, a csoportos és egyéni beszélgetésekben. Sokszor gondot okozott, hogy az elhangzottakat nehéz volt időben elhelyezni, mert a legtöbben az angolt mindennemű nyelvtani szerkezet nélkül beszélték, néha megféleltetve az anyanyelvük szabályaihoz.

³⁶ Úm. forradalom, polgárháború, etnikai és vallási konfliktusok, választások vagy anglofón-frankofón együttélés, stb.

³⁷ Ez részben azt jelenti, hogy a kiejtést a nyugati- vagy a kelet-afrikai angolhoz illesztettem (a közel-keleti és pakisztáni menekültek angol kiejtése közelebb áll az „iskolai angolhoz”), a nyelvtanból pedig nagyon gyakran el kellett hagyni az igeidőket, s az időbeliségre külön félmondattal utalni.

A jelölt nyelveken az alapvető udvariassági formulák mellett néhány alapvető főnevet, igét igyekeztem elsajátítani az interneten fellelhető szótárak és kiejtési útmutatók alapján, amelyeket később a táborlakók javítottak. Az amhara nyelvben valamelyest jobban előrehaladtam, de méginkább a szomáliiban, amelyet alapszinten elsajátítottam.

A nyelvek – szubjektíve azt mondhatom, hogy – jelentéktelen mértékű használata éppúgy belépőjegy volt a közösségek, a diaszpórák mélyebb vizsgálatába, mint ahogy az egyes interjúalanyok bizalmas közléseit is megnövelte, ahogy mondták „ezzel is érdeklődésed fejezed ki, azt jelenti, hogy érdeklődsz a kultúránk iránt” (Biya kameruni, Labaan szomáli férfiakkal való beszélgetésből).

VIII.2.1.4. Az interjúalanyokról

A jelzett időszakban a jelölt területekről mintegy 300 menekülttel találkoztam a befogadóállomáson és azon kívül. Az 1. táblázatban is látható módon 98 hosszabb-rövidebb interjút készítettem, s számtalan egyéni vagy csoportos beszélgetésben vettem részt.

Az interjúalanyok kiválasztásánál arra törekedtem, hogy homogén csoportokat kapjak, de – természetesen – az 1. táblázatban látható arányok körülbelül megfelelnek a változékony populáció arányainak³⁸.

Az interjúalanyok közül 71 muszlim vallású, sok szubszaharai szimpatizál a rasztafarianizmussal, ezen belül 3 az iszlám szúfi irányzata mellett a raszta valláskultúrával is közösséget érez. 27-en keresztények, de csak 7 gyakorolja aktívan a vallást, ezen belül öten az ortodox kereszténységet, egyikük egyidejűleg egy keresztény kiségyházhoz is eljár. Egyikük a keresztény vallás mellett a yoruba hitet is gyakorolja. Szinte kivétel nélkül hisznek a boszorkányság, mágia, varázslat, szemmel verés valamilyen formájában.

Az 1. táblázat a nemzeti hovatartozás kérdéseire választ ad, de a képet az etnikai hovatartozás körüljárásával finomíthatjuk, habár némely esetben a politikai hovatartozás rajzol választóvonalat mind a tábori, mindpedig a diaszpórábeli kapcsolatokon belül, így e kettőt együttesen tekintem végig. Az afgánok többsége a táboron belül pastu, a pakisztániak közül egy jelezte pándzsábi kötődését, egyébként urdu és fárszi nyelvet is beszélnek. Egyikük közvetített a bangladeshiiek felé. Az itt tartózkodó elefántcsontpartiak többsége malinké, sokuk származási országa kérdéses lehet, de interjúalanyaim nemzeti származását tisztáznom sikerült. A kameruniak maguk között anglofón és frankofón határokat húznak, de ez egyben a

³⁸ Kutatásaitikai előírásoknak megfelelően a neveket megváltoztattam, a nemzeti/etnikai/vallási hovatartozás figyelembevételével választottam az új nevet.

más nemzetekhez való kötődést (pl. nyelvi közösség), kapcsolatot jelent, csakúgy mint az arabul beszélő muszlimok kapcsolatai maguk között. A szomáli határokat nyugati és keleti szomáli, valamint városi és egy enyhén pejoratív konnotációjú „vidéki” kifejezéssel illetettek között húznak.

A háborús, polgárháborús területekről érkezettek között fordulnak elő házások, más helyekről általában egyedülállók, ezen belül is egyedülálló férfiak érkeztek. Egy kameruni, két etióp és egy kurd férfi valamint egy libériai asszony a kivétel, ők házások.

Az interjúalanyok nagy többsége férfi, csupán hét nővel készítettem interjút, de ez körülbelül megfelel az érkezők arányainak is.

A születési család többségüknek nagycsalád, három vagy több gyermekkel. A muszlimoknak csak egy kicsiny hányada számolt be poligámiáról, s egyetlen szomáli férfi említette, hogy neki magának két felesége van. Hatan az európai nukleáris családról számoltak be, egyikük pedig arról, hogy édesanyja házasságon kívül született egyetlen gyermeke, akinek a rokonsága semmilyen formában nem tart velük kapcsolatot (ld. 12. ábra).

A menekültek átlagéletkora alacsony (22-23 év körül a különböző időszakokban), még azzal együtt is, hogy a háborús területekről idősebbek is érkeznek. Az életkort minden esetben feljegyeztem, még akkor is, amikor a hivatalos és a nem hivatalos életkor nem egyezett, s amikor ez utóbbihoz csak számítással jutottam hozzá (ld. *Rugalmas kérdőív technika c. alfejezet*). Legtöbbjük 21-25 éves vagy annak vallotta magát.

1. Táblázat. Összesítő táblázat az elkészült interjúkról

Származási ország ³⁹	Interjúalanyok száma	Az interjúalanyokkal készült interjúkból:		Kapcsolatháló	
		Rövid élettörténeti interjú	Teljes narratív életútinterjú	Otthoni	Új
Afganisztán	5	1	4	1	2
Algéria	1	0	1	0	1
Banglades	5	5	0	0	1
Elefántcsontpart	5	2	3	1	3
Etiópia	9	2	7	3	5
Guinea	1	1	0	0	0
Irak	6	2	4	2	3
Irán	1	0	1	0	1
Kamerun	4	0	4	1	2
Kongó	1	1	0	0	0
Libéria	1	0	1	0	1
Mali	1	1	0	0	0
Nigéria	12	7	5	2	4
Pakisztán	5	2	3	3	3
Palesztinok	4	2	2	1	1
Szomália	22	8	14	7	7
Szudán	6	4	2	0	1
Törökország	7	4	3	0	2
Uganda	1	0	1	0	1
Üzbegisztán	1	0	1	1	1
Összesen	98	42	56	22	39

VIII.2.1.5. Az interjúkról

Terepmunkám során számos beszélgetésben vettem részt, amelyet legtöbbször beszélgetőpartnereim strukturáltak, a témákat is ők alakították, de a kapcsolatokat, kapcsolati hiányokat, siker- és kudarcérzeteket különösen figyelemmel kísértem a narrációkban. Az interjúkat – mind a rövid, mind a teljes narratív interjúkat – három csomópont köré szerveztem: az életút, a menekültlét és a kapcsolatok (vö. Seidman, 2003). Gyakran egy alannal többször beszélgettem interjún kívül, s egy vagy több alkalommal ültem le vele ahhoz, hogy az interjút teljesnek érezhessem. A terepmunka sajátjaiból adódóan lehetőségem volt ismételt felkeresni, s pontosítani az elhangzottakat.

³⁹ Palesztinok esetében nem az országot jelöltem.

Majd' minden beszélgetés és interjú tartalmazott olyan, előre nem tervezett részt, amelyben a partner a magyar és a származási kultúra hasonlóságait, de főleg különbségeit interpretálta, illetve gyakran olyan szakasz is, amely az előítéletekről és csalódottságról szólt, mindezek segítettek az integráció lehetőségeinek értelmezését a számomra, amellet, hogy e történetek, ahogy a narratív analízis során kiderült, nagyon gyakran a kapcsolatokról és kapcsolati hiányokról, a siker- és kudarcérzetekről is szóltak egyúttal.

VIII.2.2. A rugalmas kérdőív technika

Miután a terepmunka mellett a kérdőívezéssel – először sikertelenül – megpróbálkoztam, felül kellett vizsgálni, hogy milyen módon tudom mégis megvalósítani, hogy legálisan megszerzett kvantitatív adatokhoz jussak. A kérdőívezés egy EMA-s (Európai Menekültügyi Alap) kérdőívébe való aktív bekapcsolódással tűnt megvalósíthatónak – a békéscsabai szociális munkás kérésére az elkészült kérdőívet egészítettem ki olyan kérdésekkel, amelyek a menedékkérők és menekültek társadalmi státuszaira, problémáira fókuszált, s emellett témámhoz kapcsolódóan a kapcsolatokra is rá kívántam kérdezni, ezért cserébe a tábor területén kérdőívezhettem volna. A kérdőív elkészült, a lekérdezés azonban lényegében a válaszadási hajlandóság hiánya és az eredeti kérdések teljes érdektelensége miatt hiúsult meg. Így már a magam kérdéseire se kerülhetett sor.

Másodszor módszert is váltottam, hiszen terepmunka-tapasztalataimból kiderült, hogy a különböző kulturális és/vagy vallási kontextusokban egyes kérdések másképp hatnak, mást jelentenek⁴⁰. Tehát a rugalmas kérdőív technikát választottam, szem előtt tartva, hogy így nagyobb érvényességgel tudok adatokat gyűjteni (Letenyei 2004b. 134). E módszerrel, ha a kérdéseket másképp, netán más nyelven is kérdeztem, ez nem változtatott a gyűjtött adatok körén és megbízhatóságán, csak az érvényességet növelte (ld. Letenyei 2004b. 135).

A kérdések megfogalmazása során figyelembe kellett vennem, hogy a nőket (különösen a muszlim nőket) másképpen kell kérdezni a családi és párkapcsolatokról, mint a férfiakat. S ez nem csupán a saját kultúrájukhoz való viszonyulásukat jelentette, hanem azt is, hogy a muszlim férfiakat a párkapcsolati témákban nehezebben lehetett szóra bírni. E kérdés kapcsán fontos volt a kérdező (jelen esetben az én) nemi hovatartozásom, ami ezen esetben kétféle torzítást hívhatott elő, amelyet leginkább a terepmunka és interjúk során tudtam kontroll alá

⁴⁰ Témavezetőm motivált, hogy a rugalmas kérdőív technikát alkalmazva próbáljak kvantitatív adatokhoz is jutni.

vonni. Az egyik az, hogy a tradicionális viszonyban nem általános, hogy férfi nő felé meséljen akárcsak kicsinyt is a párkapcsolatról. A másik torzító körülmény, amely az afrikaiak reflexív Európa képét is közvetíti: a hódításokról és szexuális tapasztalatokról beszéltek, néha még a valóságot is eltúlozva.

A következő példák jól megvilágítják, hogy az egyes kérdések megfogalmazásánál milyen nehézségekbe ütköztem, mindez a kérdések kultúra-, nyelv- és vallásfüggő átfogalmazásának szükségességét jelentette számomra.

1.) Nyelvi kihívást jelentett, hogy az angol- vagy francianyelvű, e nyelveket jól vagy kevésbé jól beszélő menekültekkel a különböző *iskolatípusokat* nehezen lehet azonosítani, így ezt mindig saját nyelvükön próbáltam beazonosítani, hogy a tényleges iskolai végzettséget megtudjam. A kollégium, főiskola és középiskola megnevezése, esetenként az egyetem is a különböző helyről érkezettek számára ugyanúgy hangzik. Emellett az elvégzett iskolai évek száma is segítséget nyújtott, amennyiben nem háborús területről érkezett menekültől volt szó. Esetükben ugyanis a megkezdett és befejezett évek kevésbé azonosak, a különböző vizsgák általánosak, de az élettörténeti emlékezéseket nehezíti az, hogy ezt kevésbé tartják nyilván.

2.) A vallás kapcsán kihívást jelentett a *keresztény és muszlim* előírások, erkölcsök, időbeliség ismerete és alkalmazása. A heti körforgás egy keresztény számára vasárnap, egy muszlim számára pénteken török meg. A vallási iskola e sorrendben lehet vasárnapi/szombati iskola vagy *medresze*⁴¹. A vallási képzés része lehet az iskolai oktatásnak vagy történhet a nap második felében, illetve kiemelt napokon. A Biblia vagy a Korán erkölcsi világa sok azonosságot mutat ugyan, de még több kihívást jelent egy multikulturális közegben mindkettőre odafigyelni. A rugalmas kérdőív elkészítése során itt lényegében kétfelé ágazott a kérdéssor, holott ugyanúgy a vallási kapcsolatokon keresztül megjelenő formális és intenzív, informális kapcsolatok számára és intenzitására helyeztem a hangsúlyt.

3.) A fiatalok körében a *barátság*ra vonatkozó kérdések magukban foglalhatták az ellenkező nemre vonatkozó kérdéseket, de a kicsit idősebb (32-37 év feletti) muszlim férfiak esetében e kérdéseket másképp kellett megfogalmazni, hogy ne csak szerelmi kapcsolatot, erkölcstelen viszonyt értsenek rajta.

4.) Afgánok és szomálik kapcsán ki kellett dolgoznom egy szisztémát, melynek az alapjait korábban már antropológus kollégáktól hallottam, hogy az életkort hogyan lehet

⁴¹ Korán iskola, ahol oktatnak matematikát, nyelvet, jogot, teológiát stb. is.

meghatározni a külső környezet történelmi, helytörténeti eseményeinek ismeretében⁴². Erre azért volt szükség, mert az anyakönyvezés néhány helyen elmaradt, s az érettség függvényében, s nem az életkor szerint történnek az életfordulók, hiszen ez utóbbit nem tartják nyilván⁴³. Valójában elegendő lett volna, ha fiatalnak vagy idősnek tekintem alanyaimat, esetleg ezt egy többfokú skálán érzékeltetve, de a narratív élettörténetek során mint információ és mint ellenőrző lehetőség⁴⁴ is fontosnak tűnt.

Amellett, hogy a rugalmas kérdőív mellett döntöttem, úgy gondoltam, hogy az önkéntes munka során, de függetlenül mások kérdéssoraitól kérdőívezek – immáron nemcsak a menekülttábor lakói körében, hanem a diaszpórákban is. Ez abból a szempontból nagyon megfelelő volt, hogy nem kerültem bele ismét egy másik kérdőív csapdájába, s nem kellett olyan kérdéseket feltennem, amelyek miatt bizalmatlanokká váltak azok is, akik korábban már megtiszteltek bizalmukkal. Azonban nem volt rá engedélyem, így csak a tábor területén kívül kereshettem az önként vállalkozókat.

VIII.2.2.1. A mintavételről

A mintavételi eljárás során a békéscsabai befogadó állomáson etnikailag és vallásilag rétegzett mintát kívántam venni. A tereptapasztalatok, az elérhető kvantitatív adatok, a táborok és országok közötti állandó fluktuáció, amelyeket eme írásban még részletezek, olyan közeget jelentenek, ahol a reprezentativitás esetleges. Az elemzés során is figyelembe kellett venni tehát azt, hogy a minta reprezentativitása és általánosíthatósága korlátozott, hiszen sem azokra nem reprezentatív, akik hazájukat elhagyták, sem pedig azokra, akik Európa más részein élnek menekülttáborokban, vizsgálataim alanyainak ugyanis egy tranzitországnak tekintett területen kellett megállniuk – akik akár a továbbjutás sikertelensége miatt, akár az

⁴² Ilyen példa, hogy a szomáli kultúra ismeretében tudható, hogy mikor következik be a körülmetélés (fiúknál, lányoknál), az iskolába adás, a Korán iskola megkezdése, az önállóbb élet felé való elmozdulás vagy a kecskefejtés. Emellett tudható, hogy pl. Siad Barre hatalma mikor bukott meg, hogy mikor volt az etióp háború, vagy netán mikor nyerte el az ország a függetlenségét. Ezek helyes összevetésével +/- 1,5 év eltéréssel meg lehet határozni az alany életkorát (ld. a kérdőívezés eredményeiről szóló fejezetet).

⁴³ Amellett, hogy nem tartják nyilván, az is fontos, hogy a szomáli nők pár esztendő óta szívesen letagadnak a gyermekek életkorából, hiszen attól maguk is fiatalabbnak tűnhetnek. Azzal most nem is számolok, hogy a státusz-megszerzésére irányuló interjúban is szívesen választanak ifjabb kort maguknak, hátha úgy kelendőbbek lesznek pl. a munkaerőpiacon. Így találkoztam olyan kb. 46 éves férfival, aki a papírjai szerint csak 27 éves volt.

⁴⁴ Nem annyira az életkort kellett ezzel ellenőrizni, hanem az élettörténetben felsorolt tapasztalatok sokaságát kontrollálhattam, azt, hogy az interjúalanyommal történtek meg az elmeséltek vagy az interjúszituációt elhagyva mesemondóként ül szemben velem.

átmenetiség érzése miatt mást reprezentálhatnak. Továbbá a helyszín dinamikussága folytán az adott időszakra (a lekérdezés időszakára) vonatkozó adatgyűjtés eredményei nem vonatkoztathatóak más globális politikai – gazdasági klíma időszakaira.

Ezeket figyelembe véve a kérdőív lekérdezése során úgy választottam ki a mintát (n=120), hogy a csoportok etnikailag/vallásilag homogének legyenek, ahogy azt Sik Endre javasolta – a diaszpórábeli megkérdezetteket is ehhez igazítva választottam. Így az el nem érhető reprezentativitást nem is próbáltam meg elérni, de mégis, az adott időpontra vonatkozó kvantitatív adatokkal is rendelkezem. Ezen adatok jórészt demográfiai adatok, valamint az otthoni társadalmi státuszra, az apa társadalmi státuszára, valamint a kapcsolatokra vonatkozóak.

Kérdéseim a demográfiai és társadalmi státusz feltérképezése mellett tehát a társas kapcsolatokra orientálódtak. Nem alkalmaztam névgenerátort, s a kérdőív lekérdezése során a megjelölhető kapcsolatok számát sem korlátoztam (ld. Kürtösi 2004), de megpróbáltam a fontosságot és intenzitást érzékeltetni ötfokú skálán – lényegében az ilyen jellegű skálázásban való rutintalanságuk okán gyakran sikertelenül. (Ez is újabb kutatási lehetőséget jelent, hogy hogyan lehet fontosságot, intenzitást mérni, interpretálni különböző etnikai/vallási/képzetségű csoportokban.) A családi, baráti, munkahelyi, táboron/diaszpórán, vallási közegeken belüli kapcsolatok, valamint az interneten, telefonos kapcsolaton keresztül megvalósuló kötések voltak azok, amelyeket külön kezeltem.

A rugalmas kérdőívtechnika alkalmazásával alapvetően a demográfiai adatok megszerzését erősítettem, de azok az adatok és információk, amelyekkel a hipotéziseimet ellenőrizni kívántam, s amelyek a téziseim eredményére vezettek, alapvetően a terepmunka során és az interjúk elkészítésével, értelmezésével jutottak el hozzám.

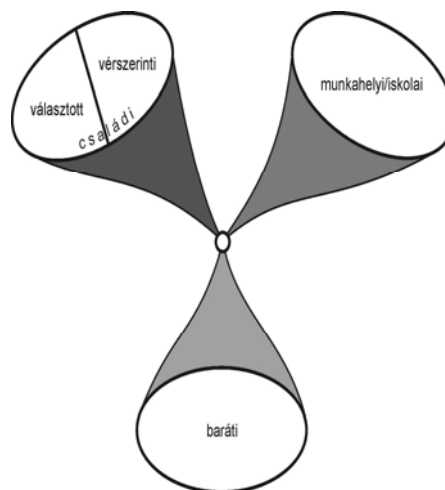
VIII.2.3. Kapcsolatháló elemzés

A kapcsolatháló elemzésével az integrációt (a múltbeli és jelenlegi, azaz a neointegrációt), a kapcsolatokat, a kapcsolatok meglétét és hiányát, valamint a kapcsolati kudarcokat egyaránt vizsgáltam. A kutatás során a csoportok kapcsolathálóit és a csoporttagok ego-hálóit is vizsgáltam, a következők szerint.

Tanulmányoztam a csoporttagok *ego-hálóit*, a család, barátok, munka világi felé mutató kapcsolatok meglétét és hiányát. E három világ az, mely az egyén integrációjában jelentős szerepet játszik. A család az erős kötésekkel a korai szocializációtól kezdve mindvégig támogatást nyújt, amellett, hogy kontrollt is jelent. A barátok világa a kötésekön keresztül a fiatal serdülőkortól kezdődően referencia-csoport és vonatkoztatási csoport egyszerre, mely azonos, vagy eltérő normákat ajánl az egyénnek, integrál vagy kirekeszt. A munka és iskola világa a gazdasági és társadalmi tőkék erejét hozhatja az egyénnek. (mindehhez ld. Granovetter, 1991; Utasi 2000; Lin, 1991; Angelusz – Tardos 1991; Nagy 2004) E három világ irányába mutat az integrált, „normális” egyének ego-hálója. A vizsgált ego-hálókat a fentebbi szempontok szerinti elemzem.

A szakirodalomból (pl. Angelusz – Tardos, 1988; Granovetter, 1991; Lin, 1991; Utasi 2000 és 2002) kirajzolódó „normális” ego-háló (ld. 5. ábra) három részre tagolódik – a családi, a munkahelyi/iskolai kapcsolatokra és a baráti kapcsolatokra⁴⁵.

5. ábra. A „normális” ego-háló

Figyelembe vettem azt is, hogy a különböző világok hogyan kapcsolódnak össze, illetve a világokon belül milyen kapcsolódások, hidak fedezhetőek fel, amellett, hogy milyen intenzitásúak ezen kapcsolatok – az empirikus fejezetekben fellelhető ábráknál és

⁴⁵ A kapcsolatok néha nem egyértelműen sorolhatók be ilyen vagy olyan típusba, mert párhuzamosan jellemezhetőek esetleg kettő vagy több típussal. Ez esetben a multiplexitás értelmezését kell előtérbe helyezni. Azaz a kapcsolat többféle tartalmára kell helyezni a hangsúlyt, hiszen minél több szempontból megerősített egy kapcsolat, s ezen belül, minél inkább jellemző az érzelmi elkötelezettség, annál biztosabb az, hogy a kapcsolatot az alany aktiválni képes. Az érzelmi elkötelezettség pedig különösen valószínűsíti ezt (ld. Szántó – Tóth, 1993). Témám szempontjából az érzelmi elkötelezettség egy dimenziója a diaszpóra és az Otthon iránti pozitív érzelmek, a transznacionalizmussal szemben vagy csak a posztkoloniális időszakot jellemző nemzeti érzelmek, melyeket transzponálni tudnak kapcsolatokká a hasonló etnikai, vallási, nyelvi, kulturális közegben belül.

elemzéseknél az intenzív (legalább havi rendszerességű), elismert és kölcsönös kapcsolatokat vettem figyelembe.

Vizsgáltam továbbá az *ego-háló*k dinamikáját, azaz az első integráció során kialakult *kapcsolatháló morfológiáját*, a kapcsolatok létét és hiányát, azok intenzitását és használatát, s ugyanezeket kívántam vizsgálni a kapcsolati és integrációs kudarcot követő második (vagy többedik) integrációban, melyet neointegrációnak neveztem. Figyelembe vettem azt, hogy a terepen olyan egyénekkel dolgozom, akik éppen újraépítik, kiszélesítik a kapcsolatokat. Ennek a kontrollja lehet azok vizsgálata, akik már hosszabb ideje építik az új networköt, több éve tartózkodnak Magyarországon, de az is fontos információkkal bír, hogy néhány esetben a retrospektív hálózat felvétele mellett két időpontban is sikerült felvennem az adatokat ugyanazon személlyel (a tábori élet megkezdése után néhány hónappal, illetve hosszabb idő után, a táboron kívül).

A dinamika vizsgálata a kapcsolatok kiépülésére és a kapcsolati kudarcokra is egyaránt rámutatott, ezen keresztül értelmezhettem a kapcsolati hiányok és kudarcok szerepét az első- és a neointegrációban (ld. *A kapcsolati kudarcok hatása a neointegrációra* c. alfejezetet). Úgy véltem ugyanis, hogy a megszűnt és a létre sem jött kapcsolatok másképp hatnak az egyén neointegrációs sémájára, csakúgy, mint az, hogy a megszűnt vagy létre nem jött kapcsolat gyenge vagy erős kötés lett volna-e.

A csoportok, alapvetően a menekülttábor eseti⁴⁶ kapcsolathálóinak felmérésével azt is vizsgáltam, hogy az egyes csoportoknak milyenek a kapcsolatai egymás között és a csoporton kívülre. Vizsgálni kívántam a csoportban az egyének kapcsolatainak interakcionális jellemzőit, mint az irány, intenzitás, intimitás, a kapcsolat elismertsége, a kölcsönösség és a homogenitás. Emellett az egyes csoportok kapcsolathálójának *strukturális jellemzőit*, mint a centralitás, közöttség, rangok, elérhetőség, összefüggőség (connectedness) is elemeztem. Ezzel a társas támogatás és nem-támogatás viszonyait, a kapcsolatok által megmozgatható tőkét, a kapcsolatokon keresztül ható integrációs erőt tanulmányoztam. Ahogy a realista megközelítés (Kürtösi, 2004. 664) megkívánta, azokat tekintettem a háló tagjainak, akiket a háló további tagjai annak tartottak. Az, hogy ezt, valamint a kölcsönösséget és intenzitást

⁴⁶ A menekülttábor lakóinak jelentős változásai után mindig felmértem a kapcsolathálókat, azaz a terepmunkám kezdetén, továbbá 2006 őszén, kétszer 2007-ben. A 2008-asra már nem kerülhetett sor, mert a tábor új funkciói folytán a táborlakók csak nagyon rövid időt töltöttek a táborban, ami arra sem volt elegendő, hogy úgymond kipihenjék a megrázkódtatásokat.

figyelembe tudjam venni, az e fejezetben jelzett kvalitatív módszereket használtam (ld. Letenyei, 2004b. 206)

Az első integráció elsősorban a családi környezetet (speciális esetben az állami gondoskodást) jelenti, amely a menekültek többségének esetében egy tradicionális nagycsaládi formát jelent. Sokszor egy *egzisztenciális-esztétikai válság*ot ismertem meg az interjúk során, amelyek hatással voltak a családi kapcsolatok megrendülésére. A neointegráció a táboron belüli és kívüli világhoz való kapcsolódást jelenti, de nem hagyhattam figyelmen kívül a megmaradt vagy újonnan kialakult családi kötődéseket, s mind a retrospektív, mind pedig a jelenbeli kapcsolatháló vizsgálata során a munka – tanfolyam, továbbá más funkcionális és baráti kapcsolatok (és ezen belül a valamilyen szempontból homogén: etnikai, vallási kapcsolatok) is fontos tárgyat képeztek az elemzésemnek.

A kapcsolati kudarcok és hatásaik vizsgálata a kapcsolati tőke elméletek és a kapcsolatháló elemzés egy másik oldalát mutathatja meg, amely oldal a siker és sikertelenség új értelmezési dimenzióit nyithatja meg.

A kapcsolatháló-adatbázis elkészítéséhez az UCINET programot⁴⁷ (Borgatti és társai, 2002), a vizuális megjelenítéshez a Pajek és a CorelDraw programokat használtam.

VIII.2.4. Narratív interjú, narratíva elemzés

Mirsky úgy véli, hogy a narratív technikák a bevándorlók, menekültek, kisebbségek tapasztalatainak feltárására kiválóan alkalmazhatóak, mert kevésbé elfogultak egy ilyen technika irányában, narrátor-orientáltak, és ezért egyedülálló személyes és kulturális anyagot kaphatunk a narratív feldolgozással (Mirsky, 2008. 3).

A narratív életútinterjúk során a társas és társadalmi-kulturális környezetet (ld. Niedermüller, 1988), a kapcsolatokat, azok kulturális jelentéseit, működését, létét és hiányát, a kapcsolati hiányok esetleges kudarc-érzetét, a kapcsolattartási készségeket, az elégedettséget, a jövőképet, a társadalmi környezetről alkotott képet kívántam vizsgálni. Az interjúk során a jelenlegi és a retrospektíve vizsgálható kapcsolatok és kapcsolathálók feltérképezése is célom volt, figyelembe véve azt, hogy a retrospektíve vizsgált objektívációk egy jelenbeli helyzet fényében kerülnek interpretálásra az interjúalany részéről.

⁴⁷ Az ego-hálókra fejlesztett programoknál célszerűbbnek találtam az UCINET-et.

Az interjúkat strukturálatlan formában készítettem, hogy az elbeszélő narratíva építését, s a (közel) természetes visszaemlékezés struktúráját minél kevésbé befolyásoljam – így az argumentációs és legitimációs technikák mellett a szekvenciákra figyeltem, s arra, hogy mennyire volt a szöveg megszerkesztett⁴⁸, érzelemdús.

Ning Tang (2002) megjegyezte, hogy az interjúban résztvevők észlelik a társadalmi, kulturális és személyes különbségek hatását, s ez dinamikusan jelenik meg a folyamatban. Az interjú ezért reflexív elővigyázatosságot igényel, hogy eme dinamika, a tudás generálódása reflektált maradjon (vö. Ramji, 2008. 99-100). Ramji tanulmányában (2008) utal arra is, hogy a vonatkozó metodológiai diskurzusokban reflektálásra ajánlott a faji/etnikai/társadalmi réteg különbözősége az interjú készítője és alanya között, hogy a félreértések, az értelem elcsúszása kiküszöbölhetőek legyenek. Brahot idézve arra a megállapításra jut, hogy az eltérő faji/etnikai/vallási/társadalmi réteg pozicionálása speciális alkalmat jelenthet az eltérések megértésére is (Ramji, 2008. 101). Emellett – be kell lássuk – nem csak eme különbségekből adódó eltérések merülnek fel a tapasztalatokban, a megértésben, s az interpretációban. A kultúrakutatói praxisnak minden esetben reagálnia kell a legkülönbözőbb különbségekre, azokat át kell hidalnia vagy legalábbis megértenie, reflektálttá kell tennie.

Ezért az interjúim során figyeltem arra, hogy az elhangzottak az adott kultúra kontextusában kerüljenek értelmezésre, s e szempontot a narratíva elemzések során is figyelembe vettem.

Az elkészített interjúkat eszerint narratíva-elemzésnek vettem alá, hogy az argumentációs és legitimációs technikákat is feltérképezzem, amelyek lehetővé teszik számomra az emlékezés sajátosságainak a kiszűrését (Pászka, 2007; Nagy 2009e). Az életrajz narrációja fikció is (Clifford, 1999; White, 1996b), nem rossz értelemben, de magában foglal olyan szubjektív elemeket, mint pl. az ok-tulajdonítás, a jelentés-keresés, az összefüggések és értelem keresése, amely az „objektív” szemlélő, a történettudomány, a milió stb. számára nem hozzáférhető. E fikció retrospektív magyarázat és (introspektív) értelmezés (vö. Bourdieu, 2002). „Életrajzunk összevarrásakor mindig értelemmel bíró mozzanatokot keresünk – és ha más magyarázat nincs, akkor jöhet a fátum vagy mások bosszúja” (Bourdieu, 2002. 68).

⁴⁸ Ennek értelmezéséhez szükséges felismerni, hogy profi történet-mesélővel, alkalmi mesélővel készül-e az interjú vagy olyan személlyel, aki nem annyira járatos a történet-mesélésben. Emellett ismert, hogy egyes szubszaharai kultúrákban rövid, szerkesztett szöveget hallhatunk, ha nem adunk állandó visszajelzést a figyelmünkről, s ha ezt megteesszük, természetesebb, élmény-közeli elbeszélést kaphatunk.

Az etnográfiai fikció, a narratív elbeszélés és megközelítés szívesen használja az allegóriát, mint gyakorlatot⁴⁹, ami azt jelenti, hogy „folyamatosan utalásokat tesz egy másik gondolatmenetre vagy eseménysorozatra. Az allegória olyan megjelenítés, amely mintegy önmagát 'értelmezi'. [...] Az allegória szerepének felismerése azt hangsúlyozza, hogy a realiztikus portrék - amennyiben azok 'meggyőzőeknek' vagy 'részletgazdagoknak' tűnnek - voltaképpen kiterjedt metaforák vagy képzettársítási modellek, amelyek különféle (elméleti, esztétikai és morális) többletjelentésekre mutatnak rá. Az allegória az interpretációnál is erősebben képes felidézni az ilyen írásfolyamatok poétikus, tradicionális és kozmológiai jellegét” (Clifford, 1999. 153). Hayden White felhasználta Northrop Frye tropológiáját, hogy elemezze a történettudományi írást, amelyről korábban már ejtettem szót, s amely áthatja valamelyest a „*writing cultures*” képviselőinek gondolkodását. A tropológiai, jelentésváltónak nevezett megközelítésmód, a narratív elvvel együtt kerül Abbott (2007) ceruzájának végére – úgy véli, hogy a szociológia képzelete a teoretikus képzelet, ami a lírai szociológia szempontjából, ami mellett ő maga érvel, kevésnek bizonyul: az érzelmek kifejezése nemcsak az olvasó feladata, impulzív írásokra van szükség. Nem tartom elvetendőnek a nézetét, de ismervén eme elméleteket, s saját interkulturális tapasztalataimat is, úgy vélem, hogy az érzelmek megszólaltatása nemcsak, hogy egy másik műfajt jelent, hanem kultúrafüggő és megnehezíti az értelmezést. Így ezt a narratív megközelítés továbblépésének tekintett, lírai szociológiát, ha átmenetileg is, ha csak terepmunkám specifikumai miatt is, e munkámban biztosan elvetem.

A narratív elrendezés, struktúra – általában a narratív megközelítés – tézisemben elemző módszerként jelenik meg elsősorban, amelyet az interpretatív-hermeneutikai valamint a retorikai fordulat (ld. fordítás⁵⁰) elméleti eredményeivel kiegészítve használok.

Értelmezéseimben azt vettem figyelembe, hogy az élettörténetek az objektív életút tényeire támaszkodnak (Pászka, 2007. 190), de azok szubjektív szempontból, a jelen nézőpontjából jelennek meg, azaz az élettörténet narratív elbeszélése egy olyan interpretációs folyamat, amely értelmez, oksági folyamatokat elemez, és egyben legitimálja a jelenbeli helyzetet. Az elbeszélt történetek – más szempontból az interjúk szövegei – sokszor csak látens módon tartalmazzák eme elemeket, azonban a narratíva-elemzéssel felfedhetők azok a tapasztalatok,

⁴⁹ Sahlins (2005) a fikciónak a relativitását emeli ki amikor a mikro- és makrohíória kölcsönös egymásrahatásáról értekezik.

⁵⁰ A „*writing cultures*” és a fordítás elméleti megközelítésének határán utalni lehet Mahmut Mutman (2006. 170) gondolatára: a fordítás növeli a Más rekonstrukciójának kockázatát.

élmények, vágyak, szándékok, motivációk, amelyeket „az életvilág mindennapi mintájának konvenciói és tipizációi alapján beszél el, ugyanakkor a mindennapi élet azon mélyebb latenciáiba nyújthat betekintést, amelyet más módon nem lehet megközelíteni” (Pászka, 2007. 192).

A narratívákat hermeneutikai elemzésnek kellett tehát alávetni, amely elemzéssel a szövegek eredeti értelmét rekonstruálni lehet, s ami egyben a történetiség lényegébe való belátást is jelenti (Fehér, 2001. 19), de jelenti az értelem-keresés egy útját, melynek során egy olyan kulturális tényt lehet magyarázni, mely az időben ugyan közelálló, de az értelmezést mégis valami gátolja. Esetünkben például a kulturális és vallási sokszínűsége a közegnek, valamint az, hogy ezen kultúrák egyenként és összességében is távoliak számomra, számunkra. A hermeneutikai megközelítés jórészt koherens egésznek tekinti a szövegeket, a dialektikus megközelítés azonban azt feltételezi, hogy az elbeszélés, az igazság nem szükségszerűen ellentmondásmentes, hiszen már a valóság is lehet inkoherens (Kvale, 2005. 65). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az interjúban felmerült ellentmondásokat reflektálatlanul hagytam, hanem az ellentmondásokat ismételt (radikális/hideg) hermeneutikai elemzésnek vetettem alá. A jelentés a narratívában, annak struktúrájában található meg, a jelentés kategorizációját, strukturálását, kondenzációját (Kvale, 2005) követően a belső és külső ellentmondások feltárhatóak és a narratíva immanens jelentéseinek elemzése által gyakran feloldható, s ha nem, lehetőségem volt a terepmunka során az ismételt interpretáció kérésére.

Módszertani szempontból a hermeneutikai megközelítést – vagy a posztmodern társadalomtudományi / antropológiai megközelítést – az értelmező-interpretáló megközelítés okán, illetve annak analitikus megközelítése miatt is helyénvalónak találtam, hiszen annak ellenére, hogy az általánosíthatósága (és némileg a megbízhatósága is) gyengébb lábakon áll, érvényessége azonban erénye e módszereknek. Amellett, hogy e megközelítés a narratív logikát (is) követi, más logikus megközelítéseknek sem áll ellen, azonban lehetőséget teremt olyan megközelítésekre, amelyek új értelmezést, új kutatási témát jelenthetnek a későbbiekben.

VIII.3. A kvalitatív és a kvantitatív módszerek előnyei és hátrányai az alkalmazott kutatásban

A kvalitatív módszerek használata hozzájárul a – kvalitatív és/vagy kvantitatív eljárással – gyűjtött adatok, változók közötti összefüggések értelmezéséhez (vö. Bryman, 2004). A kvalitatív módszerek lehetővé teszik, hogy a jelzett komplex társadalmi-kulturális közegben az összefüggéseket, jelentéseket a kulturális közeg adekvát fogalmaival írjuk le, s ezek között átjárhatóságot biztosítanak az interpretáció, az értelmezés számára.

Röviden összefoglalva a kvalitatív és kvantitatív módszerek használatának előnyeit és hátrányait, a következő megállapításokat tehetjük.

A kvalitatív eljárások előnyei voltak:

- 1) A használt fogalmak érvényességének növelése az analitikus-értelmező eljárás során.
- 2) A vizsgált terep mélyebb megismerése, megértése.
- 3) A terepmunka végén a felvetéseket és állításokat lehetett tesztelni (vö. San Román 2004)
- 4) Összefüggések feltárása a reflexív eljárás során lehetővé vált.
- 5) Narratív interjú segítségével lehetővé vált a jelentések feltárása, amelyek kultúrafüggőek, s ráadásul sokszor élményközelben interpretációban ismerhetők meg.
- 6) A megfigyelőként résztvevő szerep segítségével a terep olyan attribútumai váltak ismertté, amelyek a rövidebb ott-lét vagy kevésbé intenzív módszer révén nem kerültek volna a felszínre, ahogy azt a terepmunka folyamán megfigyelni volt szerencsém (azaz a megismerés és az ismeret folyamatosan mélyült).
- 7) Az intimebb, bizalmasabb kérdések is megbeszélhetők voltak az interjú-szituációban. Az empátikus megközelítés lehetővé teszi a bizalom kiépítését, amely tovább mélyíti a megismerést.
- 8) Az interjúalanyok száma növelhető, bővíthető volt – ennek akkor volt jelentősége, amikor egyes, látszólag partikuláris jelenség elterjedtségét vagy jelentését kívántam vizsgálni.

A kvantitatív eljárások előnyei voltak:

- 1) A demográfiai adatok összegyűjtésében vitathatatlanul jobban használható volt.
- 2) A fellelhető, vonatkozó kemény adatok összegyűjtése és elemzése háttérinformációt jelentett a menekült-migrációs folyamatok nagyságrendjének érzékeléséhez.
- 3) A tranzit- és célforgalom, a státuszmegszerzés adatainak ismerete segítette az értelmezést.

A kvalitatív módszerek hátrányai voltak:

- 1) Szinte végtelennek tűnik a megismerés folyamata, mert folyamatosan követi a megfigyelés a változó, plurális közeget, s így a megismerés folyamatosan mélyülhet.
- 2) A kapcsolatháló, ego-háló képe is folyamatosan bővíthet a megismerés folyamatában, de határt kell vonni, amelynek a nehézsége az, hogy a kutató szubjektíve – néhány objektív körülmény ismeretében – határozza meg a kutatás végét, s így a megismerés mélységének volumenét.

A kvantitatív módszerek hátrányai voltak:

- 1) Kevés olyan kvantitatív adat lelhető fel, melyek valós képet festenek a menekültek valóságáról.
 - Ezen belül jónéhány adat, amely segítette az értelmezést, nem publikus, így nem idézhető, nem interpretálható.
- 2) Kvantitatív megközelítéssel a következő fejezetben megjelölt hipotézisekhez tartozó változók attribútumainak megismerése mélységében alig lehetséges.
- 3) A kapcsolatháló, ego-háló megismerése ilyen minőségben, amilyenben tézisemhez szükségesnek láttam, nem lehetséges kvantitatív módszerekkel.
- 4) A kvantitatív módszerek nem segítették volna a mélyebb, kultúra- és társadalmistátusz specifikus megértést, a jelentések és jelentőségek, motivációk feltárását.

Összességében e fentebbi rövid kijelentések azt jelentik, hogy a tárgyam megközelítését célszerűnek találtam elsősorban kvalitatív metódusok alkalmazásával megközelíteni. Az adatgyűjtés és elemzés folyamán manifesztálódott kulturális sajátságok, ezek következtében felmerülő (vagy látenszen jelen levő) különbségek, továbbá az ezekből következő (immár a felszínen is megnyilvánuló) jelenségek megértése élmény-közeli, empátikus, feltáró metódusokat kívánt.

IX. A hipotézisek

Az ismertett elméleti megközelítésekben az látszott kirajzolódni, hogy az individuum a kapcsolatok által kötődik a társadalom szövetéhez. Minthogy azonban – a választott témának megfelelően –, a kapcsolatok mellett, annak ellentéte, a kapcsolatok hiánya érdekel, így a hipotézisem sem lehet más, mint az, hogy a hiány negatívan befolyásolja az integrációt. Azonban ahogy a kapcsolatoknak vannak típusai, elfogadottsága, intenzitása, intimitása, s mindezt a kulturális örökség erősen befolyásolja, azt feltételeztem, hogy a kapcsolatok hiányainál is megvannak mindezek, s ugyanúgy ok-okozati összefüggésben állnak a kultúrával/szocializációs sémával, mint az integrációval, pontosabban annak gyengítésével.

A kapcsolatháló-elemző munkákból kirajzolódik, hogy a „normális” ego-háló három fő részre tagolódik, úgymint a család (vérségi és választott), barátok, valamint az iskola/munkahely világához való köt(őd)ések. Így azt feltételeztem, hogy a neointegráció morfológiája ettől többé-kevésbé eltérő, mennyiségi és minőségi tekintetben is. Mindezeket –sajátos terepmunka-választásom okán is – a kultúrák, szocializációs sémák differenciált megközelítésében is vizsgálni kívántam, amellett, hogy figyelembe kívántam venni olyan szubjektív elemeket, mint az elfogadás és az elutasítás dimenziói⁵¹. Így a következő hipotéziseket fogalmaztam meg.

1. A kapcsolatok hiánya negatívan befolyásolja az integrációt.
2. A kapcsolatok hiányainak típusai más-más helyen gyengítik az integrációt.
3. A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják.
4. A kapcsolatokban megélt kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják.
5. A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához.
6. A felnőttkorban (újra)kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja.

A hipotéziseket és a vizsgálandó fogalmak operacionalizálását egy táblázatban (2. táblázat) kívánom szemléltetni.

⁵¹ Az elfogadás azt jelenti, hogy belátja a kapcsolati hiányt és belenyugszik, nem tesz ellene. Az elutasítás ez alapján egy aktívabb, tevékenyebb hozzáállást eredményez.

2. Táblázat. A hipotézisek operacionalizálása

Hipotézis	Ok	Okozat	A fogalmak operacionalizálása	
			Az ok fogalmai	Az okozat fogalmai
1. A kapcsolatok hiánya negatívan befolyásolja az integrációt.	A kapcsolatok hiánya	Integráció állapota	Kapcsolatok abszolút száma Kapcsolatok arányszáma · ego kapcsolatai/normális kapcsolatháló mérete · in-group kapcsolatok/összes kapcsolatok A munkahelyi/iskolai kapcsolatok, családi kapcsolatok (nukleáris-, csonka-, nagycsalád) A kapcsolatok intenzitása és erőssége Az ego-háló sűrűsége	Családi állapot Család mérete/összetétele Iskola/munkahely Szubjektív mérőszámok
2. A kapcsolatok hiányának típusai más-más helyen gyengítik az integrációt.	Kapcsolatok hiányának típusai	Integráció hiányának típusai	Létre nem jött erős kötés Megszűnt erős kötés Létre nem jött gyenge kötés Megszűnt erős kötés	Létező nem létező Családi (vérségi és választott) kapcsolatok Munkahelyi/iskolai kapcsolatok Kortárs kapcsolatok Menekültek esetén: etnikailag homofil kapcsolatok Ezek relatív és abszolút száma; intenzitása; kölcsönössége figyelembe véve a szocializáló kulturális kontextust
3. A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják.	Szocializációs sémák Pszichés beállítódások Integráció diszfunkciói	Kapcsolati hiányok típusai	Szocializációs sémák Pszichés beállítódások Integráció diszfunkcióinak mérése	Létre nem jött erős kötés Megszűnt erős kötés Létre nem jött gyenge kötés Megszűnt gyenge kötés
4. A kapcsolatokban megélt kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják.	Kapcsolati kudarcok	Neointegráció állapota	Megszűnt erős kötés Megszűnt gyenge kötés Kapcsolati kudarc érzete	Létező nem létező · Családi (vérségi és választott) kapcsolatok · Munkahelyi/iskolai kapcsolatok · Kortárs kapcsolatok · Menekültek esetén: etnikailag homofil kapcsolatok Ezek relatív és abszolút száma; intenzitása; kölcsönössége figyelembe véve a szocializáló kulturális kontextust, valamint a vonatkoztatási csoport attribútumait
5. A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához.	Kapcsolati kudarcok	Neointegráció morfológiája Normális/nem-normális kapcsolatháló morfológiája		A morfológiai elemek megléte/hiánya Az emic és etic szempontú vizsgálata a morfológiai elemek meglétének
6. A felnőttkorban (újra) kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja.	Szocializációs séma	Neointegrációs kapcsolatok	Szocializációs sémák: tradicionális konzervatív; liberális - megengedő; autoriter;	A kudarc után újjáépülő kapcsolathálóban létező kapcsolatok (abszolút és relatív száma; intenzitása; sűrűsége)

X. Terepmunka menekültek között és diaszpórákban

Az elkövetkező fejezetekben a terepmunka-kutatás, azon belül az életútinterjúk narratíva-elemzése és a kapcsolatháló, ego-háló elemzésének eredményeit kívánom ismertetni. A terepmunkám során arra fókuszáltam, hogy a kapcsolatok, a kapcsolati kudarcok – mind-mind időben differenciáltan – jelenjenek meg az elemzésben, figyelembe véve a kulturális különbségeket, melyek mind a kapcsolatokat, azok kiépítését, mindpedig a kapcsolati kudarcokat és hiányokat, valamint ezek megélését, értékelését befolyásolják. Megközelítesemben olyan módon közelítettem a kérdéshez, hogy minél mélyebben ismerhessem meg a vizsgált alanyaim kapcsolatait. Ezért a terepmunka (megfigyelés) és interjú technikákat ötvözve, arra törekedtem, hogy adott időszakon belül a lehető legtöbb kapcsolatról információval rendelkezsem. Ez azt is jelentette, hogy időszakonként más etnikai közösségben voltam aktívabb, s a menekülteket a diaszpórákba is követtem, s ha a diaszpórák természetüknél fogva kapcsolódtak össze, akkor nem zártam le a határokat, magam is követtem kutatóként eme kapcsolatokat.

A megismerés természetesen a jelenre fókuszált, s onnan kutattam tovább a múltat, amely valamelyest nehezebb feladat volt, hiszen ott a megfigyelés nem egészíthette ki az interjú adatokat, s nem is egészíthette ki az interjúkat kérdésekkel. Emellett a retrospektív megközelítésben az emlékezés előnyeivel és hátrányaival is számolnom kellett. Ez azt jelenti, hogy gyakran az emlékezés „friss sebbe” ütközött, elsősorban háborús területekről vagy fiatalon érkezett menekültek esetében. A régebben érkezettek, a diaszpóra jónéhány tagja viszont inkább a felejtés és emlékezés dialektikus/reflektáló váltakozó stádiumaiban volt.

XI. A neointegráció sajátosságai

A neointegráció – amely nem ritkán a szemem előtt kezdett el kiépülni – nagyban függ attól, hogy az egyén milyen nyelven beszél, s hogy van-e saját diaszpórája illetve tud-e csatlakozni vallási közösséghez. E kijelentéssel már azt is előrevetítettem, hogy a kutatásom egyik eredménye az, hogy a neointegráció alapvetően a diaszpórához való integrációt, másodsoron pedig a diaszpóra tagjain keresztül a befogadó társadalomhoz való integrációt jelenti, s csak ritkán, de lényegében erőtlenül jelenik meg a közvetlenebb kapcsolat a menekültek és a befogadó társadalom tagjai között.

Emellett – látni fogjuk majd –, hogy a neointegráció függ attól is, hogy az individuum milyen sajátos tapasztalatokkal rendelkezik. S ebbe benne foglaltatik a saját kultúrája, a szocializációja, a kapcsolatai, a kapcsolati hiányai és ezek megélése, a kudarcai valamint a befogadó társadalomról alkotott mítosz ismerete.

XI.1. A neointegráció – a diaszpórába való hazatalálás

Az életútinterjúkból kirajzolódik, ahogy egy egzisztenciális és/vagy esztétikai válság kvázi-kívülállóvá teszi a későbbi menekültet a saját családi, társadalmi és kulturális környezetében. Ez lehet politikai szembenállás, nagyobb tervek (tanulás, vállalkozás) – azaz nem elégszik⁵² meg azzal, amelyet a környezet fel tud kínálni. Ezt követheti a kapcsolatok leépülése⁵³, amelyet a kapcsolatháló elemzés és az integráció értelmezése szempontjából is kiszakadásnak tekinthetünk.

Azok, akik a fizikai, geográfiai értelemben való eltávolodást választják, azokkal találkozhatunk Európában.

Úgy tűnik, hogy a legtöbbjük egy integrációs kísérlettel vág neki az útnak, s csak ideérve tapasztalja, hogy az otthoni készségek nem elegendőek, s azt, hogy kapcsolatok hiányában nehezen találnak munkát. Az európai és/vagy magyar kulturális és gazdasági környezetben saját idegenségével szembesül, miközben idegennek és egzotikusnak találja a környezetét. Éppúgy, ahogy a velük találkozó, ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolat – házasság szokásai, étkezési és szórakozási szokások), s ez az, amely kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek.

⁵² Elsősorban választásról beszélek, mert a kényszer ritkán jelenik meg a narratívákban – ennek egyik oka, hogy ezek retrospektíve megkonstruált elbeszélések, illetve a kényszer (pl. politikai) ritkán eredményeznek egy ilyen hosszú utat, bár erre is van példa.

⁵³ Ritkán előfordul ellentétes irányban: a társas „kitaszítottság” érzetét követi az esztétikai és egzisztenciális eltávolodás.

Ugyanakkor a saját etnikai és/vagy vallási szigetén pedig megtalálja azon lehetőségeket, amelyre szüksége van, s így ezen belül építi ki életét (ld. Marton, 2000; Olomofofe, 2000; Tilly, 2001a). Ahhoz, hogy túléljék a kulturális és gazdasági különbségeket, olyan stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek kapcsolatban állnak az európai habitussal, vagy pedig a diaszpórához kapcsolják őket. Így a kevés legális lehetőség mellett két valós lehetőséget tudnak megragadni: a feketemunka piacára való belépést, illetve a diaszpórához való kötődések megerősítését. Mindkettőt az egzisztenciális bázis kiépítésére tudják alkalmazni, mely kinyithatja az utat a legális munkavégzés felé, esetlegesen az önállóvá válás felé, ugyanakkor az utóbbi a gazdasági rehabilitáció mellett (jórészt) kizárja az egót a körülvevő társadalom integrációjából.

Amellett, hogy gazdaságilag megtalálja a számítását a diaszpórán belül, a kulturális és vallási különbségek a diaszpóra in-group kommunikációjához kapcsolják, s egyúttal a mitikus otthon egy változatában találja magát – ahol olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek otthon nem voltak kérdések. Létrejön egy európai-muszlim⁵⁴, illetve egy afrikai-európai intertextus, amely az otthon esszenciáit is magában hordozza, valamint annak európai változatát, illetve a csalódások sorát. A diaszpóra kollektív tudata, a közös értékrendszer összekapcsolja őket, létrejön a neointegráció, amely reflexív viszonyban van az otthon elhagyásával, az átélt csalódásokkal és az otthon diaszpórikus változatával. A lojalitása azonban ez utóbbihoz köti.

Az diaszpórák közti kapcsolatok, valamint a szülőföld felé irányuló kapcsolatok kifejtését ld. a *Határokon át – egy globális háló* c. alfejezetben.

Részletesebben a meglehetősen tömören jelzett folyamatokat és attribútumokat a kapcsolati kudarc, a mobilitás vonatkozásaiban, illetve a különböző interetnikus határok kiépülésének értelmezésével fejtem ki, s végül az ego-hálókon keresztül is bemutatom a neointegráció állapotát, dinamikáját.

XI.2. A kudarc és a csalódottság

Az analízisemet áthatja a kapcsolati kudarc és a (kapcsolattól független) csalódottság diskurzusa. A lentebb elemzett szempontok egy részénél könnyen el lehetne siklani e

⁵⁴ Ezen intertextusban megjelenő európaizálódást, iszlamizálódást és multikulturális vonásokat a brit muszlimok körében tapasztaltak alapján írja le Tahir Abbas (2007), e műben megjelenő attribútumokkal még nem vethetők össze a magyar helyzet minden vonatkozásban – elsősorban amiatt, hogy egy nem ennyire látható, nem ennyire nagyméretű közösség él Magyarországon.

szempont mellett, de az értelmezésben, ha helyet szorítunk neki, látni fogjuk, hogy a megértés, az interpretálhatóság növekszik, s azt is, hogy természetesen nem lehet minden oksági folyamat értelmezésében alkalmazni.

XI.2.1. A mobilitás dimenziói és a csalódottság

A mobilitási kérdések a migráció értelmezésében mindig is jelen voltak, csakúgy mint a fejlődő individuális kondíciókra való utalások (Skeldon, 2008. 14). A menekültkérdés a mobilitás szempontjából térbeli mobilitásként (migráció), inter- és intragenerációs mobilitásként, a befogadó ország társadalmi mobilitásától való eltérő modellként értelmezhető. A mobilitás sikerességének és kudarc érzetének (a csalódottság érzetének) feltételei is ezek egyben, pontosabban, hogy eme szempontokból az egyén elérte-e az intencionált célt vagy sem.

XI.2.1.1. A térbeli mobilitás hatása az elégedettség érzetére

XI.2.1.1.1. Az otthoni kapcsolati kudarcok, csalódottság és más sajátságok mint a mobilitás motivációja

A migránsok egy jelentős hányada háborús, polgárháborús területről indult útnak, míg mások faji, etnikai, politikai, vallási üldözést szenvedtek el hazájukban. Nem elhanyagolható azonban azok száma sem, akik ún. gazdasági menekültek, akik a jobb élet reményében hagyták el hazájukat. Hagyományosan a menekültügyben dolgozók a nyugat-afrikai országokból származó migránsokat tekintik gazdasági menekültnek, függetlenül attól, hogy milyen élettörténetet interpretálnak, s hogy abban milyen jellegű üldöztetésről számolnak be. Az ő motivációjukat tehát elkülönítve kell kezelni. Interjúmban kirajzolódott ugyan e kettősség – a menekült és a gazdasági menekült képe –, de a határokat nem ilyen élesen húznám meg. Azok, akik valós élettörténeteik alapján nem felelnek meg a menekült kritériumainak, tapasztalataim szerint nem csak Nyugat-Afrikából, hanem Pakisztánból illetve Bangladeshből, s esetleg Etiópiából is érkeztek. S ezen országokból is érkeztek olyanok, akik valamiféle üldözést szenvedtek el vagy féltek attól, hogy belátható időn belül személyesen is elszenvedik. Azok motivációit tekintve, akik tehát a jobb élet reményében érkeztek, nem szűkíthetjük le a finansziális elképzelésekre, a Kánaán motivációja mellett felmerült az is, hogy esztétikai-egzisztenciális válságon mentek keresztül, hogy az elérhető életpályákkal elégedetlenek, ambivalens érzéseket tápláltak a milió iránt – mindaz iránt, ami ezt

meghatározza: a származás, a birtokolt javak, az elérhető iskolázottság, a szaktudás és korrupció⁵⁵ vonatkozásai (ld. még a következő fejezeteket). Ez a motivációk egyik oldala, amely a térbeli elmozdulás felé hat, teszem hozzá, hogy kevés valós információ birtokában, s nem célországként Magyarországot megjelölve indulnak útnak.

Az említett esztétikai-egzisztenciális válság magába foglalja mindazon kríziseket, amely az individuum élethelyzetével kapcsolatosak: politikai és társadalompolitikai csalódottság, intra- és intergenerációs mobilitás beszűkültsége, anyagi ellehetetlenülés vagy legalábbis elégedetlenség. Esztétikainak nevezem a válság egyik részét, mert ez az individuum szellemi szükségleteire vonatkozó, de ki nem elégíthető célokra utal, azaz pl. arra, hogy a házassága eleve eldöntött (társadalmi berendezkedés), társadalmi reformokkal való elégedetlenség (politika), cenzúra és korlátozott kulturális fogyasztás (politika és társadalompolitika), elégedetlenség a lehetséges személyes jövővel. Ez utóbbi erősen kapcsolódik a fogalom egzisztenciális oldalához, azaz ahhoz, hogy az egyén elégedetlen anyagi helyzetével, jelenlegi és otthonmaradása esetén jövőbeni státuszával. Az esztétikai-egzisztenciális válság három nexusban is kapcsolati szempontú⁵⁶.

A) *Nagyon gyakran a kapcsolatok révén, a vonatkoztatási csoporthoz kapcsolódva alakul ki.* A vonatkoztatási csoport olyan sikercélokot (más teoretikus szempontból: téteket) határoz meg, amely szimpatikus az ego számára, s az alterekkel való kapcsolatai fenntarthatók, ha ezen célokat internalizálja. Sokszor azonban e sikercélok jelentősen eltérnek az ego (korábbi) miliójében elérhető (vagy jelölt) célokétól. Így például jelenthet egy ún. nyugatias vagy európai életformát, melyet pl. a mozifilmeken keresztül a csoport elsajátít. De jelentheti azt is, hogy a volt iskolatársak közül a tehetősebbek gazdaságilag jobb helyzetbe kerülnek.

„A barátaim az iskolából, láttam, sokat változtak. Az furcsa volt, hogy nem járnak a mecsetbe, csak ritkán, de az nem, hogy sokat keresnek, hogy jó és olyan nyugati ruháik vannak, egyiknek-másiknak kocsija, a feleségük (nekem nem volt) is amolyan nyitottabb. Persze, akkor még nem tudtam, hogy egy ilyen nővel együtt élni nem olyan, mint a szüleim kapcsolata. De azért szerettem volna, akkor nagyon szerettem volna. Eljártunk – a családom nem örült –, de ugyanúgy moziztunk, mint talán gyerekként. Láttam, hogy mi megy nyugaton. Nem akartam amerikai lenni... nem, nincs bajom az amerikaiakkal, de az túl... én a kólát is megiszom, de nem tudok mindent elfogadni. Nem vagyok fiatal, de azt akartam, hogy a gyerekeimnek jobb élete legyen, hogy énnekem is meglegyen minden. Akartam támogatni a családomat, de ez otthon igaz, kötelező, de nem megy. A barátaim megtehették volna, bár inkább szerintem nem tették. Szerintem ezért se akarták otthon, hogy én is másképp éljek. Én nem

⁵⁵ Itt: a szaktudás által elérhető állás nem ekvivalens az elképzelésekkel, de kapcsolatok és pénz segítségével hozzáférhetőek a megfelelő állások – mondják.

⁵⁶ De a figyelmes olvasó számára a kulturális kontextus is kirajzolódik.

akartam elhagyni a vallást vagy a hagyományt, de tetszett az az élet, amit a barátaim kaptak.”
(Zulfikkur, pakisztáni férfi)

B) *Az esztétikai-egzisztenciális válság következtében a kapcsolatok bomlása indulhat meg.* Azáltal, hogy kialakul az esztétikai-egzisztenciális válság néhány kritériuma, az ego elhatárolódik a családi, baráti kapcsolataitól, amelyek a korábbi életformához, miliőhöz, gazdasági-társadalmi-kulturális célokhoz kötik. Ez egy viszonylag lassú folyamat, ha az erős kapcsolatoktól való elszakadást tekintjük.

„Amikor úgy döntöttem, hogy nekem ez nem elég, többet akarok, mint itt ülni és várni, hogy hátha történik valami, hátha találok egy jó feleséget, hátha tudok házat venni, hátha lesz valami, kaptam egy állást. Orvosokhoz jártam ki, gyógyszereket mutattam be nekik. [...] Ők mutatták nekem, hogy így kell ruhát választani, hogy mint üzletember hiteles legyek, úgyhogy minden hónapban vettem egy öltönyt, inget és nyakkendőt. Anyám elfogadta, megigazította, hogyha kellett, de a családomnak, a környéknek ez szokatlan volt. Aztán el is mentem onnan, felmentem Karachiba, meg aztán utazgattam, haza Lahore-ba, meg Iszlámábádba, no meg külföldre. A családomnak mindig hoztam valamit, de már nem álltunk annyira közel egymáshoz. [...] Hiányzott, hogy nem én fésültem anyámat, nem hennáztam a nővéreim kezét, apámmal keveset beszéltem... de hát felnőtt voltam akkor már rég. Otthon a mecsetbe sem jártam annyira el, de máshova se, mert valahogy nem voltak már otthon barátaim.” (Mohamad, pakisztáni)

De fordítva is megjelenhet, az életformaváltása következtében a környezete határozottan elutasíthatja a kapcsolatokat, vagy feltételekhez (a visszatéréshez) köti, így például, ha az ego elhagyja az iszlám útját vagy a kultúrát, családjá elhatárolódik tőle.

- „Amikor felmentem Douala-ba, azt gondoltam, hogy épp csak dolgozni megyek, s majd, ha lesz pénzem, visszamegyek. Apám volt a falu vezetője, anyámon kívül még három felesége volt, mi csak négyen voltunk testvérek. Amikor apám meghalt, nekem kellett volna átvennem a főnökséget, a titkos társaság vezetését... de nem tudtam végigcsinálni a temetési szertartást, mert én keresztény lettem. Őszintén szólva anyám is. Még a kecske vére rendben, de a többi, halottgyalázás, paráznaság a szememben... és persze nemigen akarták ezt elfogadni. Megfenyegettek, hozták a rendőrt, a patront, a ... hogyismondjam, varázslót. Aztán átkot mondtak rám. Az hatásos. Két bátyám halt meg a boszorkányság miatt. Az egy dolog, hogy nem mehetek vissza, de nem is mennék, minél messzebb vagyok az átoktól, annál jobb.” (Babatoura, kameruni)
- „Apám és a bátyáim összeültek, s azt mondták, hogy mostmár jót akarnak hallani rólam – mert az úgy van, hogyha egy valaki tud valamit, az olyan, mintha mindenki tudná, s így a családom is, akik mondjuk otthon [Szomáliában] vagy Amerikában vannak. Szóval azt mondták, hogy rendes muszlim életet várnak el tőlem, ahogy tanítottak, vagy nem beszélnek velem, s ne mondjam, hogy így itt,

Európában minden más és megtéved az ember, mert akkor már jobb, ha visszamegyek Afrikába, vagy haza.” (Mohamed, szomáli)

C) *Új kapcsolatok jelenhetnek meg.* Olyan kapcsolatok elsősorban, akik elfogadják az egyén új sikerkritériumait, vágyait, esetlegesen segíthetik azt.

- Azhar (pakisztáni) intenzívebb kapcsolatot kezdett ápolni egy rokonával (kb. másodnagybácsival), aki segített neki a helyes angol kiejtést gyakorolni.
- Titu (bangladeshi) a városba költözött ismerőseivel kezdett intenzívebb kapcsolatokat ápolni, hogy ott munkát és lakhelyet találjanak neki, de végül ezen kapcsolatok lettek azok is egyben, akik a migráció motivációját, s az ahhoz szükséges kapcsolatokat jelentették. (Ezt egy közbenső integrációnak tekinthetjük.)
- Ajebor (nigériai) a korábbi barátaival ellenében azokat a városi ifjakat részesítette barátságában, akik a partykultúra, motoroskultúra, üzleti világ (kisvállalkozók) hármásában mozogtak.
- Mamayah (libériai) családjának [férj, 3 gyerek és az interjúalany] barátai mondták, hogy ő, mint nő hamarabb kap státuszt, mint egy férfi, s neki kell megpróbálni. Ehhez minden segítséget megadtak (pénz, papírok, gyerekfelügyelet), s biztatták, igyekeztek megtanítani olvasni – lényegében sikertelenül – és telefont használni (sikeresen). Olyanokkal ismertették meg, akiknek van már hozzátartozója Európában vagy valamennyire jól beszéltek angolul. A kapcsolatai nemcsak elfogadták, de segítették a tervet, tudatosan készítették elő az utat.

Az esztétikai-egzisztenciális válság kapcsán bemutattam, hogy az elégedetlenség milyen szerepet játszik a kapcsolatok felbomlásában, új kapcsolatok választásában. A kapcsolati hiányok a családhoz, a közösséghez való kötődést természetesen gyengítik, a normatív kontroll érvényesülése csökken. A térbeli elmozdulás – mind a fizikai, mindpedig a társadalmi térben – megvalósulhatott. Mozgatórugója erősen az elégedetlenségben, a csalódottságban gyökerezik, a kapcsolati hiányok csak az elmozdulás szabadságát jelentik.

A kapcsolati hiányok szubjektív és egyben negatív megélése, a kapcsolati kudarcok nincsenek erős, közvetlen befolyással a mobilitásra, sokkal inkább hat a sodródás felé, amely az új kapcsolatok révén a térbeli mobilitásra is hathat.

A miliővel, közvetlen és társadalmi miliőt is értve ezúttal, az életpályákkal és a mobilitással a következő fejezetekben foglalkozok.

XI.2.1.1.2. A térbeli mobilitás sajátosságai, az elégedettség és elégedetlenség

Miközben a menekültek hatalmas utakat tesznek meg, szempontunkból a térbeli mobilitás két attribútuma válik fontossá. Egyrészt a migránsok elhagyják saját környezetüket, társas közegüket, s ezzel társadalmi státuszukat is; másrészt a megérkezésüktől kezdődően a

teljesítmény helyett a származásuk, nemük határozza meg egy időre társadalmi útjukat (vö. Sorokin 1977).

E térbeli mobilitás kapcsolati vonatkozása igen kézenfekvő, de az interjúk során mégis nehezen hozzáférhető pontosabb narratívája az utazás megszervezésének. Az Európába eljutó menekültek szinte kivétel nélkül az utazást kapcsolataik révén szervezték meg. Egyrészt kapcsolatok révén jutottak embercsempészhez, a kapcsolatok megbízhatósága a biztosítás arra nézvést, hogy az embercsempész két pont között elvezérli a menekültet. Másrészt a kapcsolati háló aktivizálása biztosítja az utazás anyagi vonatkozásait. Elemeiben a következőképpen interpretálhatjuk:

- Az embercsempész felderítése. A dél-ázsiai és a nyugat-afrikai interjúalanyaim arról számoltak be, hogy a barátok ismerőseinek hálójában találtak általában olyan kapcsolatot, aki elvezette őket egy embercsempészhez. Ritkább esetben próbálták önállóan (ún. közismert helyek bejárásával vagy az interneten) megtalálni az embercsempészt, ennek oka a következő pontban leírtak. A kelet-afrikai illetve a háborús területről érkezett közel-keletiek, illetve az afgánok egy része is arról számolt be, hogy az országhoz legközelebb eső menekülttáborokba illetve menekültdiaszpórákba érkezve a zárt közösség rövid időn belül fel tudja kínálni mindazt, ami szükséges⁵⁷. Ahogy mondták, otthonról önállóan vagy egy kisebb „erejű” embercsempész révén juthattak el e helyekre, de ott olyan embercsempészre volt szükség, aki távolabbra juttathatta el őket, esetleg a szükséges papírokkal is ellátva. Egy példa, hogy mind Nairobi Eastleigh negyedében, mind Dadaab menekülttáborában a szomálik a *communitas* érzés révén, illetve korábbi ismeretségeik révén hozzáférhetővé teszik az információkat, amelyek az anyagilag előnyösebb helyzetben lévők számára a továbblépést jelenthetik, illetve azon információkat is, amely a létfenntartáshoz, az elvesztett kapcsolatok felvételéhez szükségesek. Így a tehetősebbek, vagy azok, akik kapcsolataik révén anyagi forrásokhoz vagy anyagi források ígéretéhez juthatnak, Dél-Afrika vagy még jobb esetben Európa vagy Amerika felé vehetik útjukat. Az út azonban szakaszos. A feladat az, hogy olyan embercsempészt találjanak, aki tovább tudja adni egy másiknak, s az ismét csak továbbítani tudja, egészen a célig. Vagy legalábbis – estünkben – Magyarorszáig.

⁵⁷ Jaser, Arshed iraki, Omar szudáni, Said palesztin, Zulmai afgán és szomálik interjúi, a velük való beszélgetések alapján.

- A kapcsolat, mint biztosítás. Az utazó menekültek úti biztosítását az a személy (barát, rokon) jelenti, aki ha az utazótól pozitív visszajelzést kap egy-egy szakasz megtételéről, fizet az embercsempésznek, vagy a kivitelező főnökének. Enélkül az út végcélja elbizonytalanodhat, az utazás kimenetele szerencsétlen lehet. E személy bizalmi indexe igen magas, de nem a közvetlen hozzátartozókból kerül ki legtöbbször, hanem abból a kapcsolatháló-részből, amely az embercsempészt felderítette, de az utazó ego számára eléggé megbízható vagy legalább kölcsönösen kiszolgáltattak egymásnak.

„Amikor elindultunk Isztambulból, mindig [minden határnál] maradt egy (szomáli) hátra, aki akkor fizette ki az embert, ha mi átjutottunk a határon. Ha nem kapta meg tőlünk a jelet, a pénzt nem adhatta oda, s ő se jöhetett azzal. Amíg őt áthozták, mi vártunk. De minden határon egyre kevesebben lettünk. Kb. húszan voltunk, négyen érkeztünk Magyarországra, de kettéváltunk mi is. Az, hogy valaki vigyáz a pénzre, meg arra, hogy csak akkor legyen kifizetve, ha tényleg mi hívjuk, s a jelet mondjuk, akkor az biztosabb, mint ahogy mások jöttek. Ezt azok is [az embercsempészek is] tudták, s így még enni is hoztak, meg erősítő italt, ez persze, alkohol volt, de még az öreg sejkhek is azt mondták, hogy alhamdulillah, ha erőt ad a folytatáshoz. De ez azt is jelentette, hogy meg kellett bízni egymásban, hogy tényleg odaadja a pénzt, amit átadtunk, mert különben feldobnak minket mondjuk Bulgáriában...” (Maxamad, somali férfi)

- A kapcsolatok szerepe az utazás finanszírozásában. Nem ritka az, hogy a menekült önmaga nem rendelkezik az utazáshoz szükséges forrásokkal, de van olyan rokona, aki már korábban útnak indult⁵⁸, s rendelkezik forrásokkal (szintén: önmaga vagy kapcsolatai révén), amelyek lehetővé teszik, hogy segítse e közeli családtagot vagy ha nem szoros kapcsolat fűzi őket össze, az összeget befektetésnek tekinti, vagy nyújtott hitelét biztosítottak. (vö. Tilly, 2001a és a befektetés megtérüléséről Schultz, 1983)

A területi elmozdulás a menekültek esetében társadalmi-kulturális változásokat is hoz, amelyek miatt a szocializációjuk eredményei (az egyén integrációja) kérdőjeleződik meg. Az iskolai végzettségüket igazoló papírok vagy elvesztek/elmaradtak vagy érvénytelenek, nem kompatibilisek. A társas kötések, melyek a státuszmegtartásban és státuszmegszerzésben segítik az individuumot, hátra maradtak, gyengén képesek csak támogatni az egyént⁵⁹, új

⁵⁸ Talán még nem is csak menekültként, hanem diákként, üzletemberként, de azután nem tért haza.

⁵⁹ Több menekült is elmondta, hogy a családja otthonról küld időnként nagyobb összeget, vagy a már Európában tartózkodó rokon is támogatja anyagilag, illetve tanácsokkal. (Vö. Nauck – Yi, 2007.)

kapcsolatokat kell létesíteniük. A gazdasági-társadalmi státuszuk a befogadó országban megváltozik (ld. lentebb).

Lényeges a területi mobilitás esetén a származás, amely meghatározza azt, hogy a befogadó országban milyen esélyeket kap. A magyar anyanyelvűek könnyebben integrálódnak, ahogy Gödri és Tóth (2004) jelzi, objektív körülményeikkel és jövőjükkel elégedettek, a migráció pozitív változást jelent az életükben. A nyugat-afrikai kérelmezők, különösen a nigériai férfiak, a kérelmezett státuszt, úgy tűnik, nehezebben kapják meg, jó esetben is csak a befogadotti státuszt érik el. A kelet-afrikaiak és közel-keletiek könnyebben – s jóval nehezebben fogadják el az afgán és pakisztáni menekülteket. E származásbeli egyenlőtlenség⁶⁰ függ továbbá a kibocsátó ország társadalmi-politikai berendezkedésétől, s a jogszabályban rögzített feltételekhez való megfeleléstől, amely azonban szorosan összefügg a kibocsátó ország attribútumaival. Ezen túlmenően a származásból származó esély a befogadó ország közegén belül függ attól, hogy milyen méretű és gazdasági erejű, összetartó diaszpóra él az ország területén (ld. *A neointegráció – a diaszpórába való hazatalálás* c. alfejezetet).

Ha csak a területi mobilitás dimenzióját nézzük, akkor státuszemelkedést jelenthetne az, hogy egy gazdasági-társadalmi-etnikai problémákkal, elszegényedéssel, polgárháborús viszonyokkal, esélyegyenlőtlenséggel sújtott területről egy rendezettebb körülményekkel bíró országba érkeztek. Valójában azonban eltúlzott lenne a státuszemelkedést ezen egyetlen dimenzió alapján nézni. Ha a további mobilitási csatornákat is bevonjuk, akkor a kép jelentősen átalakul.

XI.2.1.2. A mobilitás további csatornái

A menekültek mobilitásának éppúgy mutatója a munkamegosztási hierarchiában elfoglalt hely, az iskolai végzettség, a jövedelem (a szempontokat vö. Róbert, 1986; Lin, 1991), mint más társadalmi csoportokban. A nehézséget az okozza, hogy az interpretációba be kell vonni a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti (társadalmi, politikai és kulturális) különbségeket.

⁶⁰ Az egyenlőtlenséget vizsgálva Tilly (2001) arra a következtetésre jut, hogy akik érzékeltetni kívánják az egyenlőtlenséget egy posztszocialista vagy posztkoloniális közösségben, Muldrew kapcsolati eljárását kell alkalmazniuk, a kulturális, funkcionális és a versenyképesség egyenlőtlenségi modelljeit – s a kapcsolati modell is érdemes a figyelemre. Munkámban a kulturális megközelítést, valamint máshelyütt a kapcsolati megközelítést választottam.

Az egyes dimenziókban külön-külön megtekintettem az apa/családfő státuszát, a menekült „otthoni” státuszát, valamint az integrálódó személy státuszát a befogadó országban. Ez a három pont rajzolja meg a vizsgált individuuum mobilitását.

XI.2.1.2.1. A foglalkozás szférája

A foglalkozás dimenziójában végbemenő változásokat tekintik a mobilitásnak (Róbert, 1986. 157). E dimenzióban a mobilitást kétféleképpen, a presztízshierarchiában és a generációk közötti elmozdulásként, lehet értelmezni. A menekültek esetében úgy tűnt számomra, hogy mindkettő érvényesítése a helyénvaló.

Korábban úgy véltem, hogy a migráció előtt az ún. gazdasági menekültek – akik jelenleg a migránsok többségét jelentik –, elveszítették munkájukat, egzisztenciális bázisuk megrendült. Azonban az interjúkból kiderült, hogy a munkanélküliség többségüket nem sújtotta.

„A [közgazdasági] főiskola befejezése után egy építővállalatnál dolgoztam, majd pedig a nagybátyám elhelyezett egy gyógyszercégnél. Mindent tudok a gyógyszerekről és a betegségekről, meg tanácsokat adtam, előadásokat tartottam az embereknek az egészségről.” (Azhar, pakisztáni férfi)

„Amikor az iskolát befejeztem, motorokat szereltem és árultam, volt egy kis boltom. Rendesen megéltünk anyámmal.” (Emanuel, ibo nigériai férfi)

„Sofőr voltam Addis Abebában, rengeteget vezettem, az ország minden részébe mentünk, meg Djibutiba. De igazából taxizni szerettem volna.” (Abraham, amhara etiópai férfi)

Kereskedők, iparosok, szállítmányozók és tanulók voltak többségében, akik viszonylag biztos megélhetéssel bírtak. A politikai menekültek körében az értelmiségi és a katonai pályák is megjelennek. Mindez logikus, ha azt tekintjük, hogy a mobilitást önmagában is befektetésnek tekintik, amely hosszú távon elérhetővé teszi céljaikat, azaz megtérül, majd pedig hasznot hoz. A befektetési hajlandóság nyilvánvalóan kisebb az alacsonyabb társadalmi státuszúak körében. Ezen nézőpont azonban a gazdasági menekültekre vonatkoztatható, akiket az esztétikai-egzisztenciális válság érintett meg, s nempedig a háborús menekültekre, ahol inkább a kapcsolati tőkén keresztül elérhető gazdasági tőke befektetése szükséges a migrációhoz – s ez leginkább az anyagiakkal rendelkező személy befektetési hajlandóságán (esetleg szociális érzékenységén) múlik.

A szülők, elsősorban az apák vizsgálatakor azt láthatjuk, hogy a gyermekeiknél valamivel alacsonyabb presztízsű foglalkozásúak. Alacsonyabb iskolai végzettség, esetleg iskolázatlanság jellemző a szülők generációjában, amelyhez képest a menekültek „otthoni” státusza magasabb. Ott, ahol a testvérré vonatkozó információk is rendelkezésre állnak, azt láthatjuk, hogy minden gyermek közel egyforma iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy fog rendelkezni (jelenleg tanuló, diák). Így például az előbbi pakisztáni férfi édesapja középfokú végzettséggel (édesanyja alacsonyabb végzettséggel sem) rendelkezik, de mind a hat gyermek főiskolán tanult vagy folytat tanulmányokat. Szinte azt mondhatnám, hogy a legtöbb apagyermek viszonylatban egy iskolatípus-fokozat eltérés volt megfigyelhető, habár sokan félbemaradt tanulmányokról számoltak be, de látható volt, hogy a megkezdett pálya valamelyest (terv szerint legalábbis) feljebb ível, mint az apáé.

A foglalkozási mobilitást tekintve az intergenerációs mobilitás felfelé irányul, azonban ez is párosul egyfajta esztétikai-egzisztenciális elégedetlenséggel, amelyre a társadalmi berendezkedés zárt, immobil volta adhat magyarázatot és az egyetlen kitörési utat az elvándorlás jelenti a számukra (ld. *A menekültek mobilitási stratégiája* c. fejezet).

„Amikor elköltöztem otthonról, úgy éreztem, nekem nem elég az, ami otthon van, s ha ott maradok, soha nem jutok előre. Volt mindenünk, de akartam többet. Akartam, hogy érezzem, én vagyok a felelős és az én kötelességem eltartani a családomat. Most azt mondom, hogy nem tudtam kivárni, míg én leszek a családfő, (...) mert a főiskolán más tapasztalatokat szereztem. Ha a tanító nem küld továbbtanulni, most én is otthon gazdálkodok, talán. De Allah megírta, el kellett jönnöm. Nem volt megállás. Most itt vagyok. Eleget szenvedtem azért, hogy itt már jó életem legyen. Otthon jobb volt, otthon tudtam használni a diplomámat. Nekem volt először a családban, s ez büszkeséggel töltött el. Néha még anyámat is megsértettem... amikor mondjuk nem tudott nekem valamit elolvasni rendesen. Azt akarom, hogy a gyerekeim ne így nőjenek fel.” (Kawaja, pakisztáni férfi)

Azt, hogy a migráció a várakozásoknak megfelelő eredményt hozza-e a menekültek számára, alább láthatjuk. (A kérelmező, befogadott, oltalmazott és menekült státuszúak természetesen más-más lehetőséggel bírnak.)

A befogadottak státusza lehetővé teszi a befogadó országban való tartózkodást, meghatározott ideig – ez általában két év. Ez idő alatt, ha munkát kívánnak találni, adminisztrációs nehézségekkel kell szembenézniük: a jogi szabályozás értelmében úgy vállalhatnak munkát, ha a munkáltató adatlapokat tölt ki, személyesen kéri az engedélyt a menekült számára több hivatalban. Ugyanakkor a menekültek iskolai végzettséget igazoló papírok nélkül érkeznek, s

ha hamis személyazonosságot választanak, a későbbiekben sem tudják végzettségüket az otthonról kapott papírokkal igazolni. Továbbá a nyelvi nehézségek is gátolják a munkavállalásban. Elhelyezkedni a végzettséget nem igénylő területeken tudnak (konyhai kisegítő, plakátragasztó, építkezéseken segéderő stb.), s mivel a munkaadó ritkán vállal többlet adminisztrációt egy 'szakképzetlen' munkaerőért – inkább választ másvalakit, vagy gyakran feketén dolgoztat.

A foglalkozási hierarchiában lefelé mozdulnak, süllyednek az otthoni státuszhoz és az apa státuszához viszonyítva is. A diák vagy szellemi beosztott foglalkozásokból olyan munkahelyre csöppennek, ahol legtöbbször monoton munkát végeznek vagy nyers fizikai erőt kíván a munkafolyamat.

A menekültstátusszal rendelkezők jobb helyzetben vannak a tekintetben, hogy a munkaadónak nem jelentenek nagyobb terhet az adminisztráció tekintetében, mint más munkavállalók. Ugyanakkor szakképesítés nélkül, idegenként, nyelvismeret hiányában nehezen találnak munkát. Ebben nem különböznek a befogadott (az új definíció szerint az oltalmazott) munkavállalási helyzetétől.

Azok közül, akik huzamosan itt maradnak, egy kis hányad önálló vállalkozásba kezd, s otthoni termékeket forgalmaz (textiláru, fűszerek, fémáruk stb.) vagy éttermet nyit – státuszaik magasabbak, mint otthon voltak, vagy ugyanazzal foglalkoznak. Mások ezen vállalkozóknál kapnak munkát – származási országtól függően egy-egy helyre koncentrálnak. Utóbbiak státusza a szakképzetlen, betanított munkásokéval egyenlő, így ez is lefelé való mozdulásnak tekinthető.

Azok, akik sikeresen működtetik vállalkozásaikat, stagnálást vagy enyhe emelkedést érzékelnek, de az értelmezést itt az nehezíti, hogy az itt élő honfitársaikhoz viszonyítható a presztízszük, mert valamelyest, látjuk majd, elkülönülve élnek másoktól.

XI.2.1.2.1.1. A foglalkozás presztízse és a mobilitás szubjektív érzékelése

Míg az otthoni foglalkozásuk presztízszéről sokan meglehetősen számolnak be (retrospektíve megfelelőnek tűnik biztosan), elkeseredetten konstatálják, hogy nem jutnak megfelelő munkához; kirekesztéssel, xenofóbiával, rasszizmussal vádolják meg a befogadó országot. Többségük alacsony presztízszű munkát tud vállalni, vagy munkanélküli.

A foglalkozások presztízse nem feltétlenül ekvivalens az otthonival, hiszen a presztízsz értékét a körülvevő társadalom határozza meg, s emiatt egy foglalkozási csoport megfeleltetése egy

hasonlóval a kibocsátó országban, kontextuális értelmezést kíván. Azt azonban kijelenthetjük, hogy amíg a tanultabb menekültek is kétkezi, nehéz munkát végeznek, addig a foglalkozás presztízsében való elmozdulás nem mondható pozitívnak. A mobilitás szubjektív értékelése a foglalkozás tekintetében negatív, a csalódottság, elégedetlenség kifejezéseivel jellemzik.

„Amikor itt elmegyek dolgozni [mezőgazdasági segédmunkára], akkor tudom, hogy nem kapok sok pénzt, de az embereknek nem is fontos, amit csinálók. Nálunk mindenkit megbecsülnek, mert ha valaki csinál valamit, annak tisztelete van, azt se neked kell megcsinálni, attól neked jut rizs vagy bármi, mert valaki megtermeli. Meg ha elmegyek otthon dolgozni, akkor a munkaadó is odafigyel rám. Itt ez nincs meg. Nem csak mert idegen vagyok, hanem látom, hogy a többiek szégyenlik vagy nem is szégyenlik, csak tudják, hogy ez itt semmi.” (Zulmai, afgán)

„Otthon én segédlevéltáros voltam. Ezt tanultam és szerettem. Megbecsülték a munkám, a munkahelyen is, meg a környéken lakók is. Azt gondoltam, hogy ha eljövök Európába, akkor tudom használni a diplomám. Azt gondoltam, amikor ide érkeztem [Magyarországra], hogy legalább értékes lesz az, hogy anyanyelvi szinten beszélek franciául, mert itt nem sokan beszélnek franciát, s esetleg tudok jó állást találni. Beszélek angolul is és már magyarul is *kicsi*. Most mosogatok. Éjszakai mosogató vagyok. Nézd a kezem! És télen nem tudtam kabátot venni...” (Kouadio, elefántcsontparti férfi)

XI.2.1.2.1.2. Az iskolai végzettség és a foglalkozás

Az iskolai végzettség és a foglalkozás, valamint a társadalmi státusz összefüggése a társadalomtudományi gondolkodásban régóta megjelent probléma. Az iskolai végzettség által megszerezhető társadalmi tőkét jelenthetnek, melyek a foglalkozás megszerzésével anyagi tőkére konvertálhatók, továbbá (mindkettő) befolyásolja a társadalmi presztízst is (vö. Bourdieu, 1978b. 71, a konverzióról ld. még Letenyey, 1999. 115). A mobilitáskutatók számára az apa és gyermek iskolai végzettsége, foglalkozása, valamint a gyermek végzettsége és a foglalkozási hierarchiában való előrehaladása (emelkedése és süllyedése) vált fontossá (Róbert, 1986; Ghatak – Sassoon, 2001. 3-5; Krichel – Levine, 2001. 49-51).

E mobilitási csatorna vizsgálata az elvándorlás előtti és utáni státusz vizsgálatában is szerepet játszik, feltételezve azt, hogy a különböző iskolai végzettségeket értelmezni tudjuk (ld. Első probléma – az iskolai végzettség megállapítása c. alfejezetet), hozzátéve a vallási oktatásban való részvételt⁶¹, s hogy a foglalkozás kategorizálása is lehet nagyléptékű, lehetővé tehetjük az országok közötti összehasonlítást.

⁶¹ A vallási oktatásban való részvétel nem közvetlenül segíti az álláshoz jutást: amellet, hogy esetenként kapcsolatépítő lehet a vallási közösségben való részvétel, elsősorban a társasság, a kommunikációs és logikai,

Az otthoni foglalkozás, ha nem is az iskolai végzettséggel azonos, az interjúalanyok narratíváiból kitűnik, hogy ahhoz megfelelő.

Az élettörténet interjúkat alapul véve⁶², az otthoni valamint a migráció folyamán bekövetkezett iskolai végzettség és foglalkozás szempontú mobilitás a következőképpen interpretálható.

- Az alacsony (kevesebb mint 8 általános) iskolai végzettséget odahaza nem, de itt stigmatizálónak érzik, amellet, hogy a végzettségtől függetlenül ilyen végzettséget igénylő munkát érhetnek el – az első időszakban mindenképp.
- A magasabb iskolai végzettség nem érvényesíthető a magyar munkaerőpiacon, még akkor sem, ha a végzettséget igazoló iratokkal rendelkeznek. E helyekre inkább magyart, de legalább magyarul jól beszélő munkavállalót kívánnak felvenni, de érkezésükkor, s az azt követő években sok nyelvismeretet vallhatnak magukénak, de a magyart nem. (Colic-Peisker és Tilbury (2007) is megjegyzi, hogy a magasan kvalifikáltak foglalkozási státuszt vesztenek, amit csak felerősít az „afrikaiság és muszlimság”.)
- A vallási iskolai végzettség (imam, molla, protestáns segédlelkész végzettség) nem konvertálható a magyar körülmények közé. Az elégedetlenség érzetét csökkenti, hogy – elsősorban a muszlimok – tisztában vannak azzal, hogy e szempontból jelentősen különbözik az otthonitól a magyar világ, s elfogadják e szempontot. Az elégedetlenség érzetét azonban növeli, hogy e végzettség magas társadalmi presztízst jelentett a hazájukban, s ezt nemhogy a magyar társadalom felől, de sokszor a diaszpórán belül sem tudják érvényesíteni (itt szubszaharai muszlimokra gondolhatunk elsősorban). Az elégedetlenség fogalmával nehezen körvonalazható, de a presztízsvesztés mégis diszkomfortérzetet jelent.
- Egyéb gondok is felmerülhetnek. Egyes iskolai végzettségek (a vallásiakon kívül) nehezen értelmezhetők a magyar munkaadók számára (pl. újsághordó). Mások pedig a helyi viszonyokra való átültetés – elismerés és az ismeretek alkalmazhatósága – kérdését vetik fel (pl. etióp tanári főiskolai végzettség, pakisztáni jogász végzettség, elefántcsontparti levéltáros(segéd) végzettség). A munkatapasztalatok nem

önkifejező készségek fejlettebbeknek tűnnek azoknál, akik vallási oktatásban vettek részt, de ennek magyarázatára itt most nem térnek ki.

⁶² Itt nem tekintem a töredékes interjúkat, melyeknél nem minden adat áll rendelkezésre, vagy nem tekinthető megbízhatónak.

igazolhatóak, ha ez szükséges, de sokan (fiatalok) nem is rendelkeznek kellő tapasztalattal.

A nyelvtudás a magyar nyelvismeret elsajátítása után kedvező szempont lehet a foglalkoztatásban, de addig nincs szignifikáns közvetlen hatása, csak közvetett, amely a nyelvtanulási, a tanulási képességben, az eltérő kulturális jelenségek megértésében jelenik meg. „Az iskolai végzettséggel egyenes arányban nő annak valószínűsége, hogy valaki beszél idegen nyelven” – írja Kováts (2003. 191). Lehet, az eltérő minta és az eltérő kutatási módszer miatt, ezzel nem értek egyet. Sokan, akik hazájukban különféle nyelvi csoportokhoz közel éltek, soknyelvű területen nevelkedtek, vagy a migráció során hosszabb időt töltöttek egy vagy több országban, több nyelvet is beszélnek. Ezek többsége lehet, hogy nem világnyelv (pl. szuahéli, tigre, oromo, pidgin, kreol, pastu, stb.), de a nyelvtanulás rutinját, s a fentebbiekben érzékeltetett készségeket hozhatja magával. A nyugat-afrikaiak többsége az anyanyelvén kívül még francia és/vagy angol nyelvet, valamint legalább egy szomszédos etnikai csoport nyelvét beszélik, értik. A nyugat-afrikai muszlimok általában nem, de a muszlimok többsége ért és/vagy beszél arabul. Ezenfelül, ha korábban nem is, az angolt, illetve annak sajtószerű változatát a táborban elsajátítják. Ez a tábori angol elégséges az alapvető kommunikációra, de a munkavállalást nem minden esetben könnyíti meg⁶³.

A menekültek iskolai végzettségüknek többnyire megfelelő munkát vállaltak Otthon, majd pedig menekülteként többségük kénytelen volt lefelé elmozdulni. Azok, akik végzettségüknek megfelelő vagy annál jobb munkát végeznek, hosszú ideje (megközelítőleg 15-20 éve) élnek hazánkban. Ebből következik, hogy a lefelé való elmozdulást nem szabad általánosítani, az idő dimenzióját szem előtt kell tartani; célszerű, ha a kutatást longitudinális panelvizsgálattá fejlesztjük. A terepmunkám során kevés olyan esettel találkoztam, amelyekben lehetőség lett volna, hogy a menekült vagy befogadott státusz megszerzésekor – akár retrospektíve –, valamint évekkal az után is meg tudjam vizsgálni a mobilitás kérdéseit. E kevés menekült interjúja alapján úgy vélem, hogy a mobilitás és a kapcsolatháló vizsgálata szükséges az élettörténet több pontján, s azt is, hogy pl. a pár hónapja státuszos mobilitási mutatói, illetve kapcsolathálójá, integrációja csak trendet jelez, néhány év múlva – amikor a menekült traumatizált gubójából talpra áll, s úm. kifejlett pillangóvá lesz – érdemes visszatérni.

⁶³ Ez szintén egy olyan vonatkozás, melyre ezen írásban nem térek ki, hiszen önálló nyelvészeti tanulmányt érdemelne.

A táboron kívüli munkavállalás segíti a társadalomhoz való integrálódást. Azonban amikor etnikai csoportokon belüli munkavállalásról beszélünk, az ahhoz való integrálódást segíti, de az azt körülvevő társadalomhoz való integrálódást nem. A táboron belüli foglalkoztatás, amely pályázati pénzen valósul meg, s levásárolható összeget jelent a menekült számára, nem segíti a befogadó ország társadalmához való integrálódást, de a munka, mint elfoglaltság sokat jelent a számukra. A megvásárolt javak (feltöltő kártya, dohányáru, ruha, stb.) elcserélhetők és eladhatók, ezáltal a tábori presztízshierarchiában lehet magasabbra jutni. (A javak eladása és a település lakóival való kapcsolatról ld. Berencsi 1996. 21)

XI.2.1.2.2. A jövedelem

A jövedelem csak egyetlen dimenziója az anyagi előrejutást mérő mutatónak. Ugyanakkor esetünkben ez az egyetlen, amely rendelkezésre áll. A minimálbér, amelyért dolgoznak, vagy a táboron belüli munka javadalmazása (7-40 ezer forint) és az otthonról vagy a nyugaton élő rokonoktól érkező anyagi támogatás teszi ki azt az összeget, amelyből a táborban élőknek fedezniük kell szükségleteiket. Megjegyzendő, hogy lakbérre, napi háromszori étkezésre, tisztálkodó és tisztítószerekre nem kell költeniük, tehát ez az összeg a személyes szükségleteiket elégíti ki, nagyobb összeg esetén a jövő megalapozását.

Emellett féllegális és illegális tevékenységekből adódó jövedelmeik vannak, illetve vannak menekültek, akik semmilyen jövedelemforrással nem rendelkeznek. S ez mind a táboron belüli, mind pedig a táboron kívüli jövedelmeiket jellemzi.

Ha a legális jövedelemszerző tevékenységet nézzük, e dimenzióban is lefelé való elmozdulást látunk. Azok, akik az otthoni jövedelmüket is bevallották, s itt nem folytatnak vállalkozást, e csatornán is süllyednek. Az otthoni jövedelem átszámolva 59 ezer és 169 ezer forint között mozog, míg az itt, legálisan megszerzhető jövedelem átlag 52 ezer. A magasabb jövedelem azokra vonatkozik, akik állami vagy piaci szférában dolgoztak, de a gazdálkodók esetében nem mérhető. Emellett ezen adatok megbízhatósága alacsony.

A jövedelem egy része – szubjektívfüggő mértékben – féllegális, illegális. Jelentős hányada feketemunkából származik – ez jelenti az állandó jövedelmet, jövedelem-kiegészítést. Más része a tehetősebb honfitársak, menekültek pénzének információra való cseréje kapcsán kerül a bevételek közé. A vissza nem fizetett kölcsönök, támogatások (az utazás költségeitől kezdve apróbb-nagyobb kölcsönök) hozadéka csak rövid távon pozitív, nemritkán tettekig fajuló konfliktushoz, de legalább egymás presztízisének rombolására irányuló pletykálgatásig vezet. Az apróbb adásvételek bevételei, a más országban élők információval való ellátása nem jár

ilyen konfliktusokkal, mint az sem, hogy időnként a muszlimok támogatást kapnak a mecseteken keresztül (általában szaudi és Öböl-térségből származó) támogatás formájában. Pénzben nem fejezhető ki az egymás kölcsönös vendégüllátása – függően attól, hogy kinek van pénze –, a mecsetekben, keresztény közösségekben való étkezés, adományok elfogadása, amelyek áthidaló megoldást jelentenek a pénztelen időszakokban.

A jövedelem egy jelentős része a létfenntartási költségekre megy el, amelyen könnyít, hogy sokszor többen laknak együtt, s osztoznak a költségeken. A kapcsolattartás az otthonmaradottakkal, illetve a máshelyütt diaszpórában élőkkel – telefonkártya, internet és nagyon ritkán hagyományos levél formájában – valamint az otthoni családtagok támogatása olyan pluszterhek, amelyet igyekeznek felvállalni két oknál fogva. Egyik oka, hogy igényük van a kapcsolatra, másik ok pedig, hogy ezáltal tudják az otthoni presztízst megőrizni.

E fentebb jelzett jövedelemszerzés és –felhasználás mobilitási vonatkozásai a kapcsolatok használata révén is interpretálható. A térbeli mobilitásról már szoltam, itt annyiban egészíteném ki, hogy a továbbutazás is gyakran e jövedelmek és a kapcsolatok felhasználása révén valósul meg. A társadalmi térben való mobilitás intenciójával történik a jövedelemszerzés legtöbb formája, de valójában a létfenntartás költségeire, a kapcsolattartásra fordítódnak. A jövedelemszerzés érdekében, legyen ez egy munkajövedelemhez, egy kölcsönhöz, egy támogatáshoz való hozzáférés, kapcsolatokat aktivizálnak, amely egy kisebb befektetést jelent általában, a megtérülés reményével. Így például néhány napi munkajövedelem telefonálási, utazási és kávé költségekre való fordítása a bizalomépítést, az anyagi stabilitást fejezi ki, miközben a kapcsolat erősödik, s talán pénzformában érvényesíthető lesz – gondolják. A kapcsolatok sűrűsége, nagy száma növeli az esélyét, hogy ilyen módon jövedelemhez lehet jutni, s a státuszt fenn lehet tartani.

Ez azt is jelenti egyben, hogy a jövedelem a státuszfenntartásra, illetve az otthoni státuszmegőrzésre fordítódik az első néhány évben, mindaddig, amíg egy olyan stabil kapcsolat nem jön létre, amely nagyobb befektetést, üzlettársi meghívást nem hív életre, amely már a mobilitás szempontjából előremutató lenne (lehet).

XI.2.1.3. A menekültek inter- és intragenerációs mobilitása

Az életútinterjúkból a menekültek családjára, önmagukra vonatkozó retrospektív adatok, valamint a jelenlegi adataik alapján az inter- és intragenerációs mobilitások váza, annak attribútumai plasztikusan megjelenik. A kibocsátó országban az inter- és intragenerációs

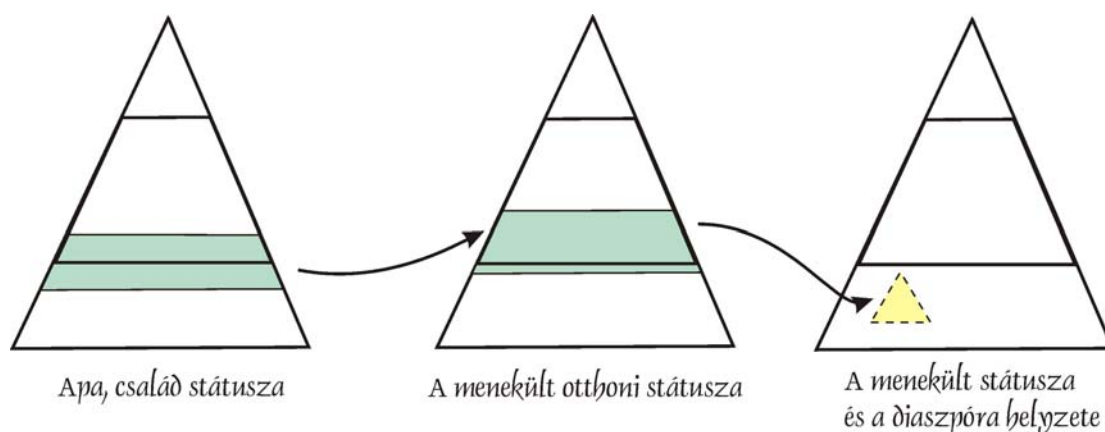
mobilitás egyértelműen, értelmezési nehézségeket nem okozva következik be, de amikor a hazájukat hátrahagyva egy új országban kezdenek új életet, megszakad a folyamat. A származás, a korábbi státuszuk másképp befolyásolják az új státusz kialakítását. Az etnikai származás befolyásolja a menekültstátusz megszerzését és befolyásolja az integrációt is. Azok a menekültek, akiknek a hazájából többen élnek a befogadó országban, könnyebben integrálódnak (pl. nigériai, afgán, pakisztáni menekültek), mint azok, akik kisszámú közösséget találnak (pl. szomálik [korábban], ugandaiak, elefántcsontpartiak).

Az iskolai végzettség jelentéktelen befolyással van az új státuszra, de az élettapasztalat, az érdekérvényesítés képessége jelentős, pozitív hatással van.

A menekültként érkezők intragenerációs mobilitása megszakad, törésvonal keletkezik benne, s egy alacsonyabb státuszról indul újra a mobilitásának íve. Ha a mobilitási csatornákat együttesen tekintjük, azt láthatjuk, hogy konzisztens lefelé való elmozdulás látható az otthoni és a befogadó ország státusz között. (A területi mobilitást és a foglalkozási mobilitást tekintve csak, erős inkonzisztenciát lehetne kimutatni, hiszen a területi mobilitás csatornájában pozitív változás, míg a foglalkozási csatornában süllyedés tapasztalható.)

Az alábbi ábra azt kívánja szemléltetni (6. ábra), hogy az apához képest a gyermek enyhén felfelé mozdult a társadalmi hierarchia piramisában. Az apák társadalmi státusza az alsó középosztály és az alsó társadalmi réteg felső részére orientálódik, míg a menekült otthoni státusza ettől egy kicsit feljebb található.

6. ábra. A menekültek inter- és intragenerációs mobilitásának modellje

A menekültek többsége lefelé mozdul el, de nem fog át egy teljes réteget, ugyanakkor hierarchizált képet mutat. A befogadó ország társadalmán belül egy szegregált, de nem

teljesen zárt struktúrát alkot, amely többségében ugyan az alsó társadalmi rétegben lelhető fel, de pontszerűen szétszóródva máshol is. A belső hierarchia csúcsán a régebben érkezettek, a nem menekültként érkezettek, a vállalkozók, a tapasztalat és tudás birtokosai vannak, s lefelé szélesedő hierarchikus struktúrát alkot.

Hoffmann-Nowotny szerint (idézi Cseresnyés 2005. 222) a migráció során a befogadó ország társadalmi struktúrája alá rétegződnek a beáramló csoportok. Azonban az empirikus munka és a szakirodalom alapján azt mondhatjuk, hogy a migráns csoportok nem alárétegződnek a társadalomnak, hanem apró, fragmentált csoportokat alkotnak, amelyek etnikailag/vallásilag meghatározottak és hierarchizáltak. Ezen csoportok a társadalmon belül vannak, azzal kapcsolatban (társas és gazdasági kapcsolatban) állnak. A kívülállásuk kulturálisan meghatározott/befolyásolt, de a befogadó országgal reflexív kapcsolatban állnak.

XI.2.1.4. A migráció és a mobilitás

A növekvő fejlődés irányába mozduló migrációs hatás a befogadó országok társadalmi struktúráját, munkaerőpiacát befolyásolja. A társadalmi struktúrában foglal helyet, miközben a munkaerőpiaci lehetőségeket és annak nyitottságát próbálja kihasználni. A munkaerőpiaci nyitottság lehetővé teszi a státuszmegszerzést, amely újabb migránsok érkezését vetíti előre. Ha a kereslet csökken, a mobilitási csatorna beszűkül és társadalmi konfliktusokhoz vezet.

A társadalmi konfliktusok kifejlődését az is segíti, hogy ahogyan azt láthattuk a 6. ábrán, egy viszonylag szegregált hierarchia ékelődik a társadalmi struktúrába, amely (akármelyik, általam vizsgált csoportot tekintve is) különbözik az őt körülvevőtől (a szegregációból következő egyenlőtlenségről ld. Caldeira, 1999. 102-105). A muszlimok a tradicionális szerkezetek, vallási szabályok megőrzése mellett integrálódnak és szegregálódnak egyszerre – ismertebb példák sorát lehet említeni Nyugat-Európából, de Magyarországon is így van. A mintegy ezer fős budapesti pakisztáni közösség elkülönülve, mintegy rejtve marad a szemlélő előtt, csakúgy mint a még ennél is nagyobb szír, marokkói – vagy együttesen a maghrebi araboknak nevezett – közösségek. (Az afgánok elkülönüléséről ld. Marton (2000) tanulmányát, az afrikai bevándorlók „beilleszkedéséről” Olomoofe (2000) tanulmányát, s a tézis *Önálló diaszpóra születik – a neointegráció labilis volta* c. fejezetében bemutatott új diaszpóra születését.)

A már említett Hoffmann-Nowotny 1973-as tanulmánya a migránsok és a helyi népesség eltérő mobilitását és az ellenőrizhetetlen társadalmi változást említi. Ez utóbbi publicitása a konfliktusok mentén jelenik meg, a multikulturális megközelítések ezt toleránsabban látják (Schiffauer, 2004). Az eltérő mobilitás attribútumai fentebb részletezésre kerültek, kivétel a migráns hálózatok szerepe a mobilitásban, amely a menekültek mobilitási stratégia-tervezésekor is megjelenik, s valós szerephez jut a beilleszkedés, az új élet megkezdésekor, a státusmegszerzés és státusmegtartás folyamataiban (vö. a gyenge kötések erejéről Granovetter, 1991).

XI.2.1.5. A tőkekonverzió esélyei

A tőkekonverzió, amely a gazdasági – társadalmi – kulturális tőkék átváltását és átválthatóságát jelöli, fontos szempont a menekültek mobilitási esélyegyenlőségének vizsgálatakor. Láttuk, az iskolai végzettségük nem váltható át gazdasági tőkére, a migráns hálózatokból fakadó társadalmi tőke azonban igen. Ennek megszerzését a tágan értelmezett (etnikai) hovatartozás, származás⁶⁴ és az érdekérvényesítő képesség teszi lehetővé (vö. Sik, 1992). A társadalmi tőke kiemelten fontos a számukra, a migráció „olyan élethelyzeteket hozott létre, amelyekben megnövekedett az interperszonális kapcsolatok jelentősége, illetve nagyobb mértékben mobilizálta a meglévő kapcsolatokat” (Gödri – Tóth, 2004. 434). A gazdasági tőke birtoklása, objektíve és a presztízsjavak birtoklásának szubjektív megközelítésében, a diaszpórábeli illetve a transznacionális presztízis értékelésében, jól körvonalazza, hogy ezen tőke átváltható társadalmi tőkévé. A gazdasági tőke növekedésével a diaszpórábeli elismertség növekszik, s a patrónusszerepre való látens felkérések száma növekszik, az egyén szerepe megnövekszik a csoporton belül.

„Tőlem mindenki kap valamit, van ez a kis boltom, igaz most akarok váltani, de tudják, hogy hozzám jöhetnek. Én segítek, ha tudok. Sokaknak segítek. Persze ez csak azt is [jelenti]: fordítok nekik vagy elintézek valamit. De inkább elviszem, hogy tudja, hogyan kell valamit megcsinálni. Most is jött egy kurd srác, mondja, hogy mindenki azt mondja, hogy majd én megmondom, hogy mit csináljon. Ez nekem jól esik. Ezért meg is csinálok, amit lehet. De tudod, sokan pénzért jönnek. Ha olyan [rendes, becsületes], akkor nem baj.” (Ali, kurd)

⁶⁴ A szomszédos országokból érkezettekre vonatkozóan is megállapították, hogy „a bevándorlók társadalmi integrációját tekintve [...] társas kapcsolataik gazdagsága ellenére elsősorban az azonos származási hely alapján szerveződő kapcsolathálókat jelentik a szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás alapját.” (Gödri – Tóth, 2004. 438)

„Most majd hazajövök [Magyarországra, Hollandiából], van egy kis pénzem, megpróbálok itt folytatni az üzletet, s találtam itt pár testvéremet [iszlámban testvér], akikben megbízok, ők is kerestek már, s besegítenek az üzletbe, s ha már jól megy, akkor majd továbblépnek. Itt jó, mert itt mindenki ismer, azok is, akik azután jöttek, hogy én elutaztam.” (Sharmarke, szomáli)

Eredendően nagyon sokan azzal a szándékkal érkeznek, hogy a megszerzett jövedelem és lehetőségek tekintetében folytatják tanulmányaikat, azonban – egyenlőre – úgy tűnik, hogy a jövedelmek sem, de az oktatási rendszer sem alkalmas arra, hogy ezen intenció megvalósulását segítsék. A gazdasági tőke ego-t érintő konverziója kulturális tőkévé, elhanyagolható szempont, de a következő generáció oktatására, az otthonmaradott fiatal (közvetlen) rokonok oktatására hajlandók pénzt áldozni.

A tőkebefektetés, amelyet a menekült és családja tesz, hogy az embercsempészek révén Európába jusson, magas kockázatú, hiszen nagyon sokan nem érnek célba, illetve visszafordítják őket. A személyes biztonság, a kényelem, a jövedelem, a kapcsolatok elvesztése kockázattal jár (Tilly, 2001a. 92). A 700-900 ezer forintnyi útiköltséget befektetésnek tekintik⁶⁵, amely a jövőben megtérül. A megérkezésükkor többségük nincstelen, s kevesen vannak azok, akiknek a családja további támogatást tud nyújtani, így a menekült csak a társas kapcsolatainak átválthatóságában bízhat. A hosszú ideje hazánkban élő menekültek sok év munkájával teremtenek olyan egzisztenciát, amikor a megtérülést szubjektíve észlelik. Így rövid távon a befektetés (a kapcsolatok befektetések) megtérülése nem, középhosszú távon, vagy méginkább sok évvel később érezhető pozitív hozadéka. Igaz, a képet árnyalja, hogy a menekült, az érkezése utáni kezdeti időszaktól kezdődően potenciális hírforrás illetve patrónus, amely elvi szinten aktivizálható.

A tőkekonverzió a befogadó társadalom szövetében, de mégis külön világban élő diaszpórákon⁶⁶ belül könnyebben megvalósulhat, mert a hasonló kulturális minták, a bizalom lehetőséget teremt arra, hogy az otthoni készségek érvényesülni tudjanak: a nyelvtudás (elsősorban az angol és az arab, valamint a pastu nyelvek azok, amelyek számításba jöhetnek), a muszlim üzletmenet ismerete (a muszlimok között, természetesen), a vallás ismerete (ez is inkább a muszlim közösségen belül konvertálható). Mivel nem minden diaszpóra erős, az individuumok transznacionális és multiplex kapcsolatokat kell, hogy kiépítsenek, s ha definiálni tudják, hogy melyek azok a hasonlóságok, amelyek megteremtik a

⁶⁵ Azt, hogy ennek a költség és haszon vonatkozásait értelmezzük, Jiméneez (2007) ajánlása szerint a gazdasági megfontolások mellett figyelembe kell vennünk a társadalmi-kulturális megfontolásokat, amelyek strukturálják a költség-haszon érzetét.

⁶⁶ Itt most kifejezetten hangsúlyt kívánok fektetni arra, hogy az általam vizsgált diaszpórákon belüli világról van szó.

communitast, a kulturális és társadalmi tőke átválthatóvá válik gazdasági tőkévé. Álljon itt három rövid példa.

- Asim pakisztáni férfi a budapesti térben nehezen talált munkát, s amíg magyar vállalkozótól vállalkozóig került, pakisztániak, afgánok (s általában muszlimok) között építette kapcsolatait, míg megismerkedett egy indiai étteremtulajdonossal, akivel kasmíri identitáson tudott osztozni – jelenlétében nem beszélt a kasmíri területekért folytatott fegyveres konfliktusokról –, s így a barátság mellett munkakapcsolatra is szert tudott tenni, több mint három éve áll az étterem alkalmazásában. Ráadásul ez a kapcsolat további társadalmi tőkét is hozott Asim számára, tolmácsot, az urdu irodalom ismerőit, további indiaiak felé irányuló kapcsolatokat.
- Kouadio elefántcsontparti férfi, amikor a békéscsabai befogadóállomásra Budapestre került, már ismert számos afrikai férfit, köztük nyugat-afrikaiakat is. Különösen nyitott volt mindennemű homogén vagy heterogén kapcsolat kiépítésére, de ezek nem vezettek munkához, gazdasági tőkéhez. Kiválóan játszik több afrikai ütőshangszeren, s így először egy olyan közösségbe invitálták, akik együtt doboltak aluljárókban – ez lett a legfontosabb anyagi forrása, de ez a közösség volt az, amelynek személyes kapcsolatait felhasználva tudott munkát szerezni, s amely révén eljutott egy együttesbe is, s így pluszjövedelemhez. Elmondása szerint a nyugat-afrikai kultúrák hasonlósága az, amely ebben segítette. Elemző nézőpontból az is látszik, hogy a nyugat-afrikai diaszpórák egymás között átjárhatók, így az azokban fellelhető kapcsolati tőkét aktiválhatja bárki, aki tagja valamelyik diaszpóranak. Emellett magyarokkal is kiépített kapcsolatot, amely ha nem is járt közvetlen sikerrel a tőkekonverzióban, az interkulturális tapasztalatainak ilyen irányú fejlesztését segítette elő, amely a befogadó társadalom felé való kapcsolódást segítette.
- Faarax szomáli férfi, hazájában háfid ul-Korán seikh⁶⁷ volt, ismeretei azonban nem kompatibilisek a magyar oktatási rendszerben. A mecsetekben először – másokhoz hasonlóan – nem jutott elismeréshez, aminek azon mecsetek arab-orientáltsága, s diszkriminációja is oka volt, ahogy a szomálik mondták. A hasonlóság elvén vezethető végig az a kapcsolatrendszer, amely ezt a helyzetet megváltoztatta: a szudáni muszlimokkal ápolt kapcsolata volt az első lépés – ők inkább elismertek, de a

⁶⁷ Háfid ul-Korán seikh: a Koránt betéve tudó és értelmezésére képes, a Hadiszokat, a sariát ismerő és oktató egyén.

szomálikat egyenlőnek kezelik, a szubszaharai attribútumok nem zavarják őket, s az sem, hogy a szomálik többsége nem teszi le a voksát egy-egy jogi iskola mellett. A nyugat-afrikai muszlimokat sem zavarták ezen jellegzetességek, de jó partnernek tekintették, ha az iszlám ismeretében kívántak fejlődni. Így a nyugat-afrikaiak részben rajta keresztül kezdtek az egyik mecsethez kötődni. A szudáni férfi elismerése és az, hogy a nyugat-afrikaiak között da'waht⁶⁸ gyakorolt, valamint a növekvő számú szomáli közösség elismerése kivívta a mecset elismerését is, a kapcsolati tőke először társadalmi tőkévé konvertálódott, elismerték sejkhként, majd amikor e pozíció lett a fő elfoglaltsága, anyagilag is megtérült (azaz gazdasági tőkévé konvertálódott). Ehhez az arab és az angol nyelv ismerete és kapcsolatépítő készsége is kellett.

Azt láttam tehát, hogy a tőkekonverzió esélye növekszik, ha a menekült egyén heterogén/transznacionális kapcsolatokat ápol, ha a kapcsolatok multiplicitását növelni tudja, ha etnikai, kulturális vagy vallási hasonlóságokra tud referálni.

A befogadó társadalom tagjaival való konverzió ez utóbbi nélkül kénytelen megvalósulni, de ezt nemcsak a bizalom hiánya, amely egy in-group szituációban szinte adott vagy a nyelvi akadályok, hanem a társadalmi és kulturális sajátságok is korlátozzák.

A tőkekonverzió korlátaként tételezhető, hogy a kapcsolatok hiányában lényegében egyetlen tőke sem konvertálható, a menekültek körében úgy tapasztaltam, hogy mindennemű konverzióknak vannak kapcsolati vonatkozásai: a társadalmi tőke kapcsolatorientált, a gazdasági tőke társadalomba (kapcsolathálóba) ágyazott. A kapcsolati hiányok további szerepét a későbbi fejezetekben taglalom, de alkalomadtán érdemes visszagondolnunk arra, hogy a kapcsolati hiányok és a kapcsolati kudarcok következtében korlátozott kapcsolatépítési készségek a tőkekonverzió esélyét is csökkentik.

A tőkekonverzió további *etikus* szemléletű magyarázataként felmerül az is, hogy a diaszpóra és a befogadó társadalom két olyan elkülönült mező, amelyben mások a téték (ld. *Hatalom, tekintély és a mobilitás szempontjai – muszlim menekültek körében* c. fejezetet is), mások a kapcsolatépítési hagyományok és szokások, s így a kapcsolatokon keresztül, a különböző (belső és külsőnek tekintett) célok elérése két külön utat feltételez. S ez egyben azt is jelenti, hogy két külön út vezet a sikeres neointegrációhoz, a neointegráción belüli sikerhez, a sikeres konverziókhöz.

⁶⁸ Iszlámra hívás, az iszlám ismeretének terjesztése.

XI.2.1.6. A státuszmegszerzés esélye

A státuszmegszerzés és –megtartás esélye jórészt a társas kapcsolatok működtetésén keresztül valósulhat meg, minthogy a kapcsolatok olyan információt tudnak átadni, amely munkát, pénzforrást jelenthet, illetve segítheti a menekültstátusz megszerzésében. Minél nagyobb a származási helyről érkezettek közössége, s minél inkább összetartó, az újonnan érkezettnek annál nagyobb esélye van információhoz, munkához, jövedelemhez jutni. Ugyanakkor a menekültstátusz megszerzésében ugyanez ellenirányú hatást eredményez – a nagy migráns populációjú nigériai, pakisztáni, afgán menekültek kisebb eséllyel szereznek státuszt, s ebben közrejátszik a származási ország és kultúra megítélése a Hivatal részéről.

A menekültstátusz nélkül viszont csak időleges eredményt nyújt bármilyen más státusz megszerzésére irányuló kísérlet.

Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a hosszabb ideje (két vagy annál több éve) itt tartózkodók számára, ha nem szakítják meg utazással a státuszmegszerzés folyamatát, a munka, jövedelem, stabil életmód és elérhetőség négyese együttesen segíti a státuszszerzést, kiegészítve azzal, hogy a stabil életmód immanens része a vallással való aktív kapcsolat. E négyes szükségessége mind a transznacionális, mind a diaszpórán belüli, mindpedig a befogadó társadalmon belüli státusz megszerzésére irányuló törekvéseknél megfigyelhető.

XI.2.1.7. A menekültek mobilitási stratégiája

Az elvándorlás stratégiája egy egzisztenciális válságból való kiútkeresésként értelmezhető, amely figyelembe veszi az alkalmazkodóképesség, a spontaneitás képességét, valamint egy reményteli terv része.

A menekültek mobilitási stratégiája az elinduláskor is az etnikai csoportokhoz való integrálódás tervén alapul, illetve egy szubjektív-irracionális elképzelésen, amely szerint Európában sok lehetőség és támogatás, jobb körülmények várnak rájuk. Elképzeléseik szerint jól fizetett munkájukból majd a hátramaradt családot támogatják, vagy a családot maguk után hozzák. A stratégia egy racionális döntéshozatali folyamat, amelybe tudtukon kívül irracionális elemeket kevernek. Isten/Allah támogatását magukénak tudják, bízván abban, hogy nem véletlenül jutottak el Európába, hanem Isten vigyáz rájuk.

Stratégiai elem a *nyelv* elsajátítása. Többségük már otthon angolul tanul, tanfolyamokon illetve barátoktól és filmekből. Ez azonban nem nagy mértékben járul hozzá a magyarországi integrációjukhoz, így itt magyarul is elkezdnek tanulni. A menekülttáborokban elsajátítják

azon fontos kifejezéseket, amelyek a további stratégiákat segítik. Az imponáló mondatokat a tábori életük első szakaszában megtanulják. Majdpedig: az udvarláshoz⁶⁹, kéréshez, visszautasításhoz⁷⁰ kapcsolódó szavakat.

További stratégiai elem a férfiak részéről az európai nővel való *házasság* létrehozása, melynek érdekében mind a táboron belül, mindpedig odahaza a kialakult sztereotíp képnek megfelelő viselkedési mintákat sajátítanak el (öltözködés, udvarlás).

Emellett a muszlim férfiak igyekeznek *dekonstruálni a fatalista iszlám* képét, s megengedő, toleráns magatartást vesznek fel (ugyanakkor sokan maguk között pl. arab-farszi-angol nyelvkeveréken kibeszélik és elutasítják az európai normákat és engedékenységet, valamint a „közönyösséget”).

XI.2.1.8. Hatalom, tekintély és a mobilitás szempontjai – muszlim menekültek körében

A társadalmi mobilitásnak egyes vonatkozásait a hatalommal való rendelkezés szempontjából is megközelíthetjük. Témám szempontjából ezt több oldalról is meg kell világítani: egyrészt a muszlim menekültek (vagy a diaszpóra tagjai) feletti hatalom sajátos, csak őket érintő vonatkozásai kapcsán a vallási sajátosságokat kell áttekinteni, hogy megértsük, melyek azok a hatások, amelyek a kapcsolatok kialakítására, a neointegrációra valamint a mobilitásra hatnak. Másrészt azt is érzékeltetni kívánom, hogy e sajátos helyzetben az individuum hatalmi szempontból milyen attribútumokkal rendelkezik – mi felett és miért van hatalma, s ez a hatalom a térbeli mobilitás során hogyan változott.

Az illem, szokás, törvény (itt: saría), a Korán, a szunna, a fatva befolyással van a mindennapi életre, így arra is, hogy mi az, ami megtekinthető, s mi az, ami nem, amely az erkölcsbe, a józan élet törvényeibe, avagy az iszlamista ideológiába ütközik. A hatalom transzcendentálisan és szokásjogilag megerősítve jelenik meg, s ellenőrzi a percepciót, a mások észlelését és a kapcsolatokat. A hatalom és a tekintély befolyással van arra, hogy mi az, ami befogadható, elutasítandó vagy egyszerűen csak tudomásul nem veendő. Az iszlám – a Korán, a szunna és a fatvák – tekintélye (a tekintélyt elválasztom itt a hatalomtól), elvileg megkérdőjelezhetetlenül lebeg a hívők felett, de tudnunk kell azt is, hogy mind a személyes vallásosság, mindpedig a szokások felülírhatják itt-ott e tekintélyeket. Így a diaszpórában is

⁶⁹ Szép vagy. Szeretlek. Gyere te feleség lesz.

⁷⁰ Nem kérek. Nem szeretem. Nem akarom. Nem eszek disznó. Nem iszok sör. Nem kell keresztény új, én muszlim vagyok.

előfordulhat, hogy valaki jobban, mások kevésbé vallásosak, esetleg – mint ahogy azt például a szomáliai és a nyugat-afrikaiak valamint a fatvák kapcsán láthatjuk – a szokás felülírja, hogy ezeket mennyire veszik figyelembe, mennyire terjed ki személyes észlelésükre, interperszonális kapcsolataikra, valamint a mindennapi életük egyéb területeire.

A legalapvetőbb szempont az, ahogy a Korán előírja⁷¹, hogy a férfiak és nők elkülönüljenek egymástól, ha nincsenek rokoni kapcsolatban, s tekintetüket ne emeljék a másik nemre. E példán és mások segítségével kívánom a látható és a láthatatlan problematikáját megragadni, amely lehet, kissé messze visz minket a kapcsolatok témakörétől, mégis megvilágítja azt, hogy *a transzcendentális hatalom hogyan befolyásolja a társas kapcsolatokat, s a diaszpóra mezejében ki rendelkezik hatalommal.*

XI.2.1.8.1. A látható – milyen „kapcsolatokat” enged meg a transzcendentális hatalom

A látható amellet, hogy mindaz, amely a mindennapi (és ünnepi) alkalmakkor láthatóvá válik a szemlélődő muszlim számára, sajátos korlátok közé van szorítva. Nem tartozik ide mindaz, ami az iszlám erkölcsébe, a jóízlés vagy a jog határaiba ütközik. Nem tartozik ide mindaz, amely elvi szinten „hozzáférhető” – az internet, a média, az európai kultúra által – de tiltott vagy legalábbis nem megengedett (így a szexuális tartalmak, az európai ateista irodalom és költészet). Látható és megtekintendő mindaz, amely az iszlám hitben való elmélyülést elősegíti, s a diaszpóra sajátágaiból adódóan mindaz, amely az Otthont esszenciálisan tartalmazza, vagy segíti az identitás megőrzését. Megmutatandó tehát az iszlám bölcsek írásai, a közösségen belül példamutató ember (vagy asszony) élete, az internetes hírportálok, amelyek legitimálják az elvándoroltak sorsát, illetve adott politikai, etnikai, vallási oldalt képviselnek.

Ennek megfelelően vannak megengedett és megengedhetetlen kapcsolatok. Előbbibe tartozik elsősorban a muszlimok közötti, de nemileg elkülönült kapcsolatok. Utóbbiba a nemi határvonalakat átlépő, az iszlámot sértő kapcsolatok. Emellett a bizalmas, intim – erős – kapcsolatok nemcsak, hogy a communitas érzete okán in-group épülnek fel, de ennek koranikus magyarázatát is megtalálják a diaszpóra tagjai. Ezek, mint okok tételezhetőek, ha a kapcsolati hiányokról beszélünk a neointegrációban.

⁷¹ „Mondd a hívő férfiaknak, hogy süssék le tekintetüket, s őrizték szemérmüket, ez tisztább a számukra. Allah mindenről tájékozott arra nézve, amit tesznek. És mondd a hívő nőknek, hogy süssék le tekintetüket, s őrizték szemérmüket.“ (Korán, A világosság szúra: 30-31.)

XI.2.1.8.2. A látható és a láthatatlan, a megengedhető és a megengedhetetlen

A láthatóság és a megengedhetőség (vö. lehető és lehetetlen és a megismerés Merleau-Ponty 2007. 48) mentén egy kétszer kettes mátrix rajzolódik ki, amely alapvető módon hűz határokat, de e mátrixnak az elemei az illem, szokás, törvény (saría), hatalom valamint a tudatos és tudattalan, rejtett és feltárt fogalmai mentén értelmezhetőek tovább.

7. ábra. A láthatóság és megengedhetőség

XI.2.1.8.2.1. Látható és megengedhető

Ide tartozik mindaz, amit a diaszpórák fogyasztásra felkínálnak, az a fajta Egzotikum, amely performance értékkel bír, amelyet önmagukból megmutatni megengedett. A diaszpóra azonban nemcsak nyilvános, kifelé megmutatható elemei tartoznak ide, hanem azok is, amelyet maguk között megmutathatnak. Ez utóbbiakat az iszlám jog és a szokások befolyásolják. Kapcsolati szempontból ez azt jelenti, hogy a befogadó társadalom és a diaszpóra (tagjai) közötti kapcsolat egymás egzotikumára való reflexiója kapcsán merül fel, de a kapcsolat nem-intim, nem-bizalmas, nem-folyamatos.

XI.2.1.8.2.2. Láthatatlan és megengedhető

E kategóriába sorolhatnánk mindazon elemeket, eseményeket, tevékenységeket, s nem utolsó sorban személyeket, amelyek látása tulajdonképpen bizonyos határok között megengedett, az iszlám jog és szokás nem tiltja, de mégis rejtve marad. Így például a nők rejtve maradnak a férfiak előtt, a nők nem tekinthetnek idegen férfiakra. Azonban a pillantás nélküli percepcióra

itt is mód adódik⁷². A diaszpórák itt kapnak jelentős kihívást: hiszen nagyon sok egyedülálló érkezik közéjük, illetve európaiakkal is találkoznak, így ezen interperszonális találkozások során kell érvényesíteniük az erkölcsileg helyes magatartást. A diaszpórákban a nők is kénytelenek nem-rokon férfiakkal szóba elegyedni – akár egzisztenciális, akár vallási kérdéseket illetően, a találkozások során nem megoldható a nők és férfiak szigorú szeparálása – hiszen egy-egy nőnek egyetlen kapcsolata a saját kultúrával (az Otthonnal) a férfiak közössége által élhető meg. E kapcsolatok azonban – amennyire csak lehetséges – rejtve maradnak. Tehát ez az elem hordozza a nemek közötti határvonalat, amely a diaszpórán belül illetve azon túl is érvényesül.

XI.2.1.8.2.3. Láthatatlan és megengedhetetlen

A mátrixon tovább haladva a láthatatlan és megengedhetetlen mezejére érünk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tilalmakkal találkozunk. Megengedhetetlen és nézni (olvasni) nem való a hitetlen művek, így Rushdie vagy Ayan Hirshi művei is, de ehhez hasonlóan mindaz, amit jószerevével elrejt a szégyen, amire nem szabad még pillantani sem (homoszexualitás, megengedhetetlen szexuális magatartás, félrelépés). Tulajdonképpen ezek büntetendők is, amennyiben fény derül rájuk – s amennyiben ezt tanuk, akik szintén nem láthatták volna, tanúsítani tudják. Így szorosan egybekapcsolódik a következővel is.

Megengedhetetlen sokszor az „otthon tartott nők” megpillantása is – ők amellett, hogy a közösség láthatatlan részesei, érdekes módon azért is vannak elzárva a külvilágtól, hogy ne lássák az erkölcstelen vagy csupán az otthon (férj) által megszabott rendtől eltérő Világot. Szempontunkból ez azt is jelenti, hogy ezen nők a férjükön keresztül állnak kapcsolatban a diaszpórával és a befogadó társadalommal, a férj hatalmában áll a kapcsolatok ellenőrzése, engedélyezése vagy tiltása. A férfiakra vonatkozóan is tartalmaz ez a mező tiltást, amennyiben az aktuális kapcsolaton keresztül tiltott dolgokhoz férhetne hozzá, maga a kapcsolat is tiltott. Ez a mező értelmezési keretemben olyannyira partikuláris, hogy a későbbiekben nem is ejtek róla szót, de annyit szükségesnek látok kiemelni, hogy a tiltott dolgokkal való kapcsolat kultúrafüggő értelmezést is kap, részben intertextuálisan jön létre, amelynek során referálnak a hagyományos kultúrára és azon hatásokra is, amelyek lokális szinten érhetik őket. A megélhetés reményében feladható néhány tiltás megtartása, ez azonban

⁷² Ha a férfi nem is a nőre, hanem annak válla fölött, de arcától 5-10 centiméterre tekint, akkor valójában látja, tudomásul (és tekintetbe) veszi a nőt, de mégsem nézi.

egyéni értelmezést kíván meg tőlük, amely azonban nem független a diaszpóra normatív erejétől, s amely esetlegesen a kontrollt vagy a kapcsolatok elvesztését jelentheti.

XI.2.1.8.2.4. Látható és megengedhetetlen

Ez egy speciális helyzet: meg kell mutatni, hogy mi a rossz, az eltérő, ami elítélendő, amely nem fér az erkölcs által megengedett világba. Némileg a látható itt azt jelenti, hogy büntetés céljából megmutatható a kultúrában (vallásban). Ez egyfajta interpretáció és performance is egyben, csakúgy, mint az első kategória – csak itt épp a rosszat kell láthatóvá tenni, tanulságul mások számára. A hatalom és tekintély e mezőben érhető leginkább tetten, alapvetően egy tradicionális muszlim (vagy iszlamista) országban, a diaszpórákhoz csak interpretációk formájában jut el.

XI.2.1.8.3. Nők és férfiak a láthatóság peremén

Ahogy azt már fentebb is említettem, a nők és a férfiak közötti kapcsolat erősen korlátozott, a hatalom – ezen belül a transzcendentális hatalom közvetítve – befolyásolja, hogy ki kit láthat, ki kit érinthet, ki kit vehet észre, ki mit vehet észre. Ez így van tehát az érintés és bármely olyan kapcsolat esetében, amely fizikai kontaktust jelent vagy jelenthet⁷³, továbbá ha ez a másik fél (másik nem) észrevételével, tekintetbe vételével járhat⁷⁴. Ez alól kivételt képez, ha segítő szándékkal fordul egy férfi a nő felé – ekkor rátekinthet, de ha nem is teszi, mégis érzékeli a jelenlétét. Fordítva ez még inkább korlátozott, hiszen „egy nő alapvetően miben segíthetne egy férfinak” – mondják. A hibák észlelése kötelező, azzal együtt, hogy a tekintetet el kell róla fordítani és semmi esetre sem szabad összekeverni a követendő példákkal. A kiválóságok, jócselekedetek észrevétele is ajánlatos, de a tekintetbe vétel alapvetően Allahé – a dicséret ezért nem igazán helyénvaló, bár Eid al-Fitr ünnepén előfordul, hogy az év során észlelt cselekedetek ajándékozásra adnak okot.

⁷³ Akár ekként is: „Az a nő, aki illatossá teszi magát és azután áthalad az emberek között azért, hogy érezzék illatát, az bizony parázna!” (Ahmad hagyománya)

⁷⁴ Okot adhat esetleg erkölcstelen, pajzán gondolatokra. Kivétel itt is van: házasságkötés előtt megtekintendő a másik fél.

XI.2.1.8.4. A menekültek mobilitási pályái és a hatalom birtoklásának kérdései

A mobilitás kérdése előkerült az előző fejezetekben mint a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti térben és társadalmi státuszban megtett út, az intragenerációs mobilitás, az egyenlőség/egyenlőtlenség kérdései, a befektetés megtérülésének kérdése. S ahogy azt ezen alfejezet első felében jeleztem, a hatalom kettős fogalmával is megidézett narrációkat is összekapcsoltam a mobilitás-vizsgálattal.

XI.2.1.8.4.1. A hatalom és tekintély valamint a mobilitás kérdése

Láttuk, hogy a különböző mobilitási csatornák szempontjai szerint is jószerevel státuszromlást tapasztalhatunk a menekültek, a diaszpórákban élők körében. Ezzel egyidejűleg azt is láthatjuk, hogy az a tekintély/hatalom, amellyel otthon rendelkeztek, eliminálódott. Azok, akik otthon sejkhként tekintélynek örvendtek, lehet, itt csak a legközelebbi ismerősök körében bírnak presztízzsel, egyébként alacsony presztízsű munkát végeznek. A katonatisztek, oktatók, orvosok, akik oklevelek, nyelvtudás és a kompatibilis tudás hiányában nem kapnak hasonló állást, mint hazájukban, természetes, hogy tekintély/hatalomvesztésként élik meg a változást.

Más szempontból azt is látni kell, hogy a vallási szabályok kétféleképp is a hatalom fogalmának narratív értelmezési körébe kerülhetnek. Egyrészt, ahogy említettem, a vallási szabályok tekintélye befolyásolják a vallásos (keresztény vagy muszlim) menekültek életét, másrészt a szabályokat hatalmi erőnek is tekinthetik, s ezzel befolyásolhatják az életet, azt látható és láthatatlan valamint megengedhető és megengedhetetlen területekre bontják.

A hatalom birtoklása, a tekintély a menekültek számára is fontos, olyan jószágot jelent, amelyet meg kell(ene) szerezni. Ennek hiányában a kudarc, a reménytelenség, a hiábavaló törekvések narrációi jelennek meg az interjúkban.

A hatalom így egyrészt más személyek feletti uralmat, másrészt gazdasági erőforrások feletti rendelkezést jelenti (ez utóbbi olyan kézenfekvő értelmezés, amelyet témám vonatkozásaiban itt most nem is taglalok). A személyek feletti hatalom kultúrafüggő, így a diaszpórában belül, a muszlim közösségekben belül működik, s nem is érvényesíthető azon kívül – többek között azért, mert az egyén státusza, amely tekintélyt kölcsönöz, in-group módon jön létre, azon kívül egészen más, már-már deklasszált pozícióban van, de azért is, mert a tekintélyt kölcsönző attribútumok a muszlimok által elfogadott tétek megszerzéséből, a csak rájuk érvényes szabályok betartásával kumulálódnak.

Minthogy e hatalom a csoporton belül illetve a muszlim csoportok viszonyában jelenik meg, de az örökölt társadalmi pozíciók nem feltétlenül érvényesíthetők (család, klán rangja pl.), csak a diaszpórán belül megszerzett pozíciókból, a vallási és kulturális normáknak megfelelően alakul. Magába foglalja a transzcendentális hatalom egyfajta átvételét (sejkhok, imámok)⁷⁵, a vallási ismereteket, a gazdasági erőpotenciált, a nemi hovatartozást. Hatalommal bírhatnak a nők, az umma (muszlim közösség) egyes tagjai felett.

Mobilitás szempontjából az otthoni és a diaszpórabeli hatalom és tekintély eltérését észlelhetjük, a legtöbben elveszítették mindazt, ami legalizálta a tekintélyüket otthon, s ezt újra kell építeniük. A feleség, gyerekek feletti hatalom az egyetlen, amely viszonylag állandó, még akkor is, ha térbeli távolság van közöttük. A hatalom megőrzését ekkor a kapcsolatok kontrollálása szolgálja – a feleség olyan kapcsolatokat alakíthat ki, amelyek nem rombolják a férj, az iszlám tekintélyét. Magyar viszonyok között ez nehezen megvalósítható, hiszen kevesen vannak, akik a feleség anyagi hozzájárulása nélkül fenn tudják tartani a háztartást, s már ez is tekintélyromboló hatásúként interpretálódik, ahogy az is, ha a női egyenjogúság⁷⁶ kérdése felmerül.

A diaszpórabeli hatalom és tekintély kapcsolatérzékeny (a kapcsolatérzékeny útfüggőségről ld. Sik, 2001). A kapcsolatok révén juthat az egyén ahhoz az elismeréshez, amely legitimálja a hatalmát, de kapcsolatai közreműködésével juthat azon gazdasági erőforrásokhoz, információkhoz is, amely a hatalmát megerősítheti. A kapcsolati szempontból magasabb presztízsű egyének számára nyitott a lehetőség a felfelé való mobilitásra, a hatalom megszerzésére. A neointegrációban a kapcsolati hiányok egyszersmind a hatalomból való kizáródást determinálják.

(A fejezethez ld. Nagy, 2009e)

XI.2.1.9. A mobilitásról, elégedettségéről és csalódottságról összességében

A bemutatott összefüggések azt mutatják, hogy a menekült várakozásaival ellentétben a mobilitás több csatornáján lefelé való elmozdulás következik be, a tágabb környezete az, amely minőségileg jobb, nyugalmasabb, kiszámíthatóbb, de ez az egyén számára távoli

⁷⁵ Közvetítik Allah akaratát, amennyiben felidéznek a hívők előtt és ezzel kontrollálják a közösség tagjainak életét.

⁷⁶ A toleránsabb iszlám irányzatok szerinti Korán értelmezés egyenlőnek tekinti ugyan a nőt a férfival, de úgy vélik, hogy támogatásra szorul speciális női sajátosságainál (gyengébb fizikailag, terhessége és kismama korszakában, stb.) fogva. Védelemre szorul és ez jár is neki reprodukciós képessége okán – minden nő anya, minden nőt édesanyádként kell tisztelni, mondják. Ugyanakkor a női tanúvallomás fele annyit ér, mint a férfiaké, a döntéseit lényegében felül lehet bírálni.

marad. A mobilitási csatornák sajátosságai a saját etnikai csoportjához vezetnek, s annak hierarchiájában tud elsősorban előrelépni. A származása meghatározóbb, mint a teljesítménye, ez utóbbi kevésbé befolyásolja a felfelé való mobilitást.

A mobilitás kapcsán felmerülő elégedettséget vizsgálva azt tapasztaltam, hogy a csalódottság, elégedetlenség és a kirekesztettség érzete jelenik meg a narratívákban. Amennyiben az objektív tényeket tekintjük, azaz azt, hogy a mobilitási csatornákon az otthoni társadalmi státuszhoz képest lefelé való elmozdulást tapasztalnak, ez érthető. A képet az árnyalja, hogy a biztonság (úm. itt nincs háború, vélemény és szólásszabadság van⁷⁷, stb.) pozitív töltetet ad a térbeli mobilitás eredményének. Igaz, hogy sokan úgy vélik, ha a célországba sikerült volna, vagy majd a nyugati diaszpórákba sikerül elérniük, akkor a mobilitás más csatornáin felfelé tudnak mozdulni, s így a biztonságosság szempontja neutralizálódik, hisz ez a biztonság azon helyeken is elérhető.

XI.3. Látens határok felépülése

Disszertációmban részben az illegális határátlépéssel, a harmadik világból Európa határai felé igyekvő migránsokkal és a kulturális határok újraépülésével foglalkozom. A harmadik világ egy sajátos csoportja az EU határain és azon belül, másképpen tekintve: a schengeni övezetben és azon kívül várja sorsa kiteljesedését, miközben a határok bennük és bennünk, azaz közöttünk jönnek létre, már a határokon belül. Az államhatárok részben átjárhatók, mintegy áthidalhatók a migránsok között, de körülöttük falak épülnek, Európán belül szigetek jönnek létre – miközben ezen diaszpórák a határokon átnyúló kapcsolatrendszerekkel bírnak. Ezt figyelembe véve megkerülhetetlen, hogy ne csak az államigazgatási határokról, hanem a kulturális határokról is szóljunk. Ez utóbbiak az EU-n belül, az államigazgatási határokon belül jönnek létre, s kihívásokat jelentenek a befogadó országok és a schengeni övezet lakói számára. A harmadik világból érkezettek jelentős hányada az ukrán-magyar, a román-magyar vagy a szerb-magyar határon keresztül⁷⁸ érkezik ezen övezetbe, ily módon kerül a határról folytatott diskurzusunk látóterébe az alábbi megközelítés is.

⁷⁷ Habár nem tudnak élni a vélemény és szólásszabadsággal, mert azok a kontextusok, amelyek kihívást jelentettek számukra, itt nem léteznek vagy nem érvényesek.

⁷⁸ A pontosság kedvéért: vannak akik Ferihegyre érkeznek, s illegális továbbtartózkodás után kerülnek a menekültügyi eljárásba.

XI.3.1. Látens határok és az elképzelt Európa

A terepmunkám során megismert menekültek ideérkezésük kezdetén reményteli képekkel rajzolják fel jövőjüket – egy lehetőségként érzékelik, amely lehetővé teszi a számukra egzisztenciájuk felépítését. Az imaginárius Európa a közösség narratíváiban keletkezik, mind a származási ország (pl. Rousseau, 1998), mind az utazás vagy a menekülttábor (kezdeti) diskurzusaiban jelenik meg. Részben a hollywoodi filmek, részben pedig az európai tapasztalattal rendelkezők elbeszélései építik a képet⁷⁹. Ez utóbbi azonban csalóka, mert lehet, gyarló emberi tulajdonság, de mindenki szeret messziről sikerességről szóló történeteket hazavinni, azt alátámasztani, s amennyire lehet, a kulturális különbségeket ironizálni.

Úgy vélik, hogy

- a munkalehetőségek széles spektruma vár rájuk, az alacsonyabb státuszú munkáktól kezdve fokozatosan előre lehet jutni (szemben az otthoni statikussággal);
- relatíve magas jövedelemre tehetnek szert – amely az otthoni viszonyokhoz képest jelentékenyebb, s amelyből meg lehet valósítani egzisztenciális álmaikat, s még arra is jut, hogy az otthonmaradottakat segítsék, vagy maguk után hozzák;
- relatíve magasabb az életnívó, a fogyasztási kultúrából részesedhetnek, vásárlóerővel rendelkezhetnek ott, ahol állandóan megvásárolható fogyasztási javak vannak, elszakadhatnak a mezőgazdasági és a tradicionális tevékenységektől;
- befogadó a társas közeg – a posztkoloniális Európa elfogadja a harmadik világból érkezetteket, s a „magukkal hozott” egzotikumuk eladhatóak – pl. étterem, ruházat, tárgyak formájában;
- a szabadság vár rájuk – a tradicionális és vallási kötöttségektől mentes lét egyfajta szabadságot jelent számukra;
- más a politikai klíma – a szólás- és véleményszabadság a politikai menekültek diskurzusaiban jelenik meg.

Ellenzéki politikusok Irán, Törökország, Etiópia területeiről; kurd, iraki, pakisztáni újságírók, valamint nem szunnita muszlimok esetében, akik szunni muszlim országból érkeztek (pl. síik Irakból, nomád szomáliai, aki szúfi kötődésű). Továbbá olyan személyek, akik, ha nem is voltak politikusok vagy újságírók, de aktívan politizáltak (volna).

Ezekre építve dolgoznak ki stratégiákat (ld. még fentebb A menekültek mobilitási stratégiája c. alfejezetben), amelyek részei az elvándorlási elképzéseknek, melyek egy esztétikai-

⁷⁹ Rendkívül szemléletes olvasmány Fatou Diome (2006) írása, magam többet, többfélét tudok mondani, de más nem.

egzisztenciális válság eredménye. Ezek a képek segítik a menekültek pozitív viszonyulását, s ez az, amely előre viszi őket. A stratégia a mobilitásra irányuló *racionális* döntéshozatali folyamat, amely szubjektív és irracionális elemeket is tartalmaz.

Az elképzelés tartalmaz olyan elemeket, amelyek az otthoni életpálya tervezetben is megjelentek, de akadályba ütközött a megvalósítása (ld. esztétikai-egzisztenciális válság).

„Taníttatni akarom a gyerekeim, ehhez sok pénz kell, de azt akarom, hogy legyen jövőjük.” (Xassan, szomáli férfi)

„A foci és a keresztény hit, ami fontos nekem. Otthon hivatásos focista voltam, s közben elvégeztem [levelezőn] a lelkészképzőt. Itt is ezt szerettem volna csinálni, MBIII-ban kezdtem, meg közben kerestem azt a helyet [templom, közösség], ahol kell, hogy mondjuk gyerekeknek a Bibliát tanítsam. De tovább még nem jutottam.” (Berhanu, amhara etióp)

Továbbá az elképzelés magába foglal olyan szubjektív elemeket, amelyeket a terv megvalósításával párhuzamosan meg kell tenniük – korábbi ígéretek megtartása, otthonmaradt családtagok támogatása és családdegyesítés, de olyat is, mint egy londoni vagy brazíliai út. S olyan, irracionálisnak nevezett elemek is megjelennek, amely Isten/Allah kezébe helyezi a döntést, s ez utóbbit megerősíti az, hogy elérték Európát, mégha nem is a tervek szerint, s ez okot adhat egy optimizmusra, hogy a transzcendentális rendelésnek megfelelően jártak el, amikor az utazásba belefogtak, s így valamely isteni tervben vehetnek részt.

Mindezen szép, de kategorizáló Európa-képpel szemben, szép lassan találkoznak a valósággal, amit a közöny és érdektelenség szavak mellett a lehetőségek teljes hiányával jellemeznek. Éppúgy, ahogy a velük találkozó, ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolat – házasság szokásai, étkezési és szórakozási szokások), s ez az, amely kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek, ugyanakkor a saját kultúrájuk kis szigetén pedig belül maradnak (ld. Nagy, 2007, 2008 és 2009e valamint Marton, 2000; Olomoofe, 2000; Tilly, 2001a).

S mondják:

- Nincs képünk⁸⁰ a világ más részein folyó eseményekről. Erre példaként vitában érvül hozzák például az iraki háborút, melyben az amerikai (esetlegesen: angol) veszteségeket összesítve számon tartjuk, vélik, míg az iraki oldal veszteségeit nem, s így nem látszik, hogy

⁸⁰ Nem hagyhatom reflektálatlanul, hogy e helyütt jól érzékelhető a kutatói pozícionáltság, amely az önreflexivitás kihívását hordozta magában.

nagyságrendekkel nagyobb a veszteségük. Más példaként a tradicionális társadalmi és kulturális berendezkedések iránti averzióinkat említik, utalva a nyugat-európai diaszpórák kívülrekedtségére, valamint az iráni, iraki, afgán aktualitásokra.

- A nők kihasználhatóak Európában, mondják. Ahogy ők látják, nem áll mögöttük senki – pl. egy férfi testvér, egy apa, további férfi rokonok. A nőkre szexuális eszközként tekintenek az európaiak, s akként is viselkednek – öltözködés és promiszkuitás tekintetében. Azt is kiemelik, hogy a női egyenjogúság csak látszólagos, mert szexuális tárgyként nincs meg a biztonsága a nőknek.

- Az erkölcstelenség igen elterjedt: a gyerekeket, nőket zaklatják, verik. A homoszexualitás elfogadott és elterjedt, ami nemcsak az erkölcstelenség kapcsán, hanem a férfiak maszkulin jellegének elvesztése kapcsán is interpretációra kerül.

- Továbbá kiemelik, hogy mindhiába a demokratikus és liberális szemléletmód, ha mégsincsen tolerancia, a másik elfogadása és tisztelete. Emellett a tiszta érzések hiányáról, a vallásosság hiányáról, a képmutatásról beszélnek, s kiemelik, hogy az európai számára nem az érzések, a boldogság, hanem a pénz és a pillanatnyi örömök jelentenek valamit.

Miután megismerik sajátos helyzetüket, a legális megélhetés hiányát, a lehetőségek hiányát juttatják kifejezésre. E megismerésben nagy segítségükre vannak a már hosszabb ideje Európába érkezett etnikai közösség (csalódott) tagjai is. Ehelyütt kell kiemelni azt a sajátságot, hogy a diaszpórák tagjai hazafelé pozitív képet alkotnak a megélhetésükről, hogy ne aggódjanak az otthonmaradottak, s hogy ne árulják el, hogy rosszul döntöttek. Azonban a frissen érkezettek számára a csalódás valóságának (néha eltúlzott) képét mutatják be.

Az elképzelt Európa képével szemben lépésről lépésre találkoznak a valósággal, amelyet a különbözőséggel és a lehetőség hiányával jellemeznek. S ahogy mások is, ők is elfogadnak és elutasítanak dolgokat, tulajdonságokat, kulturális mintákat. Az elképzelt Európa képe távolivá, meseszerűvé válik, a csalódottságnak, a kiégett álmoknak adja át a helyét.

Ahogy azt fentebb már bemutattam, két lehetőségük van, az egyik az illegális munkavégzésen keresztül kötődni valamelyest a befogadó közeghez, illetve a másik, hogy a diaszpórikus kötődéseket erősítik. Ehhez kulturális ismeretekkel kell felépíteniük a stratégiákat.

A feketemunka piacán megjelenve úgy tűnhet, hogy hiányt töltenek be. Olyan helyre illeszkednek be, ahová nyelvi korlátaikkal is integrálódni tudnak – saját etnikai csoportjukon belüli vállalkozásokhoz (kínai piacon az afgán kereskedők és afgán munkavállalók; indiai étterem pakisztáni konyhája, hogy egy kicsit pikáns is legyen), illetve szakképzettséget nem

igénylő tevékenységi körökbe – mezőgazdaság, építkezés, ipar területén. Emellett kifutófiúkként, szendvicsemberként, plakátragasztóként is dolgoznak.

Gazdasági szempontból ehhez a területhez tartozik, ugyanakkor a valóság és az illegalitás egy teljesen más szegmense a szexuális piac – erre a területre elsősorban afrikai férfiak⁸¹ kerülhetnek, mert jól alapoznak a női pletykahálózatban széles körben elterjedt mítoszra „méretességükről” – szórakozóhelyeken és egyes köztereken megvásárolhatóak. Egy rejtettebb stratégiaként működtetnek olyan konstellációkat, amelyben 2-3 nő által tartatják el magukat⁸², anélkül, hogy a nők sejtjenének erről bármit is: mindegyikük párjának hiszi, akit segíteni kell, amíg munkát, lakást, megélhetést talál. Ezzel hivatkoztunk is arra az afrikaiak, ázsiaiak között terjedő (s fentebb röviden említett) mítoszra, mely szerint az európai nőket kihasználják a férfiak, mert nem áll mögöttük egy férfi, aki megvédené őket – ez esetben már ők maguk is a „használók” közé tartoznak. (E bekezdéshez ld. Olomoofe, 2000.) Az ilyen kapcsolatok azonban nem hordozzák magukban a befogadó társadalomhoz való neointegrációt.

Vallási közösségekhez, etnikai csoportokhoz (diaszpórákhoz) csatlakozva partikuláris integrációs folyamat indul el, melynek során a diaszpóra határain belülre, a körülvevő társadalom látómezején kívülre kerülnek. A gazdasági menekültek, a nem menekültként érkezettek egy integrációs kísérlettel vágnak neki az Útnak, hogy azonosuljanak, s elváljanak a tradicionálistól – de a csalódás után sokkal erősebben kötődnek a hagyományos, tradicionális múltjukhoz, mint korábban. Reflektáltabban, önreflexíve kötődnek hozzá – keresztülmennek egy vizsgálati, értékelő folyamaton – s végül a diaszpóra⁸³ melegén, az in-group-kommunikáció otthonosságában találják magukat, miközben nacionalista, fundamentalista gondolatokkal vívódnak. Így visszakerülnek az eredeti, a kibocsátó kultúra diaszpórikus változatához, a valláshoz, a tradicionális hálózatba.

Nem tekinthetünk el attól sem, hogy a nem-európai látens határok Európára való konverzióját is röviden bemutassam. A származási országokban a posztkoloniális időszakot is jellemző faji, etnikai határvonalak, amelyek a kapcsolatokat, a döntéseket, választásokat meghatározzák, túlélő kategorizációnak kell tekintenünk. Ezen határvonalak részben követik a

⁸¹ Nők nem, mert a férfiak távolságtartóbbak velük szemben; vagy nem egyedül érkeznek, vagy a diaszpóra védi őket.

⁸² Az ismerkedés internetes fórumokon, zenés-táncos szórakozóhelyeken történik.

⁸³ Ismét idézve Safran (1991: 83-84) jellemzését: ápolják szülőföldjük emlékét; úgy érzik, hogy a befogadó ország nem fogadja el őket tökéletesen; hazájukra úgy tekintenek, ahova esetlegesen visszatérhetnek; elkötelezettek a szülőföld iránt; csoportöntudat és csoportssolidaritás a szülőfölddel fenntartott folyamatos kapcsolatrendszer által létezik

menekülteket: az otthon kialakult „európai ember” és az „európai emberhez való viszony” képében, valamint az egymáshoz való viszonyukban. Az előbbi plasztikusan kirajzolódik a fejezetben leírtakból. A nemzeten belüli pluralizmus értékelése (Goh, 2008), illetve az etnikai/nyelvi kötődésbeli/vallási pluralizmus értelmezése magába foglalja a személyes tapasztalatokat, a hagyományból leszűrt válaszokat, de ezzel egyidejűleg a koloniális időszakban kialakult imaginárius képet, amely ugyan reflektált, de hatással van a mindennapi praxisra a táborokon belül és kívül. Ezen túlélő kép, amely a koloniális időszakban gyökerezik, határokat húz az anglofón és frankofón, a maghrebi és szubszaharai területekről érkezettek között, az amhara és oromo, tigre és tigrigna beszélők, keleti és nyugati szomálik, pastuk és hazarák, stb. között. Részben ez a koloniális időszakban támogatott és megtúrt etnikai csoportok közötti határokat jelenti, másrészt pedig a volt-gyarmatosító ország iránti kvázi-patriarchális kötődést jelzi, melyek összetett kötődést hoztak a nemzet-, történelem- és politika felfogásokba.

XI.3.2. Az Idegen mítosza és a társadalmi kirekesztés és befogadás problémája

A menekültek maguk újrakonstruálják identitásukat, s e konstrukció során reflexív viszonyba kerülnek a körülvevő társadalommal és kultúrával (számukra: „európai-amerikai kultúrával”). Elfogadnak, elutasítanak, létrehozzák az eredeti diaszpórikus változatát, amely néha „eredetibb” az eredetinél, lévén, hogy szembeszegülve a globális áramlatoknak, megőrzi a Hagyományost. A hagyomány őrzésével, a diaszpórába való nyelvi és kulturális bezáródás mellett, az otthonosság érzete is fogva tartja őket, miközben az Idegennel folyamatosan szembesülnek, s ezzel párhuzamosan a diaszpórán kívül saját idegenségükkel is szembesülniük kell. A társadalmi kirekesztés és befogadás (Kronauer, 1998 és Byrne, 1999) kulturális és nyelvi szimbólumokon keresztül, a kultúra sajátságai révén, a kapcsolatokhoz, az információkhoz való hozzáférés akceptálása révén működik, a két vagy több fél interakciójában, folyamatosan és egymásra hatva is egyben. Ezáltal nyelvileg, kulturálisan körülhatárolt, a kulturális távolság szerint egymáshoz közelebb állók egymással interakcióban állva ugyan, de szigeteket alkotnak, s megőrzik az Idegen és az Otthon szembenállását.

XI.3.3. Félelem a másságtól – mindkét oldalon

E fentebbieket úgy is összefoglalhatjuk, hogy az Idegenség feszül egymásnak mindkét oldalon és építi fel kulturális határait és záródik be egy kulturálisan és társadalmilag eltérő világba, s létrehozza a diaszpórát, amely magában hordozza az Otthon esszenciáit.

Ugyanakkor nemcsak az Otthont, hanem az Idegen világ imaginárius képét is magában hordozza. Ez által sajátos intertextusok jönnek létre, melyben a másikról alkotott képek (kvázi-sztereotípiák), valamint a saját kultúrabeli (diaszpóra-) válaszok is megjelennek. Létrejön egy európai-muszlim, illetve egy afrikai-európai intertextus.

Egy intertextus jön létre, melyben a jelentések korábban megszülettek (maga az iszlám, a fundamentalizmus és más szempontból a születési kultúra⁸⁴, valamint az európai kultúra), de sajátos tartalmi burokkal ruházódnak fel, az egyéni beszédmód részévé válnak. Az eredendő textusok megtermékenyítik az argumentációs sémát. A diaszpóra tagjai létrehoznak egy viszonylag egységes, konszenzusos intertextust: ahogyan legitimálják a választásukat önmaguk és a társas környezetük előtt. Ahogy megindokolják önmaguk számára, hogy miért is nem a többségi kultúrához integrálódtak, ahogy azt érkezésük körüli időben tervezték. Választásaik során referálnak mindazokra a kérdésekre, amik felmerültek bennük és amelyekre választ találtak. Relatívvá válik az egzotikum, kifelé figyelve reflektálnak s a különbségek hangsúlyosabbakká és statikusabbá válnak.

A különbözőség nyilvánvalósága egy olyan társadalomban jelenik meg, amely nem régóta találkozik afrikaiakkal, muszlimokkal és mitikus ködbe vész a tudása róluk. A magyarok egzotikum-képe és az afrikaiak, dél-ázsiaiak Európáról alkotott képe átszövi egymást, segítik és gátolják a megértést, a kapcsolódások kialakulását.

A félelem a különbségektől erősebb, mint a megismerési vágy. A megismerésnek gátat vetnek a kialakult, a hozott, a diaszpóráktól, a médiából leszűrt képe a másik félnek. Gátat vet továbbá az, hogy egzisztenciálisan csak korlátozottan kötődnek a másik félhez.

Egyik oldalról nyitottságot, kíváncsiságot, különböző mértékű xenofóbiát, nyelvi korlátokat jelent, míg a másik (afrikai) oldalról az Európai Álmot, s vele szemben a magyar valóságot, amely mind Európától, mindpedig az Álomtól különbözik. Továbbá benne lelhető fel a diaszpórák által közvetített kép a magyarokról (akik a pénzért, a gyors és kielégítő kapcsolatokért mindent megadnak, s akik számára a vallás és transzcendencia, a meleg barátság és szeretet nagyon távoli fogalmak). Így nem csupán különbségek megállapításáról, hanem a valamitől való elkülönözödésről (differAnce) is beszélhetünk. Az elkülönözödés kulturális mintái, a kulturális olvasatok értelmének korlátai és a kijelentések abszolút volta határozza meg a kapcsolatokat.

⁸⁴ Afrikai és ázsiai törzsi kultúrákhoz, avagy nemzetállami identitáshoz köthetően.

XI.3.4. Határokon át – egy globális háló

Azért, hogy mégse csak az elkülönbözödésről, a kultúrák és diaszpórák egymásra sandításáról beszéljünk, meg kell mutatnunk azt is, hogy a határok nemcsak kiépülnek egy-egy területen belül, a kultúrák körül, hanem azok átjárhatóak és nyitottak is.

A diaszpórák nyilvánosak, megtekinthetők, bejárhatóak, a vendégszeretet joga megmutatkozik – örömmel fogadják és megtartani igyekeznek a kívülről érkezetteket. A megmutatás terein a határok leomlanak. Igaz, hogy az valóban csak a diaszpóra előterét jelenti, a nyilvános szférát – az éttermet, az etnikai hagyományok bemutatását, a megmutatást. De egyben jelenti a megszólítását is a kívülállóknak.

Másfelől egy globálisan kiterjedt háló szövö át meg át az államokat: a diaszpórák egymás között és a szülőfölddel folyamatos és intenzív kapcsolatban állnak (ld. 29. és 30. ábra). A menekültek az otthonmaradottakkal, azokkal, akik messzebb jutottak Nyugatra, a letelepedettek etnikai és gazdasági kapcsolataik révén is kommunikációs eszközökkel és a tradicionális vendéglátás gesztusaival folyamatosan bővítik hálózataikat, s önálló tereket nyitnak a társadalom látens mezejében. Egy hierarchikus rendszer jön létre a maga szellemi autoritásaival, s gazdasági/szellemi/társas segítők állnak a hálózat különböző pontjain.

„Amikor kell valami, mondjuk pénz vagy könyv, vagy el akarok adni valamit, akkor tudom, hogy kihez forduljak. Azok, akik otthon vannak, azok nem tudnak pénzt küldeni már, de ha kell [dokumentum, hivatalos irat, személyesebb dolog, pl. fénykép], akkor odaadják egy barátomnak, aki meg odaadja annak, aki épp arra jár, s akkor mondjuk két hét alatt itt van, vagy ha nem itt, akkor Bécsben.” (Biya, kameruni férfi)

„...például kellett a testvéremnek (*walale*) valami, mindegy mi. Akkor üzenek M.-nek, aki Svédországban van, meg esetleg A.A.-nak, aki meg az USA-ban, vagy valakinek, aki erre jár [értsd: külföldről idelátogató szomáli], hogy küldjék el. Ha meg kell érte pénz, s nekem nincs, akkor tudom, hogy a szíriaiaknak [értsd: ott élő szomáliknak] utána kell nézmem valaminek, mondjuk, hogy tudnának jönni ide tanulni, s akkor azok küldenek nekem pénzt...” (Labaan, szomáli férfi)

Tilly gondolataira, az áthelyeződött hálózatra, annak előnyeire és hátrányaira utalva, azt mondhatom, hogy ha a személyes segítségnyújtás nem is lehetséges, a távoli helyekről érkező segítség (Western Union vagy „futárposta”⁸⁵, stb. révén), összeköti az otthoniakat, az azonos etnikai csoportokat, a diaszpóra hálóin keresztül elérhető sok minden. E tekintetben a

⁸⁵ A futárszolgálat mellett azt is jelenti, hogy az utazók mindig közvetítenek csomagot, levelet, üzenetet, de ha valakinek van pénze, megbízhat valakit, aki jobban ráér, s kevesebb pénze van, hogy utazzon. Ha tudták, hogy én utazom, a kinti kapcsolataik rendelkezésemre állásáról gondoskodtak – elsősorban a szomálik, másodsorban a muszlimok többsége, de etiópok vagy kurdok pl. nem. Cserébe magam is futárként szolgálhattam. A bécsi, bristoli, regensburgi, stb. diaszpórákat – e kutatáshoz képest – csak futólag volt alkalmam megismerni, de úgy tűnt, azon észrevétel, hogy előbbieket határokon átnyúló hálója sokkal erősebb, s utóbbiak diaszpóráján belüli kapcsolatai is gyengébbek, jó kiindulópont lehet.

szomálik, afgánok, pakisztániak, irakiak jó helyzetben vannak, de a legtöbb nyugat-afrikai, etióp illetve afgán csak a személyes kapcsolataiban bízhat, a diaszpóra kapcsolataiban nem.

A cinkos összekacsintás, a magunk-között-lét érzete az Idegenség érzetét csökkenti. Egy globális méretű networkhöz kapcsolódva megteremthetik az államhatárokon átívelő diaszpóra-közösséget, mely azáltal, hogy nem kényszerülnek a külső kapcsolatok létesítésére (az egzisztenciális-esztétikai problémák a közösségen belül megoldhatóak), látens Határokat emel. A másik oldal, a befogadó országok társadalmainak oldala hasonlóképpen nem érez kényszert a kapcsolatok kiépítésére, s ez ugyanúgy kiépítheti a sztereotípiákból, az idegenségből emelhető Határokat.

Az államhatárok átjárhatósága, a határon átnyúló együttműködések, melyek a politika, diplomácia, gazdasági élet magas szintjén fogalmazódnak meg, globális szinten sok helyen a megvalósulás felé mutatnak. Ugyanakkor az elválasztás funkcióit is betöltik, a nem kívánt migrációnak védőgátakat teremtenek. A folytonos migráció – amely az emberiség történetével egyidős – folytonosan át is hágja e határokat. A kulturális határok fennállása, újrateremtődése – nemcsak etnospecifikus jelleggel – ugyanilyen folytonossággal jelen van. Az összetartozás és elkülönböződés valamely Másoktól a társas érintkezés minden szintjén jelen van. Ez a folyamat újabb és újabb határokat konstruál.

A migránsok egy hányada ugyan esztétikai-egzisztenciális elfordulással hagyja maga mögött hazáját, mégis a reflexív különbségtevések okán a diaszpóra otthonosságába tér vissza. S miközben új Határokat húz fel a Mi és a Mások között, nemcsak a kulturális közösséget keresi, hanem abban a megélhetést is.

XI.3.5. A külső és belső különbségtételek

A muszlim menekültek legnagyobb hányada szunni muszlim, amennyire lehet, ők a vallási kötelékeken keresztül összetartanak. A síik kisebb, fragmentált csoportot alkotnak – külön imahelyekkel. A menekülttáborokon belül a két irányzat közötti ellentét elmosódik, ott közös érdek a vallási előírások, közös ünnepek és a böjt megtartása. A szunnik a táboron kívüli világban a mecsetekben is találkoznak, de baráti, üzleti kapcsolatba is kerül(het)nek egymással.

A választóvonalak egyike közöttük az etnikai különbségek, illetve különbségtételek. Amellett, hogy a muszlimok összetartanak, s párt, barátot, üzletfelet, munkatársat inkább egymás közül

választanak – úgyis megfogalmazható néha, hogy inkább, mintsem európai⁸⁶ –, egymás között éles, bár szükség szerint átjárható határokat húznak. Úgyis, mint egyfajta hierarchikus szemléletmód, melyben valaki, valamely oknál fogva lenézi a másikat – a perzsák az arabokat, a maghrebiek a szubszaharaiakat, a szubszaharaiak pedig megkülönböztetik a keleti és nyugati szubszaharaiakat. S ezek csak a főbb választóvonalak. Ezek az ünnepek kapcsán, a mecsetekben eltűnnek, azonban plasztikusan érzékelhető akkor, amikor a szerepek szétosztásáról van szó: üzleti kapcsolatban, munkaadó-munkavállalói kapcsolataikban, illetve a mecseten belüli szerepek leosztásában (ki lesz imám, kit szólítanak sejknek⁸⁷, ki az, aki csak harmadrendű). Ez utóbbi következtében a menekültek lefelé való mobilitása tovább erősödik – elveszíthetik in-group vagy otthon megszokott társadalmi presztízsüket.

A keresztények hasonló módon megtalálják a belső választóvonalakat: az ortodox, a protestáns, a katolikus, az új protestáns, valamint a Magyarországon újrakeresztelkedők érzékelhető ideológiai határokat húznak. A vallási közösséghez tartozás lelki és anyagi támogatást jelenthet, de utóbbi nem olyan mértékű, hogy jelentős státuszbecsélyező erőnek lehessen tekinteni. A neointegráció szempontjából tekintve a vallási közösségen keresztül, amely esetleg a magyar társadalmon belül kevésbé elfogadott közösség, kiségyház, a magyar társadalom felé jelent egy gyenge kapcsolati lehetőséget.

Etnikai határokról, a befogadó és a diaszpórábeli társadalmak közötti határokról, okairól fentebb esett szó. Egy szempontot azonban itt is hangsúlyozni kívánok: lehet, hogy egy szomáli különbséget tesz nyugati és keleti, városi és vidéki szomáli között; lehet, hogy egy afgán számon tartja, hogy ki hazara, s ki tádzsik. Lehet az is, hogy számon tartják, hogy ki kurd. Lehet, hogy a politikai hovatartozást, a származást számon tartják. Ez szükségszerű. A határok megvonása azonban a befogadó társadalom felé erősebb. A tradicionális vagy a keresztényi, netán az iszlám szempontjából sok európai vonás, amelyet tolerancia minimumként határoznánk meg, vagy partikuláris jelenségnek véljük, a szemükben megdöbbentő, elutasítandó és hihetetlen. Az igazán erős különbségtételek itt kezdődnek, s lényegében átjárhatatlanok, még ha hallgatunk is róla. A szemükben a pornográfia, a homoszexualitás, a párok házasság előtti együttléte elfogadhatatlan, de legalábbis elutasítandó magatartásforma. Ahogy az is, hogy a női és férfiszerepek összekeverednek, a megjelenésbeli határok is elmosódnak. A vallástalanság. A jóslás. A gyermekek (kamaszok) szabadsága. A

⁸⁶ Ez nem rasszizmust jelent, de a vallási azonosság biztosítja azt a közösségi érzést, intimitást amely a különféle kapcsolatokhoz szükségesnek látszik. Az ígéretek, igazságok a közösségen belül értelmezhetők, a kulturális-vallási azonosságok ezt segítik.

⁸⁷ Háfid ul-Korán sejknek (ld. 67. lábjegyzetet és a tézist követő szöveget).

talk-show-k világa. S sorolhatnám hosszan mindazt, amik *az olyan különbségtételeket eredményezik, amelyek kvázi nem engedik, hogy személyes, intim viszonyt ápoljanak, s így a neointegráció házassági vagy baráti kapcsolatokon keresztül erősödjön.*

XI.4. Önálló diaszpóra születik – a neointegráció labilis volta

2006 előtt viszonylag kevés szomáli szállingózott Magyarországra, lényegében csak tévedésből vagy a tranzit szerencsétlen kimenetele folytán. Ekkortól azonban nagyobb csoportokban érkeztek néhány hetente. A korábban érkezettek javarészt továbbálltak, nyugat-európai diaszpórák felé vették az irányt, de néhányan maradtak – a kisebb kockázat, a beletörődés vagy a sikertelen (illegális) határátlépés okán. Ők jelentették a kapaszkodót az újonnan érkezettek számára, mégha csak információ és társas összejövetelek formáiban is, hiszen nem voltak gazdaságilag erősek, erejükből az önálló élet fenntartására futotta, néha ebben segítségre is szorultak. A nagyobb számban érkező szomálik csoportjai olyan communitas-érzetet teremtett, amely korábban nem volt meg. Mindig van olyan, aki épp utazik: elfelé vagy vissza Magyarországra, de mindig számosan vannak jelen az országban. Maguk között olyan bizalmi hálót építettek ki, amely a származáson alapul: kifelé bizalmatlan, sorait szükség esetén összezáró csoport alakult ki. A származás vonatkozása akként is felmerül, hogy mindenkitől egy kicsit másnak érzik magukat: nem feketék, de nem arabok, országuk tagja az Arab Ligának, de az arabok mégsem tekintik egyenlőnek őket; muszlimok a keresztényekkel szemben, szunnik a síikkal (néha a szúfikkal) szemben... Ezzel egyidejűleg sokféle diaszpórával is megtalálják a hangot: muszlimokkal muszlimként, szubszaharai keresztényekkel az afrikaisággal, oromo etiópokkal az etióp külpolitika-ellenességgel, közel-keletiekkel a maghrebi arab-ellenességgel jelzett narratívákban lelik meg a közös hangot.

A diaszpóra létrejötté nem azon múlt, hogy számosan érkeztek (százas nagyságrendben), hanem azon, hogy az itt élők információkkal látták el az újonnan érkezetteket a megélhetés kérdéseiben, összetartanak minden fronton másokkal szemben, s a bizalmi kapcsolatok in-group szinten jelennek meg szinte kizárólagosan. Más okként tételezem, hogy azok, akik a legális tartózkodást elegendőnek vagy szükségesnek érezték az életük folytatásához (egészen addig, amíg majd egyszer hazatérhetnek – így mondják), nem vállalták, hogy a nyugaton létrejött, erősebb diaszpórák felé elmozduljanak. Voltak azonban, akik vállalták a kockázatot, s továbbmentek, de a nyugatra távozott szomálik kb. fele vissza is tért – egyrészt mert ott nem

tudták legalizálni életüket, másrészt mert a gazdasági világválság miatt a szomáli vállalkozások megrendültek ott is.

A maradásuk ellenében szól, hogy itt még olyan vállalkozások (itt: szomáli vállalkozások) sincsenek, amelyek megrendülhetnének, mondják. Így a kapcsolati tőkájukat felhasználva munkavállalókként (legálisan vagy illegálisan) foglalkoztatottak arab vállalkozók üzleteiben, ritkábban pedig képzést nem igénylő munkát vállalnak magyar cégeknél.

A diaszpórának három központi helye jött létre, mindhárom személyfüggő: egy hét éve érkezett szomáli asszony, s két szomáli sejkh az információáramlás illetve a közösségi találkozók központja. Emellett legtöbbször hármanként-ötönként közös albérletet vesznek ki, ahol a „létszámfeletti” éjszakázók jelenléte állandó jelenség, mert a közösségi összetartozás jeleként az épp rászorulókat befogadják, illetve vendégeskednek átmenetileg.

A kapcsolatok nemcsak a magyarországi/budapesti közösségen belül intenzív, de igen erős a svédországi, svájci, angolai, hollandiai diaszpórákkal. E diaszpórák közti kapcsolatok nem ún. szervezeti, hanem individuális szinten vannak jelen, de ezen kapcsolatok felhasználhatók a magyarországi szomálik számára is, s rajtuk keresztül a szíriai, jemeni, törökországi, romániai és természetesen a kenyai, etiópai diaszpórák számára (és fordított irányba is). Szinte mindnyájan ápolnak szomáli kapcsolatokot. Ezen kapcsolatokon keresztül a családok elérhetik az épp úton lévő családtagjaikat – ha ez sem segít, a szomáli nyelvű hírportálok keresőszolgáltatásával.

A kapcsolatok kifelé, pontosabban a diaszpórák közti kapcsolatok sokszor konfliktusokkal terheltek, ennek egy része a szomálik lelkiállapotával hozható összefüggésbe, amelyet itt nem kívánok elemezni. Más része azonban politikai (etiópokkal pl.) vagy kulturális (kameruniakkal pl.) vagy gazdasági (maghrebi arabokkal) háttérű. Az általam vizsgált menekült közösségekben félelmetes-veszedelmes, de jószívű jelzőkkel illették a szomálikat.

A szomáli diaszpóra létrejött az elmúlt időszakban indult meg – a kutatásom idején, s így jó alkalom volt megfigyelni, hogy a diaszpóra kialakulása milyen kapcsolati feltételeket támaszt:

- A létrejöttéhez szükséges volt, hogy néhányan már korábban valamelyest megragadtak a budapesti munkaerőpiacon.
- Szükséges volt, hogy az újonnan érkezetteket a régebbiek (folyamatosan) nyíltan, barátságosan fogadták.
- E barátság reflektált a külső környezet idegenségére is.

- A Nyugatra továbbutazók keserű tapasztalatai kis mértékben csökkentették az elvándorlási kedvet.
- A segítő hálózat elsősorban – számukra legalábbis – szomáliai tagokat, másodsorban mecsetbe járó muszlimokat feltételez. A bizalom is ezen alapul, csak fordított sorrendben: a vallásosságon, az azonos nyelven, azzal a megkötéssel, hogy a legfontosabb kritérium, hogy a bizalomba fogadott vallásos és szomáli legyen, vagy ha nincs ilyen, akkor olyan, aki az iszlám útján jár, de nem szomáli. Alapesetben erre a megengedő feltételre nincs szükség, mert többségükben rigorózan ragaszkodnak az iszlámhoz.
- A segítő hálózat a lakás és ételmegosztásban, közös internethasználatban nyilvánul meg elsősorban, másodsorban pedig segítik egymást a diaszpórákői kommunikációban. Egymás lelki és vallásbeli támogatása is része a diaszpóra funkcióinak, csakúgy mint a halal ételekről való információ átadása, az olcsó beszerzési források ismertetése egymás között.
- A háló speciális funkciója – habár ez nem szomáli-specifikus tulajdonsága a diaszpóráknak –, hogy Európa-értelmezéseket adnak közre, amely az in-group bizalom miatt megbízható minősítést kap, de így segíti a befogadó ország társadalmától való távolmaradást.
- Out-group viszonylatban eltekintenek az olyan belső ellentétektől, amelyek a klánbeli hovatartozást, az országukon belüli származást, a politikai elképzeléseket (Yusuf, 1998), valamint az életkort jelentik, s látszólag egységessé válnak⁸⁸.
- Out-group viszonylatban differenciált diszkriminációval találkoznak, de maguk is előítéllettel bírnak az európai és az arab, valamint a nyugat-afrikai kultúra, továbbá a pakisztáni és szúfi iszlám-értelmezések felé.

A szomáli diaszpóra szinte tökéletesen leképezi a safrani diaszpóra modellt (vö. Safran, 1991). Erős szolidaritási hálójuk mellett, erős csoporttudattal bírnak, amely reflexíve is körülírt, értelmezett (ld. fentebb). Szomália iránt erős érzelmi kötődésük van, még ha kritikusan is szemlélik az „új” – mintegy húsz éves – folyamatokat, s úgy vélik, ha az iszlamista milíciák és hadurak, törvénykezés visszaszorul, s megindul a békefolyamat, hazatérhetnek, s folytathatják megkezdett életüket. Jelzem, ez is segíti azt a folyamatot, hogy

⁸⁸ Al-Ali és munkatársai (2001) úgy találták eritreai és boszniai bevándorlók vizsgálata kapcsán, hogy a politikai hovatartozás, a társadalmi faktorok meghatározzák az aktivitásokban való részvételt.

a diaszpórábeli és szomáli diaszpóráközi kapcsolatokat ápolják intenzíven (ld. lentebb), s a befogadó közeggel funkcionális és átmenetinek tekintett kapcsolatokat tartanak csak fenn. Valóban nehéz a neointegráció kiépítésén dolgozni, ha reményük van arra, hogy visszatérhetnek, s tudják, otthon milyen társadalmi pozícióban, milyen funkcióban fognak „működni”, s ha a tapasztalatokat, a képzettséget, amelyet Európában megszereznek, annak fényében vizsgálják, hogy ez mennyiben segíti az otthoni előrelépést. Tilly áthelyeződött hálózatának parafrázisaként fogalmazható meg, hogy az otthoni társadalmi státuszt konvertálták a diaszpórábeli társadalmi státusszá, s az értékelés, a viszonyulás mindig az otthoni kultúra és társadalmi berendezkedés fényében alakul.

A neointegráció a szomálik számára a diaszpórához való kapcsolódás intenzitását jelenti, amely azonban gazdasági erőtlensége folytán kiszolgáltatott, s ha valamelyik pontján megrendül, a szomáli közösség egy részét is magával képes sodorni az által, hogy segítik akár erőn felül is az elesettet. A neointegráció tehát egy olyan diaszpórához köti őket, amely sokszor szorul külső támogatásra – muszlim vagy arab kapcsolatok révén, de ezen neointegráció szinte kizárólagosan funkcionális kapcsolatokkal bír a befogadó társadalom felé. A neointegráció sajátja, hogy a magyarországi szomáli diaszpóra inkább része az európai szomálik közösségének, mint a térben közelebbi, transznacionális kapcsolatokkal elérhető közösségeknek.

XI.4.1. Amikor nem jön létre etnospecifikus diaszpóra. Két példa.

Amikor egy nemzeti/etnikai csoportból származók száma kicsi és/vagy e kevés egyén egymás között további határvonalakat képes húzni, a diaszpóra safrani definícióját tekintve nem jön létre. Magyarországon erre nyilván több példa is akad, magam az elefántcsontparti és az etióp menekültek helyzetét mutatom be röviden.

- Az etiópai menekültek száma alacsony, évente átlagosan kevesebb, mint 7 fő érkezik, igaz, nagyon kis hányaduk áll tovább. Kapcsolataikat azonban átszínezi az etnikai/nyelvi és politikai hovatartozás (igaz, e két szempont sokszor átfedi egymást). A megosztottságot tovább növeli, hogy a kisszámú közösség néhány prominens személyiség ellenérdekű hálózatának tagja, így e választóvonal mentén is megosztott. Annak ellenére, hogy immáron több vállalkozást is működtetnek, a gazdasági kötelek nem erősítik a közösség benső kapcsolatait. Az otthonra irányuló mitikus elképzelések, amely a diaszpóra-diszkurzus organikus része, különböző szempontjait

emelik ki az otthonnak, nincs olyan artikulált Otthon motívum, amelyet mindnyájan internalizálni tudtak volna.

- Az elefántcsontparti származású menekültek kapcsolatait nem színezi át interperszonális konfliktus, sokkal inkább bizalmas és baráti jelzővel illetik az egymásközötti kapcsolatokat, de ez a bizalmasság és baráti színezet nem különbözik más etnikai/nemzeti csoportra, személyre irányuló kapcsolatoktól, ha az(ok) szintén nyugat-afrikaiak (de nem nigériaiak). Kone (elefántcsontparti) egy beszélgetés során azt mondta: „ha elefántcsontpartiak sokan is vannak, akkor sem tartanak különösebben össze, inkább azt nézik, hogy maguknak mi jó”. Ráadásul nincsenek is sokan. Az otthon imaginárius képe megjelenik narratíváikban, de nem olyanként, ahova haza kellene térni, életformaszerűen ott élni. Nyilván a migrációs motivációik is eltérnek pl. a szomálitól, hiszen nem polgárháborús területről érkeztek, az üldöztetésüket nehezen tudják alátámasztani a kérelmükben.

Az elefántcsontpartiak kapcsolataik révén inkább tartozhatnának mondjuk egy senoufo közösségbe, amelybe mali, burkina fasoi vagy ghánai migránsok is tartoznának, de ilyenképpen sem törekednek a kizárólagosságra, hálójukban szenegáli és nigériai kapcsolatok is megtalálhatók, továbbá más etnikai származású muszlimok, de nem muszlimok is. E különböző etnikai/vallási színezet azonban nem befolyásolja a kapcsolat intimitását, bizalmasságát vagy intenzitását. A neointegráció szempontjából érdekes, hogy viszonylag nagyszámú magyar kapcsolattal is rendelkeznek, kapcsolataikban nyitottak, habár konfliktusok esetén a negatív vonatkozású Európa-kép ötlük eszükbe. Ennek ellenére elmondható, hogy kapcsolataik sokrétűek, transznacionálisak, s diaszpóraépítés helyett az itt élő afrikaiakhoz, azon belül elsősorban a nyugat-afrikaiakhoz és a franciabeszélőkhöz kötődnek kiemelten, s amennyire lehet a muszlimokhoz. A magyarok felé irányuló kapcsolatokban pedig kiemelt helyen szerepelnek azon magyarok, akik kötődnek a raszta kultúrához vagy a nyugat-afrikai dobokhoz, zenéhez. Ennek oka a megelőlegezett bizalom arra nézvést, hogy ezen magyarok elfogadóbbak velük, s kulturális sajátásaik felé.

XI.5. A határok kiépülése és a kudarc összefüggései

A látens határok, amelyek a transznacionális kapcsolatokat akadályozzák, részben a diaszpóra otthonosságára, részben pedig a kapcsolati kudarcokra vezethetők vissza. Előbbi szempontot fentebb részletesen kifejtettem, a látens határok kiépülését a kapcsolati kudarcok fényében

azonban nem, mégha láthatóvá is válik, hogy a neointegrációban az etnikai-nyelvi homogén kapcsolatok, a diaszpórára irányuló kapcsolatok túlsúlyban vannak.

A kapcsolati kudarcok szerepe a neointegráció kiépülésében két szempontot vet fel. Egyrészt az első integráció idején bekövetkező kudarcokat, másrészt a neointegráció kiépülésének idején bekövetkező kudarcokat kell figyelembe venni, s azt, hogy ezek hogyan hatnak a neointegrációra.

Az első integráció idején bekövetkező kudarcok a lentebb ismertetett módon befolyásolják a kapcsolatok kialakítását, s ezek egy része a transznacionális kapcsolatok akadályát is jelenti, még akkor is, ha az etnospecifikus vonások reflektálatlanok is az első időben. Ez azt jelenti, hogy a kudarc befolyással van az új kapcsolatok kialakítására, annak etnikai vonatkozásától függetlenül, de a kialakítható kapcsolatok közül mégis az etnikailag homogén kapcsolatok azok, amelyek, ha szükséges, biztonságosabbnak tűnnek az aktor számára, így ezek lesznek azok, amely egy kapcsolati kudarc után kialakulhatnak. Két – kapcsolati kudarcról is beszámoló – interjúalanyomtól idézek a kapcsolataik kapcsán, röviden:

„Amikor idejöttem, sokat voltam egyedül, nehéz megbízni bárkiben is, főleg így, hogy idegenben vagy... Azt hiszem, hogy a menekültek többsége nem becsületes, tudod, sokszor nem mondanak igazat, amikor idejönnek, de mindent megtesznek, hogy megkapják az útlevelet⁸⁹. Ez nekem azt jelenti, hogy mindenki azt nézi, hogy a... maguk hasznát nézik, hiába mondom, hogy szintén menekült [...] ha hátat fordítasz, már nem ismernek. [...] Apám mondogatta, amíg élt, hogy mindenhol a világon, ha befordulok egy utcasarkon, biztosan szembejön egy afgán. Itt mi nem vagyunk annyira [sokan], de ha kell valami, őket keresem. Tudom, hogy miért bízhatok bennük.”
(Mohammud, afgán férfi)

„Amikor bekerültem a táborba, volt néhány másik nigériai, egy kameruni, meg még nem tudom én, de sok időt akkor se töltöttem velük. Néha felutazok Budapestre, ha mondjuk venni akarok valamit, s akkor ott találkozok velük, de nem tartom senkivel a kapcsolatot. Van úgy, hogy J.-val vagy Y.-val [mindketten nigériaiak, utóbbi szintén „kívülálló”] beszéllek telefonon, de inkább csak dolgozok, hazajövök, néha elmegyek templomba. Máshova nem. Nem járok éjszakázni [táncolni, klubokba, stb.] sem, Pesten elmegyek, de általában csak akkor, ha a honfitársaimmal vagyok, másokkal nem járok.” (Emanuel, nigériai férfi)

Az etnikai hasonlósága után az általában vett hasonlóság, különbség húzza meg a határokat (ld. a *Kötődések és kapcsolatok – a neointegráció alapjai* c. fejezetet), amelyen belül biztosított a kapcsolatokon keresztül elérhető materiális és immateriális javak biztonsága, a

⁸⁹ Így nevezik néha a menekültstátuszt.

szerződés helyettesíthető a szóbeli megegyezéssel, a bizalom és a szolidaritás hozzáférhető – a bizalom egyidejűleg csökkenő a különbségek növekedésével.

A neointegráció kiépülése során is felmerülhetnek olyan problémák, kapcsolati kudarcok, amelyek a transznacionális kapcsolatok kiépülésének esélyét csökkentik, vagy más szempontból tekintve: határokat húznak és falakat emelnek.

Ez részben – s erre gondolnánk elsősorban – a befogadó társadalom és az aktor közötti problémákat jelenti, amely a diszkrimináció, kirekesztő magatartás mellett olyan eseteket is magába foglal, amikor az aktor részéről a sikertelenség magyarázata a kirekesztés, diszkrimináció, netán rasszizmus. Az alacsony megértési szinten figyelt magyar kultúra felől érkező hatások egy része okkal, ok nélkül is kerülhet ilyen értelmezési keretbe. A munka- és ismerősi kapcsolatok kiépítése során bekövetkező kapcsolati hiányok kudarcoként való megélése, s a kudarc kauzalitásának etnikai/vallási színezetű vélelmezése, a következő kapcsolatépítésben reflektálódhat, s a befogadó társadalom és az aktor diaszpórája közötti kapcsolatok elbizonytalanodhatnak. Ennek oka, hogy a diaszpórában belüli kommunikáció egyik domináns textusa a befogadó társadalomról és az azzal való kapcsolatokról, ezen belül pedig a kapcsolati kudarcokról, megbízhatatlanságról, csalódottságról szólnak.

A diaszpórák közti kapcsolatok sem determinálják a jószomszédi viszonyt. Itt éppúgy létrejöhetnek kapcsolati hiányok, etnikai kirekesztés és előítélet, mint a befogadó kultúra célcsoportjának nexusában. Az előítéletek – melyek könnyen lépnek egy probléma esetén az előtérbe, a magyarázat okaként esetleg – már részben a diaszpóra kollektív tudatában őrződnek, másik része frissen, a diaszpórák közti intertextusban kondenzálódik. Részben az interkulturális félreértésekből adódóan, részben pedig személyközi problémák magyarázataként merül fel, s rögzül az in-group narratívákban. Az ilyen, etnikai alapú magyarázatokat előhívó kapcsolati kudarcok, ha rögzülnek, ha a kollektív tudás részévé válik, ha az egyes diaszpórák közti kapcsolatok során lehívható magyarázatként jelenik meg, látens határokat emelnek. A diaszpórák kollektív tudása ráadásul átöröklődik a később érkezettek „generációja” felé, így a látens határok hosszú távon rögzülhetnek. A látens határok sora pedig determinálja azon csatornákat, amelyen keresztül a neointegráció kiépülhet: a diaszpórában belüli kapcsolatok és egy-két, a diaszpóra bizalmát élvező transznacionális csatorna maradhat a neointegráció forrása.

XI.6. A kapcsolati kudarcok hatása a neointegráció sajátosságaira

A fentebbi aspektusokat kapcsolatháló elemzéssel is alátámaszthatjuk. A kapcsolatháló etnikai és vallási klikkeket jelenít meg (Alba – Moore, 1983; a tézis empirikus fejezeteiben fellelhető ábrák), ahol a kulturális közelség⁹⁰ és a nyelvi készség révén, valamint az informáltságuk révén kerülnek egyes menekültek híd szerepbe. Mások azonban nemcsak a befogadó társadalomban, de a diaszpórában is periférikus helyzetbe kerülnek. Azt, hogy ez nemcsak választás kérdése, Sik Endre javaslatára hangsúlyozom, s szeretném kiemelni, hogy a problémának kulturális vonásai mellett, a – nevezzük így – menekülsors (ha jobban tetszik: élettörténet) szubjektív megélése, az élet sodrása, a mintakövetés, s a kívülről is behatárolt választási lehetőségek tulajdonságai is fontos szerepet játszanak.

A neointegráció sajátosságait a meglévő és az általános ego-hálókból meglévő, de itt, az egyes esetekben hiányzó kapcsolatok elemzésével, értelmezésével ismerhetjük meg. A neointegrációt így, néhány jellemző példa segítségével, a kapcsolatok és a kapcsolati hiányok szemszögéből mutatom be.

XI.6.1. Kötődések és kapcsolatok – a neointegráció alapjai

A kapcsolatháló a befogadóállomásokon az azonos etnikai illetve vallási közösség irányába nyitott, a kapcsolatok ezáltal a menekülteket a diaszpóra, illetve az 'umma' (muszlim közösség) / a templom felé orientálja, ami lényegében nem meglepő. A fentebb bemutatott kötődések mellett, amelyek az Otthon magyarországi változatához, a helyi diaszpórához köti az egyént, a vallásosság növekedése, s ennek kapcsolatépítő, a neointegrációra hatást gyakorló szempontjai is figyelemre méltóak. A vallásosság a megfigyeléseim szerint két oknál fogva növekszik:

- A hálaérzet a transzcendentális felé, hogy egy kikötőbe érkezett az életük, a legtöbb narratívában manifesztálódik. Keresztény afrikaiak ennek következtében – mégha időlegesen is – növelik az egyéni vallási aktivitásokat (a vallási közösségi aktivitások földhözragadtabb funkciókkal bírnak, így azt itt most nem taglalom). A muszlimok esetében is megfigyelhető a vallásgyakorlás intenzitásának növekedése, de interpretációikban nemcsak a hála jelenik meg, hanem az is, hogy Allah terve szerint megérkeztek, s a tervnek bizonyára van folytatása is – igaz, a Terv, a jövő fürkészése *haram* (tiltott). Épp a tervre való fókuszálás miatt a vallásgyakorlás időnként meginog,

⁹⁰ Kulturális közelséget jelent az azonos nemzetállamból érkezettek esetében az országhoz való kötődés, közel-keleti, dél-ázsiai és nyugat-afrikai menekültek esetében az iszlám. Távolságot jelent viszont más szempontból a maghrebi illetve szubszaharai származás.

amikor a szubjektív értékelésben a pillanatnyilag kirajzolódó terv nem tetszik. Ez érthetőbben a jelenlegi állapotból, eseményekből következő egyéni tervek következményeiként rajzolódnak ki.

- A vallásosságot növelő, tehát szubjektíve tetsző események: sikeres megérkezés; menekültstátusz elnyerése; családegyesítés sikere (ritka); jó munka és jó kereset; eltűnt családtagok felbukkanása, stb.
- A vallásgyakorlás ellenében ható, tehát szubjektíve nem tetsző vagy érthetetlen események: az érkezés nem a célként megjelölt területen történt; a menekültstátusz iránti kérelem elutasítása; „alacsonyabb fokozatú” státuszok elnyerése (ha elégedetlen); családegyesítés sikertelensége (gyakori); az otthoni kapcsolatok leépülése, stb.
- A neointegráció kialakulása során első lépésben a hasonlóak körében létesíthető kapcsolatokat vonzza, így az azonos etnikai, s jelen szempontunkból fontosabb, vallásilag homogén kapcsolatokat. Ennek következménye, hogy a vallásilag homogén kapcsolatok a vallásosságot erősítik, azaz növelik.

Funkcionális szempontokból az egohálókbán megjelennek továbbá a szociális munkás és más olyan személyek, akik az egzisztencia kiépítéséhez járulhatnak hozzá (munkaadó, munkatárs⁹¹, de ide sorolható a házasságra kiszemelt nő is, ha bevallottan e célt szolgálja). Korlátozott mértékben a családtagokkal is megmaradhat a kapcsolat – ha a családtagok internet és telefonközelben élnek. A nyugatra elszármazott családtagokkal és ismerősökkel is igyekeznek kapcsolatokat kiépíteni. A kapcsolatok száma, látjuk majd, a kultúra és az egyéni élettörténetől függően alakul, de a bizalmas kapcsolatok száma rendkívül alacsony, igaz, a bizalmas kapcsolatok más nexusban sem mondhatók soknak (ld. Utasi kutatásai). A kapcsolatok zöme a diaszpórán belülre mutat, továbbá egy jelentős részük a diaszpórákőzi kapcsolatokat jelenti, s csak egy csekély rész az, amelyben a családtagok, s egy hasonlóan kicsiny mértékben az, amely a befogadó társadalom tagjai felé irányul.

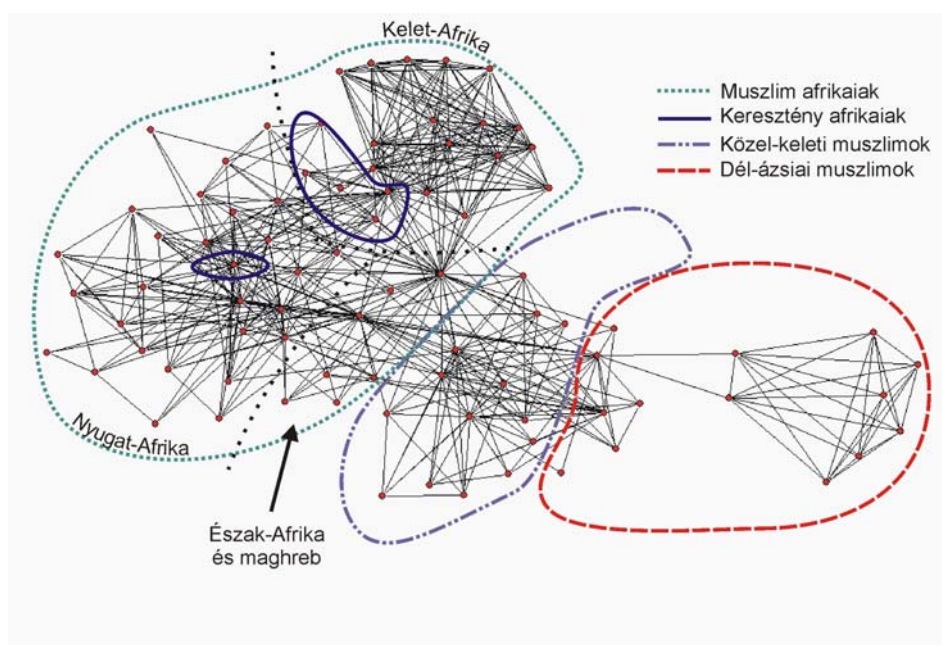
Példaként kapcsolathálókat szeretnék bemutatni – melyekre, más szempontú megközelítésben még utalni fogok. Ezek közül az első egy, a menekülttábori kapcsolatokat mutatja be, míg a második egy úm. kifejlődött neointegrációt mutat be, egy aktor kapcsolatait, s a kapcsolatban megjelenő alterek összekapcsolódásait is szemlélteti. Ezt morfológiai elemzésnek vettem

⁹¹ A munkaadó és a munkatárs személye változó, s nem ritkán lehet e szerepben a diaszpórák világának egy-egy tagja.

alá, s megtekintettem, hogy melyek azok a kapcsolati orientációk, amelyek megjelentek benne, s melyek azok, amelyek nem.

A menekülttábori kapcsolatok (8. ábra) elemzésem szempontjából azért fontosak, mert plasztikusan megjelenik benne, hogy a kialakuló menekültkapcsolatok milyen etnikai és/vagy vallási homogenitást és differenciálódást jelent.

8. ábra. A menekülttábori kapcsolatok

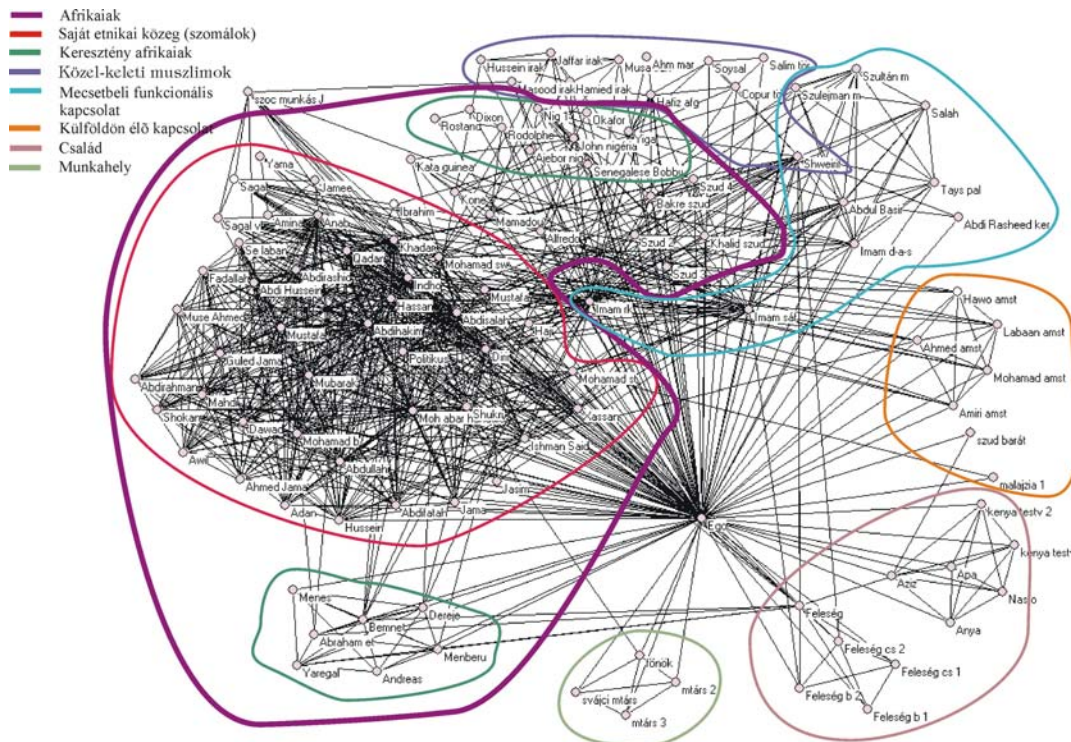
A 8. ábrán látható, hogy a táborban élők kapcsolatai szerteágazóak, de bizonyos távolság a dél-ázsiai és afrikai muszlimok között fennáll (vö. *Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció* c. alfejezetben található, ugyanezen kapcsolatháló elemzésével). Az az ábráról nem leolvasható, hogy a kevés keresztény afrikai hogyan kerül a muszlim háló kellős közepére, ennek értelmezését a terepmunka tapasztalataim adják meg: a keresztények egymás közötti kapcsolatait nyelvi (nigériai és etiópok), vallási (ortodox és protestáns) különbségek szelik át, s inkább a nyelvi közelségen (nigériai) és a közös tapasztalatok révén (etiópok a szomálihoz) kapcsolódnak. Ezen kapcsolatháló szerkesztésekor a területi szempontot vettem figyelembe: azok jelentek meg benne, akik aktuálisan a táborban voltak, így azon kapcsolatok, amelyek fokozatosan kialakulnak, s a táboron kívüli kötéseket, amelyek a neointegrációhoz vezetnek, itt nem ábrázoltam. Ennek oka az volt, hogy szerettem volna a neointegráció kiindulópontját így is megragadni, s olyan funkcionális jellegű kapcsolatokat vettem figyelembe, mint pl. akit meg lehet kérni, hogy bevásároljon vagy hogy az ebédlőben

átvegye az ételt, akihez nem-intim kérdésekkel lehet fordulni (pl. vallási, jogi, gyakorlati kérdésekkel).

Az 9. ábrán egy szomáli férfi kapcsolatait ábrázoltam, s amellet, hogy az etnikai és vallási orientációkat tekintetem, a morfológiai elemek meglétét és értelmezését is lehetővé teszi.

Azt láthatjuk, hogy a hálóban 112 alter jelenik meg, a sűrűsége 0,136 és 1715 kapcsolat jelent meg benne. Az adatok alapján azt mondhatnánk, hogy a kapcsolatháló sűrűsége nem nagy, de ennek oka elsősorban az, hogy térben és társadalmi térben elkülönült csoportok tagjai jelennek meg, melyek között (az egyik) híd a vizsgált ego. Ezenkívül a szomálik között fiatal kora ellenére magas presztízsnak örvend, részben azért mert a Korán és a Hadíszok tudósa, részben pedig európai tapasztalatainak és kapcsolatainak köszönhetően. Így a szomáli csoporton belül jelentős pozíciója, s ennek megfelelően számos kapcsolata van. Ezen kapcsolatok túlnyúlnak (mint sok más szomálinál is) a magyar szomáli diaszpóra határain, más magyarországi diaszpórákhoz, s máshol fellelhető szomáli diaszpórákhoz is van kapcsolata. A morfológiai elemeket tekintve azt láthatjuk, hogy a családi kapcsolatok száma alacsony, hasonlóan a befogadó (magyar) társadalom tagjai felé, s ezek jelentik a munkatársi kapcsolatok egy részét is, az ismerős-baráti kapcsolatok azonban túlsúlyban vannak a hálóban. Kétségtelen, hogy a morfológia eltér a megszokottól, de az *Ego-háló vizsgálatok eredményei* fejezetben ezen háló dinamikáját bemutatva láthatjuk azt is, hogy mennyiben tér el a kapcsolatokon keresztül értelmezhető integráció és neointegráció morfológiája az ő esetében, s hogy milyen hatótényezőkkel kellett számolnom az értelmezésben.

9. ábra. Neointegráció egy plurális kapcsolatokkal rendelkező szomáli kapcsolatainak fényében

Mielőtt már e hálót (9. ábra) tekintve kétségbevonnánk a létjogosultságát a kapcsolati hiányok értelmezésének, jelezniem kell, hogy a szomálik eltérnek a más menekültektől, sok egyéb mellett a kapcsolatépítő és –őrző vonásokat, s ennek kulturális jellemzőit illetően. E kapcsolatháló bemutatása azt szolgálta ehelyütt, hogy lássuk kvázi a társadalmi térben, hogy milyen etnikai/vallási homogenitású kapcsolatok épülnek ki a neointegráció kialakulása során: ez esetben azt láthatjuk, hogy a szubszaharai afrikaiak hatalmas tömbje mellett, melyben a szomálik jelentős részt vállalhatnak magukénak, a helyben fellelhető muszlim vallású, de különböző etnikai csoportokkal is kapcsolatokat ápolnak, összességében a szubszaharai „afrikaiság” és a muszlim vallás a meghatározó. S láthatjuk azt is, hogy a magyar kapcsolatok száma elenyésző, lényegében elégtelen ahhoz, hogy integráló erőt fejthessen ki.

A kötődések a több helyen jelzett hasonlóság elve adja az alapot, mind a táboron belül, mind a későbbiek során épülő kapcsolatokban. Mindkét ábra tartalmaz egy látens mondanivalót, amelyet valójában interjúim alapján tudok interpretálni: *egy bizonyos határon belül képesek*

megtalálni azon hasonlóságokat, amelyek lehetővé teszik, hogy kölcsönösen elismert kapcsolatot létesítsenek egymással. Ez a somáli esetében a következő sorrendet jelenti: somálik, szubszaharai muszlimok, szubszaharai nem-muszlimok, közel-keleti muszlimok, arab muszlimok, dél-ázsiai muszlimok, más bevándorlók (ez az itt vizsgált aktornál nem jelenik meg), s végül az európaiak és a magyarok jöhetnek számításba kapcsolatépítéskor.

XI.6.2. Kötődések és kapcsolati hiányok – a neointegrációt nehezítő hatások

A megfigyeléseimből és a retrospektív adatokból kitűnik, hogy a morfológiai sajátosságok eltérőek a normálisnak tekintettől, mind az otthoni-, mindpedig a neointegrációban. Ezen értelmezésben az elutazás előtti otthoni kapcsolatokat vettem figyelembe. Analízisem alapján azt mondhatom, hogy a neointegráció kialakulásában két akadályozó tényező léphet fel. Egyik a kultúrában, a szocializációban gyökerezik (a címben a kötődések kétértelmű kifejezéssel erre is utaltam), míg a másik, a kapcsolati hiányokban.

XI.6.2.1. A kapcsolati hiányok és értékelésük szerepe a neointegráció kialakulásában

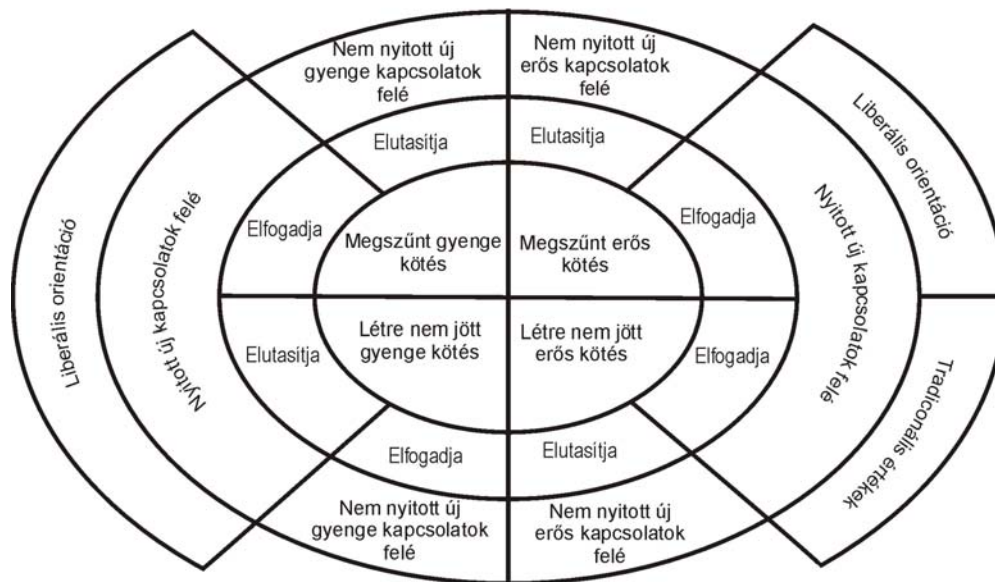
A kapcsolati hiányok természetesen előfordulhatnak bárhol, ahol kapcsolatokat feltételezhetünk – emberek, csoportok, cégek stb. között. A menekültek esetében sincs ez másképp. Egyetlen tényben különbözik a vizsgált célcsoport e tekintetben: a terep sajátosságainál fogva, azaz amiatt, hogy eltávolodtak az első integráció helyétől, kapcsolataitól, a kapcsolati hiányok szerepét viszonylag adekvátan meg tudjuk határozni. Láthatóvá válik, hogy milyen kapcsolatok, milyen kapcsolati hiányok hogyan hatnak a neointegráció kiteljesedéséhez, s mit is jelent valójában ez a kiteljesedés.

Elméleti megközelítésemben jeleztem, hogy az erős és gyenge kötések hiányát két típusba sorolom: a megszűnt és a létre sem jött kapcsolatokat külön értelmezem. A terepmunkám során világossá vált, hogy az integrációra nem csupán a négyféle kapcsolat hiányán hat, hanem ezek szubjektív értékelésének megismerésén, elemzésén keresztül ismerhetjük meg a hatást. A szubjektív értékelés a hiány elfogadását és elutasítását foglalja magába, ez határozza meg, hogy gyenge vagy erős kapcsolatok kiépítése felé nyitott-e az illető.

A 10. ábra a kapcsolati hiány típusaiból indul ki, az elfogadás kérdését, a kapcsolatépítésre való nyitottságot mutatja be, amelyet egy, a külső körön ábrázolt, kapcsolatra vonatkozó hozzáállást, viszonyulást jelez. Fogalmilag ez szorul magyarázatra, hogy ne keveredjen esetlegesen egy politikai hozzáállás értelmezésével, ez ugyanis azt jelenti, hogy az alterekre

irányuló kapcsolatoknak feltétele-e a homogenitás (etnikai, vallási), meghatározott-e az ego kultúrája által (pl. férfi és nő közötti kapcsolat).

10. ábra A kapcsolati hiányok és lehetséges következményei

Az ábrán látható tehát, hogy a kapcsolati hiányok elfogadása és elutasítása milyen irányba befolyásolja az új kapcsolatok létesítését. A kapcsolatokra való nyitottság tekinthető az első lépésnek a neointegráció kialakításában.

Az óramutató járásának megfelelően röviden áttekintem, hogy mit is jelent mindez, egy-egy példa alapján:

1. *A megszűnt erős kötés elutasítása, melynek eredményeképp az ego nem nyitott új erős kötések felé.*

Az ego édesapja bombamerényletben elhalálozott, s sem a halál okát, sem pedig a kötés megszűnését nem fogadja el, szinte reménykedik, hogy a halálhír nem volt igaz. A várakozás miatt nem nyitott új kapcsolatok létesítésére, ezen belül a veszteségtől való félelmében nem alakít ki (esetenként kihátrál belőle) intenzívebb, intimebb kapcsolatokat.

2. *Az erős kötés megszűnését elfogadja, így nyitott új kapcsolatok kiépítésére, s azoknak nem feltétele a homogenitás, s nem feltétlenül a kultúra, a hagyomány határozza meg az alter kiválasztását.*

Az ego elfogadja édesanyja hosszú betegség után bekövetkező halálát, így ez nem akadályozta abban, hogy erős kapcsolatokat építsen ki, s transznacionális házasságot kötött, szoros barátságokat ápolt magyarokkal.

3. *A létre nem jött erős kötés hiányát elfogadja, így nyitott marad új kapcsolatok felé, de a kapcsolatok kiválasztását a tradíció határozza meg.*

Az ego elfogadja, hogy sosem ismerte apai nagyapját, nem érzi ebben a felelősségét, így nyitott az új kapcsolatokra, de a biztonságérzet argumentációját alkalmazva okolja meg, hogy miért a tradicionálisan elfogadható kapcsolatokat keresi. Ennek oka, hogy az apát a nagypapa elhagyta, mert nem tudott megbírkózni az apaszereppel és a társadalmi előítéletekkel, ami a nagyszülők eltérő származását övezte, s a később elhalálozó anya (nagymama) helyett az egyik rokon nevelte az ego apját. Mindezt úgy értelmezte, hogy ha a tradíciókat követik, nem jön létre a házasság, ha pedig a közösség vallásos, nem ítélték volna el a házasságot.

4. *Elutasítja azt, hogy nem jött létre egy erős kötés, emiatt nem nyitott új erős kapcsolatok felé.*

Nem fogadja el az ego, hogy az apai rokonok (az édesapát is beleértve) nem fogadták el őt, nem volt velük kapcsolata, s felelőst keres, a családi/vérségi kötelékek erősségét kérdőjelezi meg, így nem törekszik ilyenre.

5. *Elfogadja, hogy nem jött létre gyenge kötés, ezért nem nyitott új gyenge kapcsolatok létesítésére.*

Az ego elfogadja, hogy nem jött létre irányába és tőle kifelé irányulóan gyenge kötés, barátság, a család védőszárnyai alatt nőtt fel, s nem érzi magát erre képesnek.

6. *Elutasítja, hogy nem jött létre gyenge kötés, ezért nyitott az új kapcsolatokra, s a kapcsolat kiválasztását nem kell, hogy a tradíció határozza meg.*

Az ego élettörténetében hiányként jelenik meg a barátság, a kölcsönös szolidaritás képe, de tudja, hogy az életének nagy részét uraló költözésnek – menekülésnek – köszönheti, ezért a békés viszonyok között e hiány betöltésére hangsúlyt tud fektetni. Úgy véli, hogy a sokféle ember megismerése sokféle tapasztalat kölcsönzése is egyben, így bizonyos morális szempontok mellett hajlandó közelebbi barátságot kötni, transznacionálisan vagy épp az ellenkező nemmel.

7. *Elfogadja, hogy megszűnt egy gyenge kötés, nyitott marad az új kapcsolatokra, s a kiválasztásnál nem befolyásolja a kultúrája.*

Az ego úgy véli, hogy a barátságok, az iskolai/munkahelyi kapcsolatok változékonyak, felbomlanak, kialakulnak, így nem okoz neki gondot új kötések kialakítása.

8. *Elutasítja azt, hogy megszűnt a gyenge kötés, ezért nem nyitott új gyenge kapcsolatokra.*

Az ego úgy véli, hogy a gyenge kötések, amelyek megszűntek, a másik fél hibájából, önzéséből fakadóan bomlottak fel, s több felbomlott kapcsolatát olyan veszteségként éli meg, hogy úgy érzi, szorosabb baráti kapcsolatokba nem érdemes energiát fektetni, s a munkahelyi kapcsolatait is a legszorosabb funkciókra korlátozza, úgy érezvén, hogy így megvédheti önmagát a csalódástól.

Látható, hogy a szubjektív ítéletei egy-egy kapcsolati hiánynak – mégha valóban röviden vázoltam is fel – milyen sokrétű értelmezést kíván. Igyekeztem kiküszöbölni, hogy a poszttraumás stressz szindróma, a depresszió vagy más pszichés sérülés egyedi esetei alapján igazoljam, védjem ezen altípusok létét, s ezt azzal tudtam megtenni, hogy nemcsak interjúalanyaimnál, de beszélgetőpartnereimnél is figyeltem e kapcsolati szempontú argumentációkra, s a megfigyelőként résztvevő pozícióból pedig szemmel tartottam úgymond, hogy valóban létrejönnek vagy valóban nem egyes kapcsolatok.

A nyolc elkülönített altípus kutatási tapasztalataimon alapszik, de nem tartom kizártnak, hogy – elsősorban a kapcsolat-választás orientációját illetően – egy másik terepen más eredményre, más altípusokhoz juthatnánk. Lényeges azonban, hogy a kapcsolatépítésre vonatkozó nyitottság függ attól, hogy a kapcsolati hiányt elfogadja vagy elutasítja az individuum. Ezen keresztül – minthogy az integráció a kapcsolatok révén jön létre – az integráció, a neointegráció morfológiája, szerepe kialakul, létezik vagy felbomlik. A kapcsolatok értelmezése kapcsán az integráció további vonásait is szemügyre vehetjük (szolidaritás, lojalitás, communitas), s a kapcsolatok illetve a kapcsolati hiányok szerepét ezen elemek kapcsán is megvizsgálhatjuk.

A kapcsolatok építésére való nyitottság a neointegráció kialakulást kedvezően befolyásolja, még akkor is, ha az alterek kiválasztásának szabadságát az internalizált szabályok, melyek a tradícióból, a kultúrából vagy a vallásból származnak, valamilyen mértékben, de korlátozzák.

A kapcsolatok kialakításának kimondott vagy kimondatlan elutasítása azonban nemcsak a befogadó társadalom, de a diaszpóra felé való kapcsolatokat is korlátozhatja, s így a neointegráció gyenge, a szolidaritás mindkét irányba elhanyagolható lesz.

A kapcsolati kudarc – s most már látjuk, hogy ez a megszűnt erős és a megszűnt gyenge kötések kapcsán merül fel, úgy, mint érzés az egonál, s ez által mint fogalom az elemzésben – a csalódottság, a kirekesztés, a kiábrándulás reflexív értelmezését posztulálja.

Hipotézisem megfogalmazásakor úgy véltem, hogy a kapcsolati kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják (vö. 4. hipotézis. *A kapcsolatokban megélt kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják.*) A jelzett komplex módszertani megközelítés eredményeképp azt mondhatom, hogy ez részben igazolódott csak.

A kapcsolati hiányok közül a

- Megszűnt erős kötés
- Megszűnt gyenge kötés, s ezek szubjektíve negatív megítélése került kapcsolati kudarcoként való értelmezésbe.

A fentebb jelzett módon a kapcsolati kudarcokat tovább bontottam: a vizsgált individuum elfogadja vagy elutasítja azt.

Azt tapasztaltam, **ha a kapcsolati kudarcokat elfogadják**, belenyugvó álláspontra helyezkednek, illetve az idő múlásával a kapcsolat megszűnésének reflexiói gyöngülnek, a neointegrációra ezen kapcsolati hiányok nem lesznek közvetlen befolyással. A családi kapcsolatok megőrzése és új családi kapcsolatok kialakítása, mégha kevésbé erős is, mint más („normális”) kapcsolathálókbán, azt nem a kapcsolati kudarc befolyásolja, hanem a menekültlét sajátságai: a fizikai térben való eltávolodás, illetve a házasságot korlátozó kulturális meghatározók. Ez utóbbiakra példa, hogy a házasságnak anyagi feltételei vannak⁹², megállapodottságot, egzisztenciát feltételez, s emellett sem túl fiatalon, sem idősen nem házasodnak, valamint a transznacionális sajátságok (ld. *A külső és belső különbségtételek c. alfejezet*), esetleg a diaszpórában fellelhető ellenkező neműek (elsősorban nők) számának alacsony volta is kvázi akadályozó tényező lehet.

A baráti/kortárs kapcsolatok kialakításában felmerülő korlátok, ha a kapcsolati kudarc elfogadott, szintén kulturális jellegű egyik oldalról, de másik oldalról pedig a homogenitásra irányuló törekvések befolyásolják, így az etnikai homogenitás oldaláról is meg kell vizsgálni. Az etnikai homogenitás fontos, de nem kizáró jellegű, a hasonlóság felfedezése megengedhetővé teszi a kapcsolatok kialakítását (ld. *Kötődések és kapcsolatok – a neointegráció alapjai; A kapcsolatok jelentősége; A diaszpóra és a kultúrák, a diaszpóra és a*

⁹² Ez általában a társadalmi norma által szabályozott, de a muszlimok esetében ez vallásjogilag is szabályozott, a feleség, család eltartása, a házasság (nikka) mind anyagi vonatkozásúak is.

diaszpórák; Diaszpórák és menekült közösségek; A kulturális meghittség, transznacionalizmus, hibriditás és az integráció c. fejezeteket).

Ha a kapcsolati kudarc elfogadott, a neointegrációban megjelenő munkahelyi kapcsolatokra sincs közvetlen hatással az, hogy ezen kapcsolatok számosságukban, relatív és abszolút számukban eltérnek – kevesebb –, annak oka inkább a menekült jogi státuszában, kapcsolatait transznacionális sajátágaiban keresendő.

Akkor azonban, **ha a kapcsolati kudarc elutasított**, a kép megváltozik, s a kapcsolatok léte, az ego-háló morfológiája, a kapcsolatok kialakítására irányuló készségek, a neointegráció eltérő: a kapcsolatok száma (relatív és abszolút száma) kisebb, egyes morfológiai elemek hiányoznak, a kapcsolatok kialakításának készsége, arra irányuló vágyak csökkentek vagy elutasítottak, s a neointegráció törekeny, ahogy a következőkben látni fogjuk. Hogy kiküszöböljem a kapcsolatok, ezek számának olyan különbségeit, amely pl. menekült és magyar (eltérő) társadalmi, jogi helyzettel magyarázható lenne, e szempontot csak menekült aktorok kapcsolatainak összehasonlításával támasztom alá. A fentebb bemutatott szomáli kapcsolatháló mellé – amelynek narratívájában, természetesen ugyanúgy megjelenik a kapcsolati kudarc, de az elfogadott –, egy ibo férfi ego-hálóját állítom (11. ábra⁹³).

a) *A kapcsolatok száma kevesebb.*

11. ábra. Kapcsolati kudarcokkal nem terhelt és kapcsolati kudarcokkal terhelt kapcsolathálók összehasonlítása

⁹³ Mindkét ábra előkerül a tézis más részében, itt csak egy pillantást igényel az elemzési szempontok figyelembevételével.

Az első hálóban a szomáli ego kifoka 113, a másodikonál, az ibo férfi kifoka 17. A retrospektív vizsgálat magyarázatot ad arra, hogy mindketten, miután több mint 3 évet töltöttek már Magyarországon, miért ez a jelentős eltérés. Ha csak a kapcsolatokra vonatkozó narratívákat, a kapcsolatépítés argumentációját tekintem, az ibo férfínál, a mindenhol megjelenő korlátok, a kapcsolati kudarc elutasítása jelenik meg: törvénytelen gyermekként nőtt fel, az édesanyján kívül más családi kapcsolata nem volt, az iskolatársak és kortársak, valamint a munkahelyi kapcsolatok pedig nem nyerték el azt az intimitást, bizalmat és kölcsönösséget, hogy az nem tartott éveken át, könnyen eliminálódott. A megszűnő, felbukkanó és újból eltűnő gyenge kötések interpretációja mellett az édesanya halála (szempontunkból: megszűnt erős kapcsolat), valamint számos, létre nem jött kapcsolat kifejtése jelent meg. A neointegráció kialakulásának interpretációjában a kapcsolatok elutasítása, az ibo férfi által visszavezetett a korábbi kapcsolatok hiányára, a kudarc érzetére.

b) Morfológiai elemek hiánya.

A morfológiai elemek analízise azt mutatja, hogy az etnikailag, vallásilag homogén kapcsolat mindkét hálóban jelen van. Ellenben az ibo férfi semmiféle (rég, vérségi és új, választott) családi kapcsolatokkal nem rendelkezik. A látens határokon túlra mutató, a magyarok felé irányuló kapcsolatok a munkahelyi kapcsolatokban, amelyek mindkét esetben kisszámú, kimerülnek.

c) Kapcsolatkialakító készség.

A kapcsolati kudarc elutasítása (az ibo férfi esetét interpretálva) a kapcsolatépítő készségeket, az arra irányuló aktivitásokat csökkenti. Akár a transznacionális összevetésben, akár más ibok esetét tekintve úgy láttam, hogy a kapcsolatépítő tevékenységek, amelyek a barátságra, a párkapcsolatra irányulnak, az esetében jelentősen kisebb intenzitásúak, nem ritkán pedig egyoldalúan befejezi, mielőtt elmélyülne. A narratíva-elemzéssel felfedhető argumentáció elemei a korábbi kapcsolati kudarc, csalódás, bizalmatlanság voltak, valamint a félelem az elutasítástól, az újabb kapcsolati kudarcától, amely gátolja a kapcsolatok építését, elmélyítését.

d) A neointegráció sajátosságai, ha a kapcsolati kudarc elutasított.

A neointegráció, amennyiben elutasított kapcsolati kudarcral terhelt élettörténet után fejlődik ki, a kapcsolatok szempontjából, látjuk, akadályozottnak tekinthető. A szolidaritást tekintve azt láthatjuk, hogy az gyenge mások irányába, s a kapcsolatok kevés számát tekintve,

korlátozottan elérhető, mégha szükséges is, így az intézményi támogatások (szociális munkás, segély, keresztények – nem címzett – adományai) fontosabb szerephez jutnak, de ha ezek hozzáférhetőek, az individuum nem is próbál olyan kapcsolatokat építeni, amely révén támogatáshoz juthatna. A lojalitás megkérdőjelezett, az első integráció társadalmi csoportját illetően azért, mert elutasítás fogadta és azért is, mert az integráció sosem működött tökéletesen – a kapcsolati kudarcok miatt. A lojalitás a neointegrációban korlátozottan, s inkább absztrakt fogalmakra irányultan jelenik meg: a kereszténység eszméjéhez, az ibo kultúrához, a befogadó államhoz. Ennek azonban nincsenek kapcsolati vonatkozásai.

Összegezve azt állítom, hogy a korábbi kapcsolatban megélt kudarcok elutasító értékelése az, amely befolyással van az integrációra, mégpedig negatívan hat rá. Amennyiben azonban elfogadja e tényt, a neointegrációra nincs közvetlen, szignifikáns és verifikálható hatása. A vonatkozó hipotézisem csak részben igazolódott.

Ha más esetet interpretáltam volna terepmunkámból, az sem mutatna más eredményt, még akkor sem, ha az otthoni integráció erősebb volt is, mert a kapcsolati kudarc negatív megélése határozza meg a kapcsolat kiépítését, hiszen e fentebb bemutatott ibo férfi is egy integrációra való törekvéssel vágott neki az Útnak.

A neointegrációra ható erőként feltételezhetnénk még a kirekesztést, a diszkriminációt, amely azonban elsősorban a befogadó állam társadalmához való integrációt támadja, a diaszpórabeli kapcsolatokat nem befolyásolja. Ennek értelmezését azonban háttérbe szorítottam azon oknál fogva, hogy jószerevével a menekültek nagy csoportjait ugyanazon diszkrimináció érinti, így azt, mint mindnyájukat érintő külső környezeti hatásként lehet értelmezni, de minthogy mindnyájukra hat, a neointegráció különbségeit nem magyarázná.

XI.6.2.2. A kapcsolati hiányok és kudarcok kultúraspecifikus megközelítése

Tézisem eddigi fejezeteit is átjárta a gondolat, hogy a bemutatott jelenségeket kulturális szempontból is megvizsgáljam. Jelen fejezetben azonban elengedhetetlen, hogy a kapcsolatokat, a kapcsolati kudarcokat valamint a neointegráció kultúraspecifikus sajátosságait értelmezzem.

A kapcsolat kiépítésében megjelenő kulturális különbségekre már részben utaltam. Arra azonban – e területen belül még – nem, hogy nemcsak férfi és nő határvonalat húznak meg, hanem a vizsgált menekültcsoportok származási kultúrájából fakadóan a férfi-nő

kapcsolatokat a patriarchális berendezkedés is áthatja, ez befolyásolja a kapcsolatok kivitelezését, szabályait, a kapcsolatokban megnyilvánuló intimitást, szolidaritást. A diaszpórákon belül a vallási vezetők szerepe (Clark, 2008) határozottan ekként jellemezhető, de a patriarchális tradicionális társadalmi berendezkedés más kulturális vonása is megjelenik az új, a diaszpóra helyszínein. A férfiak maszkulin jellegének megőrzése azt is jelenti, hogy az interperszonális nem-családi kapcsolatokban nem vagy nehezen mutatják ki gyengeségeiket, azt, hogy segítséget szenvednek, igaz mindenki más a saját tapasztalataiból a segítséget és annak rejtetegetését tudhatja, mégis reflektálatlan marad. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szolidaritás, amellyel, hogy in-group szinten állandóan jelen van, nem aktualizálható, nem mélyíti a kapcsolatok intimitását jelentősen. Ha mégis aktiválják a szolidaritási hálót valamely szükségben, arról többé nem esik szó, erre hivatkozva nem erősíthetik a patrónus-kliensi kapcsolatot, bár látens módon ez megtörténik. A kliens azonban jelentős státuszvesztéssel számolhat, ha az in-group kommunikációban felszínre kerül a szükség.

A kapcsolati kudarcok megélését szintén kultúraspecifikusan, illetve vallásspecifikusan kell vizsgálni. A családi kapcsolat elvesztése a háborús övezetből érkezettek számára mindennapos dolog, ahogy a muszlimok mondják: mindenkinek meg van írva a vég. Amennyiben a haláleset bekövetkezik, elfogadják, természetesnek veszik. Ugyanez a baráti kapcsolatokra is vonatkozik. Azonban, ha létre sem jön egy kapcsolat, ott a hiba forrását igyekeznek felfejteni, s amennyiben lehet megoldani. Így például, ha valaki nem köt házasságot idejében, vizsgálják az anyagi kondíciókat, a szubjektív elvárásokat. Ha valaki elhagyja a kapcsolatait (gyermek, feleség, férj, barát, szülők), az sérti a normatív értékeket, s igyekeznek visszaterelni a „helyes útra” – ez esetben, ha (még) működik az integráció, erős nyomást képesek gyakorolni. Amennyiben az integráció meggyöngyült, nem képes elérni az egyént.

Két hipotézisem is igényli a kultúraspecifikus megközelítést. (A 3. hipotézis: A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják; illetve a 6. hipotézis: A felnőttkorban (újra)kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja.)

A vizsgált kultúrákban a családi kapcsolatok ápolása tradicionálisan meghatározott, a fiatalok tisztelik az időseket, s amikor önálló életet kezdenek, támogatják az időseket, s a muszlimok a zakat⁹⁴ megfizetésével, a bűnök (pénzbeli, materiális) megváltásával a szolidaritási hálót is építik, hiszen például ez utóbbi kifejezetten személyközi adományozás. A keresztények

⁹⁴ Zakat: éves adó, amely a vagyonnövekedésen és a jövedelmen alapul

adománya a közösségen keresztül áramlik, így az a közösségen keresztül erősíti a szolidaritási hálót. A baráti és kortárs kapcsolatok az azonos neműekre vannak korlátozva, de pl. a városi szomáli muszlimok számára a vallási kérdések megválaszolásában átjárható a határvonal, a keresztények számára ezen határvonal nem ennyire éles, a nyugat-afrikai muszlimok számára pedig az ismerkedés, amely esetlegesen házasságban végződik, a városi térben megengedett ún. gyám, gardedám nélkül is. A nemek közötti kapcsolat ilyen jellegű korlátozása a munkakapcsolatokat, az iskolai kapcsolatokat is (ha van egyáltalán ilyen) befolyásolja.

A házasságot elsősorban a családi döntések (a házasságszerző révén legalább, aki megteszi az ajánlatokat), másodsorban pedig a szubjektív érzések határozzák meg. A házasság a fiatal muszlim menekültek körében monogámiát jelent már, az idősebbeknél fordul elő, hogy több feleségük van, a fiatalok ezt inkább szüleik világából ismerik.

A kapcsolatok kialakításában fontos szempont, hogy a rokoni, szomszédsági kapcsolatokat is a kölcsönös szívéllyesség kell, hogy jellemezze.

A vizsgált területekről érkezettek közül azok, akik tradicionálisabb területről érkeztek, határozottabban képviselik az interszubjektív kapcsolatok korlátai szükségességének elvét. Ettől való eltérést egy-két nyugat-afrikai menekült interjúja során tapasztaltam.

A kapcsolatok széles hálózata, melyet részben örököl, beleszocializálódik az egyén, részben pedig önmaga is fejleszt, olyan biztonságos közegként interpretálódik a pakisztáni, kelet-afrikai, afganisztáni interjúk során, amelyben a gyermekek úgy nevelkedhetnek, hogy valaki mindig figyel rájuk, mindenki ismer mindenkit, mindenki segít a másikon, ha kell. Szociológusként ezt úgy mondhatnánk (sorrendben): a gyermekek a normatív kontrollt érzékelik, a kapcsolatháló sűrű (ráadásul kvázi öröklődik is), erős a közösségen belüli szolidaritás.

A 3. hipotézis vizsgálata során azt vettem figyelembe, hogy a szocializációs sémák, úgyszólván a tradicionális nagycsaládi szervezetbe való szocializáció, a többnejű apakép, illetve a nukleáris család, vagy épp a vallásosság és a vallásosság hiánya a szocializációban, a habitus – a Bourdieu habitus fogalmára utalok – meghatározza, milyen kapcsolatokat vall(hat) magáénak az egyén, s melyek azok a kapcsolati hiányok, amelyek így létrejöhetnek. Minél inkább kapott a vizsgált egyén tradicionális és vallásos nevelést, annál erősebben vigyázza, óvja kapcsolatait. Ez nem jelenti azt, hogy nem lennének kapcsolati hiányok. A kapcsolati hiányok kulturális vonásait először az interjúk retrospektív szakaszának vonatkozó adatainak illetve a kultúrákra vonatkozó ismereteimnek az interpretációjával, majd pedig a neointegráció vonatkozásában mutatom be.

A házasságon kívül születettek – kutatásomban hárman: egy nigériai, egy pakisztáni és egy bangladeshi – a létre nem jött erős kötésekről számolnak be, vagyis arról, hogy a tradicionális párkapcsolati felfogás okán az anya és egyiküknél az anya családjának egy része is az, amely a kapcsolathálóban megjelenik, az apa és az apai rokonokkal való kapcsolatok azonban hiányoznak.

A tradicionális és vallásos közösségekből származók arról számoltak be, hogy a családi kapcsolatok (erős kötések) megszűnése haláleset esetén történik meg, esetleg az alter olyan mértékű „eltévelyedése” esetén, amely a kitagadás fogantatását – tehát nem az azzal való fenyegetést, ún. figyelmeztetést – vonja maga után, s így a családtagok teljes mértékben elzárkóznak az illetőtől. Ez mélyen a normatív rendszerben gyökerezik, s olyan hibák hívják életre, mint az életellenes bűnök (emberölés, magzatelhajtás) vagy a család szentségének megbecstelenítése (házasságtörés [sino]; a gyermek(ek) elhagyása). De ilyenek tekinthető a szülők iránymutatásának figyelmen kívül hagyása a házasságban (interetnikus vagy klánközi házasság), a vallásosságban (vallásos szülő – ateista gyermek pl.).

Gyenge kötések megszűnése az aktor és alter eltérő irányú ideológiai fejlődése kapcsán történik leggyakrabban. A barátság megszűnhet, ha az egyik fél pl. elhagyja a vallást, vagy áttér – s intoleráns azon vallással kapcsolatosan, amelyet a másik fél képvisel. (Meg kell jegyezni, hogy az olyan országokban, ahol hagyományosan egymás mellett élnek a különböző vallások, így Nigériában, Kamerunban vagy Etiópiában, maga a vallásbeli heterogenitás nem zárja ki a kapcsolat létrejöttét, ahogy mondják, kell hozzá egy intoleráns magatartás. Ezzel szemben az iszlám országokban (pl. Pakisztán vagy Szomália) az iszlám elhagyását súlyos retorziók követhetik.) Megszűnhet a barátság akkor is, ha eltérő politikai párthoz csatlakoznak felnőttkorukban azok, akik korábban együtt játszottak gyermekként – ez legtöbbször akkor történik, ha a fizikai közelsége a családoknak társadalmi státuszbeli távolsággal párosult, s felnőve a különbségek nem mindig áthidalhatóak. Megszűnhet a gyenge kapcsolat a családi befolyás hatására, amely nemcsak szubjektív ellenérzések miatt, hanem ismét csak státuszbeli, etnikai, klánbeli hovatartozásból fakadó idegenkedés okán lép fel, de a térbeli mobilitással együttjáró eltávolodás is szétválaszthatja a gyenge kapcsolattal rendelkezőket, igaz, ennek nincsenek kulturális vonatkozásai.

A létre nem jött gyenge kötések kapcsán elsősorban a férfi és nő közötti kapcsolat vallási és kulturális korlátozásaira kell gondolnunk. A kisgyermekkor követően (egészen az időskorig) az ellenkező neműek közötti kapcsolat korlátozott, ha nem állnak olyan rokoni kapcsolatban, amely kizárhatja a házasságot (s itt beleértve a muszlimoknál a tejttestvérségből fakadó

rokonságot is). Nem jön létre gyenge kötés akkor sem, ha más, a kultúra vagy a társadalmi-politikai berendezkedés tiltja a kapcsolatot.

Emellett a szubjektum kapcsolatokra irányuló attitűdjei is befolyásolják, hogy mely kapcsolatokat ápolja vagy engedi el, igaz, a csoport normatív kontrollja ezeket felülírhatja – ha például a felmenőkkel való kapcsolat ápolását a közösség habitusa kötelezőnek tekinti, s ha az integráció erős – még nem gyengült meg, akkor a kapcsolat ápolása az egyén intencióitól kvázi függetlenül megvalósulhat.

Kérdés maradt számomra, hogy az olyan házastársi kapcsolatot erősnek vagy gyengének kellene-e tekintenünk, amely nem az egyén választásával, inkább annak ellenére is, de létrejött, s megszűnése esetén hol is kellene értelmeznünk, bár tulajdonságai miatt inkább a gyenge kapcsolatok táborát erősíti. Néha ez a kapcsolat az, amely a dezintegrációhoz, az esztétikai-egzisztenciális válsághoz vezető ok, a kapcsolati hiányok oka, így tulajdonképpen, minthogy specifikálható, hogy mely kultúrákhoz kapcsolódik, itt kell tárgyalnunk. A férfiak számára az ilyen házasság gazdasági-társadalmi pozíciót erősítő hatással bír(hat), így a kapcsolati hiányokra gyakorolt szignifikáns hatás nem vethető fel, bár mint bármely más kapcsolat is, halálózással illetve a házassági kapcsolatok szerint válással megszűnhet. Ez utóbbit erősen befolyásolják az iszlám előírásai (kifejezetten felsorolja a Korán azon okokat, amely okán egy házasság felbontható, s „a megengedett dolgok között a válás a legundokabb Allah szemében”) valamint hatással van rá a közösség megengedő vagy elítélő attitűdje (vö. Murdock, 2003).

A nők a kényszerházasságok esetében az erős és gyenge kapcsolataik nagy részét elveszíthetik, a kapcsolattartás a házasságkötés pillanatától a férj hatalma alá rendelt, mint általában a muszlim feleségek kapcsolatai, a kapcsolatok ápolása, habár a nőekkel való kapcsolattartás csak erőteljes ideológiai, státuszbeli különbségek okán kerül szabályozásra. Így azt mondhatom, hogy a kapcsolati hiányok a házasság nők esetében a férjén keresztül a kultúrából, a habitusból levezethetők.

A kapcsolatok hiányának kudarcként való átélése függ a fentebb jelzett kulturális, habituális hatásoktól. A vallásukat gyakorlók inkább hajlanak arra, hogy Isten/Allah rendelkezését lássák egy-egy esemény, kapcsolat és kapcsolati hiány mögött, de látens módon jelen lehet náluk is a kudarc érzete. A kapcsolati hiány elfogadó vagy elutasító érzetét olyan argumentációs-legitimációs technikák felfedésével ismerhetjük meg, amely elkülöníti a transzcendentális hatalmak (isten vagy boszorkányság, mágia, vudu) közbeavatkozását, mint megjelölt okot, a kézzelfoghatóbb hatalmak (család, imám, lelkész, tanító) illetve a normatív kontrollt jelentő hatalmak (habitus, sikercélok, stb.) hatásaitól, mint okoktól. Amennyiben ezen hatalmak

kerülnek a kapcsolati hiány okaként megjelölt tény pozíciójába, a felelősség az individuumtól eltávolodik, így a hiány nem társul a kudarc érzetével. Amennyiben e három hatalom nem lehet a kapcsolati hiány oka az aktor szerint, akkor sokszor önnön felelősségét véli felismerni, s ez társul a kudarc érzetével⁹⁵. A kultúra azonban erre további befolyással is van: a kudarcérzet, a gyász, a bánat kifejezhetősége kultúrafüggő. A családon belül a nőknek megengedett, a publikus szférában azonban egyik nemnek sem.

A 3. hipotézis – A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják – igazolható, ha a kapcsolati hiányokat és a kulturális sajátságokat hermeneutikai értelmezésnek vetjük alá.

A neointegráció kialakulása során létrejövő kapcsolatokat is befolyásolhatja a kultúra, a kultúrák, a vallás. Egynémelyik az első integráció tárgyalt kulturális sajátságaiból származtatható. Ezzel a 6. hipotézisre – az A felnőttkorban (újra)kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja – reflektálhatunk.

A fentebb jelzett kulturális, vallási és habitus által meghatározott kapcsolatok és a kapcsolati hiányokat determináló hatások érvényessége nem múlik el teljesen a menekülés során bekövetkező térbeli eltávolodással.

A kapcsolatépítést gátolja a kultúra, a habitus és a vallás – nemek között, bizonyos etnikai csoportokra vonatkozóan. Így a neointegráció során nem jön létre gyenge kötés az ellenkező nemmel, más diaszpórábeliekkel vagy más vallásúakkal. Amennyiben nem jön létre vagy csak korlátozott mennyiségben gyenge kötés, csökken az esélye, hogy új párkapcsolat, házasság alakulhat ki. Hogy az eddig használt fogalmi mezőben elhelyezzem, e „létre nem jött” gyenge és erős kötések ezek.

A térbeli mobilitás elszakít számos kapcsolatot („megszűnt” kötések), de amennyire lehet – s amennyiben az infrastrukturális feltételek az otthoni oldalon fennállnak – a legközvetlenebb családtagokkal fenntartani igyekeznek a kapcsolatokat. Így hiába az egyes afgánok (pl. Amini és Zaki) részéről felmerülő kapcsolatápolási igény, az otthonmaradottakat nem tudják elérni, vagy csak nagyon ritkán (előre megbeszélte időpontban, telefonon), nincsenek olyan szerencsés helyzetben, mint a somálik, akik hazájában számos telefonszolgáltató működik, s ahonnan a telefonálás Európába rendkívül olcsó is lehet.

⁹⁵ A szubjektum ok-tételezése függ a pszichétől, a szocializációtól.

Az új területen létrejövő kapcsolatok elsősorban etnikailag, vallásilag homogének. Az integrációs törekvés okán megjelennek a befogadó társadalom tagjai is a kapcsolatokban, de a nyelvi és élettapasztalatbeli különbségek miatt, illetve a rekreációs, szórakozási és életmódbeli különbségek miatt ezen transznacionális kapcsolatok könnyen felbomlanak. Ebben a sérülékeny időszakban a menekültek ezt gyakran kudarcként élik meg, s ismét a valamennyire homogén kapcsolatok felé fordulnak vissza.

A kultúraközi párkapcsolatépítő diskurzusokat olyan kijelentések is gátolhatják, mint „én csak egy feleséget szeretnék” amely a muszlim menekültek számára egy természetes reflexió a többnejű apaképre, s egyben a gazdasági helyzetének felbecsülése is, de ez megütközést kelt – ahogy a narratív interjúkból kirajzolódik (bár egyoldalúan a menekültek oldaláról).

Specifikusan a háborús menekültekre jellemző, hogy a kapcsolatok ápolását előtérbe helyező szocializáció hatása fennmarad, s mihelyt olyan élethelyzetbe kerülnek, hogy megtehetik, felveszik a kapcsolatot az otthonmaradottakkal, családdegyesítést kezdeményeznek, vagy támogatják a családot, de legalább ápolják a rokoni és a legfontosabb baráti kapcsolatokat.

A szocializációs sémák közül a tradicionális-konzervatív séma az, amely a kapcsolatok ápolását leginkább előtérbe helyezi, az így szocializálódott egyének (vidéki pakisztániak és szomálik; részben városi szomálik, afgánok, irakiak stb.) neointegrációban létrejövő kapcsolathálója sűrű – egyrészt az etnikailag homogén (diaszpórábeli) kapcsolatok magas száma, másrészt a családtagokkal való kapcsolatok megőrzése okán. A megengedőbb modellek (nyugat-afrikai, városi pakisztániak és szomálik) azonban engednek a kapcsolati kudarcok hatásának, s a családra irányuló kapcsolatháló ritkább. Ez utóbbi modellek inkább hordoznak transznacionális gyenge kötések, mint a tradicionális, de a kapcsolatok intenzitása között – e szempontból – nincs szignifikáns különbség.

Mindez összességében azt jelenti, hogy a 6. hipotézisem igaz, a neointegrációban illetve a (korábbi) köztes integrációban a kapcsolatok ápolását befolyásolja az individuuum kultúrája, mind a kapcsolatok fenntartásában, felújításában, mindpedig az új kapcsolatok kialakításában.

XI.7. Ego-háló vizsgálatok eredményei

Az ego-hálók vizsgálatával szeretném bemutatni azt, hogy az első integrációtól milyen út vezet a neointegrációhoz, s az ego-háló morfológiai és hermeneutikai értelmezésével

szemléltetem, hogy miért és hogyan integrálódik az egyén a diaszpórához illetve a befogadó társadalomhoz.

A fejezetben néhány ego-hálót mutatok be, amelyeket úgy választottam ki, hogy a lehető legjobban jellemezzék a különböző típusú neointegrációt, a kapcsolatokat és a kapcsolati hiányok szerepét. Egyes esetekben módomban állt dinamikájában szemlélni a folyamatot, így lehetőségem nyílt a megfigyelés és értelmezés kiterjesztésére, azt is figyelembe véve, hogy sokan éppen újraépítik, kiszélesítik a kapcsolataikat, így legfeljebb tendenciát mutathatok be. Minden esetben igyekeztem azt is figyelembe venni, hogy a vizsgált ego-hálókbán megjelenő alterek kapcsolatban állnak-e egymással, milyen sűrű az ismerősök hálója. Ez abból a szempontból lényeges, mert úgy láttam, hogy a szeparált egyének, mégha többen is vannak, nem képesek olyan erősen integrálni az egyént, mintha egy (kis) közösséget alkotnak.

A terepmunkám tapasztalatai alapján megfogalmazott kapcsolati kudarcok szempontja az ego-háló értelmezésében felmerült, s az elemzések során így rögvest két típust különíthettem el a neointegráció ego-hálóiban: azon típust, amely kapcsolati kudarcral terhelt integrációt követően alakult ki, s azt a típust, ahol a domináns értelmezés az esztétikai-egzisztenciális válság kellett, hogy legyen. Ez utóbbiban a gazdasági menekültek és a háborús-polgárháborús menekültek ego-hálóit lehetett még elkülöníteni, s további elemzési szempontot jelentett, hogy milyen kapcsolati hiányok jelentek meg bennük, s azok elfogadása vagy elutasítása történt-e meg.

XI.7.1. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció

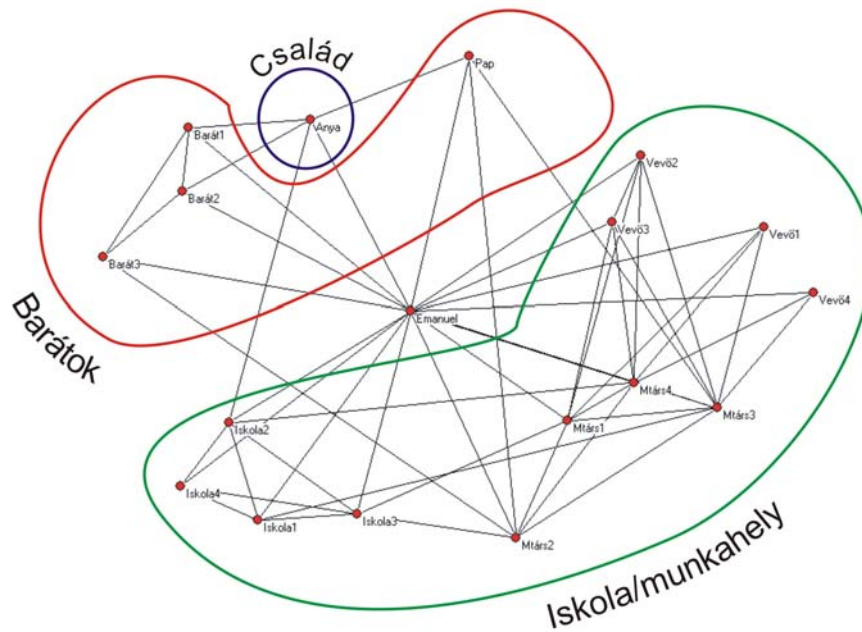
A megszűnt és a létre sem jött kapcsolatok hatása az egyén neointegrációs sémájára, különböző, csakúgy fontos, mint az, hogy a megszűnt vagy létre nem jött kapcsolat gyenge vagy erős kötés lett volna. A kapcsolati hiányok, s ezen belül, a kapcsolati kudarcok fontossága a tézisem (egyik) legfőbb olvasata. A következő ego-hálókbán e szempontokat szeretném bemutatni.

A) Az ego (nigériai fiatal férfi) kapcsolati hiányai abból származnak, hogy házasságon kívül született, s az apai része a családi kapcsolatoknak teljes mértékben, az anyai családtagok irányába mutató (s kölcsönösen elismert) kapcsolatok részben hiányoznak – a migrációt megelőző állapotot tekintve, még ez a szűk családi kapcsolatrendszer is leszűkül, az anya maradt benne (12. ábra), s az édesanya halála után indult útnak. Ha dinamikáját tekintjük, a

kapcsolatok folyamatosan szűkültek az idő múlásával – s ez a narratívában úgy artikulálódik, mint ami közvetlenül a stigma (törvénytelen gyerek) következménye.

A retrospektív vizsgálatban egy 0,359 sűrűségű ego-hálót láthatunk, amelyben a multiplicitást, mint strukturális jellemzőt tekintve azt mondhatom, hogy az iskola/munkahely kapcsolatként értelmezett kapcsolatok általában több funkciót is betöltöttek, több aktivitás is kapcsolható hozzájuk (munka-keresés, tanács, kapcsolat további aktorok felé, ügyintézés, stb.), a barátok pedig a szórakozás és a migrációt segítő kapcsolat keresésében töltöttek be szerepet. Valójában azonban diszkrét baráti beszélgetésről a narratívában nem esett szó.

12. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 1. Ibo férfi otthoni kapcsolathálója

Ha a hálóra vetünk egy pillantást, rögtön szembetűnik, hogy a hipotetikusán használt morfológiai hármasság nem kiegyensúlyozott; amellet, hogy a családi kapcsolatokat egyetlen alter (az anya) képviseli, a kortárs kapcsolatok sem mondhatóak soknak. Ezen ego-háló felvételekor arra kértem alanyomat, hogy néhány hónappal az utazása megkezdésénél korábbra gondoljon vissza (anya halála), a narratív interjú során kiderült, hogy még korábban a családi kapcsolatokban az anyai ágon két rokon is a kapcsolathálóban szerepelt volna. Ez a morfológiai szemlézés eredményét nem befolyásolta volna túlságosan, de arra viszont fényt vetett, hogy a dezintegrációs folyamat már korábban megindult. A megismételt retrospektív interjú ezt igazolta is.

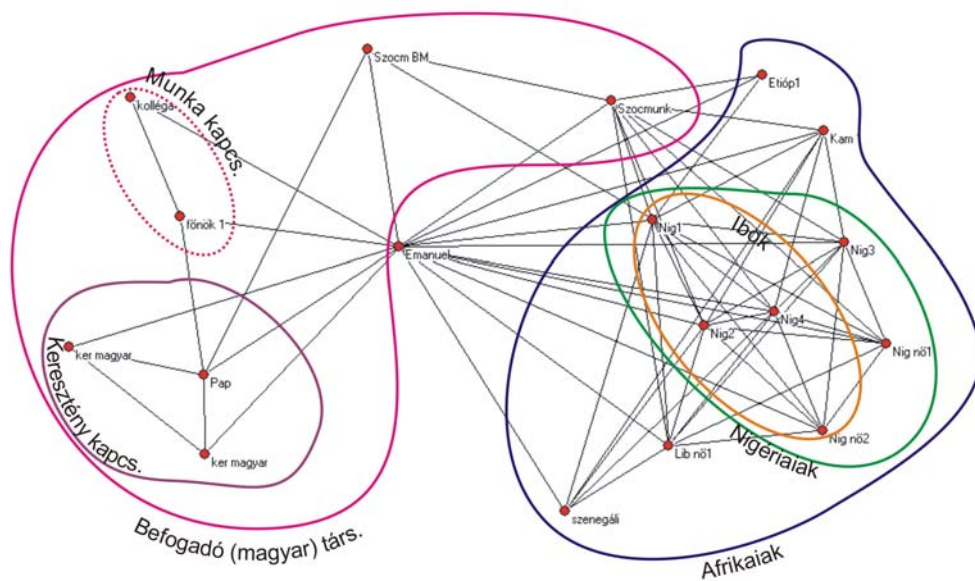
Emellet a kortárs csoportokkal folytatott kapcsolattartás sem olyan, mint a más – „normális” vagy nigériai menekültek körében „normális”⁹⁶ – kapcsolattartási szokások. Visszafogottabb, a vallási homogenitást (és a kereszténységet gyakorlók kapcsolatát) előnyben részesíti, s a barátként aposztrofált kapcsolatai a szolidaritást és a bizalmat nem foglalják magukban. A közös szabadidő eltöltés, a (helyi, tradicionális és amerikai pop) zene és tánc világával, a

⁹⁶ Kiterjedt háló, sok intenzív, bár kevésbé intim kapcsolat, mind a nigériai, mind a nyugat-afrikai közösség irányába, mindpedig transznacionális viszonyokat építve, amelyek a megélhetést szolgálják. Ld. még Olomofofe, 2000.

motorokkal kapcsolatos ismeretek terjesztésével összefüggő mozzanatok merítik ki a barátság fogalmát esetében.

A menekülttábori élet megkezdése után egy évvel fennálló állapotot rögzítettem a második – és esetében az utolsó – ego-központú kapcsolathálóban (13. ábra), e kapcsolathálót a tézisben más helyütt is láthattuk (Az *A kapcsolati hiányok és értékelésük szerepe a neointegráció kialakulásában* c. fejezetben). Itt a morfológiai elemeket tekintve azt láthatjuk, hogy családi kapcsolatok nem bukkantak fel – igaz, viszonylag rövid is erre mintegy másfél-két év. A vallási homogén kapcsolatok ismét megjelentek, bár nem számosan. Az afrikaiak felé, azon belül a nigériaiak és az ibok felé irányuló kapcsolatok nevezhetők baráti kapcsolatnak, bár intenzitásuk rendkívül alacsony volt

13. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 1. Ibo férfi

Összevetve a két kapcsolathálót, azt láthatjuk, hogy az afrikaiak hálórészében a sűrűség nagyobb, valójában a neointegráció az etnikailag homogén kapcsolatok révén valósul meg, bár hiába a kohézió, ha ezen kapcsolatok aktualizálhatóak csupán, de nem intenzívek, csak a lehetőségük áll fenn, mert a kapcsolataitól térben elkülönülve, nem Budapesten lakik az ego. A befogadó társadalomra irányuló kapcsolatok gyérek, az ahhoz való integrációhoz nem elégséges. Emanuel interpretációjából kitűnik, hogy a kapcsolatokat ugyan fontosnak tartja,

de nehezen alakít ki és ápol kapcsolatokat, részben azért mert úgy érzi, hogy a bizalom kialakulásával a stigma esetleg „utolérné” itt is, részben pedig azért, mert a meglévő kapcsolatok kapcsolatait nem tudja a sajátjának tekinteni. Az otthonosságérzet azonban fontos, így azokon a napokon, amikor nem dolgozik, s nem a Bibliával foglalkozik, felutazik, s a nigériai kapcsolatait keresi fel. A terepmunkám során azt is megfigyeltem, hogy viszonylag nagyszámú kapcsolat irányult felé, amíg a táboron belül élt, de ezeket nem ápolta. Így azok a tábor utáni életében nem aktívak, s nehezen aktualizálhatók.

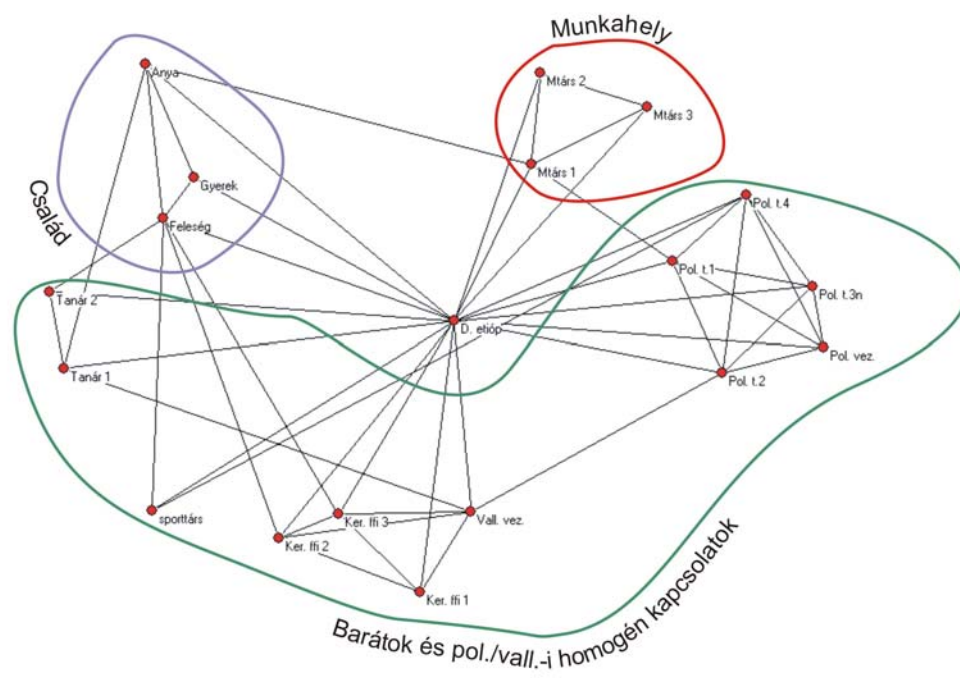
Az otthoni kapcsolataiban elsősorban a családi kapcsolatok hiánya volt szembeszökő, s ilyen kapcsolatokra irányuló törekvése (tartós párkapcsolat, házassági szándék narratívája) nem jelent meg elbeszélésiben. Az otthoni gyenge kötéseik intimitása alacsony volt, intenzitása pedig alapvetően nem rajta, hanem a partnereken múlt, e tulajdonságot a jelenlegi gyenge kötéseik is „örökölték”. A kapcsolati hiányok és azok kudarcserű megélése, az elutasítottság érzete, amely a származási helyén körülvette, a neointegrációra irányuló kapcsolataira is hatással van, a neointegráció további jellemzőjeként felmerülő lojalitása az ibokra, illetve a keresztényekre irányul (akik aktuálisan nem jelentik a neointegráció forrását, mert kevés ilyen kapcsolata van, s ráadásul vele nyelvi, etnikai okoknál fogva kevésbé szolidárisak). A szolidaritási hálóban – ha akár csak a nigériaiak hálóját tekintem – jelentéktelen szerepe van, mert patrónusként, információ-gazdaként nem tud szerepelni benne, kliensként pedig nehezen aktivizálja azon kapcsolatokat, amelyek előnyt jelenthetnek számára. A kapcsolati tőkéjét ritkán képes konvertálni vagy azzal bárminemű előnyhöz jutni. A neointegráció – ha a térbeli távolságtól eltekinthetnénk – a nigériaiak diaszpórájára irányul, azonban a communitas érzet korlátozott, nincsenek olyan közös célok, mellyel azonosulni tudna.

A következőkben további két olyan esetet mutatok be tömören, amely szintén a kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt és az azt követő neointegrációt mutatja be.

B) Dawit etióp középkorú sportember, felesége és gyermeke maradt Addis Abebában. Politikai okokra hivatkozva, miszerint ellenzékiként fenyegetett helyzetben van, kért menekültstátuszt. Az otthoni kapcsolatait tekintve 18 kapcsolatról számolt be (14. ábra), a kapcsolatháló átlagos (0,314) sűrűségű, a családi kapcsolatai a retrospektív vizsgálatban már alig jelennek meg. Ennek oka, hogy a családját a szülőfaluban hagyta, s feleségével költöztek a fővárosba – ez már jelzi valamelyest, hogy egy dezintegrációs folyamat volt jelen. A narratív interjúból az esztétikai-egzisztenciális válság egy típusa rajzolódik ki: a személyes

jövővel való elégedetlenség, amely a vonatkoztatási csoport (sikeres sportoktatók és sikeres diaszpórábeliek) sikercéljaival párhuzamosan az otthoni társadalmi valóság kritikus szemléletéhez vezetett, s ezzel egyidejűleg a kapcsolatok ápolása visszaszorult. A folyamatot kiegészítették a következők is: a politikai megosztottsága a közösségnek hatással volt a baráti kapcsolatainak felszámolódására, s ezt nehezen élte meg, a vallási közösség pedig nem tudta kielégíteni szellemi igényeit.

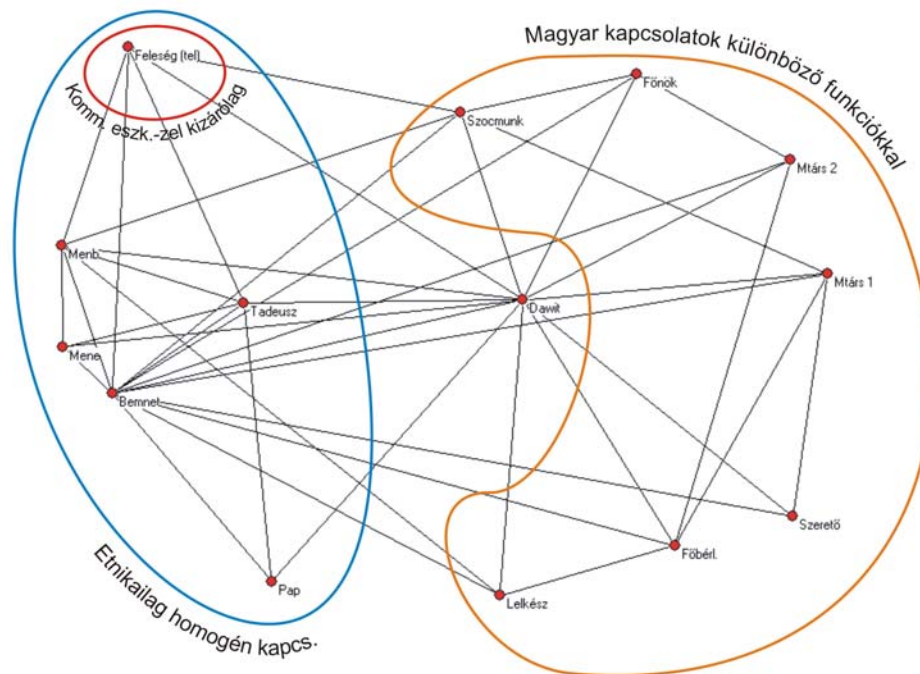
14. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 2. Amhara férfi otthoni kapcsolathálója

A kérelme benyújtását követő 10. hónapban vettem fel a magyarországi kapcsolatait, s azt figyeltem meg, hogy az etnikailag homogén kapcsolatok száma apránként, de növekszik, míg az interetnikus, a vallásilag homogén kapcsolatok, s a befogadó társadalom tagjai felé irányuló kapcsolatok száma lényegében nem változik (alacsony), de a funkciót betöltők személye változik (nemcsak a lelki vezető, de a szerető is csere áldozata lesz időnként). Az első integráció diszfunkciójaként értelmezhetjük, hogy a homogén kapcsolatokat számára nem tudta biztosítani, s egy megváltozott kontextusban (transznacionális kontextusban) az etiópok kapcsolata már megfelelően homogénnek volt tekinthető, így ezek elégségesnek bizonyultak. Még akkor is, ha nem mindegyikük amhara, nem mindegyikük hasonló ellenzéki párt szimpatizánsa, s esetlegesen nem is ortodoxok. A kvázi hasonlóság révén néha még

szomálik is be tudnak kerülni a kapcsolathálóba. Dawit felvett kapcsolatait, éppen változékonysága okán, egy időpontra vonatkoztatva ábrázoltam (15. ábra).

15. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 2. Amhara férfi

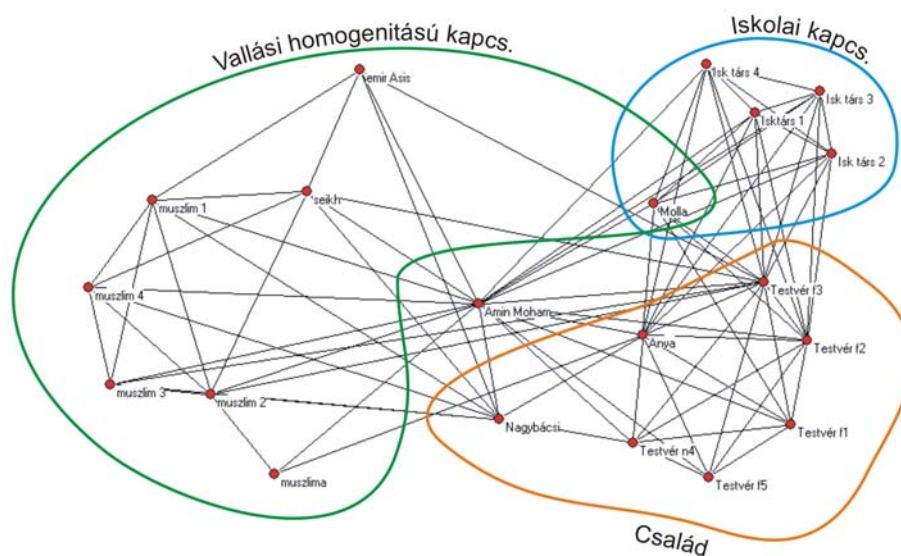
A kapcsolatháló egy speciális sajátága volt, hogy a funkciókhoz kötődő személyek kicserélődése nem teljesen rendezi át az egész hálón belüli kapcsolatokat, hanem a különböző funkciók közötti kapcsolat lényegében fennmarad, ha a személycsere megtörténik is.

A régi és neointegráció összefüggését vizsgálva úgy találtam, hogy a morfológiai elemekben fennálló gyengeségek továbbélnek, az erős kötések hiányosak, a munkahelyi kapcsolatok változatlanul kisszámúak. Elutasítja azt, hogy megszűntek erős kötéseik, ilyen kapcsolatokra a neointegrációban sem nyitott. A politikai határok megvonásával megszűnt gyenge kötések kudarcként éli meg, de elfogadja, hogy a régi és a neointegrációban sem jönnek létre új baráti és kollegiális kapcsolataik, ezek okán nem nyitott új gyenge kötések kialakítására.

C) Amin fiatal afgán férfi, aki fiatal kora ellenére sok mindent megtapasztalt már, s ebbe bevonult a háború, a családtagok elvesztése embertelen gyilkosság folytán, az emberkereskedelem és embercsempészet, a diszkrimináció. A migrációs döntést erősen befolyásolta az, hogy a szomszédos törzs a testvéreit legyilkolta, ő és anyja maradt meg a

családból (az apát évekkal korábban elveszítették), a traumát megelőző döntést halogató időszakban a morfológiai elemek még megvoltak (vö. 16. ábra), a családi kapcsolatok afgán viszonylatban nem túlzottan számosak, a vallásilag homogén kapcsolatok töltik be a barátság szerepét. Az iskolai kapcsolatok jelentik a harmadik morfológiai elemet, ez az elem ez esetben nem tartalmazza a munkatársi kapcsolatokat, részben azért, mert fiatal az ego, részben pedig azért, mert a munka a háztartáshoz, a gazdasághoz kötik.

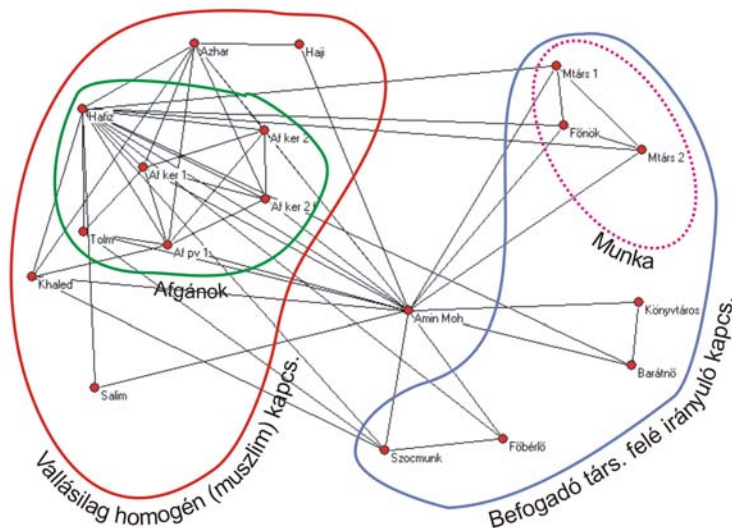
16. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integráció 3. Afgán férfi otthoni kapcsolathálója, a trauma előtt

A neointegrációban a kapcsolatai többsége a muszlimok, illetve az afgánok felé mutat (17. ábra). Annak ellenére, hogy földrajzi értelemben (is) távol él tőlük, a budapesti muszlim és a szintén budapesti afgán közösséghez kötődik. E kötődések annak ellenére a vallási és etnikai homogenitású kapcsolatok felé mutatnak, hogy egyéni döntése volt, hogy nem költözött Budapestre, ahol e közösségek egyike, de inkább az afgánok, szívesen adták volna neki munkát. A narratíva elemzés magyarázatot adott erre az ambivalens szituációra: az erős és gyenge kötések elvesztése után nem képes új kapcsolatok folyamatos ápolására, s e távolságból a homogén kapcsolatok ápolása rajta múlik. Az elemzés eredményét az is alátámasztja, hogy inkább barátnője van (magyar), mintsem, hogy az iszlám előírásoknak megfelelően feleségül vegye (nem is tervezi), ami ugyan bizonyos kötetlenséget jelent a számára, de további lelkiismereti kérdéssel terheli pozícióját. Erős kötésből egyetlen olyan kapcsolatot vélelmezett, az édesanyját, amellyel szeretne kapcsolatot ápolni, de ennek nemcsak az az akadálya, hogy nem tudja, él-e még az anya, hanem úgy véli, hogy ha otthon van, akkor telefonon és levélben nem elérhető, mert az infrastrukturális kihívásokkal küzdő

kistelepülésen alig van telefon. (Körülbelül egy évvel később hallottam, hogy fel tudta venni a kapcsolatot az anyával, de e kapcsolatot nem is ábrázoltam itt.)

17. ábra. A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció 3. Afgán férfi

Amin esete a kapcsolati veszteségek feldolgozásának sikertelenségét, traumatizált és kudarcérettel telített voltát és ennek az egohálóra gyakorolt hatását interpretálja. A morfológiai elemek ugyan hiányosak, de a narratíva értelmezésével ezen elemek méginkább gyengének tűnnek. A korábbi kapcsolati hiányok és a hiányok elutasítása olyan mértékben befolyásolta kapcsolatépítő tevékenységét, hogy lényegében dezintegrált maradt, nemcsak a kapcsolatait, de a lojalitását (Afganisztán és Magyarország felé), szolidaritását (muszlimok és afgánok felé), közösségiség érzetét tekintve is.

Összefoglalva a kapcsolati hiányokkal, kapcsolati kudarcokkal terhelt integrációt követő neointegráció attribútumait⁹⁷, úgy látom, hogy a kapcsolati hiányok és azok következményei jelentékeny hatással van a neointegrációra.

A származási országban is már hiányzott a kapcsolatok építésének rutinja, a kapcsolatok ápolásának szükségességének érzete, így egy olyan helyzetben, amikor felértékelődik minden kapcsolat, ezen rutinok hiányoznak elsősorban, másodsorban pedig az, hogy az aktuálisan

⁹⁷ A fentebbi példák mellett számos más személy interjújának ismeretében.

megjelenő lehetséges kapcsolatokat megőrizni tudják. Az első integrációban a szubjektumok vonatkoztatási csoportjának mibenléte kialakulatlan volt, a kapcsolati hiányok egyébként is gyengítették azon lehetőségek körét, amely az integrációt, szocializációt erősítő, normatív kontrollt kifejező kapcsolatokat jelenthette volna egyben. A kapcsolati hiányok okán könnyedén dezintegrálódtak, s hagyták el a származási kultúrát és helyet, de a helyszín megváltozása nem hozta magával a befogadó (vagy diaszpóra) társadalom integrációját. Amennyiben e két lehetséges helyet tekintjük, esetleg a vallási közösséget is hozzá tesszük, ahova integrálódhatnak, azt mondhatjuk, hogy mindegyiknek a peremén jelennek meg, olyan erőtlenül kapcsolódva, hogy a jelenlétük nem is feltűnő.

A megszűnt és a létre sem jött kapcsolatok hiánya illetve kudarca másképp hat az egyén neointegrációjára, s fontos az is, hogy a megszűnt vagy létre nem jött kapcsolat gyenge vagy erős kötés lett volna.

Erős kötések hiányában, ha e hiányt az individuum nem tudja elfogadni, az erős kötésekre irányuló kapcsolatépítési tevékenység sérülékeny, sokszor fel is adják azt.

A gyenge kötések korábbi hiánya szintén hatással van, de természetesen fontos, hogy a hiányt elfogadja-e az illető vagy kudarcként éli meg. Ezen esetben azonban az is szem előtt tartandó, hogy az a gyenge kötés, ami a kapcsolatháló morfológiáját szemlélve otthon vagy már a befogadó országban hiányként, kudarcoként értelmezhető, megszűnt vagy létre sem jött, mert csak azon kapcsolatok kudarcérzete, amely kapcsolatok korábban nem jöttek létre, vezetheti az aktort új (gyenge) kapcsolatok építésére. Ennek hiányában dezintegráltak maradhattak mind a befogadó, mindpedig a diaszpórák felé, még akkor is, ha néhány, de nem elegendő, nem elég intenzív, nem elég bizalmas kapcsolat mégis létrejött.

XI.7.2. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció

Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció értelmezése során is felmerülnek a kapcsolati hiányok, amennyiben az egyén a kapcsolataitól érzelmileg, intellektuálisan eltávolodik, enged az integráció diszfunkcióinak, s dezintegrálódik. A kapcsolatok elvesztése e folyamat része – vagy megelőzi a válságot (oka annak), vagy következménye a válságnak. A kapcsolati hiányok hatásait ezért e neointegrációkban is értelmezem, de a neointegráció specifikumai mentén három alcsoportba rendeztem az interpretációt.

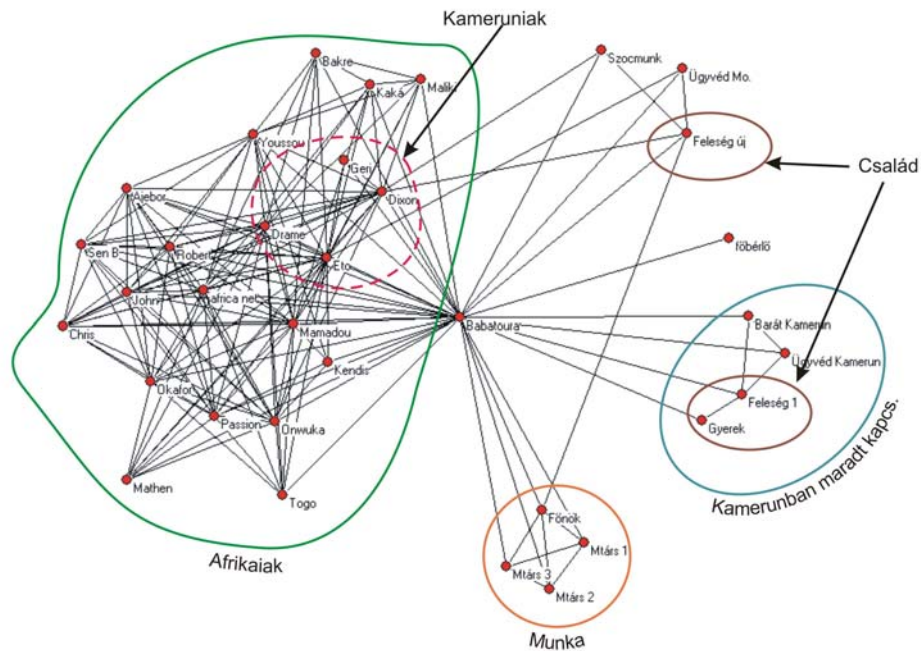
A) A nyugat-afrikai és pakisztáni területekről érkezettek esetében úgy tűnt, hogy az esztétikai-egzisztenciális válságot követően kapcsolataik leépültek, majd a posztmigrációs időszakban kiépülő kapcsolataik egyrészt régió-specifikusak, másrészt vallásilag homogének. Alapvetően az előrejutást segítő homogén és transznacionális kapcsolatok és nyelvileg meghatározott bizalmas (baráti) kapcsolatok teszik ki a neointegrációt építő gyenge kapcsolatokat. Kapcsolataik számosak, de látjuk majd, hogy ez miben különbözik a szomálíknál (lentebb) leírt számosságtól.

a. Akhtar (pakisztáni) egy tradicionális nagycsaládban élt, mindaddig, amíg politikai ellenérzései, életmódját illető változásait igénylő gondolatai részben vonatkoztatási csoportja, részben a városi életmódot megismerve ki nem alakultak. A családi kapcsolatokat egyenként emésztette fel az, hogy nem kívánta a tradicionális életmódot és szerepeket, azon oknál fogva sem, hogy felsőfokú tanulmányait alkalmazni szeretne volna, s a tanulmányok idején megismert életmód (önállóság, függetlenség, választás szabadsága a személyes életben) szimpatikus volt számára – ahogy mondja. A családi kapcsolatok amellet, hogy beszűkültek, fokozatosan áttevődött a kommunikációs csatornákon való kapcsolattartásra. Így az erős kapcsolatok intimitása és intenzitása is csökkent, a megtartó és normatív kontrollt jelentő erejük kevésbé érvényesült, a dezintegráció folyamata indult meg; a folyamat folytatódott, mindaddig, amíg a migrációra sor nem került (hatásait ld. lentebb). Az alábbi ábra az első – tehát a dezintegrálódást megelőző – integráció kapcsolati hálóját mutatja be (18. ábra).

Az új – magyarországi – kapcsolatait a vallási homogenitás és az európaiakkal szembeni ellenérzések határozzák meg. Utóbbi kialakulásában kapcsolati szempontból is érdekes kudarckat is felfedhetünk. A feleségét megelőzően magyar nővel alakított ki kapcsolatot, de az kudarccal végződött, mint számos későbbi próbálkozása is. Emellett a munkaadókkal sem boldogult, valamint a könyvtárban sem tudott a számára megfelelő légkört találni – s e kapcsolati kudarckat a kulturális különbségek terhére írta. Az esztétikai-egzisztenciális válság, amely a migráció mozgatórugója volt az esetben, nem oldódott fel.

b. Babatoura (kameruni) fiatal férfi, egy összetett nagycsaládból származik, apja első felesége az édesanyja, de további három feleség és azok gyermekei, valamint édestestvérei is tagjai a családnak (ld. 20. ábra). A szűk családi kört – amely nagyon különleges törzsi kulturális-vallási közegben (bamileke faluban) volt, de keresztény missziós hatásokkal – a továbbtanulás miatt hagyta el. A városi életmód és a keresztény vallási elvek már nem engedték, hogy visszatérjen szülőfalujába, miután az apja – aki egyben a falu vezetője (*fon*) – halála után ez szükségessé vált. A neki szánt pozíciót, a *Titkos Társaság* vezetője pozícióját, annak rituális következményeit (halotti szertartás, apja poligám kapcsolatainak rituális öröklése) nem tudta vállalni. A menekülését közvetlenül ez előzte meg, s az, hogy mind a család, mindpedig a helyi prefektus nyomást kívánt gyakorolni rá, s végül a boszorkányság/mágia hatóköréből próbált menekülni, amely szintén a nyomásgyakorlás eszköze, de ez az oktételezés egyben jelzi, hogy keresztény hite mellett, megőrizte a törzsi hitet is.

21. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 2. Kameruni férfi

Ha a 21. ábrára tekintünk, szembeszökő, hogy az afrikaiak irányába mutató kapcsolatok nemcsak számosságában üt el a befogadó magyar társadalom tagjai felé irányuló kapcsolatoktól is, hanem abban is, hogy ez utóbbi egy-egy szeparált kapcsolatot vagy pici csoportot jelent, míg az afrikaiak hálórésze sűrű, az integrációra való képesség ez utóbbinál nagyobb, még akkor is, ha a neointegráció csak diaszpóra-szinten valósulhat meg.

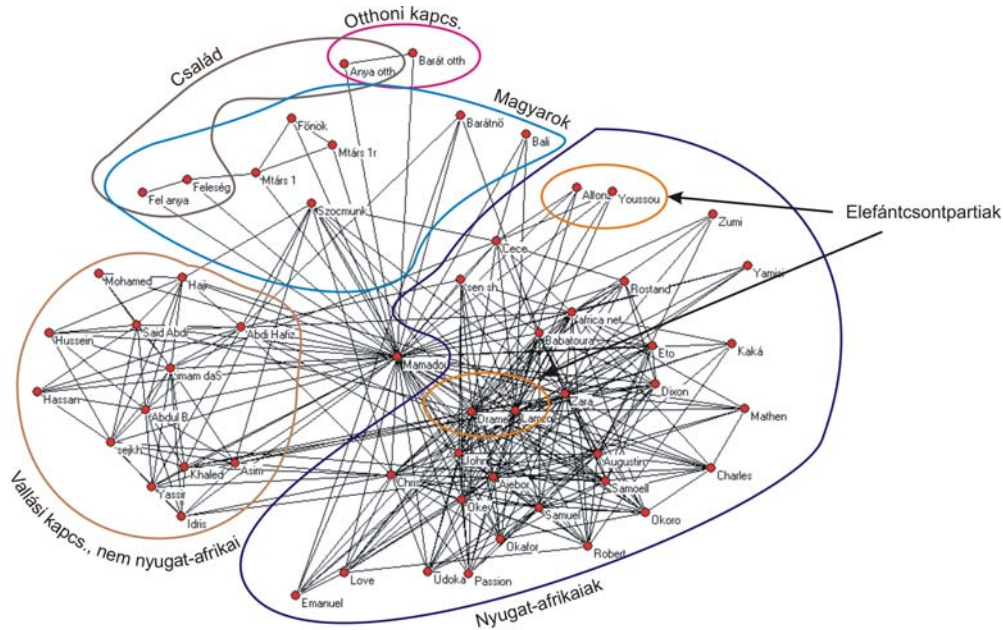
c. Mamadou, elefántcsontparti (senoufo) férfi kapcsolatait feltárva (22. ábra), hasonló kép tárul elénk: multiplex és transznacionális kapcsolatok, amelyben néhány magyar kapcsolat is megjelenik. Azonban az otthoni kapcsolatok nem intenzívek.

Többségében az elefántcsontpartiak rendelkeznek nyugat-afrikai (diaszpórábeli) kapcsolatokkal, ahogy Mamadou is, de ezen kapcsolatok sem intenzívek, de kölcsönösen elismertek, ezért bármikor aktiválhatóak, bizonyos korlátokkal: a kapcsolatok információcserére alkalmasak, de a letelepedést nem segítik.

A neointegráció alapját azonban a nyugat-afrikai muszlim, a nem nyugat-afrikai muszlim és a kulturális hasonlóságon alapuló nem muszlim nyugat-afrikai kapcsolatok adják. A kapcsolatok multiplicitását tekintve azt láthatjuk, hogy ezen kapcsolatok adják a baráti intimitást, a szállás- és étkezési költség megosztását, az információszállítást. De ezen

kapcsolatokon keresztül áramlik az afrikaiak Európa-képe és a nyugat-afrikai Otthon mitikus képe, s körükben gyakorolják a kulturális aktivitásokat⁹⁹.

22. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 3. Elefántcsontparti férfi

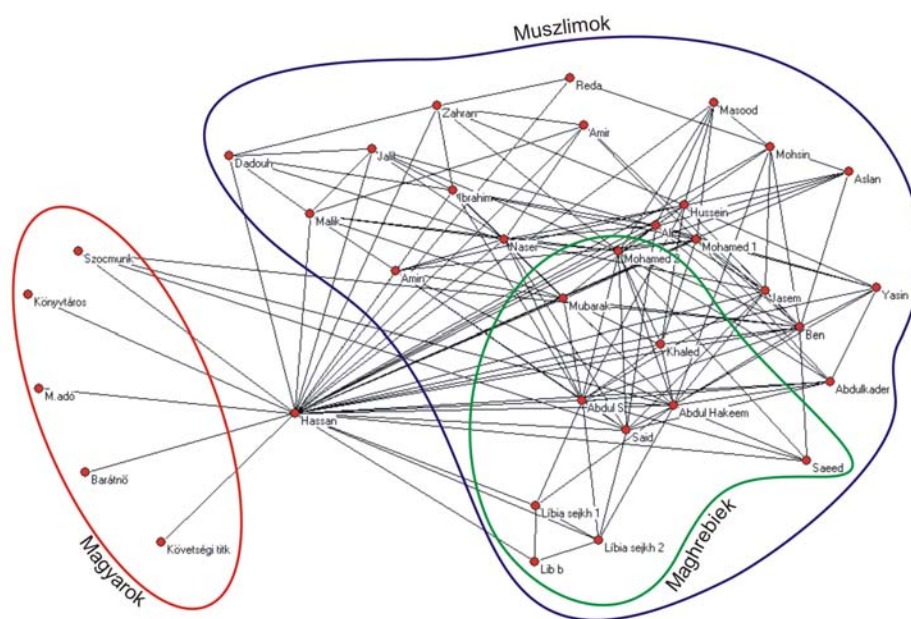

B) A maghrebi és közel-keleti menekültek esetében úgy tűnt, hogy nem egy esztétikai-egzisztenciális válságot követően épültek le a kapcsolataik, hanem a térbeli mozgás következtében veszítették el azok a funkcióikat, s ekkor valóban leépültek, s ezen kapcsolatok reaktiválása az otthoniak számára lehetséges. Ennek oka, hogy többségük, míg nem jelenthet az otthonmaradottak számára „kapaszkodót”, támogatást, nem fordulnak az otthoni kapcsolatok felé. A gazdasági potenciál más szempontból is szerepet játszik kapcsolataikban. A neointegráció időszakában kiépülő kapcsolataik ugyanúgy régió-specifikusak és vallásilag homogének. Alapvetően az előrejutást segítő homogén és transznacionális kapcsolatok és nyelvileg meghatározott bizalmas (baráti) kapcsolatok teszik ki a neointegrációt építő gyenge kapcsolatokat.

⁹⁹ Részben ezen keresztül interpretálódik a nyugat-afrikai kép, amely szinte teljes mértékben uralja a magyarok Afrika-képét, az afrikai performanszokat.

a. Hassan, algériai középkorú férfi kapcsolatai (23. ábra) a maghrebi régió belülről és a muszlimok felé irányul, de annak ellenére, hogy régóta Magyarországon él, a közösség(ek) periferiáján maradt. A maghrebiek jelentős hányada nem menekültként tartózkodik az országban, a gazdasági helyzetük jelentősen eltér Hassanétól, így a kapcsolatok elismerés hiányában könnyen eliminálódnak, kölcsönös elismertsége átmeneti, aktiválni is csak korlátozottan van lehetősége Hassannak. A befogadó társadalom felé mégis kevés kapcsolattal rendelkezik, s ennek okát a kulturális és vallási különbségekben látja. Korábbi kapcsolatai, melyek a magyarokra irányultak, kölcsönös értetlenség okán felszámolódtak – magyarázza. A kapcsolataiban erős kapcsolatok, nagyobb intimitással jellemezhető gyenge kötések nem jelennek meg, s a fennálló kapcsolatai, melyek valamelyest intenzívek, a magyar társadalomhoz sem, s a maghrebi diaszpórához sem kötik erősen.

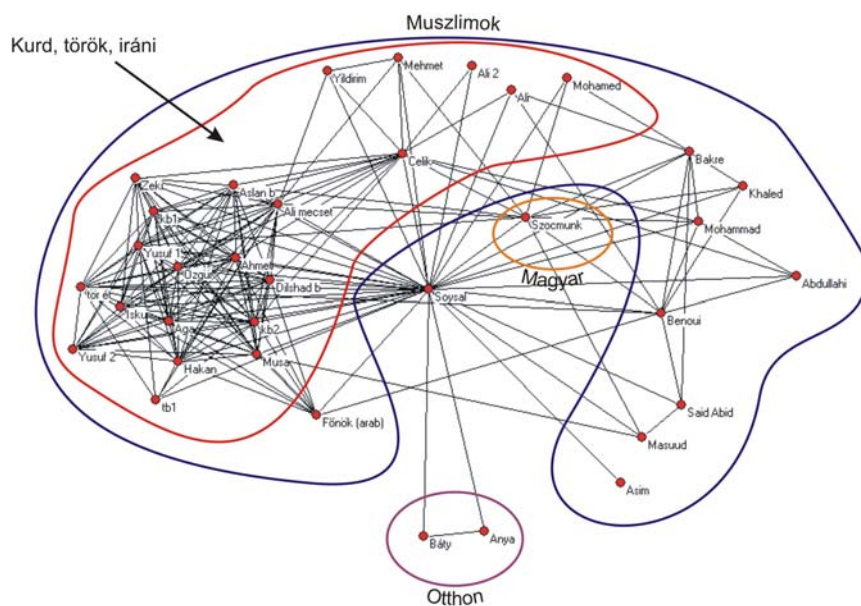
23. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 4. Maghrebi (algériai) férfi

b. Soysal fiatal kurd férfi, akinek egyetlen magyar kapcsolata van (24. ábra), funkcióját tekintve információhordozó-segítő kapcsolat (szociális munkás). Az otthoni erős kapcsolatai közül kettő aktiválódott, mert a bátyja maga is a migrációt tervezgeti. A gyenge kötések a magyarországi kurdokhoz, törökökhöz, irániakhoz nyelvi és vallási homogenitásnál fogva, más muszlimokhoz a vallás okán kapcsolódik. E kötések szintén átszínezi a jogállás és a gazdasági potenciál. A diaszpórán belül alacsonyabb státuszú törökökkel, kurdokkal tud személyesebb kapcsolatot kialakítani, azok, akik erősebb gazdasági potenciállal rendelkeznek,

hídszerepű kapcsolatokon keresztül, munkavállalás céljából érhetőek el. A kisebb vállalkozók nem tartanak nagy távolságot, ők jelentették a (diaszpórához való) neointegráció lépcsőjét. Törökországi kurdként ismeri a török nyelvet, ezen keresztül jó kapcsolatokat tud ápolni, s ő maga hídként jelenik meg sok más (törökül nem beszélő) kurd és törökök közötti kapcsolatban, patronálja a nyelveket kevésbé beszélő kurdokat.

24. ábra. Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció 5. Kurd férfi

C) Külön kell értelmezni a szomáliai kapcsolathálóit – akik, ha a polgárháború évtizedeit eufemisztikusan e válság keretei között fogalmazzuk is meg, ide tartoznak ugyan, de a kulturális sajátásaik egyike, hogy nemcsak otthon, hanem a diaszpórában is összetartanak, s látjuk majd, hogy a diaszpórákőzi összetartás is jelentős szerepet játszik a neointegrációban. Ez utóbbit azért tekintem át ehelyütt, mert interszubjektív kapcsolatok révén aktualizálhatóak azok a kapcsolatok, amelyek egy másik helyen lévő diaszpórában vannak, s amelyek a diaszpóra egyik tagjának éppen fontos. Az ismeretségek ugyanis átadhatók, nem úgy, ahogy a nyugat-afrikaiak tekintik a kapcsolatokat: a szomáliai kapcsolataikon keresztül elnyerhető társadalmi-gazdasági tőkére nem formálnak jogot és monopóliumot. A kapcsolat eredeti tulajdonosa így építi a kölcsönös szívesség hálózatát. Kapcsolataikban nem játszik különös szerepet a gazdasági potenciál méretezése, a szívességi-szolidaritási hálót szorosra húzva, a minél nagyobb szomáli közösség potenciáljában bíznak. Az egymás közötti kapcsolatok

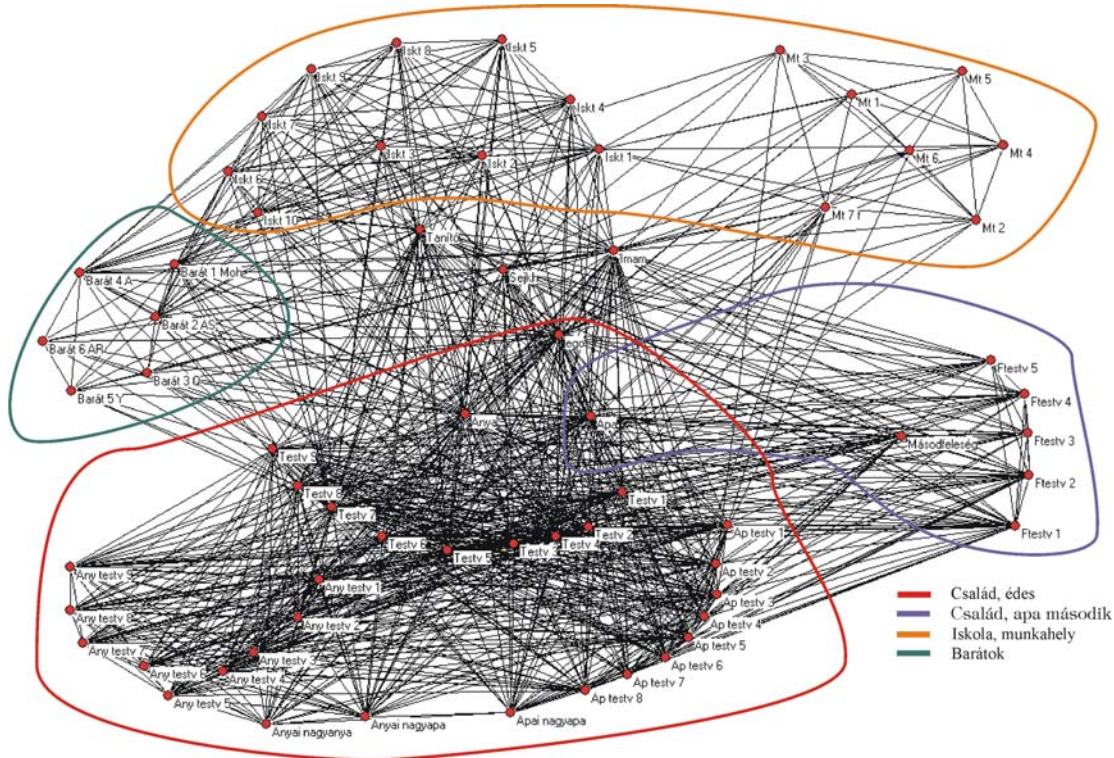
fenntartását a politikai és klánbeli különbségek, az iskolázottság sem befolyásolta amíg viszonylag kevesen voltak (száz fő alatt), jelenleg azonban ezen szempontok láthatóan diádokat és triádokat szervez, s alakítja az intimitását a viszonyoknak, de amely szempont háttérbe szorulhat szükség esetén.

Fontos különbség a nyugat-afrikaiak, maghrebiek és dél-ázsiaiakkal szemben, hogy a migrációt a visszatérés reményében tervezik, s ez erősen hat a neointegrációra – a kapcsolatok szomálik között aktív, a befogadó társadalom átmeneti körülmény a számukra.

a. Abdi Hafiz esetében mind a migrációt megelőző, bár már polgárháborús helyzetben fennálló otthoni kapcsolatháló, mindpedig a neointegráció időszakát jellemző kapcsolatokat bemutatom, hogy interpretálni tudjam, a kapcsolati szempontból milyen különbség van a szomálik és más régióból érkezettek között.

Ahogy a 25. ábrán láthatjuk, igen sűrű kapcsolatháló veszi körül az egót. Az édesanyától származó további kilenc testvér után Abdi Hafiz a legkisebb fiú, s az apa második feleségétől származó gyermekek, az anyai és apai ágon a nagybácsik, nagynénik, s a számos (az ábrán már nem is ábrázolt) unokatestvérek egymás között szoros kapcsolatot ápolnak. A családon belüli törésvonal – természetesen – a két feleség (anya) leszármazottai között húzódik, de ez sem erős, szükség szerint átjárható. Hat barátot, számos ismerőst és iskola- illetve munkatársat jelölt meg. Az iskolatársak egy része a Korán iskolában voltak társai. Emellett szoros kapcsolatot ápol a tanítóval, a mecset imámjával, s egy sejkhhel volt intenzívebb a kapcsolata (bár többeket is emlegetett). Mint láthatjuk, az első integráció kapcsolathálója morfológiailag minden elemet tartalmaz, interakcionális jellemzőit tekintve számos kapcsolat igen intenzív (a gyenge kötésekben belül is), az intimitás (kulturális okoknál fogva) elsősorban a közvetlen családtagokkal való kapcsolatban és egy baráti kapcsolatban jelenik meg.

25. ábra. A migrációt megelőző integráció, a polgárháború időszakában. Szomáli férfi 1.

A polgárháború időszakában a család el- majd visszaköltözött néhányszor, majd a család néhány tagja Amerikába költözött, mások csak Nairobiig mentek. Elméletileg a családi kötések integráló funkcióinak itt meg kellett volna rendülnie, de a családtagok továbbra is folyamatosan kapcsolatban maradtak egymással, lényegében napi szinten beszéltek egymással. A gyenge kötések azonban lecserélődtek, bár időnként még felbukkannak a napjainkig.

Nairobiában, a szomáli városrészben (Eastleigh) az új ismerősökkel a migrációt tervezi, amellet, hogy a szomáli politikai diskurzusokat figyelik, amely a hazatérés reményét dekonstruálja. Kezdetben a család támogatásával vallási tanítónak tanul, majd szép lassan a családtól független jövőt kezd el felépíteni, s elindul Európa felé, abban a reményben, hogy néhány év munka után a békés Szomáliába tér vissza.

A megérkezésekor viszonylag kevés szomáli tartózkodott Magyarországon (tízes nagyságrendben), az érkezők többsége átmenetileg maradt, majd Nyugatra és Skandináviába távozott. Amikor a kapcsolathálót megrajzoltam, néhány éve élt Magyarországon, s a harmadik nagyobb hulláma érkezett meg a szomáliknak. Több szomáliból több is maradt, s a szemem előtt alakult ki a diaszpóra (vö. *Önálló diaszpóra születik – a neointegráció labilis volta* c. alfejezet), melyben Abdi Hafiz prominens személyiség lett – az eltöltött idő, a lehetőségek és korlátok ismerete folytán.

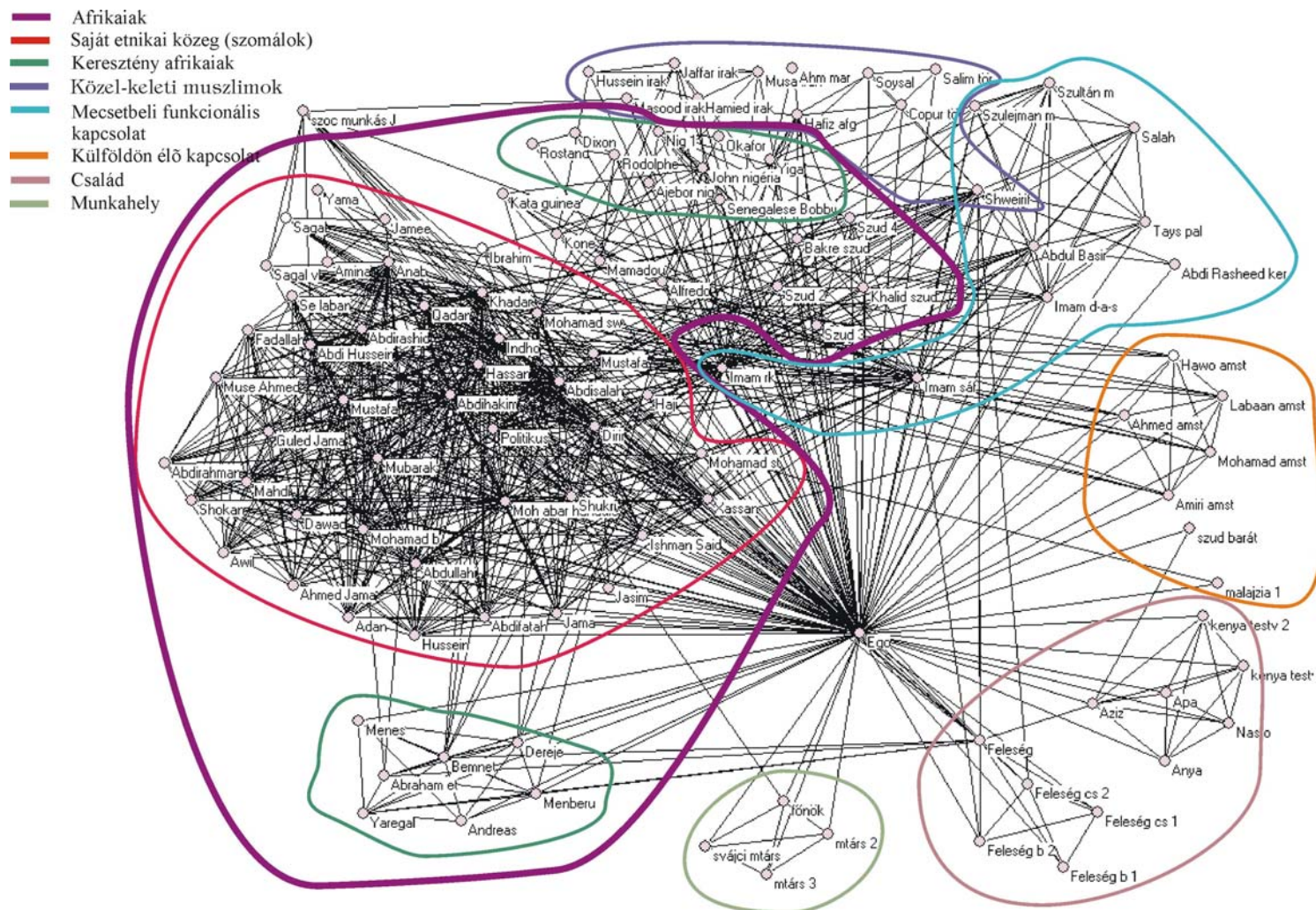
A neointegráció idején fennálló kapcsolatháló (26. ábra) morfológiáját tekintve azt láthatjuk, hogy igaz, megvannak a morfológiai elemek, de a hangsúlyosabb elem a szomálik, az afrikaiak, a muszlimok felé irányuló kapcsolatok, amelyek több szálon kötődnek egymáshoz. A magyarok felé mutató kapcsolatok szinte súlytalanok az afrikai, ezen belül szomálik felé mutató kapcsolatok mellett. Ennek ellenére időnként magyarok, időnként muszlimok között talál állást, de nem a gazdaságilag erőtlén afrikai diaszpórákban.

A születési családjával tartott kapcsolatok jelentősen megcsappantak, de az erős kapcsolatok oldalán választott családja jelent meg.

Nemcsak differenciáltabb lett a kapcsolathálója, de a családi kötések ellenében is fontos lett a jelenleg elérhető segítő-bizalmas kapcsolatok, amelyek erősen a diaszpórához kötik.

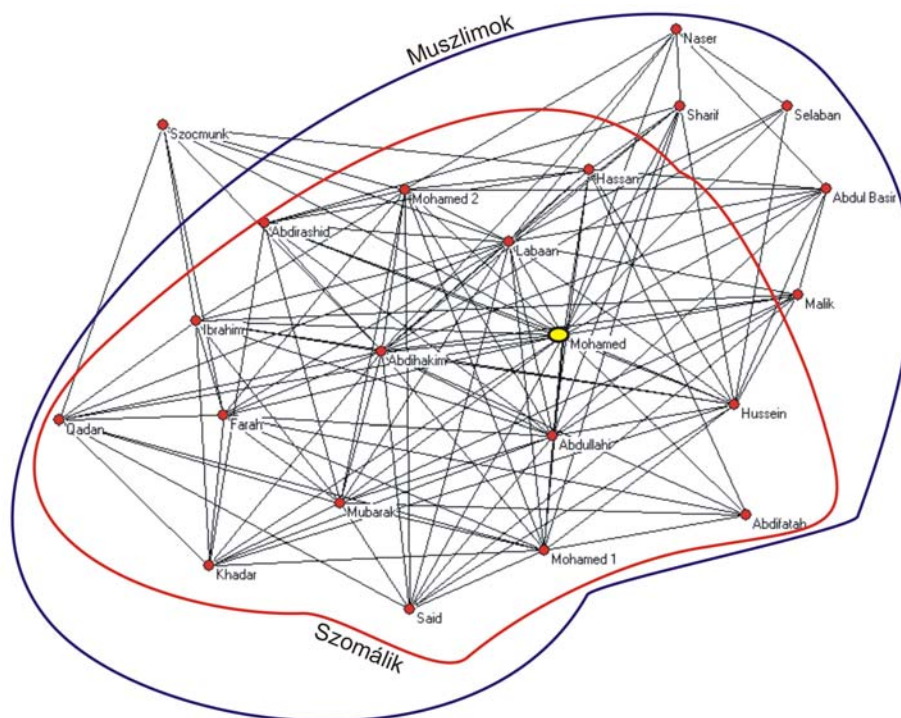
A diaszpórán belüli kapcsolatok multiplicitása erős, a kizárólag családi kapcsolatokat jellemző funkciókon kívül minden funkció, szerep a diaszpórán belül érvényesül.

26. ábra. A neointegráció szomáli esete 1. Szomáli férfi 1.

c. Mohamed, középkorú mogadishui férfi, háfid ul-Korán seikh. Mohamed szomáli és arab nyelveken beszél, angolul a táborban használatosát sem sajátította el. Családja – mind a vérségi, mind a választott – az előző eseteknél bemutatott komplex, többnejű nagycsalád. Gyermekai és egyik felesége számára családegyesítést kért, de nem sikerült megszerveznie az utazást. Kapcsolatait a nyelvtudása és társadalmi presztízse (ez esetben: szomálik körében szerzett presztízis) határozza meg: a szomálikon kívül csak az irodalmi arabot beszélőkkel tud kapcsolatot tartani (28. ábra), a presztízse távol tartja minden fiatalosabb aktivitástól. Munka nélkül, integrációt segítő tábori programokban vett részt, amikor azok véget értek, kapcsolatait felhasználva (információ és anyagi vonatkozásokban), Svédországba távozott, ahol néhány Magyarországon megismert szomáливál kooperálva éli mindennapjait.

28. ábra. A neointegráció szomáli esete 3. Szomáli férfi 3.

d. Szomáli diaszpóra kapcsolatai más szomáli diaszpórákkal
 Ahogy fentebb említettem, a szomálik esetében a neointegráció egyik speciális kulcsa, amelyet más diaszpóráknál nem találtam, hogy a szomáli diaszpórák között intenzív, személyhez kötött (bár átruházható) kapcsolatok vannak (29. ábra). A diaszpórákon keresztül nemcsak, hogy gazdasági és információs előnyökhöz juthatnak vagy segíthetik a keleti- vagy déli irányból Nyugatra/Északra tartó szomálikat – akik Otthonról vagy másik diaszpórából

hovatartozásától. A neointegráció sajátja, hogy a kapcsolatok, a lojalitás és szolidaritás a szomálik világán belülre mutat, s mivel a hazatérés reménye, valamint egy nem túl pozitív Európa-kép hatja át attitűdjüket, a neointegráció nem a befogadó társadalomra, hanem a szomálikra, a szomáli diaszpórák együttesére irányul. Ez azt is jelenti, hogy a szomáli diaszpórák közötti kommunikáció és utazással is megvalósuló kapcsolattartás, a diaszpórák közötti szolidaritás és ún. diaszpóra-lojalitás is nagyon erős.

Az ego-háló elemzés eredményeit összefoglalva, azt mondhatom, hogy mind az első integráció, mindpedig a neointegráció időszakában a kapcsolatokat a kulturális attribútumok erősen befolyásolják. A kapcsolatok ápolásának normatívája mellett korlátokat is emelnek, etnikai csoportok és vallási közösségek között. Emellett azonban a kulturális hasonlóságok, amennyiben szükségesek, beengedhetők számukra a kapcsolatok legitimitásába – így sorsközösségek, régiók rajzolódhatnak ki.

A befogadó társadalom felé jórészt funkcionális kapcsolatok (jövedelemszerző, szociális segítséget igénylő) irányulnak, de elsősorban azon esetekben, ha a diaszpóra gazdasági potenciálja nem olyan jelentékeny, hogy az egót integrálni tudja. A gazdasági szempontok egyébként a diaszpórák belüli kapcsolatok megosztója lehet, ha azt a habitus megengedi: elvi szinten az iszlám, gyakorlatilag a szomálik, eritreaiak, afgánok gyakorlatában nem merült fel az, hogy a kapcsolatokat a gazdasági különbségek átvágnák.

A morfológiai elemeket vizsgálva feltűnő a családi és munkahelyi kapcsolatok (főképp előbbi) visszahúzódása, a neointegráció időszakában az erős kapcsolatok száma lényegében elenyésző, a kortárs-baráti kapcsolatok helyett az etnikailag vagy vallásilag homogén kapcsolatok túlsúlyban vannak, ezek által az ego a diaszpórához kapcsolódik erősebben. A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához (vö. 5. hipotézissel), a morfológiai elemek közül kettő (a családi és az iskolai/munkahelyi) visszahúzódása mellett azt is láthatjuk, hogy az új kapcsolatokban sem jelennek meg nagy számban. Ellenben a baráti majd etnikai/vallási homogénnek nevezett elem – ismerősi hálózatok – egyes esetekben jóval nagyobb számú kapcsolatot hordoz a neointegrációban, mint az első integrációban, a diaszpórákban a kapcsolatok felértékelődnek (vö. Gödri 2008), a kapcsolatok ápolása sokszor az egyetlen út a megélhetés forrásainak eléréséhez (gazdasági kapcsolatok, információcsere formájában), a *communitas* megéléséhez.

A multiplex kapcsolatok a diaszpóra irányába mutatnak, a befogadó társadalom felé mutató munkahelyi kapcsolatok az eredeti funkció mellé nem emelnek újabbakat, uniplexek

maradnak, ennek oka azonban a transznacionális sajátságokban kimerülnek (nyelvi, kulturális, vallási különbségek, kölcsönös előítéletek). Az otthonmaradt családtagok irányába mutató kapcsolatok meggyengülnek, elveszítik intenzitásukat és intimitásukat – a kapcsolatápolás orientációja az új környezetre irányul, de a távoli kapcsolatokat a pénzügyi nehézségek is gyengítik, de további szempontként felmerül, hogy a migrációba befektetett tőke megtérüléséig, a sikercél eléréséig a szégyenérzet, a kudarc érzete is befolyásolja, csökkenti az intenzitást és az intimitást (minél nagyobb lenne az intenzitás és az intimitás, annál biztosabb lenne, hogy kiderülne az otthoniak számára a kudarc). Az otthoni kapcsolatok fenntartását erősíti azonban, ha a hazatérést vélelmezik (ez egyes egyedi esetek mellett a szomáliai narrációiban jelenik meg erősen).

Ha a migráció esztétikai-egzisztenciális válság után következik be, az empirikus tapasztalat azt mutatja, hogy el kell különíteni azt, hogy e válság a kapcsolatok felbomlásának oka vagy következménye. Amennyiben oka, s az első integrációban jelen levő kapcsolatok jórészt eltűnnek, a dezintegráció bekövetkezik, s az egonak lehetősége van migrációs terveit megvalósítani, a neointegráció során kialakuló kapcsolatokat nem közvetlenül befolyásolja a kapcsolatok elvesztése, csak ha a kapcsolatok hiánya a kudarc érzetével társul, ekkor ugyanis az erős és az intenzív, tartós gyenge kapcsolatokra negatív hatással van. Amennyiben azonban a válság következmény, s amennyiben a kapcsolati kudarcokról beszélhetünk, a neointegrációt jelentő kapcsolatok, lojalitás, szolidaritást erősen, s negatív irányban befolyásolja.

A menekültek és diaszpórák vizsgálata, még ha egók szintjén is történik, nem nélkülözheti a kulturális illetve transznacionális diskurzusokban való értelmezést. Ennek kapcsán megállapítottam, hogy a migránsok érkezésükkor viszonylag nyitottak a kultúrák közötti kapcsolatokra, de a későbbi személyes és a diaszpórától öröklött tapasztalatok, a kapcsolati kudarcok átvághatják a kapcsolatokat. Minél kisebb egy diaszpóra, annál biztosabb, hogy kifelé is keresnek kapcsolatokat, de az intenzívebb, szorosabb kötések a diaszpórán kívüli, de valamilyen szempontból hasonló csoportok felé irányulnak. A kör a kvázi azonostól a legkevésbé hasonló felé tágul, ha a közelebbi (hasonlóbb) csoportok sem tudják biztosítani azon lehetőségeket, amelyek a fizikai és lelki szükségleteket kielégíthetik. Így a gyengébb gazdasági pozíciójú diaszpórák (pl. kameruni, libériai, kongói, eritreai, palesztin, kurd) tagjai több transznacionális kapcsolatot ápolnak, mint az olyan jobb pozícióban lévők, amelyekben a munkavállalás, üzleti kapcsolatok is megoldhatók (afgán, jemeni, szír, maghrebi, török, stb.).

A neointegráció első idejében az integráció igényével lépnek fel, de a korábbi kapcsolati hiányok és kapcsolati kudarcok, a (nem-kapcsolati szempontú) csalódottság, az előítéletek, a diszkrimináció tapasztalatai a kialakuló kapcsolatok intenzitását korlátozza, amely miatt a továbbiakban egy, a szükség esetén nem-aktiválható kapcsolatnak kell tekintenünk ezeket, többségük a munka világára irányul. Az ezen időszakban megszűnésre ítélt kapcsolatok többsége elsősorban a befogadó társadalom, azon belül is a munkaadók és munkatársakra irányult.

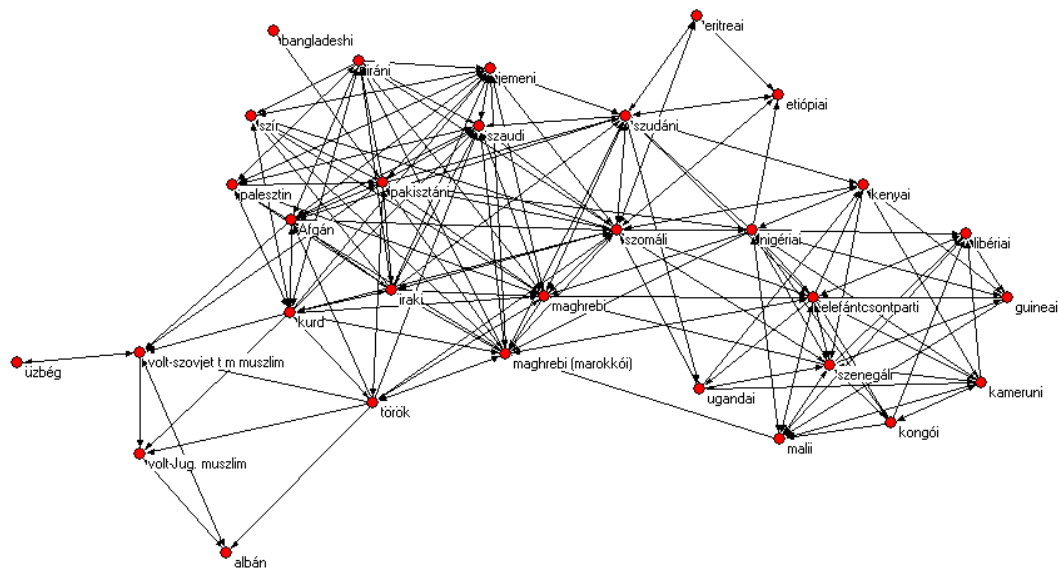
Ami nincs, az nem is hiányzik – e köznapi elvvel szemben, a kapcsolatok hiánya nemcsak a morfológiát tekintő elemzői szempontból hiányzik, hanem a hiányzó kapcsolatok funkcióit tekintve is érzékelhető a hatásuk. A nem létező kapcsolat nem segítheti az integrációt, a tőkekonverziót, a létfenntartást. A kapcsolati hiány hatása mind az első integrációból, mind a neointegrációból származtatható. Az első integrációban hiányzó kapcsolatok befolyással vannak a kapcsolatépítési készségre a későbbi életszakaszokban is, míg a neointegrációt tekintve azt láthatjuk, hogy a nem létező kapcsolat nem hozhat új kapcsolatokat az egyén számára. Így mindkettő az integráció törékenysége felé hat. A kapcsolati hiányok típusai, de az is, hogy a megszűnt vagy létre nem jött kapcsolat gyenge vagy erős kötés lett volna, különböző hatást fejtenek ki, ahogy azt korábban bemutattam (ld. *A kapcsolati hiányok és értékelésük szerepe a neointegráció kialakulásában c. alfejezet*), s ez nagymértékben befolyásolja azt is, hogy a neointegráció a diaszpórához vagy részben (de sosem teljesen) a befogadó társadalomhoz is kapcsolódóan valósul meg.

A kapcsolatok, kapcsolati tőke szerepét a tőkekonverzióban már szintén részleteztem, így itt csak azt a vonatkozását emelem ki, hogy a konverzió a diaszpórán belül és transznacionálisan is megtörténhet, de e két út különböző módon és eredménnyel járhat. A diaszpórán belüli kapcsolati tőke gazdaságivá való konverziója során az in-group bizalmat és a hasonlóságra való hivatkozást bevonva sikerrel járhatnak, ámde az eredmény, mégha egy deprivált pozícióhoz képest sikerként értelmezhető, a diaszpórán túli világban elérhető sikerhez viszonyítva azonban kisebb. Könnyített a konverzió, de kisebb a „haszna”. A diaszpórák közötti kapcsolatok (ld. 30. ábra) segítségével bekövetkező konverzió az alter diaszpóra gazdasági pozíciójának fényében értelmezhető, de az bizonyos, hogy a befogadó társadalom felé a konverzió nehezebb, hiányzik a kölcsönös bizalom, nagyon gyakran hiányzik a kapcsolatok többrétegűsége, de ha sikerül, elvi szinten nagyobb haszna is lehet.

Az általam vizsgált közösségek, diaszpórák kapcsolatait szemügyre véve (30. ábra) azt láthatjuk, hogy 31 diaszpóra kapcsolódik egymáshoz többé-kevésbé. Ha csak ezen közösségeket tekintjük, s eltekintünk a pl. kínai, vietnámi, afro-amerikai stb. közösségekhez

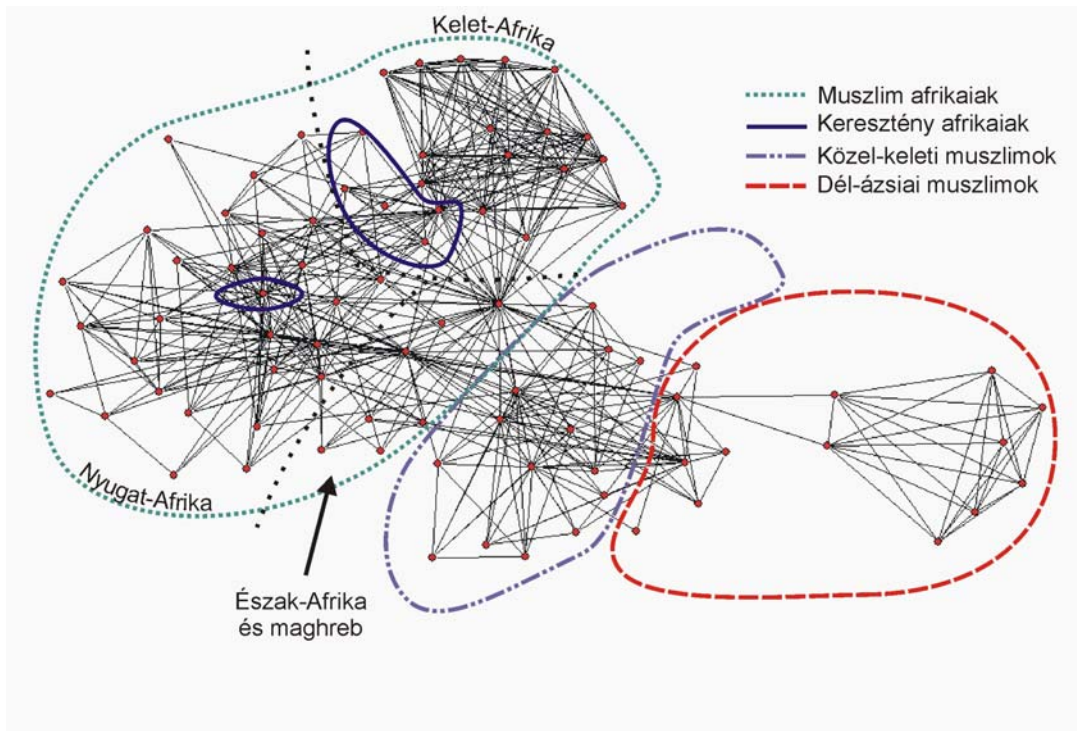
való kapcsolatokról, illetve nem vizsgáljuk a különböző magyar kapcsolatokat, akkor a főként Budapesten lokalizálható, de egy-egy individuumot más magyar településekről is magukhoz vonzó diaszpórák teljes kapcsolathálójában a sűrűség 22,7%. A standard szórás ennek mintegy kétszerese, a kapcsolatok megoszlása nagyon egyenlőtlen egy vallási és régióbeli hasonlóság mentén lehatárolt diaszpóramezőben. A sajátvektora a (sorrendben) szomáli, a megkülönböztetett két maghrebi és a pakisztáni diaszpóráknak a legnagyobb, s ezen számítás alapján a periférián az albán, üzbég és bangladeshi közösségek álltak.

30. ábra. A diaszpórák egymás közötti kapcsolatai Budapesten, 2007-2008

A narratív interjúkból kirajzolódó képet tekintve, azaz vannak relatíve sok kapcsolattal rendelkező diaszpórák – pl. nigériaiak és afgánok –, nem igazolódott, ezek kapcsolataikat tekintve nem szerepeltek mégsem olyan jól e vizsgálatban. Számított értékeiben nagyon hasonló képet mutat a tábori teljes kapcsolatháló (31. ábra), s e megállapításnak két vonatkozását emelném ki. Egyfelől a tábori kapcsolatok egy viszonylag zárt közegben, multiplex kapcsolatokat is nagyszámban felsorakoztató kapcsolatháló hasonló módon lépi át a nyelvi és etnikai határokat, s épít kapcsolatokat, mint ahogy az később a diaszpórákban történik – a hasonlóság táguló fogalmát vonhatjuk ismét az interpretációba.

31. ábra. A vizsgált területekről érkezett menekültek a táborban. Békéscsaba, 2007. január¹⁰⁰

Másfelől a két közeg vizsgálata, a Bonachich hatalmi mutató értékeinek kvalitatív adatokkal való összevetése is azt mutatja, hogy a diaszpórák közötti kapcsolat nemcsak, hogy a hasonlóságon keresztül választódik ki, hanem fontos az aktorok (itt már individuumok) presztízse: gazdasági, információs potenciálja. A somáliai vallási és politikai diskurzusokban, a maghrebiek gazdasági vonatkozásokban, a pakisztániak mindezekben – bár jelentősen kisebb és illékony – presztízzsel bírnak¹⁰¹. Emellett a terepmunka fényében az is elmondható, hogy a kapcsolatépítésben jó készségekkel, a kapcsolatápolást a tradíciók okán is, a menekültlét sajátosságainak következtében is preferáló közösségek/egyének a különböző hatalmi eszközök, potenciálok hiányában is magasabb presztízst érhetnek el – többségükben ők nyugat-afrikaiak, de a somáliai egy része is ide sorolható lehet.

A diaszpórák közötti kapcsolatok értelmezésekor kevésbé a szolidaritás, inkább az olyan funkciókat betöltő nexusok kerültek előtérbe, mint az információcsere, a munkakapcsolatok (afgán tulajdonos – somáliai munkavállaló), kereskedelmi kapcsolatok (pl. maghrebiek vagy nigériaiak felől az összes kapcsolataik felé). A szempontból azonban az is fontos, hogy a diaszpórák közötti kapcsolatok be tudták tölteni azon funkciókat, amelyekre igény felmerült, de a

¹⁰⁰ Ez az ábra végül címkék nélkül került bemutatásra, aminek részben a láthatóság, részben etikai kérdések az okai.

¹⁰¹ A bangladesiek – ekkor – nemigen bírtak semmi hasonlót felmutatni, s a nyelvi készségek hiánya is a hátsó sorba mozdította őket.

diaszpórán belül nem volt megoldható, s annak következtében, hogy az igény kielégülhetett egy magasabb bizalmi indexszel bíró kapcsolatban, nem vált, nem válik fontossá, szükségessé, hogy a kapcsolatok a diaszpórák mezején kívülre, a befogadó társadalom felé mutassanak.

XII.A kérdőíves módszer eredményei

A rugalmas kérdőív módszer lényege, hogy olyan kérdésvariációkat állítsunk elő a terepen, amelyek segítségével a különböző csoportoktól magasabb érvényességű válaszokat nyerjünk. Ennek eredményeképp, ahogy azt Letenyei (2004b. 141) írja, a kérdőív legvégső formában csak a kérdés végére készül el – úgymondhatnám, hogy a módszer egyik eredménye a különböző kontextusokban használható kérdések. Kutatási területemen különböző kontextusokból nem volt hiány, s ahogy azt terepmunkám során kutatói-ösztönnel érezve alkalmaztam a különböző megfogalmazásokat, hogy valamely adathoz hozzáférjek, a kérdőívvel a kezemből ezeket fel is jegyeztem. Ezt tekintem a rugalmas kérdőív módszer egyik eredményének.

Ahogy azt az *A kutatás módszertana* c. fejezet *Rugalmas kérdőív technikáról* írott alfejezetben jeleztem, több kihívással szembesültem, ezeket veszem sorra, s kiegészítve azon kérdésekkel, kifejezésekkel, amelyek az egyes etnikai/vallási csoportokban működtek.

XII.1. Használható kérdések – a módszer egyik eredménye

Sherry Simon (2004) úgy véli, hogy a kulturális jelentést – amelyet ezen alfejezetben problematizálok – „nem tárhatjuk föl úgy, hogy a nyelvi kijelentést egyszerűen a környezeti és konceptuális háttérhez kötjük. Nem egyszerűen az a kérdés, hogy „mit jelent az adott fogalom egy számunkra idegen kultúrán belül?“, hanem inkább az, hogy „milyen mértékben ekvivalens vagy analóg azzal a fogalommal, melyet saját terminusainkban alkotunk meg?“. A választ csak abban az értékítéletben lehetjük meg, mely eldönti, a kozmogóniák megfeleltethetőségének mértékét.” (Simon, 2004. 181). A „használható kérdések” kidolgozása nem csupán nyelvi fordítást, hanem a különböző kultúrák (s ekként a különböző nyelvek) empátiás megközelítését is jelenti. A következőkben néhány olyan problémát tekintek át, amely bemutatja, hogy hogyan lehet egy ennyire összetett közegben „használható kérdésekhez” eljutni. Ez a probléma nem különbözik attól, amit Geertz az etnográfus nem-rutinszerű munkájaként meghatároz, aki „valójában összetett fogalmi struktúrák sokaságával kerül szembe, számos struktúra egymásra rétegződik vagy összegabalyodik. Ezek a struktúrák egyszerre idegenek, szabálytalanok és rejtettek, s neki kell kitalálnia, hogy először miként ragadja meg, majd hogyan mutassa be őket” (Geertz, 2001b. 201).

XII.1.1. Első probléma – az iskolai végzettség megállapítása

A probléma két részből tevődött össze. Az első, amelyet a bizalom kialakításával lehetett feloldani, s utólag egyszerűbbnek is tűnik, az az, hogy a menekültstátuszért folyamodók esetenként nem a valós iskolai végzettséget vallották, s ettől nehezen tértek el. Az eltérés a különböző menekültstátusz-megszerzési stratégiákból adódik. Így például sokan hiszik, hogy a megszerzett iskolai végzettséget egyrészt nem érvényesíthetik Európában, másrésztől egy magasabb kvalifikáció hiteltelenítheti az üldöztetést, amely nélkül nem kaphatnak státuszt. Ugyanakkor a nagyon alacsony iskolai végzettség (esetenként iskolázatlanság) sem olyan, amelyről azt vélnék a menekültek, hogy pozitív megítélés alá esik. A feladat itt leginkább az volt, hogy a „bemondott” iskolai végzettség és a valós között megtaláljuk az egyensúlyt.

A második probléma, hogy a nyelvi korlátok miatt nehéz azonosítani a különböző iskolatípusokat és iskolai végzettségeket. Ez két helyen problematikus, ha egy kérdezett nem beszél jól pl. az angol nyelvet, amely kézreeső közvetítőnyelv lenne a táboron belül a legkülönbözőbb funkciókban, de a kutatás során is igen erős szerepet játszik. De akkor is, ha az angolt és a franciát keverve használják, amely gyakran fordul elő nyugat-afrikai menekültek esetében.

Így az első lépés, hogy tisztázzuk, hogy milyen nyelven használja az adott kifejezést – ezzel kiküszöböljük az akcentusban, nyelvi hasonlóságban rejlő problémákat, mint pl. a college (francia, 5-12. osztály) – college (angol, főiskola) párokhoz hasonlókat, amelyet külön átszínez, hogy a francia nyelvhasználók a líceumot fordítják francia vagy angol college-ra, annak megfelelően, hogy mit szeretnének interpretálni. Ugyanakkor a hagyományosan nem angolul vagy franciául beszélő országokból érkezettek esetében az olyan kifejezéseket is értelmezni kell, mint a „normal school”, ami általában az alapfokú oktatást jelenti, szerencsés esetben hat vagy nyolc évet. De ritkán ez csak iskolai osztályok abszolválásának összeszámolásával értelmezhető, s akkor esetleg kiderülhet, hogy három-négy évet jelent csak. A kelet-afrikai menekültek esetében a „secondary school” terminus az 5. osztálytól felfelé való osztályokat jelentheti, beleértve azon osztályokat is, amelyek érettségihez vezetnek.

Ezen túlmenően a megkezdett, s újból megkezdett tanulmányok könnyen összezavarják a számláló feleket, s ez főleg a háború sújtotta területekről érkezettek adatfelvétele során jelent problémát. További problémát jelent, hogy egyes – középiskolát követő – iskolai képzések nehezen beazonosíthatóak első hallásra, főképp, hogy főiskolai képzésnek definiálják vagy más példát említve, Magyarországon nincs képzés az újságkihordóknak, míg Elefántcsontparton például igen.

A két megoldás egyike nagyon kézenfekvő, mégis nehezen kivitelezhető: mindenkit anyanyelven kell kérdezni. A másik megoldás, hogy sikeresen befejezett iskolai évek formájában kérdezzük az adatra (ahogy azt más kérdezők is teszik esetenként), kiegészítve azzal, hogy záróvizsgákat is kérdezzük.

XII.1.2. Második probléma – a vallásoktatás

E probléma olyan kutatási területen, ahol keresztények, muszlimok és más kötődésűek egyaránt előfordulnak, egyszerű megoldást kíván: nem kérdezzük muszlimoktól vasárnapi iskolát, kereszténytől medreszében való Korán-tanulmányozást.

Figyelembe véve, hogy a vallási oktatásban való részvétel formális és informális kapcsolatok kiépítésére is alkalmas, melyek a felnőttkori kapcsolathálóban is megjelenhetnek, fontos, hogy ezen kapcsolatok specifikusan megjelenjenek az adatfelvételben, s az elemzésben. Fontosak azért is, mert ha az iskolatársi kapcsolatokkal összevetve tekintjük a vallási iskolákban keletkezett kapcsolatokat, azt láthatjuk, hogy az intimitása ez utóbbinak magasabb lehet, hiszen a hitbéli azonosság a bizalmat – a baráti, némely esetben az üzleti kapcsolatban megjelenő bizalmat – növeli.

A vallási oktatásban részvétel tapasztalatom szerint sokszor a (logikus) gondolkodási készséget, a problémamegoldási készséget is növeli, nem feltétlenül az ott tanultak okán, hanem a vizsgaszituációkban és társas interakciókban való részvétel miatt.

A vallási hovatartozás iránti érdeklődés az első lépés, ami valójában indirekt módon már korábban megtörténik, minthogy a közösségben mindenki ismer mindenkit. Helyes azonban erről meggyőződni a megkérdezett személytől, ami empátikus hozzáállást igényel, hiszen csakúgy mint a törzsi, politikai hovatartozás kérdése, ez is néha félelmes kérdés tud lenni számukra, tudniillik az ilyen kérdések a menekültkérelem döntéshozóitól, a nemzetbiztonságiaktól való félelmet hívják elő – „az ügyük szempontjából melyik is lehet a jó válasz?” –, amely félelmet ismét csak a bizalom oldhat fel. Tapasztalatom szerint a származási ország etnikai/vallási/politikai megoszlása iránti kérdések után tehető fel az individuum hovatartozására vonatkozó kérdés. A második lépés, hogy ennek függvényében a vallási oktatás iránt érdeklődünk röviden, s csak ezt követi a vallási képzésben való részvétel és annak intenzitása, valamint az ott kialakult személyes kapcsolatok¹⁰², azok intenzitása és napjainkig való hatása, a kapcsolatok kontinuitása.

¹⁰² A személyes kapcsolatok kérdésének természetesen nincs értelme, ha az oktatás levelező volt, ahogy azt etióp ortodox keresztény hitoktatótól, a képzéséről megtudtam.

Leegyszerűsítve a kérdezettek körét keresztény és muszlim személyekre, kiegészítve azzal, hogy néhányan közülük törzsi beavatásban is részesültek, ezen vallásokat is gyakorolják, így e három körre a következőképpen lehet tapasztalatom szerint kérdezni (3. táblázat).

3. Táblázat. Vallásspecifikus kérdések a vallási oktatás során létrejövő kapcsolatok megközelítéséhez

Kérdéskör (időrendi sorrendben)	A konkrét kérdés		
	<i>afrikai keresztényeknél</i>	<i>muszlimoknál</i>	<i>törzsi vallásúaknál</i> ¹⁰³
<i>Származási ország politikai megosztottsága</i>	„Amennyire tudom, hazádban is több politikai erő küzd a hatalomért, kik ők?”		
<i>Származási ország etnikai megosztottsága</i>	„Ezek a politikai erők különböző vidékeiről származnak az országnak? Más származásúak?”		
<i>Individuum etnikai hovatartozása</i>	„Az ország melyik részéről származol?” 1.) az ország ismeretében: „Akkor te is [etnikai csoport megnevezése]?” 2.) az ismeret hiányában: „Melyik törzshöz/klánhoz/csoporthoz tartozol?”		
<i>Származási ország vallási megosztottsága</i>	„Muszlimok és keresztények, de talán más vallásúak is laknak az országban. Kik vannak többen?...”		
<i>Individuum vallási hovatartozása</i>	„Te magad melyik valláshoz tartozol?” „Szoktál imádkozni?”		„Te magad melyik valláshoz tartozol?” „Hogyan gyakorlod?”
<i>Vallási oktatásban való részvétel</i>	Otthon jártál templomba? Milyen gyakran? Bibliaórákra / imakörbe / kórusba is jártál? Jártál vasárnapi iskolába?	Otthon jártál mecsetbe? Minden pénteken? A ramadáni estéken részt szoktál venni? Tanultál medreszében?	Kitől tanultad a vallást? Milyen gyakran gyakorlod? (Hogy néz ki egy ilyen esemény?)
<i>Az oktatás során kialakult kapcsolatok</i>	„Miközben ott tanultál, lettek barátaid? Vagy olyanok, akikhez • vallási • személyes kérdéssel fordulhattál?” (Számukra, intenzitásra, kölcsönösségre, jellegére, intimitásra vonatkozó kérdésekkel lehet folytatni.)		
<i>További kérdések, melyek a kapcsolatokra vonatkoznak</i>	„Van-e a pappal / lelkésszel / misszionáriussal személyes kapcsolatod?”	„Tudsz-e a mollához fordulni kérdéseiddel?” „Szoktad-e a sejkhek tanácsát kérni?”	„Amennyiben szükséged van valami eszközre vagy segítségre a rítusban, kihez fordulsz?”

Itt kell megjegyezni, hogy szemben azzal, ahogy azt a kultúrakutatói kollektív tudat tudni véli, e terepen – függetlenül attól, hogy a rugalmas kérdőív technikáról vagy interjú technikáról szólnak – kedvező, ha nemcsak azon ismeretekre hagyatkozunk, amelyeket már megemlítettünk, hanem olyanokra is, amelyet előzetes ismereteinkből meríthetünk. Elsősorban a vallási kérdéseket kell, kellett úgy megközelíteni, hogy érezzék az érdeklődés mellett azt is, hogy néminemű ismerettel rendelkezem. Mihelyt elkezdtem ezt a bevett formától elütő

¹⁰³ A törzsi vallás mintegy kiegészíti az afrikai keresztény vagy muszlim vallásgyakorlást, de ugyanúgy érdekes szempontjainkból.

módon való kommunikációt, s alkalmaztam kifejezéseket, amelyek az adott valláshoz kötődtek, érvényesebb, megbízhatóbb válaszokat kaptam. A keresztények körében ez egyszerűbb volt, ők kisebb távolságot éreztek világaink között, de a muszlimok között szükséges volt, hogy arab kifejezéseket, vallási kifejezéseket ismerjek, s szükség esetén alkalmazzak, ha másért nem is, hogy az egyes kifejezéseken ugyanazt értsük.

XII.1.3. Harmadik probléma – a barátság definiálása

A barátság fogalma sokrétű, bármely kultúrában az intimitás különböző fokozatait jelölhetik vele. A muszlimok körében a differenciált nem-rokoni kapcsolatokat az iszlám erkölcsi szabályai is átszínezik. A fiatalabb generáció érti azon kifejezéseket, amelyek az európai vagy a magyar nézőpontból egyértelműek, használhatóak, azonban az idősebb (32-37 év feletti) muszlim férfiak esetében e kérdéseket másképp kellett megfogalmazni, hogy a barátságra vonatkozó kérdéseket differenciáltan tudjuk kezelni, nagyobb érvényességet érjünk el. A barátság, párkapcsolat, testvér és hittestvér fogalmait áttekintve (4. táblázat) tudom érzékeltetni, hogy melyek azok a problémák, amelyeket áthidalva a kapcsolatháló ezen terét meg tudjuk ragadni.

4. Táblázat. A különböző baráti kapcsolatok megnevezései arab és szomáli nyelven¹⁰⁴

Baráti kapcsolatok differenciált megnevezései	Arab	Szomáli	
<i>Barát</i>	aszhab	szahíb	
<i>Barátnő</i>	aszhabuna	szahíbtej	
<i>Barát, párkapcsolatban</i>	szahíb, aszhab, ahej	szahíbkej	Nem használatos kifejezés, mert erkölcstelen viszonyt jelöl
<i>Barátnő, párkapcsolatban</i>	szahíbti	szahíbti	
<i>Testvér, férfi (vérszerinti)</i>	akhej	walal(e)	
<i>Testvér, nő (vérszerinti)</i>	'ohti	walashej	
<i>Testvér, férfi (iszlámban)</i>	ahona, aszhabana	aszhabtej, walale	
<i>Testvér, nő (iszlámban)</i>	'ohti	walashej	

Muszlim férfiakat kérdezve a barátságról csak férfiakat fognak jelölni, hiszen az iszlám erkölcse korlátozza a serdülőkorba lépett vagy azon túl lévő ellenkező neműek kapcsolatát, ha azok nem állnak közeli rokonságban. Ugyanígy nők nőket jelölnek meg. Ez valójában az erkölcsi gátat interpretálja, de nem zárja ki, hogy testvéri barátság kialakul az ellenkező nem irányába, s ezt nyelvileg a testvérhez vagy az azonos nemű baráthoz szóló megszólítással illetik.

Tehát a nem nagyon közeli barátság, amely az iszlám keretein, hittestvérek között szövődik, ellenkező nem felé irányuló is lehet, főleg a diaszpórákban élők körében, hiszen itt nincsenek családtagok, s nagyon gyakran a diaszpóra maga is kislétszámú, tehát ha ezen belül akarnak/tudnak kapcsolatokat létesíteni, akkor az ellenkező nemből is választhatnak barátot, amelyet testvér, báty, nővér kifejezéssel illehetnek.

Meyer (2006) példaértékű módon vezeti le és interpretálja az egyes rokonsági fokokat jelölő kifejezések értelmezését és kifejtését dél-etióp kultúrák képviselőivel, s fejt fel azokat a jelentésrétegeket, amelyek a fenti példákhoz hasonlóan nehezen hozzáférhetők. Parkin (2009) bemutatja, hogy a különböző rokonsági terminológiák hogyan tehetők hozzáférhetővé, megérthetővé a kutatók számára. Mindkét munka további iránymutatást jelenthet a hasonló (barátság, rokonság) terminológiai értelmezéséhez.

¹⁰⁴ Az arab kifejezéseket latin betűvel, arab és szomáli kifejezéseket a magyar kiejtésnek megfelelően írtam (a szomáli szavakat eredeti írásmódban ld. Nagy, 2009d).

XII.1.4. Negyedik probléma – az életkor meghatározása

Ahogy azt a módszertani fejezetben jeleztem, az életkor meghatározása több fronton is problémát jelenthet.

Elsősorban az, hogy egyes társadalmakban nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget az anyakönyvezésnek, saját kor meghatározásának. Olyan területeken – s most itt elsősorban egyes afgán területekre és Szomália jelentős részére gondolok –, ahol a bürokrácia szintje alacsony, ellenben magas a csecsemő- és gyermekhalandóság, a gyermekek anyakönyvezése kitolódhat arra az időszakra, amikor a gyermek már *körülbelül iskoláskorú*. Ez támaszkodik a visszaemlékezésre, illetve a gyermek magasságára és más szubjektív tényezőkre. Ezenfelül pl. a szomáli édesanyák akképpen is fiatalítják magukat, hogy a gyermekeknek fiatalabb kort mondanak. Az életkor megismerésének és számolgatásának semmilyen fontosságot nem tulajdonítanak, így többszöri kérdéssel többféle választ kaphatunk.

Másodsorban egymás életkorának meghatározása is problémát jelent, ahogy máshol is, erősen szubjektív értékelés, de e terepen – s ezt elsősorban a szubszaharaiak körében érzékelttem – konzekvensen a szimpátia határozza meg valakinek az életkorának a meghatározását, s ennek fényében egy negyvenes éveiben járó hölgy lehet idős vagy fiatal, attól függően, hogy melyik megkérdezett milyen tapasztalatokkal rendelkezik a hölgy irányába.

A kérdőíves technika szempontjából az első probléma a fontosabb, vagyis az, hogy hogyan határozhatjuk meg mégis az életkort, ha az szükséges. Kutatásom szempontjából elsősorban azért volt fontos, mert kontrollálhattam ez által, hogy a menekültkérelemhez tartozó vagy a valós élettörténetet interpretálja a megkérdezett. A kérdésfelvetés legtöbbször úgy merült fel bennem, hogy a dokumentumokban megjelölt életkor és az elhangzott élettapasztalat sokasága nem volt megfeleltethető, s esetleg olyan történelmi eseményről számoltak be élményszerűen, amelyről a megjelölt életkor szerint aligha számolhattak volna be. Sokszor úgy realizálódott a probléma, hogy az iskolai végzettség, az azt követő élettapasztalat úgymond nem férhettek el a rövidke (pl. húsz) életévben.

Afgánok és szomálik kapcsán kidolgoztam egy rendszert, hogy meghatározzam az életkort a külső környezet történelmi, helytörténeti eseményeinek ismeretében. Ehhez először a gyermekkor, serdülő- és ifjúkor helyszíneit kérdeztem meg – pl. szomálik esetében nem mindegy, hogy városban vagy falun, az etióp határhoz közel, vagy épp Mogadishuban nevelkedett vagy élt a megkérdezett bizonyos történelmi események idején, hiszen ennek függvényében lehettek egyes történelmi események szubjektíve megélt történetekké.

A két területen a következő történelmi eseményeket használtam irányítúként elsősorban:

5. Táblázat. Az afgán illetve szomáli történelmi események az életkor meghatározásához

Afganisztán	Szomália ¹⁰⁵
<ul style="list-style-type: none"> • Zahir sah uralkodásának vége (1973) • Daud kán miniszterelnöksége (1973-1978) • Szovjetek bevonulása (1978) • Szovjet – afgán háború (1979-1989) • A szovjet csapatok kivonulása (1989) • A tálibok átveszik a hatalmat Kabul felett (1996) • 2001. szeptember 11. • Hamid Karzait elnökké választja a Loja Dzsirga (2002) 	<ul style="list-style-type: none"> • Függetlenség (1960) • Szocialista fejlődési irány (1969-70) • Az 1974-75-ös éhínség • Ogadeni háború (1977-78) • Etiópia és Szomália közötti határháború (1982) • Ellenzéki militáns csoportok Siad Barre hatalma ellen (1982-1984¹⁰⁶ és 1988-tól) • Siad Barre rezsimjének összeomlása (1990-91) • Polgárháború (1991-től napjainkig) • Az amerikai katonák veresége (1993) • Ideiglenes központi szövetségi kormány felállítása (2000) • Abdullahi Yusuf elnöksége (2004-2008)

A gyermekek fejlődése és a kultúrák attribútumainak ismeretében – mely jórészt az elkészült interjúkra alapozódott –, a következő határpontok (6. táblázat) húzhatók meg, azzal a megszorítással, hogy természetesen nem az életkornak, hanem a testi-szellemi érettségnek megfelelően történnek meg az életfordulók – beleértve ebbe a rituális tevékenységekbe való bekapcsolódást, s a munkafolyamatokban való részvételt is.

¹⁰⁵ Xiirey (2000) és Wasaaradda Waxbarashada (1983)

¹⁰⁶ Etióp támogatással

6. Táblázat. Az afgán illetve szomáli kultúrában a tevékenységekbe való bekapcsolódás s más határhövek az életkor meghatározásához

	Afgán világ	Szomáli kultúra
	<i>életkor (év)</i>	
Ruha viselése	–	1,5-2
Első emlékek	2-3	
Felnőttek beszédébe való belehallgatás	4-6	
Körülmetelés (férfiaknál)	7-8	6-7 vagy 14-15
Női körülmetelés	–	12-14 ¹⁰⁷
Medreszére való érettség	6-7	(3)-5,5-7
Iskolaérettség	6-7	
Kisebb lábasjóság ellátása	4-5	
Nagyobb lábasjóság ellátása	9	8-10
Középiskola befejezése	13-15	
Felnőtt társalkodás	16-17	17-18
Házasságszerző megjelenése (házasság)	18-19	20-22
Önálló élet (~adófizetés)	házasságtól függetlenül a felnőttkorban	házasságtól kezdődően

Látható, hogy az életkor meghatározása nem egyszerű az esetükben, de a személyes tapasztalatok és a megélt vagy infokommunikációs, informális utakon hallott történelmi események egymás mellé állítása egy megközelítő pontosságú életkort nyújthat. A családi döntések, betegségek, s más befolyásoló tényezők okán az egyes életfordulók csúszhatnak, ezért több határhö beazonosítása szükséges, az életfordulók között eltelt évek és az objektíve számolható két történelmi esemény között eltelt évek számának összevetése elengedhetetlen a pontosításhoz.

¹⁰⁷ A szomálik körében modern családoknak nevezettek nem végzik el ezt a műtétet, úgy tartják, a tudatlanok végzik ezt, a valójában nem iszlám előírás szerinti beavatkozást.

XII.2. Kvantitatív adatok – a módszer másik eredménye

A rugalmas kérdőív lekérdezése során 70 táborlakó¹⁰⁸ és 50 diaszpórabeli válaszolt. Közülük tizennyolc nő, sem közöttük, sem a férfiak között nincs időskorú, legtöbben (104 fő) 30 évnél fiatalabbak. A diaszpórabeliek közül 3 olyan menekült, akik még nem kértek menekültstátuszt, más engedéllyel nem rendelkeznek, így tehát ők illegálisan tartózkodtak Magyarországon.

Iskolai végzettségüket tekintve 10 fő nem fejezte be alapfokú tanulmányait, közülük egy nyugat-afrikai nő analfabéta volt. 35%-uk csak alapfokú iskolát végzett (ez 4, 5, 6 vagy 8 osztályt jelent). A középfokú tanulmányokat folytatók (4, 6 vagy 8 év) 40%. Ha a magyar rendszerre átkonvertálom, akkor alapfokú tanulmányt 25 fő fejezett be, középfokút pedig (tehát 12 évet) húsz. Azaz 46%-uk nem fejezett be 8 évet. Három fő egyetemet végzett (egyikük egyetemen tanított korábban), összesen 21 fő legalább megkezdett felsőfokú tanulmányokról számolt be.

Az alapfokú képzést be nem fejezők kivételével mindenki egyértelmű társadalmi státuszról számolt be, ami a foglalkozási és társadalmi presztízst illeti. Az alapfokú képzést befejezőknél a mezőgazdasági segédmunka vagy az építőipari segédmunka nem jelent jelentős státuszvesztést, bár azt érezték, hogy a magyarországi presztízse ezen munkáknak alacsonyabb, mint otthon.

A kapcsolati szempontú kérdésekre kapott válaszok – elsősorban a terepmunka fényében – értékelhetetlen, mert a válaszok elnagyoltak voltak, a kapcsolathálók sűrűsége, interakcionális jellemzői a terepmunka során jobban érzékelhetők, a jelen- és múltbeli kapcsolatok az interjútechnikával mélyebben és teljesebben felfejthető. Nyilvánvaló, hogy névgenerátorral korlátozott számú kapcsolathoz juthatunk, mégha olyan differenciáltan is kívánjuk szerepeltetni, ahogy McAllister és Fischer (1978) munkájában láthatjuk. Ennél jelentősen nagyobb számú kapcsolatot ismertem meg a terepmunka során, azok attribútumait és interakcionális jellemzőit is.

A társadalmi státusz homogenitásra vonatkozó adatokat pedig jószerével felülírta a kulturálisan meghatározott tisztelet és megbecsülés: azon esetekben, amikor tudtam, hogy kiről beszél (valamely diaszpórabeli kapcsolatról, s annak élettörténetét is ismertem), de akkor is, ha csak az elbeszélésből ismerhettem meg a rugalmas kérdőív lekérdezése után, világossá vált, hogy egyetlen kapcsolatot sem, amely fontos vagy fontos volt számukra, nem fognak alacsonyabb presztízszüként jellemezni.

¹⁰⁸ A tábor területén kívül.

A rugalmas kérdőíves módszernek két pozitívumát kell kutatómunkám kapcsán kiemelni. A terepmunka során számos adathoz hozzáfértem, de bizonyos demográfiai és státuszbeli adatok szisztematikus gyűjtése a módszer sajátosságainál fogva elmaradt. A kérdőív segítségével koncentráltabban lehet az ilyen jellegű adatok gyűjtése. Azonban egy hagyományos kérdőív lekérdezésével – nem kizárólag az enyémhez hasonlóan kulturálisan komplex közegben – elsikkadhatnak az olyan értelmezésbeli sajátosságok, amelyek a kvalitatív módszerekkel való megközelítésben nyilvánvalóvá válhatnak, a hagyományos kérdésben azonban nincs mód specifikálni. A rugalmasság következtében azonban a kultúrán belüli értelem követhető, miközben nagyobb populációra vonatkozóan gyűjthetünk adatokat.

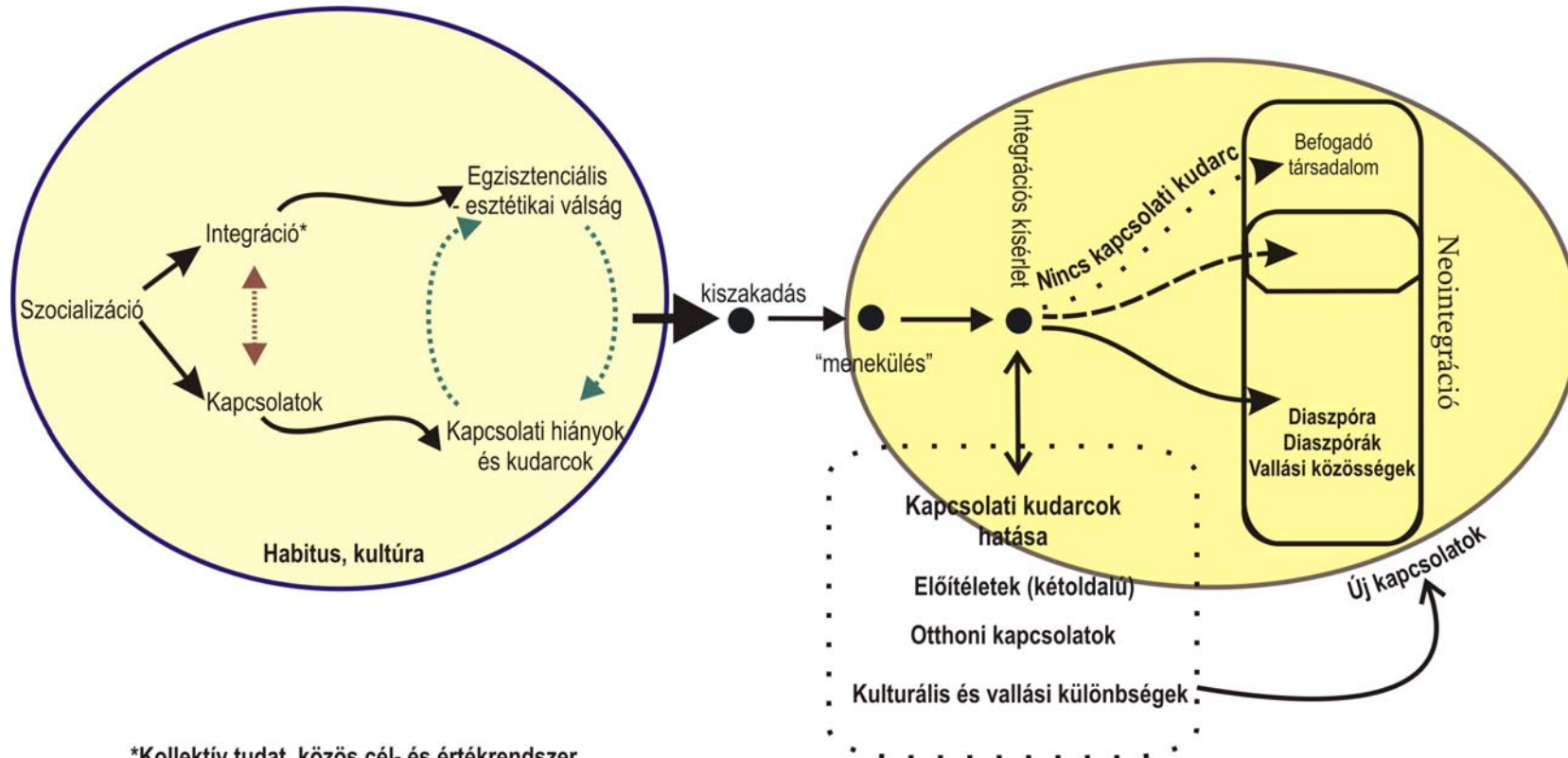
XIII. Az integrációtól a neointegrációig

Ahhoz, hogy folyamatában érthessük meg ezt a komplex folyamatot, mely az integrációtól a neointegrációig vezet, a következőket kell figyelembe venni:

- A kapcsolatok és a kapcsolati hiányok a folyamatban több helyen is megjelennek
- Mindenhol, ahol kapcsolatokról beszélünk, annak kulturális vonatkozásait is figyelembe kell venni
- Sem az integráció, sem a neointegráció értelmezése nem szűkíthető a kapcsolati megközelítésre
- Az új kapcsolatok is magukban hordozzák a kapcsolati kudarcok kockázatát
- A kulturális különbségek, a vallási különbségek figyelembevételével lehet értelmezni az eltérő kapcsolatpolási szokásokat és a siker/kudarc megélését.
- Az előítéletek kölcsönösen jelen vannak, s befolyásolják az új kapcsolatok kialakítását, látens határokat emelnek.

Az integrációtól a neointegrációig vezető többvariációs folyamatot szakaszaiban a következő alfejezetekben mutatom be, s a megértést segítő ábrázolom is a legfontosabb folyamatokat (32. ábra).

32. ábra. Az integrációtól a neointegrációig

*Kollektív tudat, közös cél- és értékrendszer, communitas, szolidaritás, normatív kontroll, lojalitás és habitus.

XIII.1. Az integrációtól az integráció kudarcáig és az integráció diszfunkciói

Retrospektív megközelítésben vizsgálva az integráció állapota, akár kapcsolati, akár más dimenzióit nézzük habituálisan meghatározott, így kulturális interpretációra van szükségünk. Szakirodalmi forrásokkal egyetértve azt mondhatom, hogy minél tradicionálisabb a társadalom, annál kevésbé enged az egyéni törekvéseknek, minél inkább autoriter, annál kevésbé van az individuumnak tere a kérdések felvetésére, s ugyanakkor annál inkább zárt a mobilitási lehetőségek köre. Ezzel, amennyiben az integráció diszfunkcionális, amennyiben kapcsolati kudarcokkal terhelt az egyéni élettörténet, az egzisztenciális és esztétikai válságnak nyílik tere. E válság és a kapcsolati hiányok kölcsönösen erősítik egymást és olyan ok-okozati összefüggést lehet feltárni, melyben mindkettő lehet ok vagy okozat, azaz ha az esztétikai-egzisztenciális válság felmerül, a kapcsolatok leépülnek, s ha a kapcsolatok leépülnek, felmerülhet ez a válság. Minél erőteljesebben jelennek meg az individuum életében, annál közelebb kerül ahhoz, hogy kiszakadjon a szocializáló közegéből, az első integráció világából. Láttuk, hogy a vonatkoztatási csoport, ha az az első integráció közegén túlra mutat, felerősítheti e folyamatot. A kiszakadás térbeli mobilitással is járhat – szempontomból ez fontos, de elsősorban akkor, ha a térbeli elmozdulás nem egyszerűen országon belüli, hanem nemzetközi migrációt jelent.

XIII.2. Az integráció kudarcától a neointegrációig

Az individuum elszakadása az integráció kudarcát jelenti. Ez nem egyszerűen a kapcsolatok felbomlását jelenti, hanem azt, hogy a normatív kontroll nem működik, a lojalitás megszűnik vagy új irányt vesz, a kollektív tudat, a communitas érzete az egyén részéről megkérdőjeleződik, a habitus által meghatározott sikerkritériumok, kötelezettségek (de nem a jogok!) reflektálttá válnak, s sokszor a szolidaritási hálón is lyukat üt. Mindezek érzékelhetők a narratívák értelmezésénél, de tézisem szempontjából a kapcsolati vonatkozásokat helyeztem előtérbe. Ennek ellenére nem hagyhatjuk reflektálatlanul, hogy az individualizáció, a „screen-kultúra” hatásai, vonatkoztatási csoport elméletek és a kognitív disszonancia értelmezések a folyamat e pontján bevonhatók az értelmezési keretbe.

XIII.2.1. A kiszakadás és a menekülés, valamint az integrációs kísérlet

Az egzisztenciális és esztétikai válság és a kapcsolatok felbomlása, valamint az üldöztetéstől való félelem, netán háborús konfliktus az individuum kiszakadását jelentheti. Ahhoz azonban,

hogy ez egy európai célállomást eredményezzen, néhány feltétel konstellációja szükséges. E stádium feltételez:

- Kapcsolatokat, amelyek kijelölik az új sikerkritériumokat
- Kapcsolatokat, amelyek segítik a „jelöltet” a migráció útvonalán
- Gazdasági forrásokat, amelyek lehetővé teszik a hosszú út finanszírozását, ez lehet saját forrás vagy az ego kapcsolatainak „befektetése”.

Ez utóbbi feltétel nélkül a migráció célállomása a kiindulóponthoz közelebb fekszik: egy közeli város, a főváros, a szomszédos ország vagy a legközelebbi menekülttábor. (Csak nagyon kevesen számoltak be arról, hogy szakaszonként¹⁰⁹ tették meg az utat, a célt szem előtt tartva haladtak az úton, s ha elfogyott pénzüik, munkát vállaltak vagy kereskedtek, amíg ez által és a kapcsolatháló anyagi forrásait megmozgatva tovább tudtak állni.)

Magyarország nem mondható célországnak, azok, akik e tranzitútvonalon érkeznek, a lehetőségeiket felmérve hamar arra a következtetésre jutnak, hogy az újjlenyomat felvétele után csak illegálisan élhetnek a célországban, de minthogy uniós ország, ráadásul a schengeni határokon belül, sokan – legalább ideiglenesen – a maradás mellett döntenek. Ezzel egyidejűleg, ahogy azt eltervezték eredendően, megpróbálnak a befogadó társadalomhoz integrálódni, elsősorban munkakapcsolatok révén. Azonban a „magyar nyelvet nem beszélő idegenek” foglalkoztatása nehézségekbe, diszkriminatív elutasításba, xenofóbiába ütközik. A táboron kívüli lakhatás, bevásárlás, szórakozás is gyakran ilyen problémákkal terhelt, s ezek többségét kapcsolati kudarc terminusunkkal, a kirekesztéssel írhatjuk le.

XIII.2.2. Az integrációs kísérlettől a neointegráció kialakulásáig

Az integrációs kísérlettől elvi szinten három út vezet a neointegráció felé (ld. 32. ábra). Az első eset a befogadó társadalomba vezethetne – ez lényegében egy hipotetikus fennálló lehetőség, amely a kölcsönös előítéletek, kulturális és nyelvi különbségek, vallási eltérések, valamint a régi és a jelenben felmerülő kapcsolati kudarcok és a saját világhoz való kötődések (otthonhoz és diaszpórához való kötődések) miatt a vizsgált közegben nem valósul meg.

A további két lehetőség kialakulásánál ugyanezen kontextus a kiindulópont, azaz a fentebbi kitétel fényében az, hogy az integráció ellenében ható erők eredményeképp nem a befogadó

¹⁰⁹ A szakaszok mindegyike leírható hasonlóan, a kezdőpontjai az integráció, a végpontjai a neointegráció sajátosságait hordozzák. Amennyiben az nem az utolsó szakasz, a neointegráció (közbülső integráció) átlényegül a diszfunkcionális integrációvá; a kiszakadás könnyebb ugyan, mert erős kötések, lojalitás többnyire nem alakul ki, a habitus pedig a saját kultúra diaszpórikus változata, de a folyamat mérföldkövei ugyanazok, amelyet e fejezetben leírok. A közbülső, törékeny integráció(k) az individuum tapasztalatai miatt fontos(ak) lehet(nek) az elemzés szempontjából is.

társadalomhoz fog integrálódni az egyén, hanem a hozzá hasonló sorsúak közül is azok közösségéhez, akik további hasonlóságot is fel tudnak mutatni. Ha lehetséges, akkor azonos etnikai/nemzeti közösséghez, diaszpórához és emellett a vallási közösségéhez. A látens határok a diaszpóra és a diaszpórák, de méginkább diaszpórák és a befogadó társadalom között húzódnak. A transznacionális kapcsolatok kielégítik azon szükségleteket, amelyet a diaszpóra nem képes, de ezen kapcsolat is elsősorban a diaszpórák világán belülre mutat.

A harmadik út a neointegrációhoz, e két ismertetett között helyezkedik el, s magában foglal számos tartós, intenzívebb és intimebb kapcsolatot a befogadó társadalom felé, elfogadja és értelmező módon áll ahhoz, s részben lojális is felé. Ez a köztes út a neointegráció időszakának első 3-5 évére nem jellemző, s később is a diaszpóra erősségétől és a kapcsolati kudarcok számosságától függ, hogy kialakul-e.

Az egyéni élettörténeteken keresztül a kapcsolatok, a kapcsolati hiányok és a kapcsolati kudarcok szerepét külön is szükséges megjeleníteni. Minden olyan ponton, ahol kapcsolatokról beszélhetünk, ott a kapcsolati hiányok és kudarcok is megjelenhetnek. A neointegráció (legalább részleges) kudarca a kapcsolati kudarcokhoz és kapcsolati hiányokhoz szorosan kötődik. Az új kapcsolatok kialakulására azonban nemcsak a különbségek és az idegenség hat, hanem a régi kapcsolatok, kapcsolati hiányok és kapcsolati kudarcok is. A régi kapcsolatok kudarcai az új kapcsolatok kialakulására akkor bírnak hatással, ha a kudarc érzete fennáll. A megőrzött régi kapcsolatok pedig befolyással vannak az új kapcsolatok kialakulására, s ez legintenzívebben az erős kapcsolatok kialakítását gyengítheti.

Az új kapcsolatok a fentebbi okoknál fogva leginkább a diaszpórákhoz kötik az egyént (vö. Letenyei, 1999. 141), a diaszpórán belüli kapcsolatok kialakítását mindazon hatások erősítik, amelyek a transznacionális kapcsolatokat gyengítik. A régi kapcsolatok kudarcainak specifikus hatásait e fejezetben nem részletezem újra.

XIII.2.2.1. Az integráció a neointegráció fényében

A folyamat elvi szinten végpontjának tekintett neointegráció részről visszatekintve az (első) integráció teljesebb volt, a kiteljesedéséhez (és később az elmúlásához) hosszabb idő kellett, miközben a fejlődő személyiség elsajátítja a kulturális közösség strukturális és interakcionális jellemzőit. A szocializációja során a kultúra, a család habitusába, a cél- és értékrendszerbe, a sikerkritériumaiba, a vallási közösségébe nyer betekintést és otthonra talál benne.

A neointegráció pontjáról visszatekintve az integráció diszfunkciói a kapcsolatok felbomlásában, a pozitív hatású intergenerációs mobilitásban, a közösségen kívülre mutató vonatkoztatási rendszerek és sikerkritériumok vizsgálatainak fényében nyilvánul meg. Az integráció diszfunkcionális volt, ha nem tudta az új értékeket integrálni, nem tudott változni, de egyes individuumok mégis tudtak változni és új értékeket internalizálni.

XIII.2.2.2. A neointegráció sajátosságai a terminus tükrében

Amellett, hogy a neointegrációt a diaszpórához való integráció jellemzi leginkább, s az, hogy egy migrációs válságot, esztétikai-egzisztenciális válságot követően, netán kapcsolati kudarcokkal terheltten fejlődik ki, az integrációtól különböző sajátosságokkal is rendelkezik. Ezen sajátosságok leginkább a reflexív viszonyulással jellemezhetők – az egyéni élettörténet, a kapcsolatok, a lojalitás, az intimitás és a normatív kontroll reflektált. Ez egy olyan szubjektív értékelést is jelenthet, amely óvatosságra inti az individuumot a kapcsolatok kialakításában, de tudatosabbá teszi a (kiválasztott) kapcsolatok ápolását.

XIII.3. Az elképzelésektől a kudarcig és onnan a diaszpórához vezető útig

A pozitív előkép, ami a migráció utáni állapotot vetíti előre, s magában foglalja az integrációs kísérlet mellett az olyan vágyakat, amely a felfelé ívelő mobilitásra (iskolázottság, foglalkozás, hatalom, gazdagság) és ezen belül is a státuszra és presztízsrre vonatkozik, kudarcba fullad, legalábbis ami az első néhány évet jelenti, biztosan. A csalódottság, a kapcsolati kudarcok, amelyek a befogadó társadalomra irányulnak, az otthon iránti nosztalgia (felértékelődik a saját kultúra otthonossága) jellemzi ezt az időszakot, de a visszatérés nem fogalmazódik meg legtöbbször, mint közeli realitás. Olykor mert a kibocsátó ország háborús, polgárháborús viszonyok között van, máskor mert az otthoni kapcsolatok konfliktusokkal terheltek (éppen a dezintegráció okán), vagy épp azért, mert döntésük csak akkor igazolható az otthonmaradottak felé, ha valamiféle sikert elérnek, vagy legalább a siker látszatát ki tudják alakítani. Így az otthoni világot megidéző diaszpóra lesz az, ami betölti a hazai viszonyok helyét.

XIII.3.1. A diaszpóra mint az Otthon esszenciája

A diaszpóra a már jelzett tulajdonságok mellett (ld. *A diaszpóra sajátosságai, Látens határok felépülése, Önálló diaszpóra születik – a neointegráció labilis volta valamint a Kötődések és*

kapcsolatok – a neointegráció alapjai c. fejezeteket) hordozza mindazt a viszonyulást, hierarchizáltságot és struktúrát, s természetesen kulturális mintákat, amelyek esszenciálisan, tehát nem minden vonatkozásában, tartalmazzák a kibocsátó kultúra elemeit. Egyes elemeket a befogadó társadalom felé is megmutatnak, de alapvetően a maguk-között lét öröme a kulturális sajátosságok őrzése és ápolása, valamint az otthoni világ mindennapjainak átélése a diaszpórán belülre.

XIII.3.1.1. A diaszpóra vonzereje és megtartó képessége miben is rejlik?

A diaszpóra vonzereje több dologban rejlik: ez az a közeg, ahol nem idegenként élhet az egyén, nem szorul magyarázatra minden apróság, ahogy az történik, ha a befogadó társadalommal kerül kontaktusba. A tradíciók, a vallási mozzanatok, a politikai közbeszéd in-group szinten ismert mindenki számára, az idegenség érzete elhomályosulhat.

A megtartó erő azonban nemcsak az otthonosságot jelenti, hanem a társadalmi kohéziót is (ld. még Alba – Moore, 1983), amelyben minden újonnan érkező megtalálja a helyét, s a kapcsolatok intenzív ápolásán keresztül az ego nem marad magára problémáival (ez nagyban hasonlít az Otthon világaira), az összetartozás, a társas támogatás megerősíti az egyént a diaszpórán belüli helyzetében. Azon pozíciók, amelyekre vágyott, a befogadó társadalmon belül nem elérhetők a számára, de a diaszpórán belüli társadalmi presztízs elérhető, s az ahhoz vezető út is ismerős lehet a számára. A társas kapcsolatok kulturálisan meghatározottak, de a diaszpórán belül ez a meghatározottság természetes, s azokon keresztül majd' minden otthonosság elérhető.

A megtartó képesség a kapcsolatok intenzitásán és a kapcsolatok által hordozott erőforrásokon múlik. A kapcsolatok az otthonosságot is hordozzák, s ez az a tér, amelyben a bizalom a megszokott módon, a reflexió energia-befektetése nélkül működik. Egy partnerkapcsolat vagy egy üzleti illetve munkakapcsolat ugyanúgy a bizalom diskurzusát idézi meg, de az azonos kulturális norma lehetővé teszi, hogy az értelmező metódusok nélkül kialakuljon a bizalom a diaszpórabeliek között.

XIV. Összegzés

Tézisemben a menekültek diaszpóráján belülre és azon kívülre mutató kapcsolatait és kapcsolati hiányait valamint ezeknek a szubjektív élettörténetekben fellelhető gyökereit, esetlegesen felmerülő kapcsolati kudarckokat vizsgáltam. Tézisem elméleti megközelítése, empirikus kutatási eredményei az Európa szerte felmerülő „migránsok és befogadó társadalom” diskurzusokban felmerülő kérdésekre ad egy *részválaszt*, másrészt a kapcsolatháló elemzésének egy új, ellentétes megközelítésének lehetőségeit mutatom be, amely a hiányzó kapcsolatok kapcsolatokra és integrációra gyakorolt hatását vizsgálja. Tézisem metodológiai és empirikus *innovációja* abban rejlett, hogy a létező kapcsolatok mellett azt is vizsgáltam, hogy miért nincs kapcsolat, s ennek milyen hatásai vannak a későbbi kapcsolatokra és az integrációra, a neointegrációra; így egyrészt a kapcsolatháló elemzés egy új megközelítését, a kapcsolatközpontú adatfelvétel divergens metódusát a kapcsolatok létének és nem-létének vizsgálatát végeztem, s mint egymást kiegészítő tényeket, együttesen értelmeztem. E metodológiai megközelítést egy olyan terepmunka során alkalmaztam, amely más tekintetben is komplex értelmezést kívánt: egyszerre több kultúra és vallás, élettörténet közös, de megértő megközelítését kívánta meg a közeg. Ez a pluralitás azonban lehetőséget adott arra, hogy a kapcsolatok és kapcsolati hiányok, valamint a kapcsolati kudarckok kulturális meghatározottságait is megismerjem.

E kulturális meghatározottság, ami a kapcsolatok ápolásában és a kapcsolati hiányok megélésében szerepet játszik, egyúttal azon interpretáció is, amely az *alkalmazhatóság* kérdésére is rávilágít. A világ több országában, de a legutóbbi időkben az európai országok diskurzusában erőteljesen jelenik meg a migránsok és a befogadó társadalom közötti különbség és a konfliktusok kulturális különbségekként (nem ritkán ellentétekként) tételezett megállapításai. A migránsok és menekültek, valamint a befogadó társadalom viszonyában ezért is fontos a kapcsolatok, a kapcsolatok ápolásának kulturális/vallási meghatározottságának ismerete, valamint a kapcsolati kudarckok személyes és a transznacionalizmusra reflektáló mediálása. A transznacionális kapcsolatok első pillanatától reflektálttá és mediálttá kell tenni a kultúraközi különbségeket és konfliktuslehetőségeket, s ezt ki kell egészíteni mindkét félnél a kultúrákra vonatkozó ismeretterjesztéssel. A menekültek körében és a diaszpórákban olyan felkészült szakemberek, szociális munkások alkalmazása szükséges, akik tisztában vannak a kapcsolatok kulturális és vallási

determinációijával, kulturális és vallási ismeretekkel éppúgy, mint a szükséges (angol, francia, arab, dári vagy farszi) nyelvismerettel is bírnak, s minthogy a menekültek többsége egyedülálló férfi vagy férfi családfő, a férfi szociális munkások számát is növelni kell.

Empirikus tapasztalataim azt mutatják, hogy a menekültek integrációs kísérlettel kezdik új életüket, s ezen kísérlet többségükben a befogadó társadalomra, elsősorban annak munkaerőpiacára irányul. A kudarcok (ezen belül speciálisan a munkakapcsolatok) kudarcai a kirekesztettséget, a diaszpórára irányuló kapcsolatok kizárólagosságát növelik. Ezért olyan elfogadó munkahelyekre van szükség, amely tolerálja pl. a fejkendő viseletét, a korlátozott nyelvismeretet.

Mindezek következtében a menekültek, a diaszpórák társadalmi beágyazottsága növekedhet, miközben a társadalmi (transznacionális) konfliktusok tere csökkenhet. Nyilvánvaló, hogy kulturális okoknál fogva, illetve a diaszpóra azon sajátosságainál fogva, amelyek az otthoni világgal állnak reflexív viszonyban, a diaszpórák fennmaradnak, de az olyan erőszakos konfliktusok, diszkriminációra reflektáló viszályok, konfrontációk esélye csökkenhetnek, amelyek Európa szerte gondot jelentenek.

Elméleti megközelítésemben az integrációtól a diaszpórához való integrációhoz jutottam el, miközben a neointegráció fogalmát dolgoztam ki. Az integráció komplex fogalmát a kapcsolati szempontokból vizsgáltam. S minthogy a kapcsolatok létének vizsgálódásait a kapcsolati hiányok, s annak kudarcszerű érzetének fogalmával egészítettem ki, a siker és annak negációja is a teóriába épült. De a kapcsolatok vizsgálatát nemcsak a „negatív” megközelítéssel, a sikert nemcsak a kudarc vizsgálatával egészítettem ki, hanem figyelembe vettem mindezek kulturális vonatkozásait, a kulturális meghittség, transznacionalizmus és hibriditás attribútumainak vonatkozásait.

Empirikus munkámban a terepmunkamódszer volt túlsúlyban, ennek során narratív élettörténeti interjúkat készítettem, s mindkét módszernél súlyt helyeztem a kapcsolatokra, kapcsolati hiányokra vonatkozó adatok megismerésére. E kvalitatív-szubjektív módszereket azért választottam, hogy a kutatás érvényességét növeljem, s kiegészítettem a narratív és hermeneutikai elemzéssel.

XIV.1. A neointegráció sajátosságai

Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy a neointegráció alapvetően a diaszpórához való neointegrációt, másodsoron pedig a diaszpóra tagjain keresztül a befogadó társadalomhoz

való neointegrációt jelenti – ez az, amely a kapcsolati kudarcok következtében elsőként szűnik meg –, s csak ritkán, de lényegében erőteljesen jelenik meg a közvetlenebb kapcsolat a menekültek és a befogadó társadalom tagjai között. A neointegráció függ attól, hogy az individuum milyen saját tapasztalatokkal rendelkezik. S ebbe benne foglaltatik a saját kultúrája, a szocializációja, a kapcsolatai, a kapcsolati hiányai és ezek megélése, a kudarcai, valamint a befogadó társadalomról alkotott mítosz ismerete. Annak ellenére, hogy egy integrációs kísérlettel (a befogadó társadalom irányába) indulnak, a saját idegenségükkel és diszkriminációval szembesülnek. Emellett az első integráció kapcsolati hiányai és kapcsolati kudarcai, valamint a neointegráció során tapasztalt kapcsolati kudarcok is befolyásolják a neointegráció kialakulását.

Az első integráció diszfunkciói kapcsán az esztétikai-egzisztenciális válság hatásait jártam körül, amely válság a kapcsolati hiányok oka, más esetben pedig következménye lehet, de amelynek során olyan új kapcsolatok jöhetnek létre, amelyek segítik a migrációt, illetve elfogadóak, ami az individuum új sikerkritériumait, életformáját illeti.

A menekültek, migránsok helyzete az inter- és intragenerációs mobilitás több dimenziójának együttes értelmezésével is kirajzolódik: a térbeli, iskolázottsági-foglalkozási, jövedelmi dimenziókban az apa státuszához viszonyítva többnyire rövidtávon (és otthon elsősorban) emelkedést vagy stagnálást láthatunk, de a saját otthoni státuszához viszonyítva csökkenés figyelhető meg a neointegrációban. Ennek fényében a siker kevéssé, sokkal inkább a csalódottság, elégedetlenség, kudarc narratívái jelentek meg. Ennek ellenére a tőkekonverzió esélyére irányította a figyelmet az, hogy a térbeli mobilitás jelentős gazdasági tőke beruházását jelentette – de eredményeim azt mutatják, hogy ennek a megtérülése csekély az első években, s a későbbi megtérülés is kapcsolatérzékeny és időben elnyúló folyamat. Az idő előrehaladtával, elvi szinten növekszik a konverzió esélye, a valóságban azonban sok akadályozó tényezővel kell számolniuk: így a kapcsolati hiányok vagy a csak diaszpóra-orientált kapcsolatok esetében, a neointegráció gyengeségei okán a konverzió esélye csökken. A kapcsolati tőke gazdasági tőkévé való konverziója a kölcsönös bizalmon alapul, amely kultúra- és vallásfüggő ezen társadalmi térben, így a diaszpórán belüli konverzió kézenfekvőbb, de kisebb gazdasági előnyökkel járhat mint az out-group konverzió. A tőkekonverzió esélye növekszik, ha a menekült egyén heterogén/transznacionális kapcsolatokat ápol, ha a multiplicitást növelni tudja, ha etnikai, kulturális vagy vallási hasonlóságokra tud referálni. A befogadó társadalom tagjaival való konverzió ez utóbbiak nélkül kénytelen megvalósulni.

A tőkekonverzió mellett a hatalom és a tekintély valamint a státuszmegszerzés és státusmegtartás – mind a befogadó társadalomban, mindpedig a diaszpórán belül – kapcsolatérzékeny. A diaszpórán belüli, a befogadó társadalmon belüli státuszszerzést a munka, jövedelem, stabil életmód és elérhetőség négyese együttesen segíti, kiegészítve azzal, hogy sokszor a stabil életmód immanens része, ebben a kulturális térben, a vallásosság.

A státuszmegszerzést és -megtartást a kötődések és kapcsolati hiányok vonatkozásában is vizsgáltam, s azt állapítottam meg, hogy a kötődések a hasonlóság elvén jönnek létre: etnikai, vallási és régióbeli hasonlóság mellett a nemi hovatartozás is meghatározó.

A kapcsolatok megléte mellett a kapcsolati hiányok, illetve a retrospektíve vizsgálható kapcsolati hiányok és ezek hatásai is érdeklődésem középpontjába kerültek. A kapcsolatok hiányát négy típusba soroltam, mind a gyenge, mind az erős kötések esetében elkülönítettem azt, hogy a kapcsolat megszűnt vagy létre sem jött. Kutatásaim eredményeképp azt láttam, hogy e megközelítés tovább bontható aszerint, hogy e négyféle kapcsolati hiányt (egyenként) az individuuum elfogadja-e vagy elutasítja, s ennek fényében alakulnak majd ki a neointegráció időszakában a kapcsolatok, a diaszpóra és a befogadó társadalom felé. A kapcsolatok építésére való nyitottság a neointegráció kialakulását előnyösen befolyásolja, még akkor is, ha az alterek kiválasztásának szabadságát a tradícióból, a kultúrából vagy a vallásból származó szabályok korlátozzák. A kapcsolati kudarcok következtében kevesebb új kapcsolat alakul ki, az új kapcsolatháló morfológiája eltérő mind a „normálisnak” aposztrofálttól, mindpedig az első integráció idején megvalósulttól, s a neointegráció más vonatkozásokban (szolidaritás, communitas, lojalitás) is törékeny.

Látható, hogy folyamatosan elkülönítettem a diaszpórához és a befogadó társadalomhoz való kötődést és neointegrációt, s a diaszpórán belüli sajátosságokat további szempontokként vontam elemzésembe.

Úgy találtam, hogy amennyiben gazdaságilag erős a diaszpóra vagy/és amennyiben erős, intenzív kapcsolatok alakulnak ki az individuuum és a diaszpóra tagjai között, a „befogadó” társadalom felé való kapcsolódási kísérletek, az integrációra irányuló kezdeményezések – akárcsak a megismerés igénye is – kisebb intenzitásúak, gyengék. Ráadásul a diaszpórán túlra mutató kapcsolatok sikeressége is alacsonyfokú, hiszen a törekvés, hajlandóság is gyengébb.

Azonban, ha a diaszpóra gazdaságilag nem erős, az individuuumok diaszpórán kívülre mutató kapcsolatai felértékelődnek, még akkor is, ha egyébként összetartó közösségről van szó, de többségükben ezen kapcsolatok intenzitása és intimitása alacsony, inkább a funkcionalitás szempontjaiból aktiválható munka- és információforrás kapcsolatokat jelenti. Az

élettapasztalatokban megjelenő kapcsolati kudarcok a diaszpórán belüli, az azonos etnikai-vallási kapcsolatokat is meg tudja gyengíteni, így a diaszpórához való neointegráció is gyengévé válhat.

A hipotéziseim tesztelése során megállapítottam, hogy a kapcsolati hiányok jelentősen befolyásolják a neointegrációt, s a kulturális sajátosságok illetve a transznacionális viszonyokban a kulturális különbségek a neointegrációt gyengítő hatással jelennek meg.

XIV.2. A hipotézisekről

XIV.2.1. A kapcsolatok hiánya negatívan befolyásolja az integrációt.

A bekövetkezett kapcsolati hiányok az első integráció időszakában befolyásolják az erős és gyenge kötések kialakítását, nem jönnek létre nagy számban, a létrejövő kapcsolatok kevésbé bizalmasak és intenzívek (összehasonlítva más, azonos kultúrából származó individuumok kapcsolataival), s a kapcsolatok által közvetített érték, normatív kontroll is gyengébben érkezik el az egyénhez, gyengébben hat. Így az egyén integrációja gyengébb lehet, a társadalmi beágyazottság (családi kapcsolatok száma, erős kötések megléte, gyenge kötések száma és gyenge kötések intimitása) gyengébb lehet, nem ritkán a vonatkoztatási csoporthoz kötődő (szintén kevés számú) kapcsolatok dominálják a kevés kapcsolatot is. Ezen összefüggéseket a további hipotézistesztek eredményeivel összekapcsolva érthetjük meg.

XIV.2.2. A kapcsolatok hiányainak típusai más-más helyen gyengítik az integrációt.

A kapcsolati hiányoknak négy típusa (erős és gyenge kötések valamint az, hogy ezek megszűntek vagy létre sem jöttek szempontjai szerint felosztva), de méginkább ezek szubjektív megélése, azaz elfogadása és elutasítása befolyásolja a kapcsolatok kialakítását. A következő altípusokat különítettem el:

- 1. A megszűnt erős kötés elutasítása, melynek eredményeképp az ego nem nyitott új erős kötések felé.*
- 2. Az erős kötés megszűnését elfogadja, így nyitott új kapcsolatok kiépítésére, s azoknak nem feltétele a homogenitás, s nem feltétlenül a kultúra, a hagyomány határozza meg az alter kiválasztását.*
- 3. A létre nem jött erős kötés hiányát elfogadja, így nyitott marad új kapcsolatok felé, de a kapcsolatok kiválasztását a tradíció határozza meg.*

4. *Elutasítja azt, hogy nem jött létre egy erős kötés, emiatt nem nyitott új erős kapcsolatok felé.*
5. *Elfogadja, hogy nem jött létre gyenge kötés, ezért nem nyitott új gyenge kapcsolatok létesítésére.*
6. *Elutasítja, hogy nem jött létre gyenge kötés, ezért nyitott az új kapcsolatokra, s a kapcsolat kiválasztását nem kell, hogy a tradíció határozza meg.*
7. *Elfogadja, hogy megszűnt egy gyenge kötés, nyitott marad az új kapcsolatokra, s a kiválasztásnál nem befolyásolja a kultúrája.*
8. *Elutasítja azt, hogy megszűnt a gyenge kötés, ezért nem nyitott új gyenge kapcsolatokra.*

A kapcsolatok építésére való nyitottság a neointegráció kialakulást kedvezően befolyásolja, még akkor is, ha az alterek kiválasztásának szabadságát az internalizált szabályok, melyek a tradícióból, a kultúrából vagy a vallásból származnak, valamilyen mértékben, de korlátozzák. A kapcsolatok kialakításának kimondott vagy kimondatlan elutasítása azonban nemcsak a befogadó társadalom, de a diaszpóra felé való kapcsolatokat is korlátozhatja, s így a neointegráció gyenge, a szolidaritás, a normatív kontroll és a lojalitás mindkét irányba elhanyagolható lesz – rajzolódott ki az interjúkból.

Ahogy a kapcsolatháló elemzők számára világosan kirajzolódik: a gyenge kötések fajtái különböző módon támogatják az egyént (pl. Granovetter, 1973 és 1991 vagy Wellman, 1992), számomra ugyanígy világossá vált, hogy a gyenge és erős kötések hiányának típusai milyen hatásokat fejtenek ki az integrációra/neointegrációra. Ahogy fentebb láttuk, vannak kapcsolati következményei, de emellett hatással van az integrációra is. Az erős kötések hiányai gyengítik a közösségi/nemzeti lojalitást, a habitus és kollektív tudat, valamint a normatív kontroll nem vagy csak részlegesen jut el az egóhoz. A gyenge kötések hiányában nemcsak olyan problémákkal szembesül az egyén, mint az információkhoz való hozzáférés vagy a vonatkoztatási csoport által felkínált tétekhez való hozzáférés gyenge, de a csoportkontroll, csoport sikercéljai és a communitas érzése hiányozhat. Ezek részleges hiányai az integráció diszfunkcióihoz vezethetnek – amely a kapcsolati megközelítésben is megmutathatók.

XIV.2.3. A különböző kapcsolatok hiányának típusait a szocializációs sémák eltérése és pszichés beállítódások befolyásolják.

Úgy láttam, hogy a szocializációs sémák (a tradicionális nagycsaládi szervezetbe való szocializáció, a többnejű apakép, illetve a nukleáris család; a vallásosság és a vallásosság hiánya; a habitus) meghatározza, milyen kapcsolatokat vallhat magáénak az egyén. Minél inkább kapott a vizsgált egyén tradicionális és vallásos nevelést, annál erősebben vigyázza, óvja kapcsolatait, s emellett minél nagyobb és tradicionálisabb családból származik, annál számosabb kapcsolatot épít ki, s az erős kötések kiépítésére is törekszik.

Az integrációban illetve a neointegrációban kapcsolati hiányokat éppígy meghatározza a szocializáció, a kapcsolatok ápolása intenzívebb, így az egyéni döntésen alapuló megszűnése az erős kötéseknek elenyésző, a gyenge kapcsolatok kialakításában (és ekként hiányában) szerepet játszik a normatív kontroll.

A tradicionális családokon belüli erős kötések halálesettel, s a normák nagyon erős áthágását követően szűnhetnek meg, a nukleáris család rokoni kapcsolatait ennél egyszerűbb felbontani, elhanyagolni, utóbbinál fordulhat elő inkább, hogy nem jön létre valamely (normál esetben létrejövő) kapcsolat, mint pl. a városba költözött, életformát váltott család gyermeke és a nagyszülők között.

XIV.2.4. A kapcsolatokban megélt kudarcok a neointegrációt negatívan befolyásolják.

Ez a hipotézis csak részben igazolódott, mert az idő tényezőjét is figyelembe kell venni. Sokszor a kapcsolati kudarcot elutasítják, de az idő múlásával ez az érzés háttérbe szorulhat némely esetekben. Így azt mondhatom, hogy a hipotézis így, ebben a formában nem, csak ha tovább bontjuk, akkor igazolható. Figyelembe kell venni, hogy a kapcsolati hiány elutasításának, azaz a kapcsolati kudarcnak temporalitása van. A megszűnt erős és a megszűnt gyenge kötések szubjektíve negatív megítélése került kapcsolati kudarcként való értelmezésre, de az is fontos szempont, hogy e kapcsolati kudarcot az individuum hogyan dolgozza fel, ha feldolgozza. Amennyiben már nem dolgozza fel vagy még nem dolgozta fel a kapcsolati kudarc érzetét, akkor az negatívan befolyásolja a neointegrációt.

Ha azonban a kudarcot fokozatosan elfogadja az egyén, lassanként megszűnik a neointegrációra gyakorolt negatív hatás. Ha a kapcsolati kudarc elfogadott, a neointegrációban megjelenő munkahelyi kapcsolatokra sincs közvetlen hatással, az, hogy

ezen kapcsolatok számosságukban, relatív és abszolút számukban is kevesebb, annak oka inkább a menekült jogi státuszában, kapcsolatai transznacionális sajátságaiban keresendők. Amennyiben a kapcsolati kudarcot nem sikerül feldolgoznia, a kapcsolatok léte, az ego-háló morfológiája, a kapcsolatok kialakítására irányuló készségek, a neointegráció eltérő: a kapcsolatok száma (relatív és abszolút száma) kisebb, egyes morfológiai elemek hiányoznak – egészen pontosan azok, amelyek annak a kapcsolatnak a típusába tartoznak, amelyek hiányát tapasztalhatjuk az egyéni kapcsolathálóban. A kudarc feldolgozatlansága esetén a kapcsolatok kialakításának készsége, arra irányuló vágyak csökkentek vagy elutasítottak, s a neointegráció törekennyé vált. A transznacionális kapcsolatok kudarcának tekinthető mindaz, amit a kirekesztés, a diszkrimináció befolyásol, s ezek hatása a befogadó állam társadalmához való neointegrációt, másodsorban a diaszpórákői kapcsolatokat támadja, de a diaszpórábeli kapcsolatokat nem befolyásolja.

Így azt kell mondanom, hogy csak akkor igaz a hipotézis, ha a kapcsolati kudarcok elfogadása nem történik meg az idő során, ekkor van negatív hatása a neointegrációra.

XIV.2.5. A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához.

A morfológiai elemeket vizsgálva feltűnő a családi és munkahelyi kapcsolatok visszahúzódása, a neointegráció időszakában az erős kapcsolatok száma jelentéktelen, egypár otthoni erős kötés fenntartása, ritkábban új kialakítását jelenti. A kortárs-baráti kapcsolatok helyett az etnikai/vallási homogén kapcsolatok túlsúlyban vannak, ezek által az ego a diaszpórához kapcsolódik erősebben, de ezen kapcsolatok intimitása nem jelentős. A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első kapcsolatháló morfológiájához a morfológiai elemek közül kettő (a családi és az iskolai/munkahelyi) visszahúzódása mellett azt is láthatjuk, hogy az új kapcsolatokban sem jelennek meg nagy számban. Ellenben a baráti majd etnikai/vallási homogénnek nevezett elem – az ismerősi hálózatok – egyes esetekben jóval nagyobb számú kapcsolatot hordoz a neointegrációban, mint az első integrációban. Az etnikai, nyelvi és vallási homogén kapcsolatok felértékelődnek a diaszpóráikban.

XIV.2.6. A felnőttkorban (újra)kialakított kapcsolatokat a gyermekkori szocializáció is befolyásolja.

A fentebb jelzett kulturális, vallási és habitus által meghatározott kapcsolatok és a kapcsolati hiányokat determináló hatások érvényessége nem múlik el teljesen a menekülés során

bekövetkező térbeli eltávolodással. A kapcsolatépítést akadályozza a kultúra, a habitus és a vallás. Így a neointegráció során aránylag kevés gyenge kötés jön létre az ellenkező nemmel, más diaszpórábeliekkel vagy más vallásúakkal. A neointegrációban létrejövő kapcsolatok többsége etnikailag, vallásilag homogének, velük tudják gyakorolni a kultúrát. A közös kulturális tapasztalatok hiánya miatt a transznacionális kapcsolatok könnyen felbomlanak. Ebben a sérülékeny időszakban a menekültek gyakran ezt kudarcként élik meg, s ismét a valamennyire homogén kapcsolatok felé fordulnak vissza.

A szocializációs sémák közül a tradicionális-konzervatív séma az, amely a kapcsolatok ápolását leginkább előtérbe helyezi, az így szocializálódott egyének (vidéki pakisztániak és szomálik; részben városi szomálik, afgánok, irakiak stb.) neointegrációban létrejövő kapcsolathálója sűrű – egyrészt az etnikailag homogén (diaszpórábeli) kapcsolatok magas száma, másrészt a családtagokkal való kapcsolatok megőrzése okán. A megengedőbb modellek (városi nyugat-afrikaiak, pakisztániak) azonban engednek a régi és új kapcsolati kudarcok hatásának, s a kapcsolatháló ritkább, ami a családi vagy erős kötésekkel illeti, de e modellben a diaszpóráközi és ritkán a befogadó társadalomra irányuló gyenge kötések számosabbak lehetnek.

Ez a hipotézisem igaznak bizonyult, a neointegrációban illetve a (korábbi) köztes integrációban a kapcsolatok ápolását befolyásolja az individuuum kultúrája, mind a kapcsolatok fenntartásában, felújításában, mindpedig az új kapcsolatok kialakításában.

Kutatási eredményeimet összefoglalva azt mondhatom, hogy az integráció (később a neointegráció) teoretikus-terminológiai megközelítése a kapcsolatok analitikai szintű megközelítésével, valamint az integráció terminusában meghatározott elemeknek az értelmezésbe való bevonásával megérthetjük, hogy a kapcsolati hiányok hogyan hatnak az integrációra és a neointegrációra.

Az integráció és a kapcsolattartás értelmezése kulturális megközelítést igényel, s a habitus-kultúra értelmezés segítségével megérthető az esztétikai-egzisztenciális válság és a kapcsolati hiányok (és kudarcok) egymásra gyakorolt hatása, amelyek végeredményeként a dezintegráció és a migráció jelenik meg. A migráció célállomásán (esetünkben Magyarország mint elvett cél) a menekültek törekednek az integrációra, amely terminusomban a „neo” előtagot kapta, s első lépésben ez a befogadó társadalomra (is) irányul. Azonban a csalódások, a kapcsolati kudarcok valamint a diszkrimináció és a kulturális különbségek a befogadó

társadalomhoz való neointegráció ellenében hatnak. Ugyanakkor a kapcsolatok kiépítésében jelentős szerepet játszanak a korábban megtapasztalt kapcsolati kudarcok, pontosabban, ha ezek nem kerültek feldolgozásra.

Az otthoni erős *kötések* hiánya az erős kötések hiányára hat, a gyenge kötések kudarcai a gyenge kötések hiányát vonja maga után. Amennyiben a kapcsolati hiányok és kudarcok hatása erős, ez elsősorban a befogadó társadalomra irányuló, másodsorban az egyéb transznacionális, s végül a diaszpórán belüli kapcsolatokat gyengíti vagy ellehetetleníti. A diaszpórán belüli szolidaritás ugyanakkor néha – időlegesen – ellene hathat a ritka és gyenge kötődéseknek, s a diaszpóra perifériáján lévőket is segíti. Azonban ez is csak a diaszpórához való neointegrációt segíti, a hasonlóság (úm. testvérség, honfitársi viszony) alapján. Ha a kapcsolatok diaszpórán belülré irányulnak, az individuumnak nincs is lehetősége megismerni vagy legalábbis előképek, sztereotípiák nélkül megismerni a befogadó társadalom kulturális mintáit, nincs más, ami vonatkoztatási csoportot jelenthetne, a tőkekonverzió lehatárolt, s az a fajta integráció, amely a szakpolitikai diskurzusokban megjelenik, gátolt.

A hasonlóság vagy más terminusban a kötődések (vallási, nemzeti, etnikai vagy régióbeli kötődések) további kapcsolati szempontot is megjelenít, felmerül a kötődések és kapcsolatok, valamint a kapcsolati hiányok és mindezek diaszpórán illetve vallási közösségen belülré vagy transznacionális irányultsága, s ezek kulturális-hermeneutikai értelmezése. A folyamat eredményeként a menekültek többsége a diaszpórákhoz, a vallási közegükhöz jól kapcsolódik, többé-kevésbé sikeres a *neointegrációja*, de a befogadó társadalomhoz eközben kevésbé kötődik. Ugyanakkor a neointegráció morfológiai és interakcionális jellemzői, láttuk, különböznek az otthonitól, a „prototípustól”.

A menekültek, diaszpórák a befogadó társadalom szövetében és mégis kívül állnak. Ezt a kívülállást a kapcsolatok és kapcsolati hiányok, ezek kulturális meghatározottsága megvilágítja, így kiegészíti a kulturális valamint diaszpórák központú megközelítéseket, s a „negatív” megközelítés kiegészíti a kapcsolat orientált értelmezéseket.

XV. Bibliográfia

- A. Gergely A. [2005] Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In: Ilyés Zoltán (szerk.): Tanulmányok a szórványról. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 11-20. www.mtaki.hu/kiadványok, http://www.publikon.com/application/essay/402_1.pdf
- A. Gergely A. [2006] Kulturális antropológia: egy elmélet gyakorlata, vagy egy történet elmélete? Rövid bevezetés egy 150 éves új diszciplína felfogástörténetébe. In: A. Gergely A.: Kulturális antropológia: egy elmélet gyakorlata, vagy egy történet elmélete? Rövid bevezetés egy 150 éves új diszciplína felfogástörténetébe. Műhelytanulmányok. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont – ELTE Társadalomtudományi Kar, Kulturális Antropológia Szakcsoport.
- A. Gergely A. [2006] Maghreb-turizmus – antropológiai olvasatban. Tunéziai kalandozás. In: Sebestyén É. – Szombathy Z. – Tarrósy I. (szerk.): Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára. Pécs: Publikon Könyvek – ELTE-BTK, Afrikanisztikai Oktatási Program.
- Abbott, A. [2007] Against Narrative: A Preface to Lyrical Sociology. *Sociological Theory* 25(1). 67-99.
- Adler, Patricia A. – Adler, P. [2008] Of Rhetoric and Representation: The Four Faces of Ethnography. *The Sociological Quarterly* 49. 1-30.
- Al-Ali, N. – Black, R. – Koser, K. [2001] Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4). 615-634.
- Alba, R. D. – Moore, G. [1983] Elite Social Circles. In: Burt, R. S. – Minor, M. J. (szerk.): *Applied Network Analysis. A Methodological Introduction*. Beverly Hills – London – Delhi: Sage Publications. 245-261.
- Albert F. – Dávid B. [1998] A hajléktalanság az emberi kapcsolatok szemszögéből: szakirodalmi áttekintés. *Szociológiai Szemle*. 4. 119-138.
- Andorka, R. 1994. Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: Münnich F. – Moksony F. (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet Kiadó.

- Angelusz R. – Tardos R. [1988] A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. (Alapadatok és –összefüggések a kulturális-interakciós rétegződés vizsgálat első eredményeiből.) Szociológia 2. 185-204.
- Angelusz R. – Tardos R. [1991] A „gyenge kötések” ereje és gyengesége. In: Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Műhely 1. Budapest: Gondolat Kiadó. 40-58.
- Aunger, R. [2004] Reflexive Ethnographic Science. New York – Toronto – Oxford: AltaMira Press.
- Aviram, R. B. [2007] Object Relations and Prejudice: From In-group Favoritism to Out-group Hatred. International Journal of Applied Psychoanalytic Studies 4(1). 4-14.
- Babbie, E. [1996] A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest: Balassi Kiadó.
- Barley, N. [2006] Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból. Budapest: Typotex Kiadó.
- Berencsi Zs. [1996] Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásaik a tábor belső életére, külső kapcsolataira. In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 21-29.
- Bhabha, H. K. [1996] A posztkolonialitás és a posztmodern. Helikon 4. 484-511.
- Biczó G. [2003] Posztmodern antropológia. In: Biczó G. (szerk.): Antropológiai irányzatok a második világháború után. Debrecen: Csokonai Kiadó. 252-256.
- Boas, F. [1997] Az etnológia módszerei. In: Bohannon, P. – Glazer, M. (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Budapest: Panem – McGraw-Hill. 146-155.
- Borgatti, S. P. – Everett, M. G. – Freeman, L. C. [2002] Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Borsányi L. [1997] A kulturális relativizmus mint a megértés filozófiája. (<http://www.unimiskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97januar/borsanyi.html>)
- Bourdieu, P. [1978] A szimbolikus tőke. In A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: Gondolat Kiadó. 379-400.
- Bourdieu, P. [1978] A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bourdieu, P. [1978] Rekonverziós stratégiák. In A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: Gondolat Kiadó. 350-378.

- Bourdieu, P. [1998] Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest: Aula Kiadó. 155-176.
- Bourdieu, P. [2002] Az élettrajzi illúzió. Független. In: Bourdieu, P.: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés értelméről. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bourdieu, P. [2009] A gyakorlat elméletének vázlatja. In: Bourdieu, P.: A gyakorlat elméletének vázlatja. Három kabil etnológiai tanulmány. Budapest: Napvilág Kiadó. 175-323.
- Bowman, G. [2002] Migrant labour. Constructing homeland in the exilic imagination. *Anthropological Theory* 2(4). 447-468.
- Brandstetter, A. [2006] Anthropological approaches to the study of cultural contact. In Strecker, I. – Lydall, J. (szerk.): *The Perils of Face. Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Berlin: LIT Verlag. 19-35.
- Bretell, C. [2003] *Anthropology and migration. Essays on transnationalism, ethnicity and identity*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Brewer, M. B. [1999] A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: egy kognitív – motivációs elemzés. In: Hunyady, Gy. – Hamilton, D. L. – Nguyen, L. L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49-72.
- Bridge, G. – Watson, S. [2001] Retext(ur)ing the city. *City* 5(3). 350-362.
- Bryman, A. [2004] Kvalitatív és kvantitatív módszerek összekapcsolása. In: Letenyei L. (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 371-391.
- Buden, B. [2004] Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale* 51. (<http://www.c3.hu/scripta/>)
- Burt, R. S. – Minor, M. J. [1983] *Applied Network Analysis. A Methodological Introduction*. Beverly Hills – London – New Delhi: Sage Publications.
- Burt, R. S. [1983] Range. In: Burt, R. S. – Minor, M. J. (szerk.): *Applied Network Analysis. A Methodological Introduction*. Beverly Hills – London – New Delhi: Sage Publications.
- Byrne, D. [1999] *Social exclusion*. Buckingham – Philadelphia: Open University Press.
- Caldeira, T. P. R. [1999] Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. In: Low, S. M. (szerk.): *Theorizing the City. The New Urban Anthropology Reader*. New Brunswick – New Jersey – London: Rutgers University Press. 83-108.

- Caputo, J. D. [1996] Hideg hermeneutika: Heidegger / Derrida. In: Kiss A. A. – Kovács S. – Odorics F. (szerk.): Testes könyv I. Szeged: ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport. 23-48.
- Cicourel, A. [1984] Interpretatív eljárások és a normatív szabályok a státussal és a szereppel való megbirkózásban. In: Hernádi M. (szerk.): A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás. Budapest: Gondolat Kiadó. 246-265.
- Clark, K. B. [2008] Fekete gettó. A hatalom dilemmái. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.
- Clifford, J. [1999] Az etnográfiai allegóriáról. In: N. Kovács T. (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest: Kijárat Kiadó. 151-181.
- Clifford, J. [1999] Bevezetés: részleges igazságok. *Helikon* LXV (4). 494-513.
- Clifford, J. [2000] Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 39. 12-17.
<http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- Clifford, J. [2001] Diaszpórák. In: Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 155-169.
- Cohen, A. K. [1969] A szubkultúrák általános elmélete. In: Huszár T. – Sükösd M. (szerk.): Ifjúságszociológia. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 264-286.
- Coleman, J. S. [1994] Társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Budapest: Aula Kiadó. 99-127.
- Coleman, J. S. [1998] A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája. Budapest: Aula Kiadó. 11-43.
- Colic-Peisker, V. – Tilbury, F. [2007] Integration into the Australian Labour Market: The Experience of Three „Visibly Different” Groups of Recently Arrived Refugees. *International Migration* 45(1). 59-85.
- Crapanzano, V. [1999] Hermész dilemmája. A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 4. 515-520.
- Csepeli Gy. [2000] Vonzalmak és kapcsolatok. In: Tibori T. – T. Kiss T. (szerk.): Közösségi formációk. Szöveg- és szemelvénygyűjtemény a közösségelmélet szakirodalmából. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – SZIE JFK – Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttoktatási Intézet.
- Csepeli, Gy. [2008] A kudarc hermeneutikája. *Kritika* 11.
- Cseresnyés F. [2005] Migráció az ezredfordulón. A népességmozgások társadalmi és politikai következményei Közép-Európában. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

- David, G. C. [2007] The Creation of “Arab American”. Political Activism and Ethnic (Dis)Unity. *Critical Sociology* 33. 833-862.
- Derrida, J. [2004] Az idegen kérdése: az idegentől jött. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 11-29.
- Diome, F. [2006] Az ember a Barbérről. *Magyar Lettre Internationale* 61. <http://lettre.c3.hu/>
- Doeringer, P. B. – Piore, M. J. [1971] *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Ma.: Heath Lexington Books.
- Durkheim, E. [1982] *Az öngyilkosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Durkheim, E. [2000] *Az öngyilkosság*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Eagleton T. [2001] A kultúra két fogalma. *Magyar Lettre Internationale* 43. (<http://www.c3.hu/scripta/>)
- Ewing, K. P. [2006] Between Cinema and SocialWork: Diasporic TurkishWomen and the (Dis)Pleasures of Hybridity. *Cultural Anthropology* 21(2). 265-294.
- Faust, K. [2007] Very Local Structure in Social Networks. *Sociological Methodology* 37. 209-256.
- Fehér M. I. [2001] A jelenkori hermeneutika alapműve, az „Igazság és módszer”. Bevezetés Gadamer fő művének gondolatvilágába. (Áttekintés, a főbb gondolatok és gondolati rétegek összefüggésének vázlatja). In: Fehér M. I. (szerk.): *Hermeneutikai tanulmányok I*. Budapest: L’Harmattan. 15-48.
- Fejős Z. [2005] Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Kovács N. (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_diaszporarol/diaszpóra_01_fejos_zoltan_amerikai_magyarok.pdf
- Feyerabend, P. [2002] *A módszer ellen*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Frankfurt, H. [1997] Equality and Respect. *Social Research* 64(1). 3-15.
- Frida B. [2003] Textualitás: az értelmezés paradigmája és az antropológia – a vallás kontextusában. In: Biczó G. – Kiss N. (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 131-152.
- Froese, P. – Bader, Ch. [2008] Unraveling religious worldviews: The Relationship between Images of God and Political Ideology in a Cross-Cultural Analysis. *The Sociological Quarterly* 49. 689–718.
- Futó, P. – Jandl, M. [2005] *2004 Year Book on Illegal Migration, Human Smuggling and Trafficking in Central and Eastern Europe. A survey and Analysis of Border*

- Management and Border Apprehension Data from 22 States. Vienna: International Centre for Migration Policy Development.
- Füzér K. – Gerő M. – Sik E. – Zongor G. [2006] Társadalmi tőke és fejlesztés. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2006. Budapest: TÁRKI. 335-350. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-703/publikaciok/tpubl_a_703.pdf
- Gadamer, H. G. [1984] "A hermeneutikai tapasztalat elméletének alapvonalai", Igazság és módszer, Budapest: Gondolat Kiadó. 191-296.
- Geertz, C. [2001] A sokféleség édes haszna. In: Geertz, C.: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Budapest: Osiris Kiadó. 374-396.
- Geertz, C. [2001] Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Geertz, C.: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Budapest: Osiris Kiadó. 194-226.
- Geertz, C. [2002] Darabokból álló világ. A kultúra és a politika térképének megváltozása. Magyar Lettre Internationale 2002. nyár, www.c3.hu/scripta
- Gershon, I. [2005] Seeing like a system. Luhmann for anthropologists. Anthropological Theory 5(2). 99-116.
- Geschiere, P. – Meyer, B. [1998] Globalization and identity: dialectics of flow and closure: Introduction. Development and Change 29. 601-615.
- Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (szerk.) [2001] Migration and Mobility. The European Context. Hampshire – New York: Palgrave Publishers
- Gieser, T. [2008] Embodiment, emotion and empathy. A phenomenological approach to apprenticeship learning. Anthropological Theory 8(3). 299-318.
- Goh, Daniel P. S. [2008] From Colonial Pluralism to Postcolonial Multiculturalism: Race, State Formation and the Question of Cultural Diversity in Malaysia and Singapore. Sociology Compass 2(1). 232-252.
- Gorski, P. S. [2004] The Poverty of Deductivism: A Constructive Realist Model of Sociological Explanation. Sociological Methodology 34(1). 1-33.
- Gödri I. – Tóth P. P. [2004] Bevándorlók társadalmi helyzete. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI. 425-438.
- Gödri I. [2008] Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban. Tézisgyűjtemény. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola.
- Gönczöl K. – Kerecsi K. (szerk.) [1996] A deviancia szociológiája. Szöveggyűjtemény.

- Granovetter, M. [1973] "The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology* 78. 1360-80.
- Granovetter, M. [1988] A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő* 3. 39-60.
- Granovetter, M. [1991] A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Habermas, J. [1994] *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz.
- Hall, S. [2003] *Cultural Identity and Diaspora*. In: Braziel, J. E. – Mannur, A. (szerk.): *Theorizing diaspora. A reader*. Wiley-Blackwell.
- Hannerz, U. [1989] Notes on Global Ecumene. *Public Culture* 1(2). 66-75.
- Hannerz, U. [1997] Fluxos, fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional, *Mana* (Rio de Janeiro) 3(1). 7-39.
Angolul: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf>
- Hannerz, U. [2004] A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 178-191.
- Hannerz, U. [2004] Gondolatok a globális világról. In: N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor. 73-93.
- Haraway, D. J. [1991] *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. In: Haraway, D. J.: *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Harman, L. D. [1998] Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás. In: Bíró J. (szerk.): *Deviációk. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 60-92.
- Hebdige, D. [1989] *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.
- Herskovits, M. J. [1998] Kulturális relativizmus és kulturális érték. *Kultúra és Közösség* 4. 52-60.
- Herzfeld, M. [2005] *Cultural Intimacy: Social Poetics In The Nation-state*. New York: Routledge.
- Hofer T. [1991] Patrónus – kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban. In: Utasi Á. (szerk.) *Társas kapcsolatok. Műhely 1*. Budapest: Gondolat Kiadó. 148-158.
- Honneth, A. [1997] A decentralizált autonómia. A szubjektivitás kritikájának morálfilozófiai következményei. In: Honneth, A. (szerk.): *Elismerés és megvetés: Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Dianoia – Jelenkor Kiadó. 119-130.

- Honneth, A. [1997] *Harc az elismerésért*. In: Honneth, A. (szerk.): *Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Dianoia – Jelenkor Kiadó. 97-165.
- Jiménez, T. R. [2007] *Weighing the Costs and Benefits of Mexican Immigration: The Mexican-American Perspective*. *Social Science Quarterly* 88(3). 599-618.
- Jordan, B. [1996] *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Cornwall: Polity Press.
- Juhász P. [1998] *Leckéink a mezőgazdaság új rendje érdekében*. *Szociológiai Szemle* 2. 33-46.
- Kibreab, G. [2006] *Ferugeehood, Loss and Social Change: Eritrean Refugees and Returnees*. In: Essed, P. – Frerks, G. – Schrijvers, J. (szerk.): *Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Ethics and Politics*. New York – Oxford: Berghahn Books. 19-30.
- Koehly, L. M.- Goodreau, S. M. – Morris, M. [2004] *Exponential Family Models for Sampled and Census Network Data*. *Sociological Methodology* 34. 241-270.
- Kovács A. [2003] *Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján*. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága számára készült tanulmány. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_02/t_es_t_02_kovacs_a_menekultek.pdf
- Krichel, Th. – Levine, P. [2001] *The Economic Impact of Labour Mobility in an Enlarged European Union*. In: Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (szerk.): *Migration and Mobility. The European Context*. Hampshire – New York: Palgrave Publishers. 49-65.
- Kronauer, M. [1998] *"Social exclusion" and "underclass" - two new concepts for the analysis of poverty*. In: Andreß, H. J. (szerk.): *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*. Aldershot: Ashgate. 51-76.
- Kürtösi Zs. [2004] *A kapcsolatháló elemzés módszertani alapja*. In: Letenyi L. (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 663-684.
- Kvale, S. [2005] *Az interjú: bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: József Attila Műhely.
- Lacan, J. [2007] *Agresszivitás a pszichoanalízisben*. *Thalassa* 18(1). 3-26.
- László B. [2008] *A menedékkérők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon és kitekintés az Európai Unió helyzetére*. BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Nemzetközi menedzsment szakirány. http://elib.kkf.hu/edip/D_14328.pdf

- Lengyel Gy. [1998] Gazdasági szereplők és magatartások. Szociológiai Szemle 2. 47-67.
- Lengyel Gy. [2006] A szociológia integritásáért. Hozzászólás Michael Burawoy írásához. Replika 54-55. 105-112.
- Letenyey L. [1999] A falusi társadalom rejtett kapcsolatai. In: Borsos E. – Csité A. – Letenyey L. (szerk.): Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete – SZÁMALK Kiadó. 111-148.
- Letenyey L. [2004] A jelentésháló pókjá. Adalék a kulturális antropológia érvényességi határának kérdéséhez. In: Helmich D. – Szántó Z. (szerk.): Metodológia, társadalom, gazdaság. In memoriam Bertalan László. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány. 129-138.
- Letenyey, L. [2004]. Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Lin, N. [1991] Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Lopez-Rocha, S. [2006] Adaptation, Identity and Community Making among the Chilean Diaspora in England. „Europe and the world” 9th European Association of Social Anthropologists Biennial Conference, 18th – 21st September 2006. Bristol (UK).
- Low, Setha M. (szerk.) [1999] Theorizing the city. The new urban anthropology reader. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Luhmann, N. [1987]. Írásaiból válogatás. Szociológiai Füzetek 42.
- Luhmann, T. M. [2006] Subjectivity. Anthropological Theory 6(3). 345-361.
- Maffesoli, M. [1996] The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society. London: Sage Publications.
- Marsden, P. V. [1991] Az amerikaiak fontos beszélgetési hálózatai. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Marton, K. [2000] Mitől mások az afgánok? – Ahogy magyarországi afgán kamaszok és szüleik látják. In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 38-49.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. [2001] A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 9-40.

- Mau, S. – Mewes, J. – Zimmermann, A. [2008] Cosmopolitan attitudes through transnational social practices? *Global Networks* 8. 1. 1–24.
- McAllister, L.– Fischer, C. S. [1978] A procedure for surveying personal networks. *Sociological Methods and Research* 7. 131-148.
- Meagher, K. [2005] Social capital or analytical liability? Social networks and African informal economies. *Global Networks* 5(3) 217-238.
- Merleau-Ponty, M. [2007] A látható és a láthatatlan. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék
- Merton, R. K. [2002] Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest: Osiris Kiadó.
- Meyer, C. [2006] Communication across cultural divides. The example of kinship. In: Strecker, I. – Lydall, J. (szerk.): *The Perils of Face. Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Berlin: LIT Verlag. 71-81.
- Mirsky, J. [2008] The Use of Narrative Analysis and Psychoanalytic Exploration of Group Processes in Multicultural Training. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 5(1) 2-15.
- Mohammad, R. [2001] 'Insiders' and/or 'outsiders': Positionality, theory and praxis. In: Limb M. – Dwyer, C. (szerk.): *Qualitative Methodologies for Geographers: Issues and Debates*. London: Arnold. 101-120.
- Moksony F. [1994] Durkheim után: gondolatok a deviancia-kutatás társadalomképéről. In: Münnich F. – Moksony F. (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet Kiadó. 140-148.
- Moksony F. [1999] Gondolatok és adatok: Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Budapest: Osiris Kiadó.
- Murdock, G. P. [2003] Családi stabilitás a nem-európai kultúrákban. In: Biczó G. (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 15-26.
- Mutman, M. [2006] Writing culture. Postmodernism and ethnography. *Anthropological Theory* 6(2). 153-178.
- N. Kovács T. [1999] Kultúra – szöveg – reprezentáció. *Helikon* 4. 479-494.
- N. Kovács T. [2004] Kultúrák, szövegek és határok: a fordítás. In: N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 5-21.
- Nagy T. [2003] A herbáldrogok és varázsnövények használata. *Addiktológia (Addictologia Hungarica)* 2. 198-221.

- Nagy T. [2004] Kapcsolatháló elemzés egy szegedi hajléktalancsoportban. In: Pászka I. (szerk.): A látóhatár mögött. Szociológiai tanulmányok. Szeged: Belvedere Meridionale. 91-139.
- Nagy T. [2007] Migráns hálózatok, menekültek és a Határok. In: Timár J. (szerk.): Határkonstrukciók magyar-szerb vizsgálatok tükrében. Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 81-94.
- Nagy T. [2008] Relatív egzotikum. In: Fejős Z. - Pusztai B. (szerk.): Az egzotikum. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum - SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2008. 173-188.
- Nagy T. [2009a] A herbálnövények és varázsnövények használata. In: Demetrovics Zs. (szerk.) Az addiktológia alapjai II. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 207-225.
- Nagy T. [2009b] Átmenet a szocializmus rejtett hajléktalan világából a kvázi jóléti szociális védőhálóba. Tér és Társadalom (megjelenés alatt)
- Nagy T. [2009c] Being locked out and locked in: The culture of homelessness in Hungary. In: Kürti, L. – Skalnik, P. (szerk.): Postsocialist Europe. Anthropological Perspectives from Home. Oxford: Berghahn Books. 206-226.
- Nagy T. [2009d] Magyar – szomáli és szomáli – magyar szótár. Kézirat a Menedék Egyesület részére.
- Nagy T. [2009e] Narratív menekülsors. A hatalom és mobilitás kérdései. In: Nagy G. D. – Szűcs N. (szerk.): Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére. Szeged: Belvedere Meridionale (megjelenés alatt)
- Nagy T. [2009f] Transition from the hidden homeless world of socialism to the quasi-welfare social safety net. In: von Mahs, J. – Mitchell, Don (szerk.): The Americanization of Homelessness? Neo-Liberal Globalization and the Changing Geography of Poverty. (megjelenés alatt)
- Nauck, B. – Yi, Chin-Chun [2007] Intergenerational Relationships in Cross-Cultural Perspective: Fertility, Interaction and Support. Introduction. Current Sociology 55(4). 475–486.
- Niedermüller P. [1988] From the stories of life to the life history: historic context, social processes and the biographical method. In: Hofer, T. – Niedermüller P. (szerk.): Life history as cultural construction/performance. Proceedings of the IIIrd American – Hungarian Folklore Conference Held in Budapest, 16-22 August, 1987. Budapest.

- O'Meara, J. T. [2001] Causation and the postmodern critique of objectivity. *Anthropological Theory* 1(1). 31–56.
- Olomofofe, L. [2000] Egy fekete közösség létrejötte Budapesten? In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 50-59.
- Pappi, F. U. [1998] A társadalmi rétegek mint interaktív csoportok. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Parkin, R. [2009] Why kinship still needs anthropologists. *Social Anthropology* 17(2). 158-170.
- Parsons, T. [1985] A társadalmi rendszerről. *Szociológiai Füzetek* 45.
- Pászka I. [2007] Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából. Szeged: *Belvedere Meridionale*.
- Pethő B. (szerk.) [1997] *Poszt-modern. A kilencvenes évek. Vélemény és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében*. Budapest: Platon Kiadó.
- Pikó B. [2002] A deviáns magatartás értelmezési keretei. In: Pikó B. (szerk.): *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban*. Szeged: JATEPress. 9-18.
- Rabinow, P. [2003] *Anthropos Today. Reflections on Modern Equipment*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Rácz J. [1989] Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság.
- Ramji, H. [2008] Exploring commonality and difference in in-depth interviewing: a case-study of researching British Asian women. *The British Journal of Sociology* 59(1). Online.
- Reimer, B. – Lyons, T. – Ferguson, N. – Polanco, G. [2008] Social capital as social relations: the contribution of normative structures. *The Sociological Review* 56(2). 256-274.
- Ritecz Gy. – Sallai J. [2003] *A Magyar Köztársaság államhatárának bűnügyi földrajza 2000-2002 években*. IFM Bel- és Igazságügyi Csoport.
- Róbert P. [1986] Származás és mobilitás. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Rosaldo, R. [2003] A bánat és a fejtáncok öröngésének kapcsolata. In: Biczó G. (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 257-278.

- Rousseau, C. – Said, T. M. – Gagné, M. – Bibeau, G. [1998] Between myth and madness: the premigration dream of leaving among young Somali refugees. *Culture, medicine and psychiatry* 22. 385-411.
- Safran, W. [1991] *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return.* *Diaspora* 1(1). 83-99.
- Sahlins, M. [2005] Structural work. How microhistories become macrohistories and vice versa. *Anthropological Theory* 5(1). 5–30.
- Said, E. W. [2000] *Orientalizmus.* Budapest: Európa Kiadó.
- Salganik, M. J. – Heckathorn, D. D. [2004] Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-driven Sampling. *Sociological Methodology* 34. 193-239.
- Sallai J. [2008] A magyar-ukrán határ, mint az Európai Unió és a Magyar Köztársaság külső határa. In: Baranyi B. (szerk.): *Magyar-ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán.* Debrecen: MTA Regionális Kutatások Központja. 73-83.
- San Román, T. [2004] A megérezéstől a megerősítésig: a terepmunka az antropológiában. In: Letenyi L. (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény.* Budapest: L'Harmattan Kiadó. 359-369.
- Sassen, S. [1999] Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims. In: Holston J. (szerk.): *Cities and Citizenship.* Durham, NC: Duke University Press. 177-194.
- Schiffauer, W. [2004] Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociálintropológiában. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Debrecen: Csokonai Kiadó. 151-161.
- Schultz, T. W. [1983] *Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research.* New York: Free Press (Magyarul ld. *Beruházás az emberi tőkébe.* Budapest: KJK.).
- Seidman, I. [2003] *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer.* Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Sharaby, R. [2007] Local Hybridity among Absorbing Institutions. *International Migration* 45(1). 27-58.
- Sik E. – Tóth J. (szerk) [1996] *Táborlakók, diaszpórák, politikák.* Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport.
- Sik E. – Tóth J. (szerk) [2000] *Diskurzusok a vándorlásról.* Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport

- Sik E. [1992] A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. Szociológiai Szemle 1. 63-73. www.socio.mta.hu/mszt/19921/sik.htm
- Sik E. [2001] Kapcsolatérzékeny útfüggőség (Magyar korrupció?) 2000. 7-8. 11-24. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a760.pdf>
- Simmel, G. [2004] Exkurzus az idegenről. In: Biczó G. (szerk.): Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen: Csokonai Kiadó. 56-60.
- Simon, S. [2004] A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. In: N. Kovács T. (szerk.): A fordítás mint kulturális praxis. Budapest: Jelenkor Kiadó. 175-218.
- Sinha-Kerkhoff, K. [2006] Permanent Refugees. Female Camp Inhabitants in Bihar. In: Essed, P. – Frerks, G. – Schrijvers, J. (szerk.): Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Ethics and Politics. New York – Oxford: Berghahn Books. 81-93.
- Skeldon, R. [2008] International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase? Population and Development Review 34(1). 1-18.
- Sorokin, P. A. [1977] Koncepciók és meghatározások. In: Ferge Zs. (szerk.): Társadalmi struktúra és rétegződés II. I. kötet. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó A. F. [2006] Nemzetközi irányzatok a migrációkutatásban. In: Szabó A. F. (szerk.): A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai. Budapest: Zrínyi Kiadó. 53-63.
- Szántó Z. – Tóth I. Gy. [1993] Társadalmi hálózatok elemzése. Gazdaság és társadalom. 1993 3. 33-55.
- Szántó Z. [2006] Egy kettős évforduló kapcsán: A strukturális kiegyensúlyozottság elméletének újrafelfedezése. Szociológiai Szemle 3. 126-135.
- Tahir A. [2007] British Muslim Minorities Today: Challenges and Opportunities to Europeanism, Multiculturalism and Islamism. Sociology Compass 1(2). 720-736.
- Tang, N. [2002] 'Interviewer and Interviewee Relationships Between Women'. Sociology 36(3). 703-21.
- Throop, C. J. – Murphy, K. M. [2002] Bourdieu and phenomenology. A critical assessment. Anthropological Theory 2(2). 185-207.
- Tilly, Ch. [2001a] Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89-103.
- Tilly, Ch. [2001b] Relational origins of Inequality. Anthropological Theory 1(3). 355-372.
- Tilly, Ch. [2007] Trust Networks in Transnational Migration. Sociological Forum 22(1). 3-25.

- Turner, V. [1998] Liminalitás és communitas. In: Zentai V. (szerk.): Politikai antropológia. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium. 51-63.
- Turner, V. [1977] The Ritual Process. Ithaca – New York: Cornell University Press. 94-130.
- Utasi Á. [2000] Középosztály kapcsolatok. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Utasi Á. [2002] A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. Századvég 24(2). www.c3.hu/scripta
- Utasi Á. [2002]. A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Wahlbeck, Ö. [2002] The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(2). 221- 238.
- Waldenfels, B. [2004] Az idegenség etnográfiai paradoxonjainak ábrázolása. In: Biczó G. (szerk.): Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen: Csokonai Kiadó. 91-116.
- Wasaaradda Waxbarashada iyo Barbaarinta. Taariikh: Fasalka labaad. Somalia. 2. kötet
Indiana University 1983
- Weber, M. [1987] Gazdaság és társadalom 1. Szociológiai kategóriatan. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Weber, M. [1998] A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének” értelme. In: Weber, M. (szerk.): Tanulmányok. Budapest: Osiris. 71-126.
- Wellman, B. [1992] Which types of ties and networks provide what kinds of social support. *Advancies in Group Processes* 9. 207-235.
- White, H. [1996a] A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *AETAS* 1. www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/
- White, H. [1996b] A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás. In: Kiss A. A. – Kovács S. – Odorics F. (szerk.): *Testes könyv I.* Szeged: ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport. 333-355.
- White, W. F. [1999] Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Wiles J. [2008] Sense of home in a transnational social space: New Zealanders in London. *Global Networks* 8(1). 116-137.
- Wilhelm, G. [2003] Egzotikus szövegek értelmezhetősége. In: Biczó G. – Kiss N. (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése.* Debrecen: Csokonai Kiadó. 53-70.

Xiirey, Cabdi Caydiid [2000] Hanfidii abaaraha iyo hanqadhkii madaafiicda. University of Michigan.

Yusuf, Ahmed [1998] Soomaaliya: qaran iyo qabiil. Nordstedts Tryckeri: Indiana University.

Zubaida, S. [2005] Európa és a Másikjai (képzeletbeli határok). Lettre 52. www.c3.hu/scripta

XVI. Melléklet

XVI.1. Szakszavak

befogadott (2007-ig)	<ul style="list-style-type: none">• aki hazájába - hontalan esetén a szokásos tartózkodási helye szerinti országba - átmenetileg azért nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadja
diaszpóra, diaszpórák	<ul style="list-style-type: none">• a társadalom szövetében elhelyezkedő, de az önazonosság-tudatukat más forrásból merítő, legitimitását mitizált történelmi eseményből (és helyszínből, kultúrából) megalapozó társadalmi csoportok, amelyek a beilleszkedés és szegregálódás határmezsgyéjén állnak• magába foglalja a menekülteket, a vendégmunkásokat, a bevándorlót, a külföldit, a száműzött és tengerentúli közösséget• nemcsak származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, fontos szempont a közösség kisebbségi mássága és az, hogy tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak
egzisztenciális- esztétikai válság	<ul style="list-style-type: none">• magába foglalja mindazon kríziseket, amely az individuum élethelyzetével kapcsolatosak: politikai és társadalompolitikai csalódottság, intra- és intergenerációs mobilitás beszűkültsége, anyagi ellehetetlenülés vagy legalábbis elégedetlenség. Esztétikainak nevezem a válság egyik részét, mert ezek az individuum szellemi szükségleteire vonatkozó, de ki nem elégíthető célokra utal, azaz pl. arra, hogy a házassága eleve eldöntött (társadalmi berendezkedés), társadalmi reformokkal való elégedetlenség (politika), cenzúra és korlátozott kulturális fogyasztás (politika és társadalompolitika), elégedetlenség a lehetséges személyes jövővel. Ez utóbbi erősen kapcsolódik a fogalom egzisztenciális oldalához, azaz ahhoz, hogy az egyén elégedetlen anyagi helyzetével, jelenlegi és otthonmaradása esetén jövőbeni státuszával.• tehát lehet politikai, gazdasági, kulturális kérdésre reagálás (a sorrendben pl. többségi-kisebbségi csoportok és a hatalom és elnyomás kérdései; a növekvő fejlődés irányába való elvándorlás; a tradicionális kötöttségektől való elszabadulás vágya a szubjektív igények kielégítése érdekében, vagy fordítva: vallási fundamentalizmus vs. a család által elhagyott tradicionális keretek)
háfid ul-Korán seikh	<ul style="list-style-type: none">• a Koránt betéve tudó és értelmezésére képes, a Hadíszokat, a sariát ismerő és oktató egyén
hibriditás	<ul style="list-style-type: none">• a hibriditás fogalma nem a kulturális identitások egyszerű keveredését jelenti, hanem egyfajta meghasadást jelent, különbözősézt az eredetitől, s a kultúra, az identitás e különbözőséggel együtt reprodukálódik
integráció	<ul style="list-style-type: none">• az integráció a társadalomhoz, egy zárt csoporthoz való tartozást fejez ki. Az integráció a társadalmi csoportokat összekötő erő, amely a

kollektív tudatban, a közös cél- és értékrendszerben, a communitas érzésében nyilvánul meg. Az integráció szolidáris közösséget teremt, amelynek a hatóköre addig a határig terjed, ameddig a normatív kontroll befolyásolni tudja az individuumokat. Lojalitást feltételez a csoporton belül a tagok között és a közös értékek irányában.

kapcsolati hiány	<ul style="list-style-type: none"> • kapcsolati hiánynak nevezem mindazon eseményeket, melynek során a kapcsolat megszűnt vagy létre sem jött
kapcsolati kudarc	<ul style="list-style-type: none"> • a kapcsolati hiányok, ha a sikertelenség, kudarc, csalódottság szubjektív érzetével párosulnak, az új kapcsolatok kialakításában is korlátozó erőkké válhatnak, ekkor kapcsolati kudarcnak nevezzük. A kapcsolati kudarc szubjektív kategória, feltétele a negatív attitűd a kapcsolati hiány kapcsán. A sikertelenség, kudarc érzete nemcsak, hogy szubjektív, de kultúra- és szocializációfüggő is.
kérelmező	<ul style="list-style-type: none"> • a menekültügyi eljárásba lépett egyén, aki menekültstátuszért folyamodik, s még jogerős döntése nem született.
menedékes (ld. befogadott 2007-ig)	<ul style="list-style-type: none"> • menedékesként ideiglenes védelemben részesülnek azok, akik hazájukból fegyveres konfliktus, polgárháború vagy etnikai összecsapás, illetve az emberi jogok általános, módszeres vagy durva megsértése – így különösen kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód – miatt elmenekülni kényszerültek • évente felülvizsgálják
menekült	<ul style="list-style-type: none"> • az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki faji, vallási okok, nemzeti hovatartozás, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozás, esetleg politikai meggyőződése miatti üldözése, az üldözéstől való megalapozott félelme miatt nem tudja származási országának a védelmét igénybe venni, feltéve, hogy az érintettet kérelmére a menekültügyi hatóság menekültként elismerte
neointegráció	<ul style="list-style-type: none"> • a neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki, új társas kapcsolatokon keresztül, sajátsága azonban, hogy az új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarral, a normatív kontroll elfogadása nem-természetes, nem-ösztönyszerű, hanem reflektált és megkérdőjelezett. Egyéb tulajdonságaiban az integrációval azonos.
oltalmazott	<ul style="list-style-type: none"> • oltalmazottként kiegészítő védelemben részesül az a külföldi, aki nem felel meg a menekültkénti elismerés feltételeinek, de fennáll annak a veszélye, hogy származási országába történő visszatérése esetén őt súlyos sérelem érné, és nem tudja, vagy az e veszélytől való félelmében nem kívánja a származási országa védelmét igénybe venni • öt évente felülvizsgálják
Ramadán	<ul style="list-style-type: none"> • az iszlám szent hónapja, melynek során nappal böjtölnek a muszlimok és este, amennyire csak lehet, közösen étkeznek, s társalognak, imádkoznak, Koránt tanulmányoznak.
státuszos menekült	<ul style="list-style-type: none"> • ld. menekült

transznacionalitás

- az az életforma, amelyet az egyének több kultúrával érintkezve élnek. A pluralitás, a komplexitás, a változékonyság, érzékenység jellemzi.
-

XVI.2. A témában megjelent publikációk

- A herbáldrogok és varázsnövények használata. *Addiktológia (Addictologia Hungarica)* 2003. 2. 198-221.
- Az ifjúsági szubkultúrák az ezredfordulón. A rendszerváltás utáni magyar szakirodalom áttekintése. In: Pászka Imre – Szűcs Norbert (szerk.): *Kisebbségsszociológia 1990-2002. Bibliográfia és tanulmánygyűjtemény.* Szeged. 2003. 9-30.
- Kapcsolatháló elemzés egy szegedi hajléktalancsoportban. In: Pászka I. (szerk.): *A látóhatár mögött. Szociológiai tanulmányok.* Szeged: Belvedere Meridionale. 2004. 91-139.
- Migráns hálózatok, menekültek és a Határok. In: Timár J. (szerk.): *Határkonstrukciók magyar-szerb vizsgálatok tükrében.* Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 2007. 81-94.
- Relatív egzotikum. In: Fejős Z. - Pusztai B. (szerk.): *Az egzotikum. Tabula Könyvek 9.* Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum - SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2008. 173-188.
- A herbálnövények és varázsnövények használata. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *Az addiktológia alapjai II.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 2009. 207-225.
- Being locked out and locked in: The culture of homelessness in Hungary. In: Kürti, L. – Skalník, P. (szerk.): *Postsocialist Europe. Anthropological Perspectives from Home.* Oxford: Berghahn Books. 2009. 206-226.
- Átmenet a szocializmus rejtett hajléktalan világából a kvázi jóléti szociális védőhálóba. *Tér és Társadalom* 2009. (megjelenés alatt)
- Narratív menekülsors. A hatalom és mobilitás kérdései. In: Nagy G. D. – Szűcs N. (szerk.): *Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére.* Szeged: Belvedere Meridionale. 2009. (megjelenés alatt)
- Transition from the hidden homeless world of socialism to the quasi-welfare social safety net. In: von Mahs, J. – Mitchell, Don (szerk.): *The Americanization of Homelessness? Neo-Liberal Globalization and the Changing Geography of Poverty.* 2009. (megjelenés alatt)